

ВСЕЕВРОПЕЙСКИЙ

ВСЕЪ МИРЪ * THE WORLD * LE MONDE * DIE WELT * EL MUNDO * 全世界 *
IL MONDO * SWIAT * SVET * UNIVERSAL * VILAG * SVET * SVYAT * BOTA * 地球 *
* БУХ ДЭЛХИИ * TOAN THE GIỚI * विश्व * புவ * DUNIA * VERDEN * VARLDEN *
* 地球 * O MUNDO * MAAILMA * ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ * DE WERELD * DUNYA * 地球

1962

N3

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ

МОРІС ДРЮОН. **Скандал у Марселі.** Сатиричний роман 17

Моріс Дрюон (нар. 1918 р.) — відомий французький письменник, автор серії історичних романів «Прокляті королі» та трилогії «Кінець людей». Частина його творів, в тому числі «Сильні світу цього» і кінофільм по цьому роману, добре знайомі радянським читачам.

ЕЛЛІ ІОАНІДУ. **Вірші з в'язниці** 44

Поетеса-комуністка Еллі Іоаніду-Белоянніс — дружина страченого грецького патріота Ніноса Белоянніса. Протягом 10 років Іоаніду перебуває за ґратами грецької катівні. Ці вірші, написані у в'язниці, були вперше надруковані у французькому перекладі.

ЙОРГЕН ПЕТЕРСЕН. **Алжирські новели** 55

Прогресивний датський письменник і журналіст Йорген Петерсен нещодавно здійснив подорож у охопленій полум'ям війни Алжир, внаслідок чого з'явився цикл його новел «Закривавлений пісок». Ми друкуємо кілька творів цього циклу.

КАРЛЛЮДВІГ ОПІТЦ. **О ти, моя Німеччино!** 77

Карллюдвіг Опітц (нар. 1914 р.) — західнонімецький письменник, автор широковідомих творів «Солдатня», «Мій генерал», видав також книгу памфлетів «О ти, моя Німеччино!», в якій розвінчує непривабливу боннську дійсність. Подаємо кілька уривків з цієї книги.

ВОЛЬФГАНГ КЕППЕН. **Оранжерея.** Роман 116

Вольфганг Кеппен (нар. 1906 р.) — відомий західнонімецький письменник, автор романів «Голуби на траві», «Смерть у Римі» та книги нарисів про перебування в СРСР. Стиль В. Кеппена характерний своєю складністю, оригінальністю форми, вживанням таких літературних прийомів, як «внутрішній монолог», та ін. Див. про Кеппена, а також про роман «Оранжерея» статтю Д. Затонського в наступному номері нашого журналу.

СТАТТІ, НАРИСИ

ЖОРЖ САДУЛЬ. **Сьогоднішній день французької «нової хвилі»** 39

О. ПОНОМАРЬОВ. **Шевченка читатимуть новогрецькою мовою** 50

М. БАЗИЛІВСЬКИЙ. **Тарас Шевченко і Август Харамбашич** 52

Стислий виклад доповіді, прочитаної на Міжвузівській науковій шевченківській сесії «Т. Г. Шевченко і слов'янські народи».

Т. ВОРОНОВИЧ. Луїджі Піранделло	81
МІХАЛ РУСІНЕК. Ріо-де-Жанейро — Сан-Паулу	99
А. КРОЛЬ. Сучасна японська гравюра	106
О. ОЛЕКСАНДРОВА. Театр Парижа	110

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Бернар Дадьє. Клемб'є; Дітер Нолль.	85
Пригоди Вернера Хольта; Рей Бредбері. Ліки од меланхолії; Огляд журналу «Аль-Афкар»; Мігель Анхель Астуріас. Очі похованих,	

„ВСЕСВІТ“ ЗГАДУЄ, „ВСЕСВІТ“ НАГАДУЄ

Диявол з Амазонки	151

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

У чеських містобудівників	3
Наша планета в 2001 році	6
Сахара — пустеля!	8
Коли падають тирани	10
Чому посміхався Ол Дженнінгс!	13
В «тихій» Швейцарії	14
Альба Регія	16
ГЕРД ШАРНГОРСТ. «Свята» вода з Іордану	97
М. ЛЕСИН. Рідкісна знахідка	114
Життя мистецтв	154
Хроніка культурних зв'язків	46
Веселі сторінки	93
Наші інтерв'ю	113
Калейдоскоп «Всесвіту»	12, 14, 43, 80, 84
У видавництвах республіки	160

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Бригада соціалістичної праці
Йозефа Гампля.

Звідси, де бригада Йозефа Гампля виводить сьомий поверх будинку, чарівність пражського краєвиду сприймається особливо виразно. В щедрі весняні фарби вплітаються все нові відтінки, вписані рукою людини: світло-жовті, темно-рожеві тони кераміки, граніту та мармуру новобудов. Від цього стара Прага стає не по роках молодішою.

І не дають їй старіти люди, оці молоді муляри. Лише на їх рахунку вже налічується гуртожиток у Дейвицах, кілька житлових будинків на Петршинах, будівництво третьої в світі колової кінопанорами, п'ять багатоквартирних житлових корпусів у Клаштері.

А скільки ще треба будувати! І кожен муляр бригади — чи то Ярослав Новак або Франтішек Срб, чи Зденек Шварц або Богуслав Падевет — охоче розповість про їхні нові захоплюючі діла.

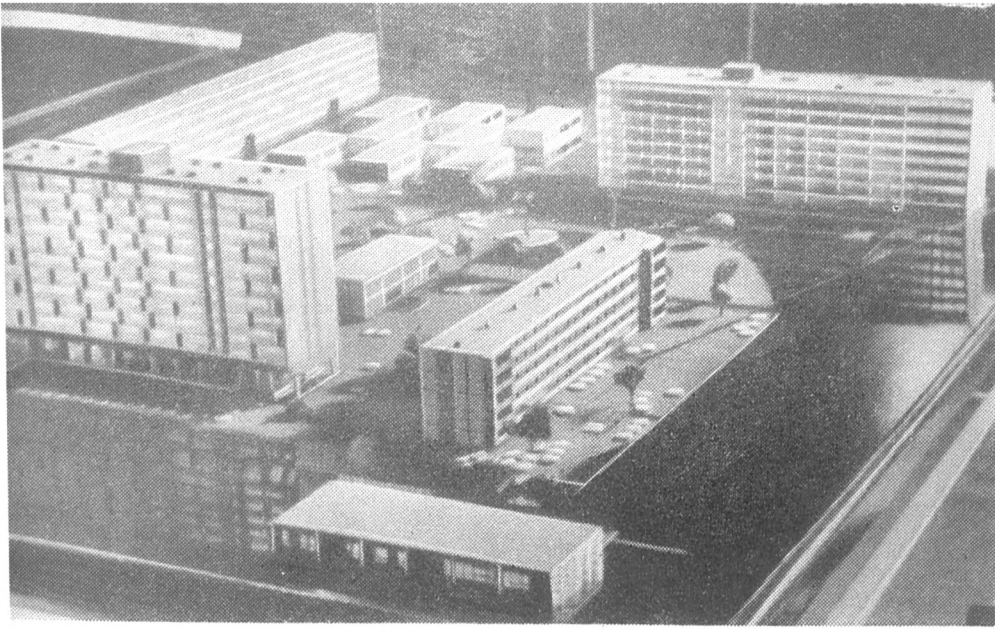
За рішенням уряду Прага включена до числа міст республіки, де житлова проблема має бути повністю розв'язана в 1965 році (в усіх інших містах — до 1970 року). До цього часу столиця Чехословаччини збагатиться на 38 000 сучасно обладнаних квартир. Вони з'являються в нових житлових районах — Петршинах, Малешице, Споржилов, Панкрац. Проте це не значить, що не змі-

У ЧЕСЬКИХ МІСТОБУДІВНИКІВ

Новими впорядкованими житловими масивами збагачуються міста республіки.

Куточок нової Праги (макет).

ських корпусів, давно хвилювала тут людей. Та лише в умовах народної Чехословаччини ця фантазія може стати дійсністю.

На карті Остравської області вже з'явилися нові міста. Одне з них — Поруба. Воно, як виявилось, повністю відповідає вимогам до міст майбутнього, покликаних стати супутниками великого промислового центру Острави. Чудові зелені масиви, водоймища, чисте, прозоре повітря — що може бути краще для гірника чи металурга, який тільки-но повернувся із зміни!

Розгалужена сітка транспортних артерій забезпечує швидкий і зручний зв'язок з Остравою. Вже тепер Поруба налічує 53 000 жителів. За планом ця кількість збільшиться до 120 000. Багато тисяч чоловік щодня їздять на роботу на остравські підприємства і з іншого міста-супутника — Гавиржова.

Коли будете в Братиславі, зверніть увагу на те, як вдало архітектори вписують нові споруди в інтер'єр старих вулиць. Справжнє захоплення туристів викликає будівництво нового житлового району «Подградіє». Розташований поблизу Дунаю і братиславського замка, він згодом стане одним з найкрасивіших районів міста.

А ось відоме далеко за межами країни місто Готвальдов — центр легкої промисловості Чехословаччини. І тут невпинне розширення обсягу виробництва викликало значне житлове будівництво. Легкі й світлі житла вини-

нюється центр Праги. Тут здійснюється реконструкція окремих споруд і навіть цілих кварталів, що вже віджили свій вік.

— Як бачите, — посміхаючись, каже бригадир мулярів, — у нашого брата будівельника роботи хоч відбавляй...

— Та не тільки в Празі, — додає молодий муляр Вацлав Дум.

І справді, досить побувати в Остраві — цьому «сталевому серці республіки», — щоб переконатися в цьому. Думка про створення міст-садів, відокремлених зеленим поясом від шахт і завод-

А такими меблями обладнуються нові житла в м. Брно.

Одна з сучасних споруд у Братиславі.

кають на незабудованих ділянках вулиць міста та на його околицях. Дев'ятиповерховий будинок з усіма установами побутового обслуговування — зразок піклування про створення найзручніших умов мешканцям.

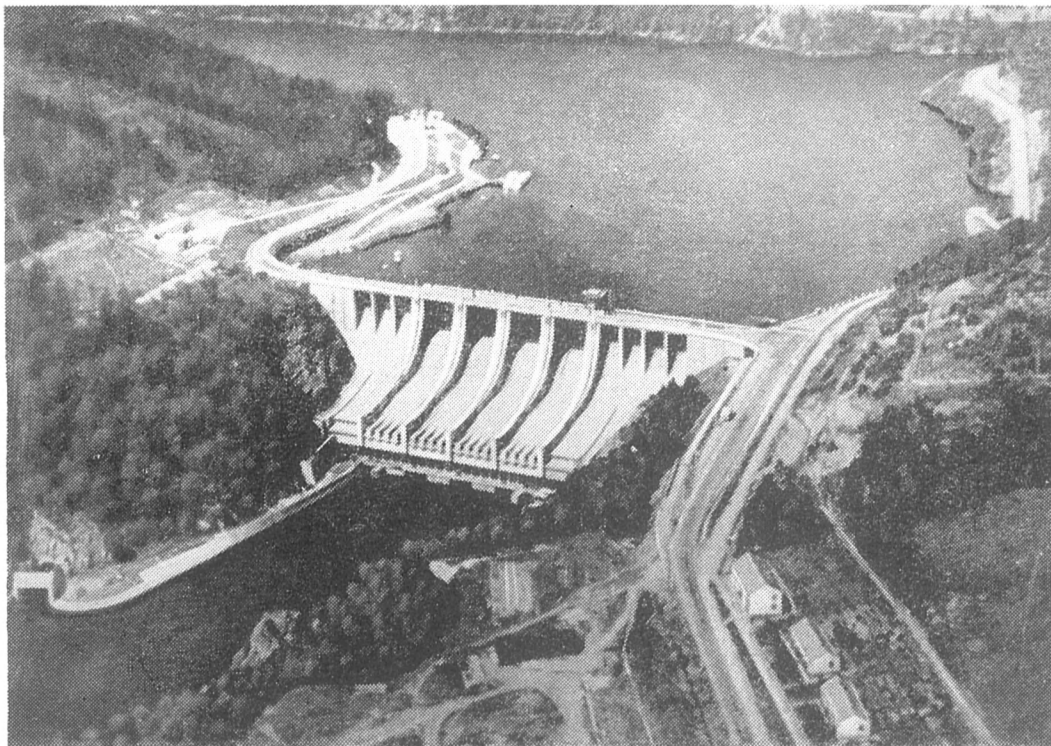
— Створення сприятливих житлових умов залежить і від меблів, якими обладнуються квартири,— кажуть чеські архітектори. І тому вони багато уваги приділяють розробці нових типів зручних та красивих меблів.

В місті Брно існує навіть спеціалізована архітектурна майстерня. Її невеличкий колектив недавно запропонував цікавий проект обладнання меблями квартир житлового кварталу, що будується тут.

«Гори — наше море». Такі слова часто можна почути в Чехословаччині. Справді, кожної зими десятки тисяч трудящих частину своєї відпустки проводять в горах. Засмаглі, помолоділі після тижневого перебування в горах, вони знову повертаються до праці.

Тепер піклуванням уряду в країні створюються штучні моря, які водночас служитимуть місцем відпочинку. Окремі такі водоймища вже обладнані всім необхідним для відпочинку й спорту. Тут відкрито готелі, їдальні. Не забути також інтереси автомобілістів; до їх послуг — стоянки машин та бензоколонки.

Найбільшу пропускну спроможність матиме дачний район поблизу Слпаського водоймища. Передбачається, що після завершення будівництва весь комплекс обслу-

Штучне море, що виникло після створення Слпаської греблі.

На стародавніх вулицях Брно виникають споруди сучасної архітектури.

говуватиме одночасно понад 100 000 відвідувачів.

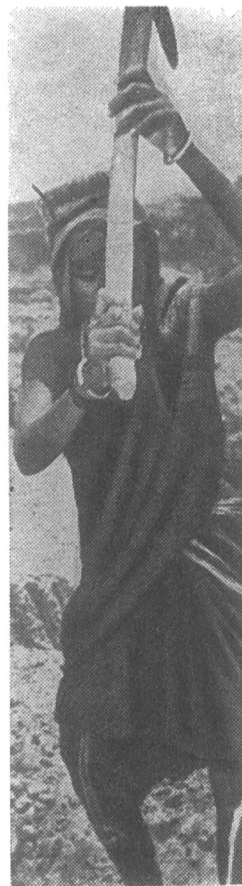
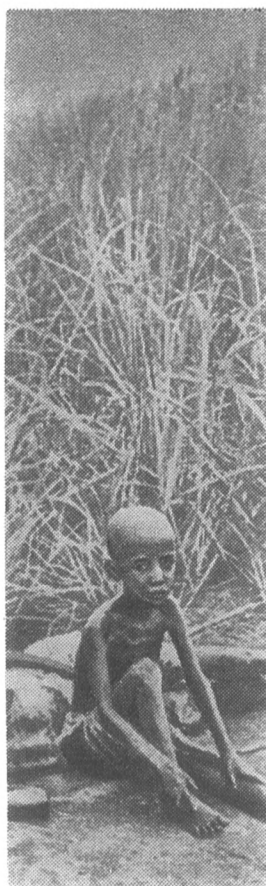
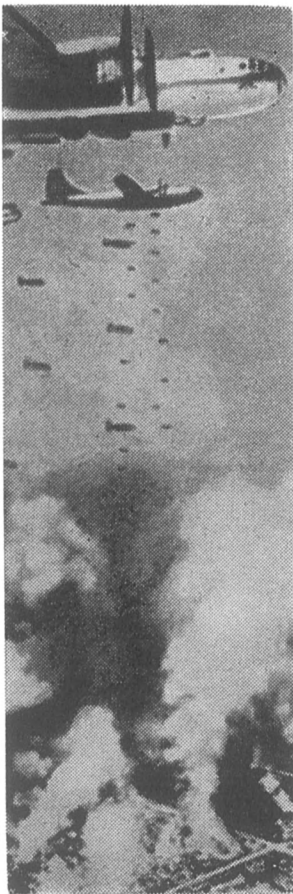
За зразком забудови районів відпочинку біля Слпаської греблі створюються центри відпочинку і на околицях інших міст країни.

Це — теж важлива умова поліпшення житлових умов населення.

Прага вночі.

ЦЬОГО БІЛЬШЕ НЕ ПОВИННО БУТИ!

Війни, як спосіб розв'язання міжнародних конфліктів. Разом з ними зникнуть колосальні видатки на озброєння й утримування армій, які сьогодні ще нараховують у всьому світі близько 20 мільйонів чоловік.

Голод іще сьогодні є щоденним супутником мільйонів людей. Понад 600 мільйонів дітей на земній кулі одержують менше за необхідний харчовий мінімум й голодують. Кошти, потрібні на їх харчування, поглинають військові видатки.

Брак сільськогосподарської техніки. Іще сьогодні понад 250 мільйонів населення земної кулі обробляє землю найпримітивнішими засобами. Вони потребують сучасних знарядь, щоб земля щедро віддячила врожайми.

Страх перед стихійним лихом: зливами, землетрусами, повенями. Як легко можна було б запобігти отакому лиху, якби гроші, що витрачаються на знищення людей, було кинуте на боротьбу з такими «примхами природи».

НАША ПЛАНЕТА В 2001 РОЦІ

Шістдесят два роки вже нашому сторіччю. За ці десятиліття з'явилися літаки, знайдено пеніцилін, розкрито секрети атома, людство стало свідком космічних польотів, найбільшою реальністю для людства став соціалізм.

Уже тепер значна частина населення земної кулі йде по широкому шляху до нового, розумного й щасливого життя, будує основи комуністичного ладу.

Розвиток науки й техніки набирає таких швидких темпів, несе з собою стільки нового і вчора ще недосяжного, що навіть важко собі уявити, як виглядатиме земля уже через півсторіччя. Однак перед населенням земної кулі стоїть багато невідкладних завдань. Іще помирають щороку з голоду від 30 до 40 мільйонів чоловік. Навіть в Європі — в Південній Іспанії та на півдні Італії, на багатьох островах

Середземного моря, в Греції та Туреччині — є цілі великі «зони постійного голоду». Із 14 мільярдів земної тверді не більше десяти процентів використовується для сільського господарства. Понад 70 процентів населення земної кулі ще досі обробляють землю примітивним знаряддям, як і 2000 років тому. Війни розорюють людство, спричиняються до все більших і більших страждань. За п'ять з половиною останніх тисячоліть людство воювало понад 14 тисяч разів, і за цей час було вбито щонайменше 3,5 мільярди чоловік, тобто більше, ніж сьогодні нараховує все населення земної кулі. Тільки за останні 45 років в пащеку війни було кинуте 3 трильйони доларів. Лише мир і комунізм можуть позбавити людство від страхів війни, принести йому достаток і щастя!

ЗЕЛЕНА ПЛАНЕТА

Так виглядатиме наша Земля в майбутньому. Вона стане зеленою, життєдайною планетою від полюса, до полюса. Навіть близькі до полюсів райони завдяки зміні клімату даватимуть врожаї. Будуть використані величезні резерви цілих земель, райони тропічних лісів і джунглів. Будуть освоєні райони пустель в Африці, Аравії, Центральній Азії та Австралії. У багатьох місцях — скажімо в районі Сахари або Аральського моря — водні ресурси розміщені зовсім близько, або безпосередньо під землею, в глибинних морях. Тільки видобути воду на поверхню — і колосальні засушливі райони зразу розквітнуть. Не будуть забуті й дальні посушливі райони, які теж змінять свій вигляд. Величезним резервом для підвищення врожайності стануть добрива, які вже сьогодні набагато підвищують продуктивність у високорозвинених районах сільського господарства. Великою мірою зросте значення морів, як джерела продуктів харчування. Окремі райони їх культивуватимуться спеціально, як центри рибальства та вирощування харчових водоростей. Крім того, завдяки зміні клімату буде збільшено водну поверхню планети.

ПРИБОРКАНА ПЛАНЕТА

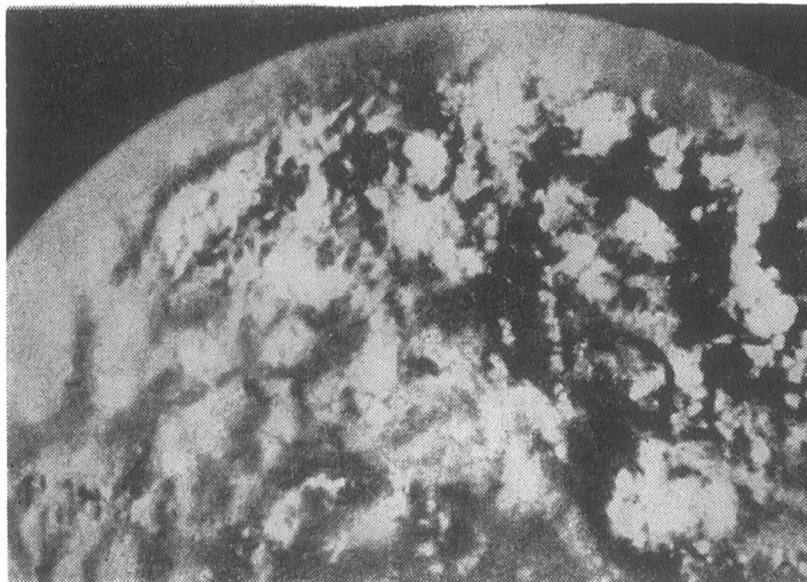
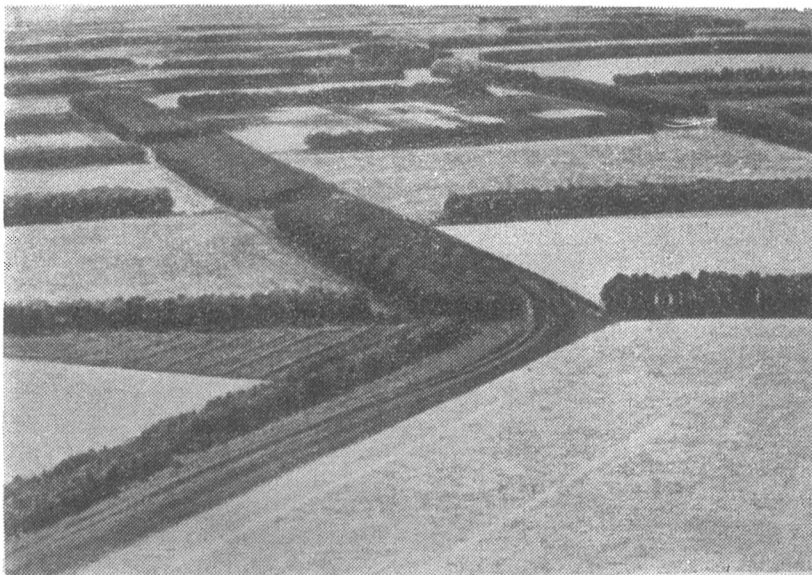
Супутники й космічні лабораторії назавжди ввійдуть у «портрет» нашої планети. Їх буде все більше й більше, і вони відіграватимуть велику роль у нашому житті. Спеціальні супутники кружлятимуть над землею, сповіщаючи прогнози погоди на багато тижнів наперед. З численних стартових майданчиків все далі в космос вилітатимуть нові ракети. Постійні супутники-інформатори та їхні наземні станції зроблять можливим телефонний або відеотелефонний зв'язок з будь-яким кутком земної кулі.

Та не лише в космосі, а й на землі ми дедалі більше підкорятимемо собі сили природи. Починаючи з приборкання поведінки ураганів, і до використання на благо людства ураганів, землетрусів і вивержень вулканів — над усім візьме владу переможне людство. Ми будемо використовувати підземну теплову енергію, а також і тепло вулканічної лави. Ми зможемо захиститися від сили океанічного прибою, який забирає щорічно багато людських життів.

СЯЮЧА ПЛАНЕТА

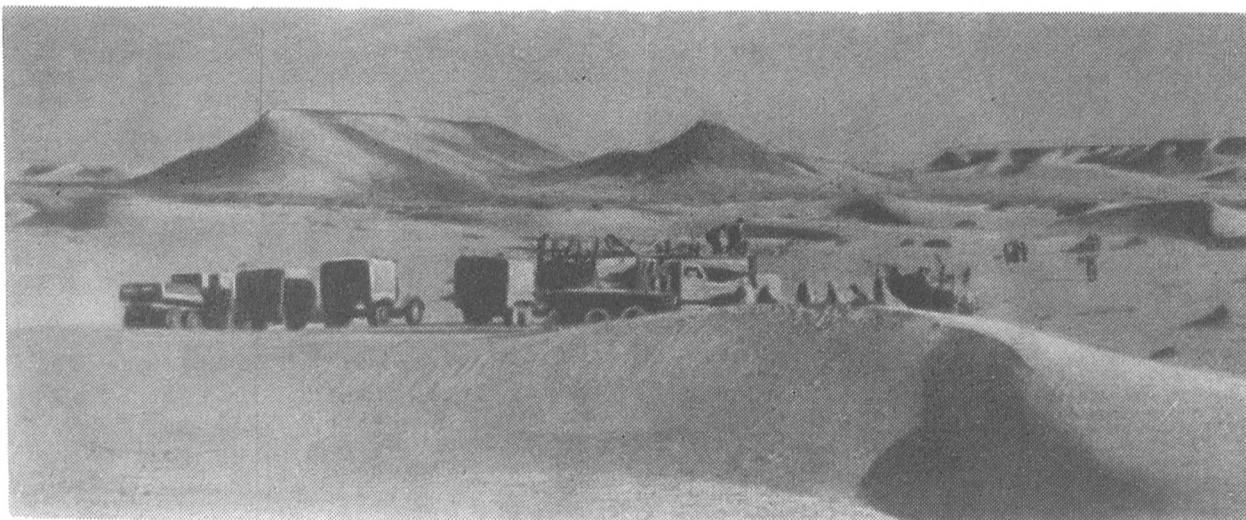
Звичайно, не будуть також забуті і енергетичні джерела. Тепер іде в різних ділянках праці і в багатьох районах земної кулі замість електричної використовується елементарна сила м'язів людини. Тут і мови не може бути про якийсь прогрес і поліпшення добробуту людей. Сьогодні на одного мешканця земної кулі припадає пересічно не більше однієї десятої долі кіловата електроенергії. Це надзвичайно мало. Вже нині природні джерела електроенергії дозволяють набагато збільшити цю цифру. Сьогодні тільки два проценти електроенергії здобуваються на гідроелектростанціях. І цю цифру можна набагато збільшити. Але крім цього, існує можливість помножити наші енергоджерела, використовуючи у зручних пунктах земної кулі енергію сонця, а також безпосередньо перетворювати хімічну енергію вугілля й нафти на електроенергію. І якщо наприкінці тисячоліття завдяки новозбудованим міжконтинентальним мостам буде прокладено трансконтинентальне колійне сполучення від Південної Африки, повз Середземне море, через Європу й Азію, по дамбі в районі Берінгової протоки, через новий Панамський канал, то позадам даватимуть енергію саме гідроелектростанції, так само як завдяки їм з'являться нові міста в зеленій Гренландії й Антарктиці.

ОТАКОЮ МОЖЕ СТАТИ ЗЕМНА КУЛЯ ВЖЕ НА САМОМУ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ, ЯКЩО В СВІТІ ВЖЕ НЕ БУДЕ КАПІТАЛІЗМУ.

Сахара — пустеля?

Коли думаєш про Сахару, то в уяві постає безкрайня мертва пустеля, хіба що з караваном верблюдів на обрії, мільйони квадратних кілометрів сипучих пісків і скелястих гір, що розкинулися від Атлантичного океану до Червоного моря, марева, поодинокі оазиси, немов острівці в безмежному океані розжареного піску...

Якими ж, проте, застарілими є тепер подібні уявлення про величезну африканську пустелю — уявлення, запозичені зі старих підручників географії та мемуарів мандрівників!

Сьогоднішня Сахара — це край величезних природних скарбів, територія найширших промислових можливостей, і водночас — об'єкт зазіхань і жорстокої конкуренції ненажерливих імперіалістичних хижаків, земля, щедро полита кров'ю африканських народів, які піднялися на боротьбу за свою свободу і незалежність. Назва великої пустелі не сходить зі сторінок світової преси. Що буде з Сахарою? — це питання хвилює тепер народи Африки, народи всього світу.

Сахара розкриває свої таємниці

Ще в 30-х роках нашого століття у світовій пресі почали з'являтися короткі повідомлення про геологічні розвідки в Сахарі, зокрема про експедицію Конрада Кіліана, який провів у пустелі 17 років, наполегливо шукаючи в ній невідомі скарби. Самого

Кіліана газети зображували мало не як легендарну істоту. Його називали «апостолом Сахари», «верховним дослідником», йому приписували плани, один одного фантастичніші. Дуже небагато людей знало, що Конрад Кіліан склав для уряду Франції надзвичайно цікаву доповідь з вичерпними даними про величезні природні

багатства, відкриті ним у надрах Сахари.

І раптом пресу облетіло коротке повідомлення про загадкову смерть Кіліана. Лише пізніше стало відомо, що дослідник Сахари помер від повільнодіючої отрути...

Офіційні французькі інстанції явно бажали приховати відомості про обставини смерті Конрада Кіліана. Проте на шпальти газет просочилися матеріали, які викривали причетність одної іноземної розвідки до загибелі дослідника Сахари. Обізнані журналісти писали, що відкриття, зроблені Кіліаном у Сахарі, не відповідали планам та інтересам певних концернів. Словом, Конрада Кіліана усунули зі шляху.

Що ж до його доповіді та матеріалів, представлених французькому урядові, то вони опинилися в архівах, як «не варті уваги»...

Однак, відкриття, зроблені в Сахарі, не могли довго залишатися таємницею для світу. В

1953 році з'явилося, як величезна сенсація, повідомлення про відкриття в африканській пустелі величезних покладів високоякісної залізної руди.

А далі сенсаційні повідомлення вже надходили одне за одним. Поблизу Форт-Гуро, на заході Сахари, геологи відкрили цілий залізний хребет довжиною в 20 кілометрів. Проте на шпальти газет просочилися матеріали, які виявили великі поклади урану. А в гірському масиві Хоггар, на півдні пустелі, знайшли вольфрам, платину, олово, нікель, алмази...

Світова преса заговорила про Сахару, як про небувале геологічне чудо. І мало не кожен день приносив усе нові й нові повідомлення про чудесні знахідки в мертвій пустелі.

Незабаром в Сахарі виявили величезні запаси висококалорійного природного газу. Район Джебель, у самому центрі пустелі, геологи оголошили гігантським газосховищем.

Раз є газ, то повинна бути й нафта! Геологи згадали й висновки Кіліана. Свого часу він заявив, що під пісками Сахари поховані величезні скучення морської рослинності й фауни, які розклалися і перетворилися на нафту. Почалися розшуки чорного золотого.

20 березня 1956 року, поблизу оазиса Еджеле, на самому кордоні з Лівією, забив перший нафтовий фонтан. Потім фонтан забив також у районі Хассі-Мессауд, а далі геологи пересвідчилися, що натрапили на нафтовий Клондайк у серці Африки.

Відомо, наприклад, що в Сполучених Штатах середній добовий видобуток нафти на одну свердловину становить 1,8 тис. т, у Венесуелі — 33 тис. т, в районі Персидської затоки — 742 тис. т. А в Сахарі, в районі Хассі-Мессауд, нові свердловини стали давати по 6 000 тис. т нафти на добу! Спочатку це здавалося неймовірним, але це був незаперечний факт.

В 1958 році геологи оцінювали запаси нафти в Сахарі в 200 мільйонів тис. т. Через рік ця цифра підскочила до півтора мільярда тис. т. Але фахівці вважають, що й вона не є остаточною.

На карті Африки з'явилася зовсім нова Сахара. Колишні білі плями, які зображували мертву пустелю, зарясніли умовними знаками, що позначали наявність нафти, заліза, олова, міді та багатьох інших корисних копалин.

До Сахари вирушили численні геологічні експедиції.

Хижакі ділять здобич

«Сахара — велика надія Франції», «Сахара — майбутнє Франції» — подібні заголовки не сходили зі сторінок французької преси. На екрани метрополії вийшов терміново знятий документальний фільм «Сахара сьогодні», який гучно рекламував багатства африканської пустелі.

Французький уряд прийняв так званий «Сахарський нафтовий ко-

декс», за яким компаніям, що вкладали в Сахару свої капітали, надавалися великі фінансові пільги. За короткий час французькі монополії вклали в Сахару два з половиною мільярда доларів.

Але не тільки французькі капітали потекли в Сахару. Згаданий «кодекс» надавав пільги також іноземним компаніям, іноземному капіталу. Недарма ж газета «Нью-Йорк таймс» назвала цей кодекс «відкритим семафором для американських капіталів»!

З відкритого семафора скористалися також англійська компанія «Брітіш петролеум» та «Ройял датч-шелл». Угода про «загальний ринок» відкрила шлях у Сахару і західнонімецьким монополіям — металургійному концерну Ганіеля і «Дейче Ердоль АГ», а потім і самому Круппу.

Недавно французький уряд надав концесію на розробку нафти на площі в 20 тис. кв. км на сході Сахари новоутвореному міжнародному картелю. Але що це за картель? 50 процентів його акцій перебувають у руках американської «Стандарт ойл оф Нью-Джерсі», тобто в руках Нельсона Рокфеллера. Французька компанія «Компані Франсез де петролеум» має в цьому картелі лише 30 процентів акцій.

До цього слід ще додати, що з 14 заводів у Франції, які займаються переробкою сахарської нафти, 11 належать американським монополіям. Отже, лівова пайка прибутків від нафти Сахари пливе вже в сейфи американських нафтових магнатів.

Можна легко зрозуміти, чому Сполучені Штати останнім часом почали так активно допомагати Франції вести війну в Алжирі. Загальна сума позик, наданих Франції Сполученими Штатами, досягла вже 3,5 мільярда доларів. Підраховано, що кожний другий день семилітньої війни в Алжирі французи ведуть на американські гроші.

Проекти, проекти...

Відкриття в Сахарі величезних природних скарбів породило складну проблему освоєння цієї безкрайньої пустелі, будівництва шляхів сполучення, обводнення її просторів. Власне, подібна проблема не нова. Десятки вчених та інженерів пропонували в різні часи свої проекти освоєння просторів Сахари. Але всі ці проекти сприймалися як напівфантастичні.

Тепер, коли постало питання про використання багатств Сахари, французький уряд практично зацікавився планами освоєння великої пустелі. Найбільшу увагу викликав проект під назвою «Артемід», автори якого запропонували затопити частину Сахари водами Середземного моря і створити в пустелі штучне море.

Справа в тому, що колись, за доісторичних часів, піски Сахари були морським дном. І тепер вони лежать нижче рівня Середземного моря. Варто лише прокопати канал довжиною в 40 км від Габеської затоки, і морські води затоплять широку смугу Сахари між Басрою і Туггуртою. Утвориться штучне море площею у 8 тис. кв. км. Це приведе до зміни клімату значної частини Сахари, створить великі запаси гідроенергії, а також зручний і дешевий шлях вглиб Сахари, до її незліченних природних скарбів.

Одночасно у Франції розроблено проекти будівництва нафтопроводів від джерел у Сахарі до портів Середземного моря. Йдеться про два головних нафтопроводи — від Хассі-Мессауда до Бужі (680 км) і від Еджелі до Середземного моря (700 км).

Французький уряд і монополії, які одержують в Сахарі великі прибутки, звичайно, хотіли б прискорити здійснення проекту «Артемід» і, особливо, будівництво нафтопроводів. Але на перешкоді стоять причини зовсім не технічного чи фінансового характе-

ру. В цю справу владно вторгається законний хазяїн всіх скарбів Сахари — алжирський народ, інші африканські народи. Далеко не вся нафта, видобута в Сахарі, доходить до Філіппівля. Щодня летять під укіс ешелони колонізаторів, злітають у повітря нафтові вишки і склади.

«Скільки коштує один літр сахарської нафти?» — слушно запитують французькі газети. І справді, якщо врахувати витрати на експлуатацію літаків, бронемашин і військових автомобілів, які охороняють транспорти з нафтою, то виходить дуже велика сума. Доводиться витрачати два літри бензину й гасу, щоб привезти у Францію один літр нафти!

Сахара належить народам Африки

Прем'єр-міністр Франції Мішель Дебре часто повторює свій улюблений вислів: «Франція будь-що залишиться в Сахарі...» Глава французького уряду забуває, що це залежить не тільки від нього!

Велика африканська пустеля географічно і політично завжди була і залишається невід'ємною частиною Алжiru, землею африканських народів.

А для Франції Сахара — не лише джерело природних багатств, а й величезний природний полігон для військових цілей. Саме тут, в Сахарі, Франція почала серію своїх випробувань атомної зброї. Відомі й плани перетворення пустелі на один з головних полігонів НАТО.

Імперіалістичні хижакі гризуться між собою за багатства Сахари. Але величезні скарби, сховані в пісках і горах Сахари, належать народам Африки, які борються і виборюють собі свободу і незалежність.

Отже, Сахара давно вже не пустеля. Саме тут, як і на всьому африканському континенті, точиться кривава боротьба, вирішується доля народів у боротьбі проти колоніалізму.

КОЛИ

ПАДАЮТЬ

ТИРАНИ

За спиною диктатора Трухілью ховалися його «друзі» із Сполучених Штатів, як стоять вони усюди за антинародними кривавими режимами.

Вже сама назва цієї країни — Домініканська республіка — не може не викликати справедливих заперечень. Чому політичний режим у ній називається республіканським? Що в ньому є від республіканського ладу?

Тридцять років ця країна у східній частині острова Гаїті з майже тримільйонним населенням перебувала під необмеженою владою однієї родини. Народ стогнав під тягарем жорстокої диктатури кривавого Рафаеля Трухілью.

Це ім'я переслідувало людей на кожному кроці. Столиця країни називалася Сьюдад-Трухілью, а найвища гора — Піко Трухілью. В самій лише столиці було споруджено дві тисячі пам'яток диктатору. Не було в ній жодної площі, жодного скверу, звідки не дивився б на людей бронзовий Трухілью!

Якщо втомлений спекою перехожий сідав відпочити десь у затишку, то неодмінно бачив перед собою плакат: «Цей затишок дарує тобі великий Трухілью!». Навіть на перехрестях поруч із світлофорами, висіли великі плакати: «Трухілью береже твоє життя!», щоб кожний перехожий знав, що саме завдяки Трухілью він не потрапив під автомобіль...

Домініканський парламент цілком офіційно закріпив за Трухілью десятки різних епітетів. Диктатор

Місце свого батька мав зайняти цей пустий гультай з генеральськими погонами і купою орденів за невідомі «заслуги».

став і «хранителем молоді», і «батьком мистецтва», і навіть «мемсією».

Подібними епітетами супроводжувалися імена брата диктатора Гектора Трухільо, і сина — також Рафаеля. Молодий гультьяй мав чин генерал-лейтенанта і спромігся сам-один витратити в Голлівуді на кінозірок всю суму, яку Сполучені Штати надали як «допомогу» Домініканській республіці...

Що ж до народу країни, то він жив у страшних злиднях, темряві й нечуваному безправ'ї. Навіть буржуазні журналісти, потрапивши в Домініканську республіку, писали, що побачили там справжнє середньовіччя.

Влітку позаминулого року на острові Гаїті сталися знаменні по-

Підлітки без майбутнього...

А такою була доля домініканського народу — важка, виснажлива праця на зажерливу родину диктатора.

А щоб тримати народ у покорі, в Трухільо було досить найманців, досить зброї із тавром «Зроблено в США»!

дії. Було вбито самозваного «мемсію» — кривавого диктатора Рафаеля Трухільо. Він залишив своїй родині багатство, яке оцінюють у 700 мільйонів доларів, армію, озброєну новітньою американською технікою, таємну поліцію з 20 тисячами агентів і абсолютну владу над країною.

У боротьбі зі своїми ворогами й усіма незадоволеними в країні Рафаель Трухільо користувався улюбленим методом — конфіскацією майна на свою користь. Тим-то в країні немає жодної фабрики, жодного великого маєтку, які не належали б членам

родини Трухільо. Той самий Рафаель монопольно володів виробництвом солі й тютюну, майже всіма бавовняними фабриками, найбільшими тваринницькими фермами. Він був власником 35 процентів усієї землі в країні і дванадцятьох з 16-ти домініканських цукрових заводів!

Йому також безроздільно належали преса, радіо і телебачення. Диктатор мав міцну опору. Звичайно, не в своїй країні. На Трухільо, як свого головного плічника в Латинській Америці, робили ставку Сполучені Штати. Тридцять років тому, коли без-

З якою радістю ці молоді домініканці зривають зі стін портрети членів ненависної родини диктатора! Прийде час, і вони зметуть зі своєї землі всі рештки кривавого режиму!

вісний домініканський офіцер зробився диктатором, він спирався на багнети солдатів морської піхоти США. На цих багнетах він, власне, і просидів всі тридцять років свого правління.

Вотчина Трухільо була своєрід-

ним притулком для повалених диктаторів різних гатунків. Туди втік з Куби Батіста, там знайшли притулок Хіменес із Венесуели та Перон з Аргентини... Звідси плелися нитки змов проти визвольного руху народів Латинської Аме-

рики, таємно готувалися американські найманці.

Становище в Домініканській республіці викликало обурення народів Латинської Америки. Після перемоги революції на Кубі, Сполученим Штатам довелося рахуватися з такими настроями. Вони змушені були порадити Трухільо подати у відставку, а членам його родини — залишити всі державні пости. Відомо, як кінчилася кар'єра Трухільо. Його вбили.

Але в країні, власне, нічого не змінилося. Коли напередодні нового року у Домініканській республіці вибухнули серйозні заворушення, Сполучені Штати звернулися до своєї улюбленої «дипломатії канонерок». В Карібському морі, біля берегів Домініканської республіки, з'явилися американські військові кораблі з морською піхотою...

Та визвольний рух домініканського народу вже не спинити американським багнетами.

КАЛЕНДАРЬ «ВСЕСВІТУ»

ФОКУС НЕ ВДАВСЯ. Вісімдесятизмилітній індуський «живий святий», якийсь Бхаванг Сінгх оголосив, що має померти о десятій годині 7 листопада 1961 року. На ранок 7 листопада біля його житла зібралося понад 6 тисяч шанувальників. Сам «святий», очікуючи смерті, ліг коло заздалегідь заготовленої труни. Проте о чверть на одинадцятю він підвівся, заявивши, що смерть, на жаль, не прийшла, і він житиме далі.

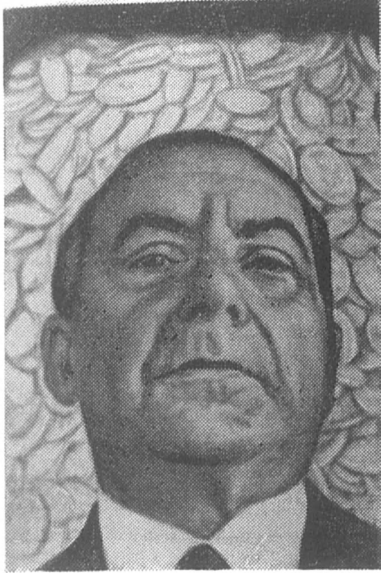
РЕСТАВРАЦІЯ ПОВНИМ ХОДОМ. Японський імператор Хірохіто одержав від англійської королеви Єлизавети офіційний дозвіл знову носити орден Підв'язки й титул маршала Великобританії. Орден і титул було від нього відібрано 1942 року.

БАЖАЄМО ДОБРОГО ЗДОРОВ'Я. Знаменитий французький кіноактор Моріс Шевальє, досягши 73-річного віку, заявив: «Лише тепер старість починає ставати для мене проблемою № 1. Тепер я вже більше не почуваю себе 20-літнім юнаком, як протягом першого півсторіччя мого життя. Тепер я почуваю себе вже 40-літнім».

ТАРЗАН ПОРУШУЄ МОРАЛЬНІСТЬ. Педагогічна рада однієї із шкіл в Лос-Анжелосі (США) одержала колективного листа, підписаного кількома десятками батьків. Вони вимагають вилучити із шкільної бібліотеки книжки й комікси про пригоди Тарзана.

Причиною такого листа є зовсім не той оглупляючий вплив, який справляють пригоди Тарзана на читачів. Батьків турбує інше: Тарзан і його дружина живуть у джунглях, не одружені церковним і взагалі, ніяким шлюбом. «Тарзан грішить проти моралі», — заявляють автори листа.

Видавництва, які випускають у світ книжки про Тарзана, схиляються на те, щоб у майбутньому не показувати його, як одруженого.

Обкладинка журналу «Тайм» з портретом Френка Костелло.

щої довершеності систему фальшивих «алібі» (доказів непричетності до злочину). Їх фабрикували для нього цілі легіони лжесвідків.

Понад 30 років Костелло безтурботно залишався герцем американської чорної хроніки і накопичував мільйони доларів. І тільки 1954 року Костелло делікатно потурбували за... несплату податків. Адже він не ділився по-чесному з казною своєю скривавленою здобиччю. Такий підхід до гангстерських королів є американською традицією. Судили Костелло за несплату податків чомусь тільки за 1948 і 1949 рр. Судили і засудили. Довелося йому деякий час відпочивати з усім належним для такої високої особи комфортом.

Тепер він знову повернувся до своєї діяльності, але нова хмара насунула на нього: його визнано «небажаним чужоземцем», а це пахне висланням з США.

кладинки журналу «Тайм», який змонтував портрет Костелло на тлі гори доларів. Який спокій, яка самовпевненість на обличчі обертгангстера! І який же це блискучий символ Америки гангстерів та монополістів!

Не менше підстав захоплювати-ся американськими суддями мав і інший король гангстерів — Ол Дженнінгс. Він міг би засвідчити, що гангстеризм у США є не тільки найприбутковішою, але і найспокійнішою професією. Вона відкриває шлях у вищий світ, забезпечує довголіття і безхмарну старість.

Ол Дженнінгс належав до старшого покоління гангстерів. Вже в ранній молодості він мав на своєму особистому рахунку 15 пограбованих поїздів і 20 пограбованих банків, не рахуючи таких дрібниць, як десятки людей, що загинули під час цих операцій. Але врешті засипався і потрапив під суд. В ті часи контакти між

ЧОМУ ПОСМІХАВСЯ ОЛ ДЖЕННІНГС?

О ні, американська Феміда не завжди має такий тигровий вискал і таку понадзвуківу швидкість, як тоді, коли полює на комуністів і взагалі на «червоних»! Нерідко вона буває лагідно-ніжною, поматеринськи поблажливою і по-вільною, як черепаха на яйцях. Це тоді, коли вона має справу з їх величностями королями гангстеризму, чемпіонами казнокрадства, професійними лінчувателями та іншими стовпами американської доларократії. І не дарма вона сама користується такою любов'ю з боку отих стовпів!

Про те, як його пильнувала й пестувала американська юстиція, міг би чимало розповісти гангстер номер один Френк Костелло. Він народився в Сіцілії, приїхав до Америки ще наприкінці минулого століття і 1925 року, вже маючи солідний кримінальний стаж, прийняв американське громадянство. Незабаром він став загальноновизнаним повелителем американської гангстерської імперії, главою тресту наркотиків, тресту будинків розпусти й підпільних ігорних будинків та синдикату вбивць. Сяво корони його суперника — Аль Капоне скоро померкло в променях слави Костелло. Вся Америка знала про незліченні злочини Костелло, і тільки для американської юстиції він залишався білосніжним ангелом. Для підтримки свого ангельського чину Костелло, крім звичайних методів знищення небажаних свідків, ще довів до найви-

— Це жах! — галасує хор адвокатів Костелло.— Це суперечить американській конституції, законам, моралі!

Справу про вислання Костелло розглядали і звичайні суди, і апеляційні, і федеральні, і сам верховний суд. За американським законом, позбавити громадянства можна лише тоді, коли винний вчинив принаймні два злочини. Імміграційне бюро вважає, що несплата Костелло податків за 1948 рік є одним злочиним, а несплата їх за 1949 рік є другим злочиним. Отже, виходить, що Костелло виконав норму злочинів, потрібну для вислання. А адвокати твердять, що обидва злочини Костелло — однотипні, і тому Костелло вчинив тільки один малесенький злочин у двох діях.

Отже, один злочин чи два? Над цією проблемою вже ламали собі голову американські суди всіх інстанцій, і глибоко замислився всіма поверхами свого будинку верховний суд. Тепер цю справу має ще розглянути міністр юстиції Роберт Кеннеді — брат президента США — той самий, що так блискучично запустив на третю швидкість душогубку закону Маккарена проти компартії. Далі підуть нові касації та апеляції, і так мабуть аж до самої праведної кончини Френка Костелло.

Ось він дивиться на вас з об-

американським правосуддям і гангстерами ще не були такими цільними, як тепер. Дженнінгса засудили на довічне ув'язнення. Але з огляду на збитий ним великий капітал його невдовзі за наказом тодішнього президента випустили на волю.

Відтоді Дженнінгс почав поєднувати нелегальний гангстеризм з гангстеризмом політичним. Для початку він висуває свою кандидатуру на пост губернатора Оклахоми. Зазнавши поразки, гангстер відчув, що на нього зійшла божа благодать, і перекаліфікувався на баптистського проповідника. А після другої світової війни він став консультантом голлівудських фірм спеціально по гангстерських фільмах. Хіба знайдеш кращого консультанта?

Згодом прийшла безтурботна старість. Дженнінгс помер на 99-му році життя. Якщо судити по некрологах американських газет, то він «спочив у бозі» і потрапив, звичайно, прямо на небо. Помер він, писали газети, тихо, уві сні, і навіть з веселою посмішкою на вустах.

Та як же йому було не посміхатися після цілого сторіччя такого аж надто веселого життя?

Добре ж живеться рокфеллерам і костелло в американському раю!

КАЛЕНДАР КОЛО « ВСЕСВІТУ »

ЗАГУБЛЕНА ПОСИЛКА. На італо-французькому кордоні загублено п'ять левів, яких пересилали з Африки до віденського зоосаду. Розшуки «невеликої посилочки» доручені міжнародній поліцейській організації — інтерполу, агенти якої виїхали за левами до всіх цирків та зоосадів Європи.

ДОЛЯ ПІГМЕЇВ. В Бірмі живе невелике плем'я пігмеїв — маленьких людей, від 105 до 135 сантиметрів на зріст. Людина ростом в 1,4 метра вважається серед них велетнем. Цікаво, що коли п'ять поколінь тому сучасні пігмеї оселилися в долині Таронг, вони мали нормальний зріст, і число їх тоді швидко збільшилося з кількох сотень до кількох тисяч. Але потім раптом почалося зменшення зросту людей. Нормальні люди перетворилися в пігмеїв, а число їх почало невпинно зменшуватися. Тепер пігмеїв, залишилося не більше сотні. Товариство медичних досліджень Бірми влаштує експедицію в долину Таронг, щоб вивчити причини цього явища і допомогти пігмеям.

ВОНИ РОЗВАЖАЮТЬСЯ. Студенти Станфордського університету (США) мають свій спортивний табір за межами міста. Часто трапляється, що звичайні «нудні» види спорту перестають задовольняти не в міру веселих студентів, і тоді вони починають «бавитися». Влаштується біг з перешкодами в нічних сорочках або повзання на спині на круту гору. Найлюбленіше з «сильних почуттів» в таборі — купання в грязюці.

Такого в Швейцарії ще не бачили: 35 тисяч демонстрантів!

Тихі води Женевського озера, засніжені вершини Альп, ідилічні картини природи. І скрізь — безжурні люди, патріархальний достаток, злагода й спокій...

Ні, такою Швейцарія залишилася тільки на рекламних плакатах ту-

В «ТИХІЙ»

«Політика цін зробить нас жебраками!» — проголошують селяни з кантона Валлі.

ристських компаній. Хвиля соціальних заворушень і класових боїв докотилася й до берегів Женевського озера.

Швейцарію також не обминула кризисна лихоманка, на яку безнадійно хворіє сучасний капіталізм. Податковий прес душить трудове населення країни, особливо селян. Уряд вдався до небезпечної політики зниження закупочних цін на продукти сільського господарства, штовхнувши десятки тисяч селянських родин на край катастрофи.

«Ось на що штовхає нас уряд!» — заявляють інші демонстранти.

І тиху Швейцарію охопили бурхливі події. «Патріархальну ідилію» порушили масові демонстрації, виступи селян та інших верств населення.

Селяни всіх кантонів країни відрядили до столиці — міста Берна — представників, з метою пред'явити урядові свої справедливі вимоги. Ніколи Берн не бачив такого видовища. Перед будинком федерального уряду зібралося понад 35 тисяч чоловік. Вони скандували: «Геть згубну політику цін!», «Звільніть нас від непосильних податків!».

Демонстранти вимагали, щоб до них вийшли міністри уряду. Але швейцарські міністри не побажали розмовляти з народом. Вони вдалися до випробуваного прийому буржуазної «демократії»: вислали на вулиці Берна великі загони поліції. В хід пішли

Наочний урок «патріархальної», ідилічної швейцарської демократії.

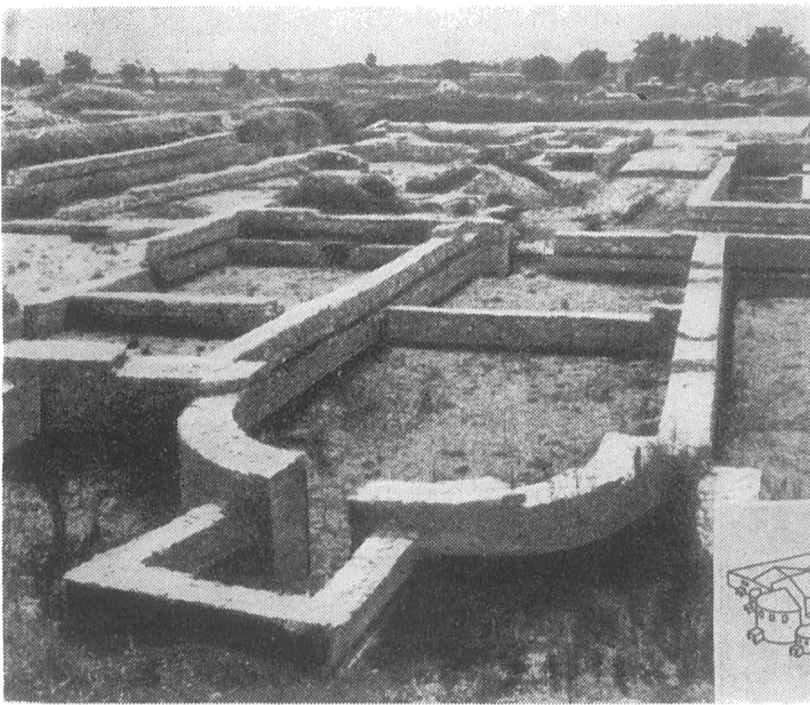
сльозоточиві гази, важкі поліцейські кийки. Коли демонстрацію розігнали, на площі перед урядовим будинком і на прилеглих до неї вулицях залишилося багато поранених. Блискучу бруківку швейцарської столиці залила кров трудящого люду...

Поліцейські кийки розбили щент рештки швейцарської «ідилії»!

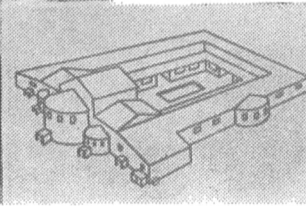
ШВЕЙЦАРІЇ

В хід пішли сльозоточиві гази.

Серед розкопок знайдено чимало пам'яток старовинного мистецтва. От один із них — ваза з обличчям людини, — висотою в 9 см.

Фундаменти двох будинків з подвір'ями — рештки стародавнього міста Альба Регія.

Альба Регія

А от чудова бронзова скульптура Венери з яблуком Паріса в лівій руці.

Поблизу угорського міста Секешфехервар угорські археологи знайшли рештки древнього міста Альба Регія. Це були будинки, обладнані водогоном, гарячими й

холодними ваннами, опаленням. По фундаментах будівель можна скласти уявлення про їх загальний вигляд. В середині будинку було невеличке подвір'я з басейном у центрі.

Цікаві розкопки тільки розпочалися і, як заявив їх керівник професор Ено Фітц, триватимуть не менше десяти років.

Один із знайдених археологами барельєфів з зображенням античних богів.

МОРИС ДРЮОН

Малюнки А. Арутюнянца

Скандал у Марселі

САТИРИЧНИЙ РОМАН

1 Внизу, на першому поверсі, раз у раз грюкали двері: службовці Управління каналізації йшли на обід.

Канонік Огюстен де Мондес поклав ручку і підвівся з-за столу, щоб трохи перепочити. Оскільки йому було вже за сімдесят, більша частина його щоденної пошти складалась із повідомлень про смерть — жовтих листівок у чорній рамці, на звороті яких він робив усілякі нотатки. Ці листівки, перев'язані в пачки резинками та шнурками для черевиків або просто розкладені в ряди, нагромаджувались протягом багатьох років на двох столах та секретері, захаращували крісла, вкривали килими так рясно, що кімната поступово перетворилась на щось подібне до похоронного бюро під час епідемії.

Хирлявий, низькорослий, із жовтою зморшкуватою лисиною, без брів, з вузькими сутулими плечима, Огюстен де Мондес заклав руки в кишені, відкинув назад

поли сутани і якийсь час гоголем походжав по кімнаті, поринувши у задуму.

Він повторював останні рядки щойно написаного і міркував, як пов'язати їх із тим, що буде далі.

«Саме в той час (IV ст. до Різдва Христового) Піфій та Етімен, непосидливі діти Марсалії Фокійської, вирушили на своїх кораблях у плавання: перший — до сніжних берегів Скандинавії, другий — до Чорного Сенегалу...»

Сліпуче сонце заливало черепичні дахи будинків, над якими тремтіло нагріте повітря. Крізь відчинене вікно до кімнати долітали пахощі підгорілої олії, петуній та дров'яного диму.

Подібно до більшості людей особняк де Мондес мав два обличчя, тобто два несхожі між собою фасади, які виходили на два несхожі між собою світи.

Перед головним фасадом протяглись широкі, засаджені платанами та забудовані розкішними віллами Алеї Леона Гамбетти,

які раніше йменувались Алеями Капуцинів і які марсельська аристократія споконвіку вперто називала просто Алеями. Вікна усіх салонів та віталень особняку де Мондес були звернуті в цей бік, тоді як із решти кімнат відкривався зовсім інший вид — безкрайній лабіринт глухих двориків, де завжди сушилась білізна, та мізерних халуп з чорними стінами, на яких у ящиках під вікнами де-не-де пістрявіли квіти, а взимку висіли сумки з продуктами, що на них осідала вся сажа з вокзалу Сен-Шарль.

Всі сорок два томи праць почесного каноніка Огюстена де Мондеса народилися перед цим краєвидом.

«...Відкривши таким чином ще у сиву давнину морські торгові шляхи для нашого замкнутого та працьовитого міста...»

На терасі одного з будинків, що вирізнявся із решти своєю охайністю, з'явилася чорнява молодичка в пеньюарі з розводами. Глянувши на небо, вона зняла пеньюар, розстелила білий з оранжовими смугами матрац і зовсім гола спокійнісінько розляглася на ньому, підставивши сонцю засмаглу спину.

— О, вже полудень,— промимрив сам до себе канонік.

Ця чорнява тілиста незнайомка здавна заміняла дзигарі цілому кварталові, і ніхто навіть ніколи й не подумав скаржитись на її безсоромність.

Отже, все було гаразд: цей день нічим не відрізнявся од попередніх.

Канонік міг бути задоволений зі свого ранку.

Відтоді, як, одправивши о пів на сьому утренью в церкві Реформістів, отець Огюстен повернувся додому і з'їв молочного сухарика, розмоченого у чорній каві, він уже встиг густо списати своїм дрібним каліграфічним почерком цілих шість сторінок, не зробивши жодної помарки... «Огюстен ніколи нічого не закреслює»,— любила похвалитися його сестра Еме, так немов це було ще однією ознакою зверхності родини де Мондес.

Хоча канонік мав звичку зачиняти на ключ обоє дверей, перед тим як сісти працювати, він про всяк випадок ще раз перевіряв, чи замкнуті вони — ні для кого не була таємницею його надзвичайна неухважність. Потім, вдоволено крякнувши, підсунув дубову драбину-табурет до великої двоповерхової шафи в стилі ренесанс, шедевру провансальського різьбярства, такої гарної, що її сфотографували для поштової листівки, і задерши сутану, так що з-під неї виглянули фіолетові кальсони — (справжні священицькі кальсони, котрих його сестра майже задарма закупила оптом цілу сотню пар, коли збанкрутувала фірма... «Якби Огюстен захотів, він у них міг би дослужитися до

єпископа...») — він піднявся на найвищу приступку і відчинив обидві дверці другого поверху шафи. Там, у цілковитому безладді були звалені важкі, оправлені в червоний сап'ян фоліанти з золотим обрізом, старі брошури по п'ятдесят су, всілякі збірочки, компіляції, рукописи — словом, весь його доробок більш як за п'ятдесят років. Важко було навіть уявити, щоб одна й та ж сама рука з однаковою легкістю могла скомпонувати дослідження про шанування останків святого Ферреоля, підручник для виховання сліпих дітей, детальний каталог мустьєрського фаянсу з колекції маркіза де Пігюсса та антологію євхаристичної літератури, чи, щоб одна й та сама голова могла однаково глибоко міркувати про арлезіанські способи лову риби, про традиційні постанови п'ятиактних пасторалей, про дельфійського оракула, про торгові шляхи XIV сторіччя та про роль обіймів у християнському шлюбі.

Проте саме така рука і така голова були у каноніка Огюстена де Мондеса, фах якого полягав в тому, щоб не мати жодного фаху, та вміти трактувати що завгодно, аби тільки вказали предмет. Численні провінціальні видавці, про яких навіть і не чула широка публіка, раз у раз зверталися до нього з замовленнями і ніколи не зустрічали відмови. Навіть не моргнувши оком, він міг за рахунок власної уяви доповнити збірку старовинних пісень чи легенд або ж за одним присідом дописати твір якогось надто зарозумілого чи передчасно померлого автора. Його шедевр, чотиритомний «Словник провансальських церковних скарбів», відзначений премією Французької Академії, вже сорок років забезпечував йому провідне місце в марсельському літературному та вищому світі, за яке з ним ніхто не наважувався змагатися.

Маючи такі заслуги, Огюстен де Мондес, здавалось, міг би дозволити собі деяку пиху. Але йому був невідомий цей порок, як, до речі, і будь-який інший. Розум каноніка ніколи не спочивав на вже зібраних лаврах і завжди звертався не до того, що зроблено, а лише до того, що доведеться робити завтра. Похилий вік аж ніяк не позначився на його невичерпній заповзятливості.

Отож, піднявшись на верхню приступку драбини-табурета, отець Огюстен сунув руку за свої фоліанти і здивовано звів брови. Він тричі повторив цю процедуру, залазячи мало не до пояса в темряву шафи, переставив усі чотири томи «Словника скарбів», перевернув усі брошури і, нарешті, знервовано, з червоними плямами на обличчі й тривогою в душі, зліз додолу. Його баночка з медом безслідно зникла.

«Невже Еме знайшла мій тайник?» — занепокоєно запитував він сам у себе. Відтоді,

як мадемуазель де Мондес здалося, що їй загрожує діабет, вона позбавила цукру всю родину, а надто свого молодшого брата каноніка... «У нас із Огюстеном завжди однакові хвороби».

Знаючи, як необхідні вуглеводи для інтелігентів, і щоб заморити черв'яка, який частенько гриз його між сніданком та обідом, канонік уже давно тримав у глибині шафи в стилі ренесанс баночку з медом, певний— певний до цього дня! — що пошана, якою були оточені його солідні праці, убезпечить цей скарб від будь-яких замахів.

З шафи від розлитого давно меду долинав солодкий паморочливий запах альпійських лугов, і отець Огюстен із серцем засунув у кишені свої липкі руки — в такому віці облизувати пальці нікуди не годилося. «Можливо, по неухважності я поставив його десь-інде», — промимрив він сам до себе і заходився відчиняти шухляди у трьох меблях для писання — старовинному італійському столі, дубовому секретері в стилі Людовіка XVI та гральному столі часів Наполеона III, застеленому поїденим міллю сукном: канонік мав звичку працювати не менше як над трьома творами водночас. Проте він даремно розглядав на всі боки повідомлення про смерть своїх колишніх парафіян. «Диви, я й не знав, що цього вже теж нема», — промовляв іноді він, не забуваючи ні на мить про свою головну турботу.

Власне, його непокоїв не стільки сам зниклий мед, як перспектива неминучої розмови з Еме, необхідність шукати іншу схованку і, таким чином, переладжувати весь звичний уклад життя.

Отець Огюстен вирішив негайно розповісти про все Мінні, жінці свого небожа Владіміра, яка здавна була його співницею і регулярно поповнювала провізію. Він уже ступив кілька кроків до дверей, що вели до буфетної, як раптом почув голос сестри:

— Головне, ні слова абату. Він такий уразливий, що його краще не турбувати.

Йшлося про нього. Позаочі Еме завжди називала його абатом, хоч він уже ось п'ятнадцять років як канонік!

— Не забудьте почистити капелюх абата... Треба купити коробку пер для абата... Не турбуйте абата — він працює...

Огюстеном вона звала його лише віч-на-віч та в колі найближчих друзів і родичів.

Канонік квапливо відійшов од дверей. В домі, безперечно, спалахнула нова драма, про яку йому нічого не скажуть і в яку він сам намагатиметься не вплутатись. Можливо, служниця знов розрізала руку хлібним ножом, чи зайнялася олія в сковороді, чи консьєржка мадам Александра обізвала непристойним словом якогось квартиранта з четвертого поверху. Все це зовсім не хвилювало каноніка, якому була дуже на руку

та змова мовчання, що її підтримувала навколо нього сестра.

Він підійшов до столу. «Саме в той час (IV ст. до Різдва Христова) Піфій та Етімен...» В око йому впала маленька срібна ложечка у формі лілії, що лежала поміж ручок та олівців — подарунок однієї побожної парафіянки, яка їздила до Італії. Отець Огюстен запевняв, що тримає цю ложечку як сувенір, насправді ж він їв нею мед. Що він робитиме нею зараз?

Раптом, немов щось згадавши, він тихенько попрямував до дверей і притулився до них вухом, щоб дізнатися, якого саме скандалу він муситиме не помічати. Слава богу, йшлося не про банку з медом.

2 Мадмуазель де Мондес, на два роки старша за брата, була ще нижчою на зріст, тобто майже ліліпутка. А втім у де Мондесів мало хто сягав за метр п'ятдесят... Личко в неї було маленьке і зморщене, немов суха груша. Вона прожила все своє життя без будь-яких пригод, і зараз, у сімдесят три роки, в неї не було ні минулого, ні достатньої уяви, щоб вигадати його. На відміну од багатьох старих дів, вона навіть не створювала ілюзії, що відхилила бозна-скільки женихів. З нею ніколи нічого не траплялося, і можна було лише дивуватись, що таке порожнє життя призвело до такої кількості зморщок на її обличчі.

Деякі люди народжуються в халупах із князівською душею. Що ж до мадмуазель де Мондес, то вона з'явилась на світ в одній із найродовитіших фамілій Провансу з серцем крамарки. Вона сама до кінця не усвідомлювала, як їй поталанило, що її брат обрав церковну кар'єру. Це дало їй змогу постійно жити в атмосфері ризниці і по чернечому служити богові, не залишаючи своєї домівки.

Вона завжди ходила в коротеньких сукнях, бо востаннє обновила свій гардероб ще до війни, коли було модно носити плаття до колін. Відтоді стара не купувала для себе жодних обнов, кажучи, що не треба кидати гроші на вітер, оскільки вона все одно незабаром помре.

Цілісінькі дні мадмуазель де Мондес проводила в буфетній, перераховуючи брудні ганчірки або перевіряючи витрати. Буфетна правила їй за спостережний пункт, за капітанський мостик і за місце для засідок водночас.

З цієї кімнати з незчисленими дверима та стінними шкафами, розташованої в центрі будинку, Еме могла стежити за подвір'ям, тримати під наглядом служницю, що поралась на кухні, і першою кинутись назустріч відвідувачу, ледве зачувши дзвінок.

— Ти певна, Мінні, що бачила його минулого вечора? — запитала вона.

— Звичайно, тітко Еме, цілком певна, — відповіла графиня де Мондес.

— А о котрій ти лягла спати?

— Не пам'ятаю, тітонько, десь коло одинадцятої... Я не звернула уваги. Ми скінчили грати в бридж у Дансельмів після десятої, а потім я ще приготувала собі тизан¹.

— Невже у Дансельмів тебе нічим не частували?

— Ні, навпаки, але мені закортіло тизану.

— А де ж ти його готувала?

— Тут, у буфетній. Саме тому я й прийшла сюди, щоб переконались, чи не залишила його часом на столі.

Графиня Мінні була вищою за всіх де Мондесів. Їй нещодавно сповнилось сорок п'ять, але вона мала рожеве обличчя й високі груди, що їх завжди випинала вперед, немов співачка, і прикрашала всілякими бантиками та мереживами. Вже й так висока на зріст, Мінні не нехтувала нічим, аби здаватися ще вищою, немов прагнула зайвий раз показати свою зверхність над цією родиною пігмеїв, до якої увійшла, одружившись із Владіміром. Мабуть, ніхто у Марселі не носив тувель на таких високих підборах, як мадам Мінні де Мондес, а її власне густе попелясте волосся гордо здіймалося вгору завдяки цілій копиці кінського, накладного. Численні поклонники запевняли її, що в неї обличчя «зовсім у стилі вісімнадцятого століття». Вона згодом поклала це в основу свого «стилю». Її капелюшки були завжди рясно прикрашені пір'ям рідкісних птахів, яке мальовничо розвівалось на вітру, коли вона йшла або їхала Алеями. Усе це надавало їй такого імпазантного вигляду, що в місті її не називали інакше, як «прекрасна амазонка».

— Чи розумієш ти, люба дівчинко, — говорила Еме, — що нам довелося б зняти останню сорочку, щоб купити знов такий браслет?

— Нічого не потрібно купувати, — відповіла Менні. — Я його знайду, от і все.

— Краще б ти його не губила, — провадила своє Еме. — Ось бачиш, саме тому я не ношу коштовностей... А взагалі зараз ти такого браслета вже ні за які гроші не купиш. Знаєш, яка це робота?! Він дістався мені ще від нашої бабусі полячки, якій його презентував на заручини наш дідусь. Я тобі подарувала його на весілля не для того, щоб ти його губила.

— Даруйте, тітонько, але ж це трапилось вперше за цілих двадцять п'ять років...

— Я негайно піду до Дансельмів, — відрізала мадмуазель де Мондес. — Браслет

міг зсунутися з руки і застрягти десь у кріслі. Таке часто трапляється.

— Стривайте, куди ви? — вигукнула Мінні. — Я ж вам сказала...

— Шшш! Абат! — просичала мадмуазель де Мондес, показуючи на кабінет каноніка. — Їй-бо, ти хочеш мене занапастити. Подумати тільки — це ж від його бабусі!..

— Повторюю вам, тітко Еме, що я прийшла додому з браслетом, — прошепотіла Мінні, в той же час запитуючи себе: «Чи справді він був на мені, коли я повернулась?»

— В такому разі, — мовила мадмуазель де Мондес, — він міг пропасти лише вдома. Куди ти кладеш коштовності, як роздягаєшся?.. Ти чуєш?

Звівши очі до неба, Мінні відновлювала в думці події минулого вечора.

— На туалетний столик, — стрепенулась вона.

— На який туалетний столик? У тебе в спальні немає ніякого туалетного столика.

— Тобто на столик для рукоділля, який мені править також і за туалетний, — пробелькотіла Мінні.

— А цього ранку ти хотіла його надягти і не знайшла. Ага, тепер усе ясно: в тебе його вкрали. Хто заходив до твоєї спальні вранці?

Для Мінні головним зараз було відмовити мадмуазель де Мондес од її наміру йти до Дансельмів та влаштувати там галасливі розшуки. «Якщо я справді загубила браслет у них, то вони його незабаром знайдуть». Тому вона вирішила схопитися обіруч за останнє запитання тітки.

— Дайте згадаю, — відповіла вона. — Лулу зайшов поцілувати мене, як завжди, перед тим як відправитись до Торгової палати...

Мадмуазель де Мондес обурено низала плечима.

— Про цього бідолашного хлопчика не може бути й мови, — промовила вона. — Гадаю, ти не підозрюєш власного сина, га?

— Я нікого не підозрюю, тітко Еме. Ви запитали, хто заходив до моєї спальні, а я відповіла. «А що, коли це справді Лулу?» — раптом подумала Мінні. З її сумочки вже не раз безслідно зникали тисячофранкові білети, а минулого місяця так само нез'ясовно пропали дві старі запонки, які були нічого не варті, коли б не золоті. Однак Лулу не наважився б узяти таку коштовну і помітну річ, як браслет... В її ув'яз виникли найрізноманітніші гіпотези, з яких найвірогіднішою була та, що... Та годі, про це ні гу-гу, а то не уникнути скандалу.

«А взагалі мені здається, що він був на руці, коли я повернулась. Такого зі мною ще ніколи не траплялось».

¹ Солодний напій на зразок узвару.

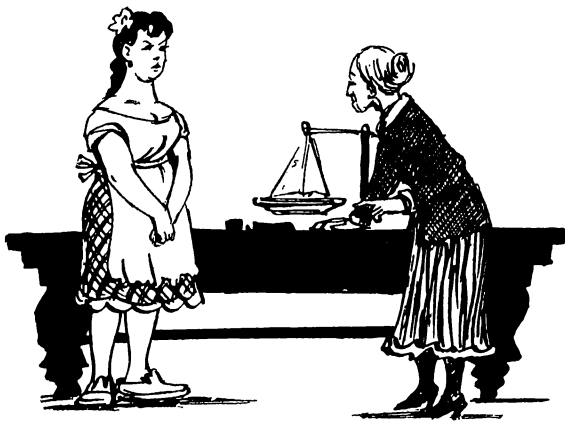
— А мадам Александра? Вона приносила тобі ранкову пошту...

— Так, але вона не ступила далі коридору.

— Отже, це ніхто інший, як Тереза.

В кабінеті каноніка почулися кроки, і мадмуазель де Мондес застерезливо притулила палець до губ. Потім, коли кроки віддалились, додала:

— До речі, коли хочеш знати, то це мене зовсім не дивує. Останнім часом я не впізнаю цієї дівчини. Вона стала така неуважна до роботи, а вчора, коли я вчитала їй за це, вона досить нахабно відповіла, що, бачите, нездужає. Я певна, що це не просто так.

— Та невже ви гадаєте...— поблажливо почала Мінні.

— Таратата. Я знаю, що кажу. Цих людей я наскрізь бачу. Чого доброго, вона ще втече од нас із украденим...

Мадмуазель де Мондес раптом замовкла і прошепотіла:

— Тихо!

Потім підійшла до столу і вдала, що уважно перебиває сочевицю, насипану на тарілці старої зіпсованої ваги «Роберваль».

До контори, човгаючи капцями, увійшла Тереза. Це була молода корсіканка з могутніми грудьми, яка могла б уважатись навіть вродливою, коли б природа подарувала їй довші ноги. Вона не любила митися, зате охоче напахчувалась одеколоном «Мі-моза». В неї були густі чорні коси, які вона прикрашала різнобарвними гребінчиками, сліпучо білі зуби та короткий ніс, досить правильної форми. Терезу порекомендував канонікові її земляк, що служив сторожем у церкві Реформістів. «Славна дівчина з бездоганної родини». Вона хотіла влаштуватися служницею в багатий дім, щоб зібрати собі на посаг. Вже два роки Тереза служила у де Мондесів, працюючи, мов та коняка. Спочатку Еме казала, що вона в захваті від неї, як траплялося кожного разу, коли на-

мали нову служницю. Потім усе зіпсувалось. Тереза мала нещастя якось зауважити в присутності мадмуазель де Мондес:

— Чого нам бракувало на Корсіці, то це Гарібальді.

— Хіба вам мало того, що у вас був Наполеон? — відпариувала обурена стара діва.— А взагалі у вашому становищі краще не займатися політикою.

Відтоді вона з підвійною пильністю почала стежити за служницею.

— Слухайте, Терезо,— раптом мовила мадмуазель де Мондес, відриваючись від сочевиці.— Вранці, прибираючи спальню графині, ви часом не бачили її браслета — такого великого, золотого з бірюзою.

— Ні, мадмуазель,— відповіла Тереза, висовуючись з величезного буфету.— Я не помітила.

— Чого ви не помітили?

Тереза безтямно глянула на неї. Вона явно думала про щось інше.

— Не помітила, от і все.

— Вас не здивувало те, що ви його не побачили?

— Ні, мадмуазель.

— Отже він там був?

— Не знаю, мадмуазель, я не звернула уваги!

— Бачу, ви думаєте зовсім не про роботу. Тепер мені зрозуміло, чому стільки речей б'ються... чи взагалі кудись зникають,— в'їдливо зауважила мадмуазель де Мондес.— Це дуже прикро, але графиня й досі не може його знайти

Тереза метнула вогненний погляд на Мінні, яка, враз знітившись, невпевнено запитала:

— Можливо, ви кудись переклали його і самі забули?

— Ні, мадам, я його навіть не торкала,— відповіла Тереза і, взявши купу тарілок, почала до їдальні.

— Одягніть чистий фартух, у нас сьогодні гості,— кинула їй навздогін мадмуазель де Мондес.

3 Почувши дзенькіт трамвая номер сорок один, який зупинився на Райському узвозі, Марі-Франсуаза Асне — або Аснаїс, як вимовляють марсельці — щодуху вибігла з дому.

— Головне, багато не балакай,— крикнули їй з порогу.

Кондуктор вправно підхопив Марі-Франсуаза і підняв її на площадку.

Трамвай з лягготом рушив уздовж вузької вулички, обабіч якої стояли низенькі, схожі між собою будиночки.

Проте Марі-Франсуаза була так схвилована, немов відправлялась у далеку подо-

рож. Вона відчувала, що сьогодні вирішиться її доля.

Відтоді, як вона досягла юності, Марі-Франсуаза мріяла лише про одне — якнайшвидше залишити Райський узвіз. Їй була противна ця брудна вуличка, яку завжди продував містраль, вона ненавиділа дім, у якому зросла, їй був нестерпний самий вигляд цих меблів під горіх, вицвілих акварелей і скляних люстр, які прикрашали їхню квартиру.

Вона вважала свого батька вульгарним — він завжди говорив лише про ціни на арахіс. Вона зневажала його за те, що він розбагатів і завжди думав лише про зиск, але, коли б він був бідний, вона зневажала б його ще більше.

Між п'ятнадцятьма та дев'ятнадцятьма роками час минає страшенно повільно, і Марі-Франсуаза встигла пройти крізь усі химери. Вона послідовно мріяла стати актрисою, стюардесою, парашутисткою, втекти з дому, бути викраденою, встряти у якусь скандальну історію. Невідомо, як вона пробилася б крізь усі ці спокуси, коли б не кіно, де вона проводила весь свій час. Нещодавно Марі-Франсуаза приступила до справжньої авантюри — вона вирішила вийти заміж. Але не за будь-кого. Вона уподобала певний квартал: її обранець мав жити на Алеях...

Марі-Франсуаза дістала з кишені свого костюма низку дрібних перлин, які їй позичила мати і які в поспіху не встигла надягти.

Вона на якусь мить завагалась, розглядаючи скляне сонечко, зроблене під діамант, котре в останню хвилину сунула їй в руку стара гувернантка. «Це принесе щастя»,—прошепотіла при цьому міс Нелл. Брошка не справила на Марі великого враження, але вона все-таки причепила її на вилогу жакета — Марі-Франсуаза була трохи забобонною.

«Коли він уже запросив мене пообідати в них удома,—міркувала дівчина, коли трамвай повернув на вулицю Канеб'єр,—то це, звичайно, не просто так».

Вона почала пригадувати фрази, які їй, насупивши лоба і дивлячись кудись у далечінь, проказував Луї де Мондес, коли вони востаннє їздили купатися на пляж до Естака.

Це було їхнє п'яте чи шосте побачення. Луї де Мондес признався їй у своїй глибокій байдужості до всього, у своїй втомі від надто численних любовних пригод та легких перемог, у своїх марних пошуках справжнього кохання, того кохання, яке, на жаль, в житті так рідко зустрічається.

Марі-Франсуаза відповіла, що вона добре розуміє його, що вона теж розчарована у сьогочасних мужчинах — вони всі такі грубі та вульгарні. Набравши повні жмені брудного піску і випускаючи його між своїми

рожевими пальчиками, вона навіть вимовила якусь фразу про «ідеального супутника»... Звичайно, вона не могла не помітити, що грудна клітка у Луї де Мондеса зовсім не розвинена, що спина у нього сутула і що він не стільки плавав, скільки просто сидів у воді. Але «ідеальний супутник» не обов'язково має бути спортивним чемпіоном.

В міру того, як трамвай наближався до Алей Гамбетти, її збентеження зростало. Коли трамвай підійшов до площі Лііто, вона дістала з сумочки дзеркальце й поправила і без того бездоганну зачіску. Брови в неї були трохи підмальовані олівцем, а колір помади на губах нічим не відрізнявся від кольору манікюру.

Найбільшого клопоту їй завдавали щоки, бо вони були круглі й рожеві. В дев'ятнадцять років не всім вдається мати тонке й видовжене обличчя, яким хизується більшість голлівудських зірок. Марі-Франсуаза змушена була визнати ту сумну для неї істину, що вона така ж кругловида, як і її батько. Щоб хоч трохи приховати цю ваду, вона в товаристві завжди втягувала щоки і, коли могла мовчати, міцно затискувала їх між зубами.

Вона зійшла з трамвая на площі Реформістів і повернула ліворуч, в бік Алей. Одвічний спокій, який панував у цьому парку, куди ледве долинав приглушений клекіт вулиці Канеб'єр, зеленуватий сутінок під старими платанами, приємна свіжість і прохолода, а надто ряди затишних особняків, що бовваніли за густими кронами дерев — все це сповнювало Марі-Франсуазу таким відчуттям, немов вона потрапила до едему. Вона милувалась архітектурним стилем там, де його зовсім не було, і кожний новий фасад викликав у неї таке захоплення, немов його збудував сам П'єр Пюже¹. Вона з заздністю думала про людей, які передавали з покоління в покоління, немов якийсь чудодійний амулет, впевненість у своїй зверхності над рештою людства.

Коли Марі-Франсуаза смикала за шнурок дзвоника, в неї було враження, що ніколи в житті вона не робила нічого важливішого.

Всередині тихенько задзеленчав дзвоник, зашурхотів шнурок, і перед нею відчинилися двері особняка де Мондес. Її погляду відкрився темний вестибюль.

— Кого вам треба? — почулося зі сходів.

Марі-Франсуаза відчула легеньке розчарування: тут, як і у всіх марсельських будинках, консьєржка жила на верхньому поверсі. Цього вона не чекала.

— Я до графа де Мондес,— відповіла вона, намагаючись кричати якнайтихіше.

— До якого? — запитала консьєржка.

— Графа Луї де Мондес.

¹ П'єр Пюже (1620—1694) — видатний французький скульптор та архітектор.

— А, це до Лулу. Тоді підіймайтесь на четвертий, сходи праворуч від вас. Та обережніше, бо там темно.

Потім цей же голос закричав:

— Месьє Лулу, до вас якась мадмуазель! Марі-Франсуаза обережно рушила вперед і незабаром спіткнулась об сходи, які благородною дугою вимальовувались в сутінках. «Це справді грандіозно»,— подумала вона, розглядаючи залізне литво масивних билець.

4 Почувши крик мадам Александри, Лулу хутенько сховав польовий бінокль, за допомогою якого спостерігав, як приймає сонячні ванни незнайомка з бульвару Дюгом'є, бінокль, що його він випадково знайшов, пораючись в речах свого дядька Луї де Мондес, вбитого біля Дарданелл. Потім, намочивши у кафарці з водою свій гребінець, старанно причесався, підняв вузол краватки і кинувся в коридор, щоб зустріти Марі-Франсуазу.

— Ми обідаємо на другому поверсі у мого дядька каноніка.

Це «у мого дядька-каноніка» страшенно сподобалось Марі-Франсуазі.

— Можна подивитись, як ви живете? — боязко запитала дівчина, щоб показати, який великий інтерес вона виявляє до нього.— Сподіваюсь, це не виглядатиме непристойно.

— Звичайно, ні,— недбало махнув рукою Лулу, ведучи її темним коридором.— Ось тут...

Четвертий поверх особняка де Мондес був досить-таки неоковирний, і Лулу з більшою охотою почав би екскурсію з іншого місця.

Опріч комірчини мадам Александри, спальні Терези та гарсоньєрки Лулу на четвертому поверсі було ще кілька кімнат, що їх заповзятлива мадмуазель де Мондес здавала в оренду відставним морякам, вдівцям та старим парубкам, які готували собі їсти на спиртовках. Запах там стояв жахливий.

Лулу відчинив одні двері:

— О, та це ж чудово! — вигукнула Марі-Франсуаза ще до того, як встигла заглянути всередину.

Все умеблювання кімнати складалося із ліжка, застеленого стьобаною ковдрою, тумбочки із червоного дерева з мармуровим верхом, стінної шафи, абияк завішеної порт'єрою та круглого столика на одній ніжці, заваленого детективними романами та ілюстрованими журналами. Тут навіть не поміняли вилинялих квітчастих шпалер, які

залишилися ще відтоді, як у гарсоньєрці жив кучер.

— Як бачите,— мовив Лулу,— це звичайна студентська мансарда, але вона мені подобається: тут я можу відчувати себе вільним.

— Уявляю, як вам хочеться усамітнитися й відпочити після цієї Торгової палати,— зауважила Марі-Франсуаза.— У вас багато роботи, правда?

— Так, багато, але вона дуже цікава. А втім у нашій родині завжди займалися великими справами.

Неначе ці «великі справи» чимось відрізнялися від тієї торгівлі арахісовою олією, яку вів месьє Асне!

— Колись я хотів служити в армії, бо це теж фамільна традиція,— провадив далі Лулу.— Але оскільки війна скінчилась, це стало не цікаво.

Марі-Франсуаза захоплено слухала, не пропускаючи жодного слова, очі в неї блищали, щоки були втягнуті і надійно затиснуті між щелепами.

— Я також мріяв піти на урядову роботу, скажімо, в поліцію.

— Та невже? — здивовано вигукнула Марі-Франсуаза.— В поліцію?

— Так, так, це напевне дуже цікаво. Ре-пресія!

Лулу не став пояснювати, яка саме репресія і проти кого: він і сам цього до ладу не знав. Просто йому сподобалось це слово. Йому завжди хотілося бути начальником і мати велику владу, байдуже в якій саме галузі. На жаль, шлях до великих кар'єр був для нього назавжди відрізаний тим фактом, що Лулу так і не спромігся закінчити ліцей, звідки його вигнали як безнадійного. нездару, після того як він просидів три роки в другому класі. Балакаючи про Торгову палату, він ніколи не згадував, що працює там стенографістом — єдиний фах, який виявився йому до снаги.

Марі-Франсуаза сподівалась, що розмова перейде на сентименти і навіть вирішила не відмовитись од поцілунку.

— Ходімо обідати,— сказав Лулу.— Вже час.

Спускаючись по сходах, він говорив їй про те, як тяжко древнім фаміліям підтримувати в порядку їхні домівки, як кожного року зростають податки на них і як важко знайти кваліфікованих слуг, що могли б упоратись з таким великим будинком.

Слухаючи його, Марі-Франсуаза міркувала, як засяє цей прекрасний особняк і які бали тут можна буде влаштовувати, коли сюди увіллються нажиті під час війни грубі батькові грошики, що досі так по-дурному витрачались на будівництво нових складів та комор!

Мінні сиділа праворуч від каноніка, Марі-Франсуаза ліворуч. Перед ними, між небожем Владіміром та троюрідним небожем Лулу, в центрі загальної уваги, примостилася мадмуазель де Мондес.

— А знаєте, знайшовся мій молитовник,— прошамкотів отець Огюстен, розгортаючи серветку, яка тут же упала додолу.— Так... я не казав тобі про це, щоб даремно не турбувати... але нещодавно я залишив його в Арльському поїзді. Так от, якийсь добродій знайшов його і, побачивши на обкладинці мою адресу, надіслав мені. Як не кажіть, а на білому світі ще не перевелися чесні люди.

— Чесні люди, чесні люди... де там,— голосно кинула мадмуазель де Мондес, в той час як Тереза подавала кавун.— В наш вік чесну людину ще треба пошукати, правда, Мінні?

— В усякому разі, коли я натрапляю на неї, це мені завжди приємно. Як сказав поет: *Nos juvat et melli est... melli est*,— виразно повторив канонік, нахилиючись до своєї небоги.

Але Мінні, яка все ще думала про свій браслет, не звернула на нього уваги.

Важко зітхнувши, старий повернувся до Марі-Франсуази:

— Ви вивчали латину, мадмуазель? — запитав він.

— Так, монсиньйор,— зашарівшись, промовила Марі-Франсуаза.

— Монсиньйор, монсиньйор... Яка вона мила! Це лише в Італії так легко розкидаються «монсиньйорами». Тут я всього-на-всього месьє канонік.

— Скажи, Огюстен, що ти вже давно міг би стати єпископом, коли б захотів,— зауважила мадмуазель де Мондес.

— Так, але я вирішив присвятити себе науці... Отже, мадмуазель, ви зрозуміли, що я щойно сказав: «Це мені приємно, як мед». Це рядок із Горація.

Стіни ідальні були обтягнуті зеленкуватими обоями, на яких біля товстелезних пальмових стовбурів, під густими лисями кронами на поїдених міллю лугах паслися олені та лані. Тіль платанів, відбиваючись у вікнах, створювала в кімнаті якийсь акваріумний присмерк.

Входячи до ідальні, Марі-Франсуаза в думці ще раз повторила пораду матері: «Головне, багато не балакай». Пересторога виявилась зайвою. Вона не змогла б вставити жодного слова навіть коли б захотіла, бо графі де Мондеси, які цілими днями розмовляли пошепки, опиняючись за столом, раптом здіймали страшений галас, і кожний просторікав, про що йому заманеться. Цього разу, коли канонік говорив про багатство латинського синтаксису, Мінні рап-

том згадала, що після обіду вона мусить поїхати на приміську дачу в Обань. Почувши це, Лулу, хизуючись перед Марі-Франсуазою, почав вихвалити красоти цієї дачі та викладати свої погляди щодо обробки землі. Мадмуазель де Мондес відповідала на вмання то одному, то другому, то третьому. Проте, коли входила служниця, її обличчя враз набувало таємничого виразу і вона переходила на німецьку мову.

— Це щоб не розуміли слуги,— пояснила вона Марі-Франсуазі.

— Ви вмієте по-німецьки, мадмуазель? — запитав її канонік.

Марі-Франсуаза зніяковіло захитала головою.

— Завжди слід знати мову ворога,— зауважила мадмуазель де Мондес.— Наш брат загинув біля Дарданелл.

І Марі-Франсуаза раптом відчула себе страшеною міщанкою: адже її виховувала англійська гувернантка.

Оскільки всі прибори були з гербами, вона не надала жодної ваги простенькій полотняній подекуди зацерованій скатертині; більш того, у її очах це було виявом аристократичної скромності. За золотою кайомкою навіть не помітила, що всі тарілки вищерблені й потріскані, і навіть не зауважила смаку нечисленних наїдків. Зате обої викликали в неї справжнє захоплення.

Люди, на яких ми за інших обставин не звернули б жодної уваги, раптом неймовірно зростають у наших очах, коли виявляється, що від них певною мірою залежить наше кохання.

Такими були де Мондеси для Марі-Франсуази. Стара мадмуазель Еме, якій вона, мабуть, подала б кілька су, якби зустріла під церквою, манюсінський канонік, який, сам того не помічаючи, витирав губи своїм муаровим поясом, графиня де Мондес у своєму фантастичному туалеті з бантиками та мереживами — всі вони зараз викликали в Марі-Франсуази почуття найглибшої поваги, бо в їхніх руках була її доля. «Якої вона думки про мене?» — з тривогою запитувала вона сама в себе.

Найімпозантнішим та найстрашнішим з усіх їй здавався граф Владімір де Мондес, похмурий, жовтолиций, з вузьким, майже облізлим черепом і ріденькими обвислими вусиками. Коли граф їв, він мав звичку збирати із скатертини все, що здалося йому кісточкою або насіниною, та складати це все в окремі блюдця. Щойно він назбирав цілу жменю кавунячого насіння і ремствував, що з баклажанів, перед тим як їх смажити, не вибрано все сім'я.

— Прошу тебе, Влад, не треба сперечатись при каноніку,— шепнула йому на вухо мадмуазель Еме.— На десерт у нас буде

компот із вишень, і я складу для тебе в купку всі кісточки... *Kirschen Compote*,— голосно додала вона, помітивши на порозі Терезу.

Це раптом скерувало думки графа у несподіваному для всіх напрямку — він із сумом згадав про свої польські маєтності, втрачені через усякі революції. Тисячі гектарів під Краковом, ліси, що їх він бачив лише один раз, коли йому було тринадцять років.

— До тисяча дев'ятсот чотирнадцятого року по всій Європі, крім Росії, можна було їздити без паспорта,— зауважив він.

— Ми торгуємо арахісовою олією і добре знаємо, що таке митний кордон.

Це була єдина фраза, яку наважилась вимовити Марі, але й цього виявилось забагато.

Граф Владімір припинив на мить потрошити помідор і кинув на неї повний зневажливої поблажливості погляд.

Графиня де Мондес подумала, що Марі-Франсуаза надто молода і надто розмальована. «Це було б безумством для Лулу одружитися з цим дурним зеленим дівчиськом»,— промовила вона сама до себе, але раптом пригадала, що сама була не старшою, коли виходила заміж за Владіміра. «Саме тому цей шлюб такий невдалий». Насправді ж їй не подобалась сама ідея з'явитися, скажімо, до Дансельмів у супроводі двадцятирічної кралі. «Ви знайомі з моєю невісткою?» Ні, у Лулу ще є час.

У мадмуазель де Мондес не було ніякої думки. Спочатку їй навіть сподобалось, що Лулу привів цю дівчину: у Асне було багато грошей, а це ніколи не завадить. До того ж Марі-Франсуаза, здавалось, припала до серця «абату», в якого було уподобання до молодих: у його віці нові співрозмовники трапляються не так вже й часто.

Тереза човгала своїми капцями вдвоє гучніше, ніж звичайно, і кидала на гостю зовсім недружелюбні погляди. Вона весь час забувала подати чергову страву Лулу, так що той, нарешті, не витримав:

— А мені, Терезо! — люто вигукнув він, коли вона попрямувала до виходу, залишивши його без вишневого компоту.

— Нечиста совість — погана пам'ять,— багатозначно промовила мадмуазель де Мондес і, простягнувши Марі-Франсуазі коробку з сахарином, додала: — Компот не солодкий — через абата.

— А втім, він чудовий, люба сестро, чудовий,— вигукнув канонік.— *Hyblaeis apibus florem depasta salicti...* Це із Вергілія, мадмуазель, як ви, безперечно, впізнали. *Hyblaeis apibus...*

На цей раз Мінні, нарешті, склепила повіки — вона все зрозуміла. Між ними здавна існувала домовленість — коли канонік ви-

мовляв латинську фразу, у якій згадувалось слово бджола або мед, це означало, що запас меду в його шафі вичерпався. На цей випадок у каноніка була ціла серія цитат, починаючи від славнозвісного вірша «Бджіл Гіблійських рої, соком квітів насичені», який він щойно проказав, аж до знаменитого «*Medio flumine mella petere*», що означало «шукати мед посеред річки», інакше кажучи, домагатися неможливого.

Коли всі підвелися з-за столу, Лулу вибачився і сказав, що мусить бігти до Торгової палати: зразу після обіду там мало відбутися важливе засідання, на якому була обов'язковою його присутність. Машинально він помацав нагрудну кишеню, щоб переконатися, що олівці на місці.

— А вас я залишаю з моєю родиною,— мовив він до Марі-Франсуази.

Проте за хвилину родина розійшлася, хто куди.

Ні з ким не попрощавшись, граф Владімір взяв у обидві руки блюдця з кісточками і пішов до себе на третій поверх. Еме сказала, що в неї є справа на четвертому поверсі, і, повернувшись до Мінні, прошепотіла: «Поки Тереза митиме посуд». Що ж до графині, то, як уже було заявлено під час обіду, вона вирушила на дачу в Обань, де треба було «дати кілька вказівок» полонинщикам.

В коридорі її наздогнав канонік.

— Баночка зникла,— прошепотів він.

— Ой, пробачте, дядечку, це я винувала,— відповіла Мінні.— Я її взяла вчора ввечері, щоб підсолодити тізан, і, оскільки там вже нічого не залишилось, викинула геть. Просто я забула сказати вам про це.

— А, слава богу, нарешті я заспокоївся.

— Я вам сьогодні ж принесу цілу банку, слово честі.

Не наважуючись перервати цю інтимну розмову, Марі-Франсуаза ні в сих, ні в тих стояла якийсь час у передпокої, з захопленням розглядаючи колекцію старих риз та хрестів із слонової кістки на тлі чорного велюру.

— Ви нікуди не поспішаєте?— запитав у неї канонік.— Тоді ходіть до мене, трохи побалакаємо.

І вже в перший візит до де Мондесів Марі-Франсуаза була удостоєна честі мати півторагодинний *tête-à-tête* з почесним каноніком, який встиг за цей час прочитати її вступ до своєї сорок третьої праці — «Принципи та методи фокійської колонізації».

6 Драма спалахнула під вечір, коли Тереза побачила, що хтось учинив обшук в її кімнаті, порався в шафі, перевернув кошик з корсіканськими сувенірами і навіть розв'язав коробку від туфель, у якій вона зберігала свої заощадження. Вона кулею

злетіла вниз і, палаючи від гніву, увірвалась до контори, де мадмуазель Еме саме перевіряла, що лежить у шухлядах.

— Хотіла б я знати...— вигукнула Тереза.

— Не треба стільки галасу, дитя моє,— сухо зауважила мадмуазель де Мондес.

— Хотіла б я знати, мадмуазель, хто копірився в моїх речах!

— Це я, Терезо, я не маю звички нічого приховувати,— відповіла стара діва.— І я зробила це у ваших же інтересах, перш ніж повідомити в поліцію про зникнення браслету мадам Мінні. Словом, якщо у вас була хвилина запаморочення, то ще не пізно схаменутися.

— Отже ви вважаєте мене за злодійку?

— Не так голосно,— мовила мадмуазель де Мондес, показуючи на двері.— Абат не повинен про це знати... Я вас ні в чому не звинувачую — просто я попереджаю, що скоро ми викличемо поліцію. До речі, нема нічого дивного в тому, що коли в домі зникає якась коштовність, то перш за все підозрюють слуг.

Тереза потемніла від люті і з налитими кров'ю очима промовила:

— Так, мене мають за злодійку, інакше не скажеш. Що ж, коли це так, то, мабуть, мені справді краще про все розповісти.

— Певна річ, Терезо, коли ви щось знаєте, то скажіть.

— Замість шукати зло там, де його нема, мадмуазель, слід було б заглянути туди, де його ціла купа... Мене збезчестили... ось уже чотири місяці. Вже навіть видно,— вигукнула вона і, як доказ, зірвала фартух.

Мадмуазель де Мондес лише скептично низала плечима.

— Як же це могло статися, дитя моє? Адже у вас немає вихідних днів.

— Для цього не треба було нікуди виходити.

— Як? То ви привели мужчину в дім? Звичайно, це і є злодій! — вереснула мадмуазель де Мондес, яка все ще не могла забути про браслет.

Плечі Терези здригнулися від ридання.

— Та ні ж бо, мадмуазель, нікого я не приводила. Це месьє Лулу... це все месьє Лулу наробив... Ну, от я й сказала!

Вже кілька тижнів, сама не своя від горя й тривоги, Тереза мовчала, боячись, що її виженуть. «Я ж не зможу повернутись додому в такому стані, показати всьому селу мою ганьбу. Батько навіть на поріг мене не пустять,— міркувала вона і кожного ранку, ледь прокинувшись, вирішувала: — Сьогодні ж я про все розповім графові, обов'язково розповім... А втім, мабуть, краще сказати про все месьє Лулу — адже це він наробив. Боже мій, боже мій, що зі мною буде?»

Але дні минали, а вона все ще мовчала,

і ось-ось мав настати час, коли у її признанні вже не буде потреби.

Несподіване звинувачення в крадіжці в таку мить до глибини душі обурило її і надало хоробрості, якої їй досі бракувало. Зараз, звільнившись від свого секрету, вона розплакалась і з блискучим від сліз обличчям, з палаючим носом, здригаючись від судорожного ридання, побігла на кухню.

Двері з кабінету відчинились.

— Що трапилось? — лагідно запитав канонік, який і так усе чув.

— Нічого, мій друже, нічого важливого,— жваво відказала мадмуазель де Мондес, прямуючи йому назустріч.— Просто служниця зробила ще одну дурість.

І вона зачинила двері.

Хоча, щоб надати собі ваги, мадмуазель де Мондес усе життя вигадувала драми, зараз, опинившись перед лицем справжньої драми, вона страшенно розгубилась. Їй раптом замакітрилось в голові, і, щоб не впасти, вона сіла на табурет і подумала, що зараз було б дуже до речі посмоктати шматочок цукру, змоченого в м'ятній настійці на спирту. Та хіба ж у цьому домі знайдеш шматочок цукру!..

Потім, трохи очунявши, вона піддалася своїй природній підозріливості. Тереза могла збрехати і звинуватити Лулу у вчинку, якого він не робив... Адже цей маленький Лулу завжди був такий серйозний, ніколи не спізнився на роботу, мріяв про шлюб! Якщо в нього й були пригоди... хлопцеві залишається хлопцем, на те й молодість... Але він був дуже обережний в таких справах і ніколи не подавав приводу для скандалу...

Це звичайнісінький шантаж та обмова, ось що це. Безчесній дівчині, яка здатна вкрасти браслет, нічого не варто вдатися до шантажу — отже дивуватись нічого. І мадмуазель де Мондес швиденько почвувала на четвертий поверх, щоб розпитати про все мадам Александру.

Та ба — відповіді консьєржки розвіяли всі ілюзії мадмуазель де Мондес.

— Коли ви селили поруч молоду дівчину та хлопця, цього треба було сподіватися,— зауважила мадам Александра.— Я не раз застала його удвох серед дня і чула, як вони гомонять уночі. Мушу сказати, що Тереза...

— Це вона спокусила мого маленького небожа?!

— Ні, мадмуазель, якраз навпаки. Вона, як могла, захищалася. Але цей ваш Лулу страшенно заповзятливий, він їй проходу не давав. От вона й не витримала. В такому віці це цілком зрозуміло. До того ж, вона корсіканка, а в них, як ви знаєте, гаряча кров.

— А чому ви раніше мені про це не сказали, мадам Александро?

— Це не моє діло, мадмуазель, у мене по горло клопоту через графа Владіміра, який завжди викидає на подвір'я гниле насіння та кісточки від фруктів, коли я вже закінчила замітати. А потім цілий день бігаєш по сходах — то пошта, то хтось прийшов, то ще щось. Коли б це був не месьє Лулу, я сказала б. А так...

— Ось ми і влипли,— мовила мадмуазель де Мондес.

— Це безперечно,— відповіла мадам Александра з веселими іскорками в очах.— Ви помітили, як нервується Тереза? Вірте мені, тут буде принаймні двійко.

Коло шостої повернулась графиня Мінні, збуджена, рожевощока, з пишним фазанячим пером на фетровому капелюшку. По дорозі з Обані вона вирішила заглянути до Дансельмів і трохи затрималась. Вигляд у неї був щасливий і вдоволений.

— Так знаєте, тітко Еме,— мовила вона,— тепер я певна, що вчора повернулась додому з браслетом. Здається, ви маєте рацію. Це Тереза.

— Бідолашна моя Мінні, в мене є новина для тебе,— важко зітхнула мадмуазель де Мондес.— Ти скоро станеш бабусею.

7 Граф і графиня де Мондес бачились дуже рідко і майже ніколи не розмовляли між собою, хоч взагалі на протязі двадцяти п'яти років їхнього подружнього життя в них ніколи не виникало жодних сварок чи суперечок. Під час коротких вимушених зустрічей на сходах, в коридорі їхніх покоїв або за столом у абата вони трималися з винятковою чемністю. Просто їх шлюбні узи розпались, і вони стали більш чужі одне одному ніж тоді, коли ще не були знайомі.

Невдовзі після народження Лулу постійні головні болі примусили прекрасну Мінні спати окремо. Хирлявий граф Владімір навряд чи дуже переживав цю подію. Так минуло кілька років, поки Мінні не зажадала окремої ванни. Обурений Влад почав замикати на ключ свій туалет, і таким чином нагоди для зустрічей та обміну думками про життя у подружжя де Мондес були зведені нанівець.

Мінні з головою поринула в бурхливе світське життя. Більшість часу вона проводила у модистки, котра була в захваті від неї, як, скажімо, був би в захваті від свого клієнта кондитер, коли б той щодва тижні замовляв у нього фігурний торт.

Мінні репрезентувала родину де Мондес щоразу, коли треба було з'являтися на людях. Пробачившись за свого дядька, тітку, чоловіка, вона завдяки природній величності буквально ошчаслилювала своєю присутністю то якусь заплакану вдову, то моло-

де подружжя, то нового головного суддю. Вона, як ніхто, вміла надати врочистості будь-якій церковній відправі і першою потрапляла до ризниці або під кропило.

Мінні здавна керувала господарством на дачі в Обані, де проводила найжаркші літні дні вся родина де Мондес, крім Владіміра. Вона була віце-президентом благодійницького Товариства Ложки Молока. Крім того, вона мала славу прекрасної картярниці, і, за її словами, гра в бридж покривала всі її витрати на переїзди.

Така сила щоденно витрачуваної енергії свідчила про певну віру в життя, що надзвичайно контрастувало з природженим песимізмом та фізичною квалістю графа Владіміра.

У вісімнадцятому граф записався добровольцем на військову службу, але не встиг потрапити на фронт, як закінчилася війна. Проте це не завадило йому захворіти в армії на плеврит, від якого, на його думку, він і досі не оклигав — це було для нього уроком. Довгожданий мир приніс йому втрату знаменитих польських маєтностей, що її аж ніяк не компенсував невдалий шлюб з амазонкою Мінні.

Граф де Мондес рано переконався, що всі зусилля, яких ми докладаємо заради когось — благодійництво, самопожертва, проста люб'язність, є в кращому разі нічим іншим, як проявом егоїзму, потребою викликати захоплення, шану, подяку, а то й просто вульгарним домаганням особистої вигоди. Навколо нього ніколи не бракувало прикладів цього добродесного лицемірства.

Не маючи жодної потреби в людській повазі для підтримування почуття власної самоповаги, граф де Мондес нізащо в світі не ворухнув би пальцем заради іншої людини, і слід сказати, нікому й на думку не спало чекати від нього чогось подібного.

Коли живеш один, багато думаєш. Граф Мондес невпинно розмірковував про походження речей та живих істот і дійшов висновку, що всі життєві сили містяться в ембріонах, зародках та насінні. Наприклад, у зернятку яблука закладено досить енергії, щоб з нього вибухалась ціла яблуня, а з насіння одного кавуна може вирости цілий баштан. З другого боку відомо, що спирт добре зберігає клітковину. Ось чому граф де Мондес так ретельно підбирав за столом всі кісточки та зернини, які потім сушив на підвіконні, зсипав у окремі пляшки і заливав чистим спиртом, купленим в аптеці. Таким чином в нього виходила настояшка життєвої сили, яку він щодня поглинав невеличкими дозами, за спеціальною методою, по черзі з кожної пляшки, поступово руйнуючи собі печінку.

Того вечора граф страшенно здивувався, коли до його кімнати раптом увірвалась

дружина, і приголомшено запитав:

— Що трапилось, мій друже? Адже сьогодні не кінець місяця.

Річ у тім, що граф та графиня де Мондес сходились в кінці кожного місяця і порівнювали зроблені витрати. Щоправда, їхнє майно ніколи не було спільним — на цьому з обережності наполягали де Мондеси, коли складався шлюбний контракт: вони не хотіли, щоб їхні польські маєтності потрапили до чужих рук. Таким чином, граф і графиня жили кожне за свій рахунок. Владіміру доводилось скрутніше, ніж його дружині: щоб не наймати прибиральниці, граф сам замітав у своїй кімнаті, розташованій якраз над кабінетом каноніка, і кожного ранку чекав, коли мадам Александра піде з двору, щоб викинути сміття крізь вікно.

Що ж до Мінні, то вона була страшенною марнотраткою: в її спальні іноді аж за північ горіла електрична лампочка. Очевидно, спадщина її батька, месьє д'Орлеон-Водана, колишнього цивільного судді, була значнішою, ніж це здавалось де Мондесам. Інакше довелось би визнати, що Мінні сама заробляє гроші, а це вже не лізло ні в які ворота. В усякому разі, графа ніколи не цікавило, як вона зводить кінці з кінцями.

— Що трапилось, Маргарито? — знову запитав він, вперше за багато років назвавши дружину її справжнім ім'ям — це повинно було означати його несхвалення такого незвичайного візиту.

В той час, як графиня розповідала чоловікові про неморальну поведінку Лулу, останній, закінчивши стенограму вельми важливої доповіді про перспективи торгівлі чорносливом, просторікав у кафе «Айсберг» серед групи товаришів. Тут він почував себе королем. Його ніхто не перебивав, його називали графом, від нього навіть не завжди вимагали платити за випиту каву. Поруч з цими синками судновласників, юними олійними принцями та мильними баронами він міг строїти з себе справжнього аристократа.

Відкинувшись у кріслі і гойдаючи ногою, він з компетенцією, завидною в очах його аудиторії, говорив про жінок. Отож зараз в нього є коханка з Корсіки, сліпуча красуня, яка з любов'ю до нього залишила свій острів і поселилась в Марселі. Вона не тямить себе від кохання так, що іноді серед ночі починає плакати без жодної підстави.

— Взагалі ж треба розуміти, що їхні нерви зроблені не так, як наші... До того ж, вона повинна інстинктивно відчувати, що це не триватиме вічно, що скоро кінець.

Бо Лулу вона почала набридати, як решта. Він всерйоз міркував про те, щоб одружитися.

— Рано чи пізно ми всі приходимо до цього. Коли ж ідеться про нашу родину, то

тут і ім'я, і традиції зобов'язують подумати про нащадків... Відомо, що найкращі чоловіки ті, у кого була бурхлива молодість.

Оскільки наближався час вечері, він не дбало попрощався і, задерши голову, вихиллясто ходою рушив до Алей, страшенно задоволений з себе. Біля особняка, під плантаном, він побачив батька, який зустрів його поглядом, сповненим безмежної зневаги.

8

Весь наступний тиждень в особняку де Мондес панувала тяжка атмосфера. Всі жили з відчуттям драми—справжньої, неприховної, грубої. Вона була присутня в кожному слові, в кожному погляді і кожному зітханні. Де Мондеси перешіптувались між собою, зустрічаючись в темних кулуарах, і сумно кліпали очима. Ніхто не знаходив розв'язки і не наважувався її запропонувати. Невдовзі мала народитися дитина, але можна було подумати, що в домі лежить небіжчик, якого відмовилось поховати похоронне бюро.

Лулу навіть не намагався щось заперечувати, та й який був у тому сенс? Він просто розвів руками і спробував перекласти всю відповідальність на інших. Врешті, Тереза винувата так само, як і він. До того ж, батьки не давали йому грошей, а на те, що він заробляв у Торговій палаті, навряд чи можна утримати пристойну коханку. Нехай ще скажуть йому спасибі, що в нього не трапилось подібної пригоди з якою-небудь кокеткою. Отоді вони почухали б собі потилицю.

— Ти повинен був робити, як усі, і знайти собі заміжню жінку,— роздратовано кинула йому мати.

Що ж до графа де Мондес, то він заявив, що раніше за таку витівку Лулу відправили б на Мадагаскар або у Камерун... Тоді він би знав.

— На Камерун цього бідолашного хлопчика?! — обурилась мадмуазель де Мондес.— Влад, в тебе немає серця.

— Скажіть краще — грошей, щоб заплатити за його переїзд,— відповів Владімір.

Після того, як Тереза призналась у своєму нещасті, вона зовсім відбилась од рук: могла аж до полудня не зам'ятати в покоях, кожного дня розбивала тарілку і подавала підгорілі страви, рясно приправлені сльозами.

— Що трапилось з нашою бідною Терезою — вона весь час плаче? — безневинним голосом запитував канонік.

Він і досі вдавав, що нічого не знає, хоча ніхто, крім сестри, в це не вірив.

— Ви уявляєте — такий скандал в домі священослужителя! — стогнала мадмуазель де Мондес.

Біда, як відомо, не приходить сама. Одержавши від одного із своїх квартирантів асигнацію в п'ять тисяч франків, мадмуазель де Мондес згорнула її «в шістнадцятеро» і, затиснувши в жмені, щоб ніхто не бачив, що в неї є гроші, пішла собі до обіду гуляти по Аляях. Повернувшись, вона розтулила кулак, але асигнації в ньому не знайшла. Звичайно, це все Тереза... як і в історії з браслетом, про який зараз більше не наважувались згадувати.

— Вона користується з цього, шельма, вона нас грабує,— казала мадмуазель де Мондес.

Мадам Александра не проминула нагоди піддати жару.

— Ви ж знаєте цих корсіканок — гарячі голови, самі себе не тямлять. Дивіться, щоб Тереза, боронь боже, не вискочила серед ночі у вікно. В такому становищі від неї можна всього чекати!

— Еге ж,— відмовила стара діва.— Саме цього нам ще бракувало.

В Марселі плітки мають крила, і незабаром про скандал в особняку де Мондес заговорив весь квартал.

Одне було безперечно — Тереза ні в якому разі, ні за яку ціну не хотіла повертатися додому. А втім, про ціну не було й мови: граф Владімір привселюдно заявив, що не викине на цю справу жодного су, а всі знали, що коли йдеться про гроші, слово графа твердіше за граніт. Мадмуазель де Мондес казала, що вона згодна продати якусь меблю або розп'яття, але як винести з будинку річ, щоб цього не помітив абат? Про це годі було й думати.

— А ти, Мінні? Врешті, це твій син!

Мінні безпорадно знижувала плечима. Вона вже розмовляла з Терезою, і їй здалося, що ця дівчина не збирається домагатися матеріального зиску від цієї ситуації.

— Ще б пак — вона вже стільки у нас украла! — мовила мадмуазель де Мондес.— Але в такому разі чого вона хоче? Це жахливо! Треба ж, щоб це сталося саме в той час, як Лулу вирішив оженитися і знайшов дуже підходящу партію. У цих Аснаїсів купа грошей... Про це все місто знає. Як же за таких умов...

— Це справді жахливо,— мрійно промовила Мінні, але ніхто так і не зрозумів, що саме вона мала на увазі.

Материнські почуття графині де Мондес були вельми складні та заплутані.

9 Після відвідин особняка де Мондес Марі-Франсуаза жила немов у трансі. Загалом вона була ще незіпсована істота і не вміла приховувати своїх почуттів. Послухавши її, можна було б подумати, що особняк де Мондес — це останній оплот

аристократичної думки, а самі де Мондеси — найвидатніші люди з усіх, кого вона будь-коли зустрічала. В цьому будинку, умебльованому в «стилі середньовіччя», є справжні музейні колекції, розповідала вона. Лулу де Мондес живе у кімнаті, як дві краплі води схожій на монастирську келію. За столом всі найприроднішим чином розмовляють або по-німецьки, або по-латинськи. Граф Владімір, безперечно, походить від польських королів. Що ж до каноніка, який вшанував дівчину довгою літературною розмовою, то це, на її думку, був один із найвидатніших французьких письменників, звичайно, в серйозному жанрі. Дивно, що цього досі не визнала вся країна.

Здавалось, за один обід в особняку де Мондес Марі-Франсуаза пізнала більше, ніж за дев'ятнадцять років буржуазного виховання в лоні своєї родини на Райському узвозі.

— У де Мондесів серветки складені інакше... У де Мондесів каву п'ють в ідальні... У де Мондесів...

У месьє Асне гуло в голові від цих розмов.

— Слухай, дитя моє,— не витримав він,— якщо тобі так припало до серця життя у де Мондесів, то перебирайся до них.

— Але ж саме про це...

І Марі-Франсуаза почала підмовляти матір запросити в гості Лулу — цього вимагала звичайна чемність. Але Марі-Франсуаза хотіла, щоб обід відбувся в ресторані.

— Певна річ, ми його запросимо, але навіщо поспішати,— відповідала мадам Асне. Міс Нелл розчулено хитала головою.

Водночас у житті Марі-Франсуази сталися певні зміни. Вона раптом почала кожної неділі ходити на утреню, хоч досі нехтувала цим чи не з часів конфірмації. Їй перестало цікавити кіно, усі свої вечори вона проводила в муніципальній бібліотеці, схилившись над фоліантами: *in quarto* «Словника провансальських церковних скарбів».

— Ви, напевне, пишете дисертацію? — з повагою запитав у неї бібліотекар.— Цими книгами мало хто цікавиться.

Того ранку, коли в домі Асне задзвонив телефон і графиня де Мондес запросила Марі-Франсуазу на чай до кондитерської «Кастельмура», дівчина заплигала від радощів. Більше не могло бути жодних сумнівів — за годину мало відбутися довгождане вирішальне побачення майбутньої свекрухи з майбутньою невісткою. А потім — офіційна пропозиція.

— Це все добре, дуже добре,— проплямків своїми товстими губами месьє Асне,— але я мушу серйозно поговорити з цим молодиком і, попереджаю, шлюбний контракт складатиму я.

В глибині душі його дуже тішила ця ува-

га до онуки збирача маслин з боку людей, котрі, якщо повірити Марі, ні разу в житті не нагнулися, щоб зав'язати бант на своїх черевиках.

Марі-Франсуаза знов позичила в матері кольє з дрібних перлин і почепила на вилогу жакета неоковирне сонечко міс Нелл. Коли вона підходила до «Кастельмура», обличчя її світилося впевненістю і щокви роздувалися від нестримних радощів.

10 Поява в «Кастельмура» прекрасної амазонки в капелюшку з султаном, пишнішому за гусарський ківер, як і завжди, викликала неабиякий переполох серед сестер Каде, котрим належала ця фешенебельна кондитерська. Одна із них, найстарша, визнала за обов'язок вийти з-за прилавку і протрусити своїми пишними округлостями аж до самого столика, де щойно сіла ця видатна клієнтка.

Чемно привітавшись, мадмуазель Каде поцікавилась про здоров'я месьє графа, про діяльність месьє каноніка, про настрої мадмуазель Еме, а потім повернулась до каси, звідки вже двадцять років стежила за нравами та звичаями марсельського світського товариства.

Завжди одягнуті, як офіціантки, медмуазель Каде рясно прикрашали свої чорні строгі сукні скляними бусами, які на них нагадували кондитерські вироби — здавалось, що вони понавішували на себе низки драже та обцукрованого мигдалю. Все це в поєднанні з незвичайним, як на їх вік, рожевим кольором обличчя, а надто з манерою триматися та висловлюватися, викликало враження, що вони такі ж нудотно-солодкі на смак, як і тістечка, котрими славилась «Кастельмура».

Тут, між стінними панелями в стилі Людовика XVI та ліпними гірляндами під мармур кожного дня після п'ятої збиралися жінки, чоловіки та цілі родини — всі, хто хотів довідатись про останні сенсації, показати нові туалети і, нарешті, підживитися найкращою в Марселі здобою. Ряди дзеркал допомагали клієнтам шпигувати одне за одним, не порушуючи правил доброзвичайності. Всі розмовляли пошепки. Поміж столами бігали молодші сестри Каде, подаючи каву та всілякі сиропи з кремом. Кожної хвилини в залі раптом підводилась якась жінка і, немов та курка до кормушки, прямувала до буфета з кривими ніжками, на якому громадились всілякі тістечка, кекси, торти. Якусь хвилину вона щось жваво цокотала і крутила головою, вітаючись із знайомими, потім, квохчучи, поверталася на місце, вдоволено несучи поперед себе якогось запоморочливого пундика.

Марі-Франсуаза ще з порогу побачила

графиню де Мондес, яка самотньо сиділа біля круглого столика, посмоктуючи крізь соломинку холодну каву по-льєзьськи, і стрілою кинулася до неї, навіть забувши втягти щокви.

— Ця мадмуазель Асне пухкенька, мов той марципанчик,— прошепотіла старша із старих дів.

— Цей чай з графинею зовсім не випадковий,— так само тихо зауважила наймолодша мадмуазель.— Тут пахне весіллям, ось згадаєте моє слово.

— Будемо сподіватись, що всю здобу замовлять у нас.

Підлетівши до графині, Марі-Франсуаза чемно промовила:

— Я не думала, що спізнюсь.

— А ви зовсім не спізнилися, люба дитинко, це я завжди приходжу раніше.

Спочатку вони розмовляли про моди. Графиня була за туплі з круглими носами і категорично проти гостроносих. «Хай їх носять покоївки». А що на Марі-Франсуазі були саме такі туплі, вона враз сунула ноги під стілець.

Що ж до манікюру, то «світські дами вживають лише безколірний лак». І Марі-Франсуаза в ту ж мить сховала нігті за своїм блюдечком.

Потім несподівано графиня розпочала атаку.

— Мені відомо, моя люба дитино, що ви виявляєте деякий інтерес до мого сина, котрий, до речі, платить вам тим же.

Від радощів Марі-Франсуаза стала червоною, як варена креветка. Коли б це було в іншому місці, вона, не вагаючись, кинулася б графині на шию. «Лулу доручив своїй матері сказати те, на що сам не наважився»,— подумала вона.

— Проте, моя дитино, мужчини залишаються мужчинами,— провадила далі мадам де Мондес і раптом перервала свою фразу глибоким зітханням.— Є речі, про які я вважаю за свій обов'язок вас повідомити.

Ах! Скільки такту вклала графиня де Мондес у виконання свого обов'язку! З якою тонкою делікатністю вона намагалась не поранити недосвідченої душі цієї невинної юної дівчини! Якої мужності їй коштувало втаємничити Марі-Франсуазу в ту драму, яка роздирала родину де Мондес, і як би вона хотіла, щоб з її уст ніколи не зійшло й слова про їхню ганьбу! Яка це мука для матері виконувати таку невдячну місію! Але ж совість не дозволяє їй мовчати! Вона надто поважає Марі-Франсуазу і не хоче, щоб та жила порожніми ілюзіями. Вона не може допустити, щоб Марі-Франсуаза опинилась у смішному та скандальному становищі тільки тому, що її вчасно не попередили. Вона вважає себе морально зобов'язаною... Так, у Лулу незабаром буде

дитя... Так, так, це та сама куховарка, яка того разу подавала на стіл... Хвилина запаморочення, але, на жаль, того запаморочення, що може зіпсувати ціле життя! Мінні сподівалась, що Марі-Франсуаза зуміє оцінити виявлену до неї довіру і ніколи жодним словом...

— Що ви хочете, моя бідолашна дитино, мужчины залишаються мужчинами,— повторила вона замість висновку.

Вона так захопилася своїм красномовством і була в такому захваті від свого душевного благородства та дипломатичного такту, що помітила наслідки своєї роботи лише тоді, коли бліда, як смерть, Марі-Франсуаза заплющила очі, ладна знепритомніти.

Мінні примусила її глутнути холодної води і зворушливим голосом промовила:

— Як? Невже це було справді так серйозно? В такому разі, як добре я зробила! Рано чи пізно ви б самі про все довідалися. Це як у хірургії—чим довше зволікаєш з операцією, тим більше потім страждаєш.

Графиня ще раз пильно оглянула дівчину. «Ні, ні,— подумала вона,— я нізащо в світі не змогла б з'явитися з нею до Дансельмів чи когось іншого і сказати: «Ви знайомі з моєю невісткою?»

З двох зол—бути бабусею чи свекрухою—вона вибрала те, яке їй здавалось меншим і якого не могла вже уникнути. Чи ж не варто було скористатися з нього, щоб хоч знешкодити більше зло? Незаконну дитину не так важко сховати, невістку—зась, а в житті кожної жінки настає період, коли конкуренція їй ні до чого.

Марі-Франсуазі пощастило взяти себе в руки, і на порозі кондитерської графиня де Мондес майже по-материнськи поцілувала її в обидві щоки—вона помітила неспокійний погляд сестер Каде. Але, опинившись на вулиці, Марі-Франсуаза відчула, що не зможе повернутися додому в такому стані—адже довелось би відповідати на запитання, пояснювати, що трапилось... Ніхто б її не зрозумів, а надто власна родина. Батько в ту ж мить почав би глузувати з її недавнього захоплення. Її життя назавжди розбите. Як можна підвестися після такого страшного приниження, такого трагічного розчарування?.. Замість підійматися на Райський узвіз, вона пішла пішки шукати забуття в клетоті вулиці Канеб'єр.

Долі захотілося, щоб її угледів Лулу, який саме в цей час вийшов із Торгової палати і прямував до кафе «Айсберг». Дівчина йшла нетвердим кроком, встроївши очі в землю і тримаючи хусточку біля носа.

— Гей, Марі-Франсуаза, що з вами?

— А, це ви? Ніколи... Я більше ніколи не хочу вас бачити,— вигукнула Марі-Франсуаза, вириваючи руку.—Ваша мати про

все мені розповіла... Це жахливо... Ваша дитина!..

— Мати розповіла?.. Але яке її бісове діло?

— Ах! Ні слова проти вашої матері. Вона чудова жінка... з почуттям морального обов'язку,— схлипнула Марі.— А ви монстр!

Лихі іскорки спалахнули в очах Лулу, і він нервово хитнув головою, відкидаючи назад волосся.

— Почуття морального обов'язку!— повторив він.— Гаразд, вона мені за це дорого заплатить, стара шльондра!

Це слово в устах нащадка де Мондесів та ще й стосовно до власної матері страшенно здивувало Марі-Франсуазу. Що ж, одним сюрпризом більше! Врешті, це зайвий доказ того, що Лулу здатний на все.

11

Закінчивши прибирати свої апартаменти, граф Владімір підійшов до вікна і, обережно опершись об лутку, на якій сохло насіння, вже з чверть години стежив за мадам Александрою, чекаючи поки вона піде геть з подвір'я, щоб випорожнити корзинку із сміттям.

Саме в цій позі застав його син. Граф обернувся—останнім часом ці несподівані родинні візити стали щось занадто частими.

Лулу тримав у руках велику, вже досить обдерту коробку з-під шоколадних цукерок з фірмовою маркою «Кастельмуро», перев'язану пом'ятою рожевою шовковою стрічкою, яку, видно, не раз розв'язували і зав'язували.

— Мати зірвала мій шлюб,— мовив він.— Вона щойно про все розповіла мадам-муазель Асне—нібито в ім'я моралі. Так от, щоб ти мав краще уявлення про мамину мораль, я тобі дещо приніс. Можливо, це тебе зацікавить.

Граф Владімір звів брови, і на мить стали виразно помітними його довгі вії.

— Де це ти взяв?— запитав він.

— В матеріному секретері.

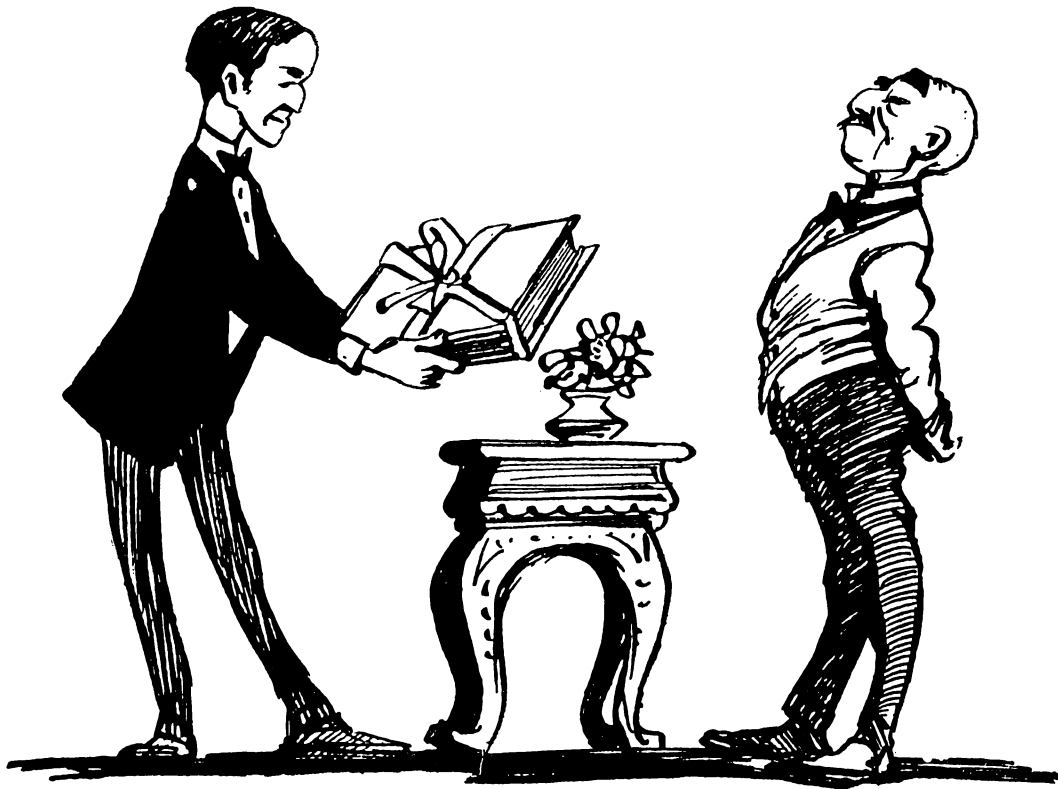
— Як же ти його відчинив?

— Та в ньому звичайний замок. Ножиком, це просто.

Владімір пильно глянув на хлопця. Цей низький лоб, ці тонкі безбарвні губи з опущеними вниз куточками, це вузьке старече обличчя належало його сину. Щоразу, дивлячись на Лулу, граф з неприємністю відзначав, як схоже на нього його єдине чадо.

— Ми, мужчины, повинні підтримувати одне одного,— мовив Лулу, збентежений цим поглядом, і, поклавши коробку з-під шоколадних цукерок на стіл, зник за дверима.

Владімір якусь мить замислено крутив у руках коробку, потім розв'язав рожеву стрічку і підняв кришку з потьмянілою по-

золотою. На підлогу посипались листи. Графові навіть не треба було нагинатись і шукати підпис, щоб установити особу автора цієї численної кореспонденції. Месьє Дюдуа де Сен-Флон мав слабкість аж надто любити свій образ — у коробці було не менше фотографій, аніж листів. Жак де Сен-Флон з кубком у руках перед початком кінських перегонів, прекрасний Сен-Флон під час полювання, він же біля спортивного човна в ролі судді на змаганнях з веслування, Сен-Флон біля тенісного корту, Сен-Флон серед членів яхтклубу «Голубі хвилі», президентом якого він був. В плавках, в білих штаних, в солом'яному брилі, в котелку, в костюмі жокея, в мисливському костюмі, з ракеткою в руках, з посмішкою на губах, з чорним волоссям на старих фото, з посрібленими скронями на останніх... Це тривало вже принаймні вісімнадцять років.

Навіть побіжне читання листів переконало графа Владіміра в тому, що тут ішлося не про те нерозділене кохання, не про те платонічне захоплення, не про ту невдоволену пристрасть, які все життя наражались на неприступну добродесність і про які жінці, що була їх об'єктом, приємно згадати якось увечері, гортаючи пожовклі сторінки палких визнань. Ні, було очевидно, що залицяння месьє де Сен-Флона не зустріло жодного опору, що на його палкі освідчення об'єкт відгукнувся з належним шалом, захватом і самозабуттям.

Епістолярний стиль месьє де Сен-Флона не відзначався надмірною цнотливістю. Граф Владімір поступово довідався про любовні смаки своєї дружини, про її безумні витівки, про її невиситимість до любощів та вміння бути вдячною за ласку,— словом, про все те, чого він ніколи і не підозрював за нею. Він завжди вважав цю велику тілісту блондинку флегматичною, стриманою і чуттєво-холодною. Як обдурює себе обдурений чоловік!

З того, що без тіні скромності писав про себе месьє де Сен-Флон, граф мусив також визнати, що в цьому виді спорту він був таким же зухом та чемпіоном, як і в усіх інших. А Мінні цілих вісімнадцять років була ідеальною партнеркою в їхніх інтимних турнірах.

З цих листів хирлявий граф Владімір довідався про певні аспекти кохання, про які досі й гадки не мав.

Це справило на нього найбільше враження, бо, по суті, те, що він ось уже вісімнадцять років як рогоносець, не було для нього відкриттям і не викликало ні гніву, ні подиву.

По правді кажучи, він уже давно знав це, але вперто закривав очі, відхиляв підозріння, уникав будь-яких запитань, будь-якого контролю, аби лише не турбувати свого спокою. Він знав, але не хотів знати, а певність без доказів не є цілковитою певністю.

І ось зараз всупереч його волі йому силоміць розтулили повіки. Так ось вони, вечірні головні болі Мінні, через які вона зажадала спочатку окремого ліжка, а далі окремої спальні, ось причина її постійного збудження, ось чому вона по десять разів приміряла кожен капелюшок перед тим, як його надіти, ось вони, вечірні засідання Ложки Молока, щотижневі поїздки на дачу в Обань, нескінченні похорони та бриджі у Дансельмів, які завжди закінчувались пізніше, ніж інші бриджі — тепер усе було зрозумілим, усе ставало на своє місце.

Кожного разу, виходячи з дому, графиня прямувала нікуди інше, як до бульвару Прадо, де в глибині магнолійового парку стояла величезна вілла месьє де Сен-Флона, що й досі був парубком, незважаючи на свої п'ятдесят років. Там же було джерело тих грошей, якими смітила Мінні.

«Я був нікчемним чоловіком, — думав Владімір, — більш того, я був чоловіком обдуреним. Я хотів підтримати певний фасад, але він уже вісімнадцять років як потріскався од ганьби... Навіщо ж у такому разі вона вийшла за мене заміж?»

Бо тоді, коли сліпуча мадмузель д'Орлеон-Водан, дочка дрібного незаможного чиновника, кинулась йому на шию, запевняючи у безмежній відданості, здивований Владімір пояснив усе це примхами кохання. Зараз, на схилі віку, він усе збагнув.

«Вона вийшла заміж за корону, за титул, за особняк на Алеях, що дали їй змогу проникнути до певного товариства. Ясно, що коли б вона не була графинею де Мондес, в неї не було б жодних шансів стати коханкою красуня барона де Сен-Флона. Ось для чого їй був шлюб... Та їй мабуть ще й співчували — ще б пак, бідолашна, вийшла заміж за таку вошу, як я!.. А цей Сен-Флон, завжди такий чемний, який угледівши мене, переходить вулицю, щоб потиснути руку, який постійно запрошує мене на свої прийоми, де я ні разу не був, який перед кожним Новим роком надсилає мені привітання... Нічого дивного, я влаштував йому прекрасне життя».

Владімір поклав назад у коробку палкі листи та фотографії, які надали втілення — обличчя, вусів, плечей, рук — його нещастю. Потім неквапно зав'язав на бант рожеву стрічку.

«Коли б Мінні почала на три-чотири роки раніше, я ще міг би втішати себе думкою, що цей мерзотник Лулу не мій син. Та ба!»

Граф застібнув на запонки манжети, трохи забруднені під час прибирання, надяг піджак і насунув на голову свого чорного фетрового капелюха. Вже підійшовши до дверей, він раптом згадав, що забув випорожнити корзинку із сміттям, і, відчинивши вікно, байдуже висунув її назовні і перевер-

нув догори дном. З подвір'я долинув відчайдушний вайкіт мадам Александри — сміття потрапило їй на голову. Граф знов виразно почув її зойки, пересипані лайками, коли вийшов із вестибюля і попрямував до порталу.

— Ви маєте рацію, мадам, я справді не граф, а г...,— мовив він своїм тихим спокійним голосом, проходячи проз консьержку.

Мадам Александра отетеріло вирячила очі — вона зроду не пам'ятала, щоб граф Владімір будь-коли вимовляв таке слово.

Коли всі члени родини де Мондес зібралися в їдальні на другому поверсі у каноніка, графа Владіміра між ними не було. Він з'явився з запізненням на десять хвилин, несучи в одній руці горщик з якоюсь густолистою зеленою рослиною, а в другій велику коробку з маркою «Кастельмуро».

— Стривай, Владіміре, хіба ж у когось із нас сьогодні день народження? — здивувалась мадмуазель де Мондес.

Підійшовши до столу, граф крякнув від натуги і поставив якраз посередині надто важкий для нього вазон. Верхівка рослини сягнула аж до бронзової підвісної лампи, оповитої тюлем.

— В такий спосіб,— мовив він,— я зможу зовсім не бачити моєї дружини, і її обличчя не дратуватиме мене в ті рідкі хвилини, коли я змушений перебувати в одній кімнаті з нею.

Потім, простягнувши Лулу коробку з-під шоколаду, додав:

— Повернеш це своїй матері. Здається, це її власність.

— Влад! Робити таке при абаті! Ти збожеволів! — вереснула мадмуазель де Мондес, в той час як Мінні відкинула голову на спинку стільця і здавалась непритомною.

Стара діва побігла за флаконом з англійською сіллю і, повернувшись, піднесла її до носа свого брата.

— Займись краще небогою, їй це потрібно більше, ніж мені! — вигукнув, підводячись, канонік і з серцем жбурнув серветку на стіл.

Потім подибав до свого кабінету і, замкнувши двері, з насолодою підживився кількома ложками меду.

Не звертаючи ні на кого уваги, граф Владімір почав ретельно підбирати зі столу кавуначне насіння.

2 Так минув тиждень. Взагалі в особняку де Мондес справи ніколи не йшли надто швидко. Ніхто ні з ким не розмовляв. Мінні більше не розмовляла з сином, Влад — з Мінні, Еме — ні з Мінні, ані з Владом. А канонік, аби не скомпрометувати

себе, не звертався жодним словом ні до кого.

Сама тільки Тереза час од часу промовляла до мадмуазель де Мондес одну й ту ж фразу:

— То що ж воно буде, га, мадмуазель?

— Годі вже, прошу вас, моя люба, адже це передусім ваша вина.

— Даруйте, мадмуазель, але ж я завагітніла не від святого духу!

Одного чудового ранку до кабінету каноніка увійшов Владімір і попросив аркуш паперу.

Канонік уже закінчував останній розділ свого дослідження про фінікійську колонізацію. Незважаючи на родинні драми, він дійшов кінця цього твору раніше, ніж сподівався. Здавалось, що напружена атмосфера в домі лише стимулювала його розум.

«Таким чином, як ми вже бачили вище, фокійці вздовж усього узбережжя поставили свої контори,— шойно написав він,— але їм і на думку не спадало завоювати сусідню країну або щоб нав'язати деспотичну адміністрацію тим народам, з якими торгували. Їх марсельські нащадки, які близько 1650 року заснували Африканську компанію (майже одночасно з Ост-Індською компанією) завжди дотримувались цих мудрих принципів...»

«Ну, панове британці, здорово я вам утер носа!» — радісно підморгнув він сам до себе, немов був певний, що вся Англія із страхом чекає його фундаментального опусу.

Позичка аркуша паперу була, очевидно, лише приводом, бо Влад уперто не залишав кабінету. Помітивши, що він і не думає йти, канонік поклав ручку. Влад хотів щось сказати дядькові, але йому раптом забракувало слів. Так минуло кілька довгих хвилин. Нарешті, Влад наважився.

— Звичайно, розводитися в моєму віці було б помилкою, правда, дядьку Огюстен? — промимрив він.

Настала тривала пауза, протягом якої канонік зважував усі можливі наслідки своєї відповіді.

— Певна річ, друже мій, певна річ,— мовив він за кілька хвилин.— І не тільки з духовного погляду, котрий повинен цікавити мене в першу чергу. Якщо твоя дружина, боронь боже, була тобі невірною, це не дає тобі права порушувати Небесний закон і перетворювати її гріх на підставу для скандалу... Я намагаюсь, як можу, зрозуміти твої почуття. О, я знаю, господь велить прощати невірній жінці, це прекрасно, але сам він не був у шкірі того... обдуреного чоловіка... Подумай, що дасть тобі розвід? Адже тобі вже за п'ятдесят. У тебе вже все позаду.

— Так,— важко зітхнув Влад,— мені не

слід було женитися... Краще б я був останнім із де Мондесів. А мені чомусь забандюрилось дати новий пагін. Так дурню і треба... Я прожив усе життя в тіні цієї довготелесої блудниці...

Канонік заклав руки за спину і почав знервовано ходити вперед та назад по кабінету, розкидаючи курносими носками своїх малесеньких черевичків купи повідомлень про смерть, які усівали підлогу. Раз у раз, коли він підсмикував свою сутану, на потилиці в нього розвівалося ріденьке волосся, що обрамляло його жовту, зморщену лисину.

— В мене така ж сама історія, така ж сама,— раптом заговорив він.— Я зробив глибоку помилку, коли згодився доручити все господарство сестрі. Зараз мені вже сімдесят один рік, а вона й досі поводитьсь зі мною, як із хлопчиком, бо їй на два роки більше. До того ж вона страшенна святенниця... Я завжди в усьому згоджувався з нею, завжди, аби тільки мати спокій... А взагалі, я надто рано став церковником. Слід було спочатку хоч трохи пізнати життя. А так я не знаю проблем, що постають перед моїм ближнім, і нікому нема від мене користі... Ось, наприклад, не далі, як цього ранку, коли я правив утреню в церкві Реформістів, підходить до мене якась дама і щось шепоче на вухо. Я не розчув і кажу: «Пробачте, мадам, але я не можу вас сповідати. Зверніться до парафіяльного священика». Тоді вона відповідає: «Та ні ж бо, месєе абат, я не збираюсь сповідатися, просто я хочу сказати, що ваш пояс тягнеться по підлозі». Ось бачиш, завжди хтось робить мені послуги, а що можу зробити для них я?

Він замовк, і кілька хвилин в кабінеті ніщо не порушувало тиші, крім шурхоту його сутани та шкрябання Владіміра, котрий зчищав нігтем якусь пляму на штанах.

— Польська знать не відмовляється від байстрюків,— мовив нарешті Владімір.

— Так, я знаю,— відповів канонік.— Але ми все-таки не можемо оженити Лулу з покоївкою.

— Він саме на це заслуговує.

— Священний шлюб не може бути засобом покарання,— заперечив канонік,— пішовши цим шляхом, ми, замість домогтися торжества добра, лише збільшимо зло. Останнім часом я багато міркував над цим, намагаючись абстрагуватися від буржуазних забобонів і дослухаючись лише веління нашої віри... Так, звичайно, коли б Лулу кохав цю бідолашну дівчину, ми могли б лише вітати їхній союз. Але тому нема жодних ознак. До речі, вона теж ніколи його не любила. Я мав нагоду трохи поговорити з ними обома... Певна річ, без відома твоєї тітки... Мені здається, що вони просто під-

далися спокусі випадкової близькості. Коли між людьми немає любові, котра одна могла б зрівняти соціальну нерівність, як можна говорити про те, щоб об'єднати їх у християнську сім'ю? Хіба ж невідомо, що переважна більшість шлюбів, укладених заради узаконення дитини, закінчується розводом, і дитя все одно залишається без батька. Церква не може благословити союз, в основі якого не лежить цілковита добровільність... Я, мабуть, напишу про це невеличкий трактат наступного тижня...

Канонік на мить зупинився біля вікна.

— О, вже полудень,— машинально промовив він, кидаючи погляд в бік бульвару Дюгом'є.

— В усякому разі, хочемо ми цього дитинчати, чи ні, це буде де Мондес,— провадив своє Владімір.

— Лулу може визнати його, не одружуючись із його матір'ю.

— Уявляю, як він його виховуватиме! Відправить кудись світ за очі, щоб ніколи не бачити, а я змушений буду платити за його утримання... Щоб уникнути цього щастя, я вже був подумав...

— Що ти подумав? — запитав канонік.

— На жаль, це неможливо. Я вже збирався усиновити його і виховувати тут, але виявляється, що закон проти цього, коли в тебе вже є одна дитина.

Він знов замовк і, втупивши очі в килим, почав гризти кінчик вуса.

— Стривайте, дядьку Огюстен,— раптом в задумі промовив він,— а чи не може священик усиновити дитину?

— На жаль, ні, любий Влад,— відповів канонік.— Уяви собі, я теж про це був подумав і навіть радився з єпископом.

— Справді?

— Атож. Але, як я й сподівався, це суперечить церковним законам. Усиновлення, як і справжнє батьківство, несумісне з духовним саном. У італійців навіть є приказка: «Священик це чоловік, якого всі називають отцем, крім власних дітей, котрі повинні казати йому «дядько».

— В такому разі я не бачу виходу,— прошепотів Владімір.

І нараз, в ту ж саму мить, однакові іскорки спалахнули в їхніх очах. Вони обидва раптом побачили засіб з одного маху взяти реванш за все те лицемірство, всю ту брехню і фальшиве святенництво, в якому минуло їхнє життя. Нехай це буде злим фарсом, величезною бомбою, від вибуху якої здригнуться стіни особняка де Мондес.

За чверть години, коли Тереза покликала їх на обід, вони увійшли до їдальні з високо піднятими головами, нездоланні у своїй єдності та рішучості.

Потім Владімір зник поза своїм зеленим вазоном. Канонік спокійно розгорнув сер-

ветку, кахикнув, щоб прочистити горло, і тоном, який не допускав жодних заперечень, заявив:

— Ми з Владом щойно мали розмову і дійшли єдиної думки. Дитину Терези усиновить моя сестра Еме.

13 Як не протестувала Еме, як не сперечалась Мінні, граф і канонік були непохитні. Владімір погрозив розводом, а отець Огюстен пообіцяв розріднитися, залишити цей дім і зажадати розділення майна, як тільки хтось спробує піти проти їхньої волі.

— А де ж виховуватиметься ця дитина?— запитала Мінні.

— Звичайно, тут, мій друже,— відповів Владімір, не висовуючись з-за свого куща.— Це буде твій онук, бо байстрята здебільшого хлопчики... який законно стане нашим кузеном.

— А як же тоді спадщина тітки Еме?

— Очевидно, вона пропливе повз Лулу. Сподіваюсь, що й канонік вживе певних заходів, щоб цьому невігласу нічого не дісталося.

— Щодо Лулу, то так йому й треба,— відповіла Мінні, яка мала здоровенний зуб проти сина.— А Тереза?

— Не може бути й мови, щоб розлучати матір з дитиною. Вона залишатиметься в нас стільки, скільки захоче.

Зрозумівши, що вони мають справу з залізними мужчинами і що упертість може призвести лише до нових скандалів, обидві жінки вирішили за краще упокоритись — Мінні — перед волею чоловіка, Еме — перед бажанням брата.

— Примушувати мене в моєму віці усиновлювати чиєсь байстря! — стогнала стара діва.

— Що ж, любя сестро, ти вперше зможеш бути комусь корисною.

— Невдячний!

Але страх від думки, що брат може переселитися до монастиря («нещасний абат не знає, що це таке, він там загине...»), примусив її капітулювати.

Не менш дивною та гідною захоплення виявилася позиція мадмуазель Асне.

Провівши кілька тижнів у стані повної протрації, викликаній глибоким душевним відчаєм, Марі-Франсуаза одного чудового ранку, після третьої спроби, написала Лулу листа, який був справжнім шедевром самозречення. Вона шкодувала про свою нестриманість під час їхньої останньої зустрічі, вона все розуміла, з усім смирялась, все вибачала. Ця сумна подія (тобто вагітність покоївки), можливо, була нічим іншим, як випробуванням, що його послав сам господь, щоб допомогти їй краще розібратися в самій собі, і побачити, які сильні і гли-

бокi почуття до Лулу сповнюють її душу. Вона була готова розділити з ним все: і радість, і горе, а що горе вже було, то поперед у них лише радість. Словом, вона більше не бачила перепон для їхнього шлюбу, і весь стиль листа свідчив про те, що Марі-Франсуаза найретельнішим чином ознайомила з творчим доробком каноніка.

Цей лист зовсім загнав на слизьке графиню де Мондес, яка, згнітивши серце, змушена була визнати, що її нерозважливий демарш «в ім'я моралі» призвів до цілковитої катастрофи — мало того, що через нього так по дурному сплив на світ божий її таємний роман із месьє де Сен-Флоном, що вона змушена була змиритися з перспективою невдовзі стати бабусею байстряти, він ще й прискорив те, чому мав запобігти. Тепер Марі-Франсуаза поводитись так; немов вона була вже офіційно заручена з Лулу.

Канонік, до якого звернулася за порадою вкрай розгублена графиня, жодним словом не заперечив проти одруження свого троюрідного онука.

— Стривайте, панотче, але ж вона дочка торговця олією!

— А на що ми можемо сподіватися після такого скандалу? — відпарировав канонік.— Як на мене, то твоєму Лулу ще пощастило. Він показував мені її листа. У цієї дівчини прекрасний стиль.

Що ж до Владіміра, то він ухилився від будь-якої дискусії щодо майбутнього свого сина.

— Нехай робить, як хоче,— він уже поволітній,— холодно зауважив граф.— Попереджаю лише, що він не одержить від мене жодного су.

Підхоплений цим виром подій, Лулу тепер не сумнівався, що з першого погляду був закоханий в мадмуазель Асне, і заявив, що цей шлюб відповідає його найпоетамнішим мріям.

Зі свого боку Марі-Франсуаза доклала чимало зусиль, аби довести своїй родині, до якої теж дійшов розголос про скандал в особняку де Мондес, що мати якнайбільше незаконних дітей у аристократів вимагала традиція. Загальновідомо, що в Людовіка XIV була купа байстря, не кажучи вже про Карла X та багатьох інших.

Врешті, після місяця вагань, месьє Асне дав свою згоду.

— Як не кажіть, а Марі в мене єдина дитина, і я не допущу, щоб вона була нещасною через мене,— заявив він.— Тож будь, дочко, графинею, коли тобі так закортіло.

Заручини були призначені на кінець листопада, так, щоб з дня народження дитини минуло хоча б півтора місяці. Але Тереза, напевне, помилилась у своїх підрахунках,

бо минув жовтень, а вона ще не була у по-
логах. Де Мондеси вже почали боятися, як
би вона не здумала обродитися в день зару-
чин — ця Тереза завжди відзначалась
нетактовністю. Кілька тижнів усі жили не-
мов у трансі. Мадмуазель де Мондес по де-
сять разів на день допитувала дівчину, чи
та часом не відчуває перших ознак пологів.

Ці ознаки, слава богу, з'явилися тижнів
за два до дня заручин. В ту ж мить посла-
ли за мадам Вельмок, вісімдесятирічною
повитухою, яка зав'язувала пупки кільком
поколінням де Мондесів — починаючи від
дядька Луї, вбитого біля Дарданелл, і аж
до Лулу. Нікому навіть не спало на думку
відвезити Терезу до лікарні.

— Всі де Мондеси народились під своїм
дахом, — урочисто заявив Владімір, у якого
скнарість завжди поєднувалась з любов'ю
до традицій.

Таким чином, у мансарді четвертого по-
верху Тереза, нарешті, розродилася вели-
ким темношкірим хлопчиком з короткими
ніжками, але зате з широкими плечима,
котрий у момент свого першого крику був
як дві краплі води схожий на свого дідуся,
кальвійського шевця.

Хлопчику почали шукати ім'я, яке вже бу-
ло б у родині де Мондес, але якомога дав-
ніше, і канонік запропонував назвати його
Анжем: адже його не носив ніхто з де Мон-
десів з «кінця минулого віку». Всі зрозумі-
ли, що йдеться про вісімнадцяте сторіччя —
останній Анж де Мондес був справді гіль-
йотинований під час революції.

Терезі закортіло назвати свого сина На-
полеоном, і після довгих суперечок де
Мондеси пішли на компроміс, домовив-
шись, однак, що це ім'я буде значитись чет-
вертим.

Таким чином того ж дня в кабінеті кано-
ніка, в присутності всієї сім'ї, відбулися
хрестини Анжа-Еме-Владіміра-Наполеона.
Хрещеною матір'ю новонародженого взя-
лася бути мадам Александра, а батьком сам
граф Владімір.

— Ви знаєте, мес'є граф, що в таких ви-
падках кум завжди робить кумі подару-
нок, — зауважила мадам Александра.

— Ах так... — мовив Владімір і раптом
замислився, міркуючи, як би відбутися по-
дешевше. — Гарзд, відтепер я більше не
кидатиму сміття на подвір'я.

14 Щоб улаштувати чаювання з
нагоди укладення шлюбної угоди
довелося просити службовців
Управління каналізації звільни-
ти на один день перший поверх,
в салонах якого були розташовані їхні кон-
тори. Вранці прийшли прибиральники, і
сестри Каде дістали замовлення на закуски.

Де Мондеси чекали принаймні чотириста
гостей.

— Плакали наші грошики, — зауважила
з цього приводу мадмуазель де Мондес. —
Після скандалу, який влаштував Влад (бо
зараз вважалось, що в усьому винен лише
він), весь Марсель збіжиться, щоб подиви-
тися на нас.

В той час, як будинок здригався від
останніх приготувань, як звідусіль зносили
стілці, котрі тут же виносили нагору, коли
виявлялось, що в них поламані ніжки, як по
всіх столах розкладалось печиво, що його
принесли сестри Каде, канонік, замкнув-
шись у своєму кабінеті, обмірковував про-
мову, що її мав виголосити післязавтра по
вінчанні молодих.

Він не любив експромтів. Про це слід бу-
ло подумати саме зараз і навіть занотувати
головні ідеї.

Канонік взяв зі столу щойно одержане
повідомлення в чорній рамці. «Стривай, та
це ж мій торговець папером з Римської ву-
лиці, він був такий чемний, бідолаха...» —
зітхнувши подумав він і, повернувши па-
пірець, швиденько накидав такий план:

«Primo — мені випала велика радість
благословити цей чудовий союз тощо; se-
cundo — ви мадмуазель тощо (похвала мо-
лодої та її родини)».

«Що я можу сказати про всіх цих лю-
дей?» — запитав він сам у себе. — Ні, ма-
буть, краще почати з молодого...»

Це було значно легше. «Ти, мій любий
хлопчику, який зростає на моїх очах, кож-
ного року збільшуючи радість твоїх бать-
ків...» Далі буде скромний генеалогічний
екскурс в глибину віків, аж до хрестових
походів, і коротенька фраза про благород-
ну та гарячу польську кров... «Так, так, це
чудова знахідка, оця гаряча польська
кров!..» Але що я скажу про дівчину? Здає-
ться, її батько торгує олією... А! Фокійці!
«Схожий на стародавніх фокійців, від яких
він походить, ваш батько здобув у високих
сферах торгівлі...» а, взагалі, навіщо вона
виходить за нього заміж?

Отець Огюстен підвівся, задубив сутану
і почав крокувати по кабінету, мислено
складаючи промову, яку повинен був би ви-
голосити, коли б можна було говорити те,
що думаєш.

«Ви, мадмуазель, моя славна юна мадму-
азель, одружуєтесь з адресою, з особня-
ком, з титулом, з ілюзією. Вам здається, що
ви кохаєте вашого нареченого, але на-
справді вас приваблює в ньому лише від-
блиск минулого, який він на собі носить.
Ви входите до родини, де всі трохи схибле-
ні на своїх химерних уявленнях про тради-
ції, від яких уже давно нічого не залиши-
лось крім пороку, що затуманив вам очі.
У вас рожеві щоки, що аж пашать добрим

плебейським здоров'ям, і ви незабаром побачите, що у вас плохенький, нерозумний, нікчемний чоловік, який вам зовсім не пара. Якийсь час ви докорятимете собі за свою помилку, а потім вам набриднуть Алеї, і ви почнете обдурювати його з яким-небудь месьє де Сен-Флоном, і все почнеться знову. Все, що я вже бачив останні двадцять п'ять років, не наважуючись про це говорити...»

Раптом канонік зупинився.

«Ну, годі,— подумав він,— все одно післязавтра мені доведеться говорити щось інше... Отож повернімося до похвал торгівлі, до прекрасних прикладів минулого. Стривай, а що я казав, коли вінчав Влада та Мінні? Тоді я вихваляв правосуддя — адже вона дочка судді... То була прекрасна промова, вона мала великий успіх... Врешті, це не буде plagiatом, її можна трохи підновити... А втім, оскільки все повторюється...»

Він став на драбину-табурет, відчинив шафу в стилі ренесанс і почав порпатися серед запорошених рукописів про шанування останків святого Ферреоля та про фаянсовий посуд маркіза Пігюса. «Я певний, що поклав її десь тут двадцять років тому». Нараз під ворохом паперів його пальці натрапили на щось тверде й округле, зовсім не схоже на баночку з медом. Він витяг його з темряви і побачив у своїх руках браслет Мінні.

«Як у біса він там опинився?» — щиро здивувався канонік.

Потім усе пригадав. Напередодні того злочасного дня, коли зникнення браслету призвело до цілого каскаду драм, Мінні брала мед у його шафі, щоб підсолодити тізан... А наступного дня, шукаючи баночку, він, безперечно, закидав браслет купою паперів.

Від цієї несподіваної знахідки панотця Огюстена здолав такий сміх, якого він не пам'ятав з часів семінарських жартів. Канонік марно весь час промовляв: «Це не смішно, це зовсім не смішно...» — сміх ні як не відпускав його.

Давлячись від реготу, він відчинив двері до контори, щоб розповісти про свою знахідку родичам, як раптом побачив, що назустріч йому йде одягнена в коротеньку чорну сукню його сестра Еме.

— Огюстен, друже мій, про що ти думаєш? — вигукнула вона.— Ти повинен вже давно бути внизу. Там повно гостей. До речі, не знаєш, де Влад? Та не забудь одягти нову сутану.

Він ураз стих, сховав руку за спину, зачи-

нив двері і якусь мить в задумі стояв посеред кабінету, встроївши очі в стелю. Потім дістав аркуш старого атласного паперу, загорнув у нього браслет, перев'язав пакетик резинкою і поклав у кишеню.

За кілька хвилин він зійшов до великого салону, де не був уже кілька десятків років. Сходились гості: «Боже мій, боже мій,— розчулено подумав канонік,— тут усе, як при мамі».

На порозі стояв найнятий на день порт'є, який раз у раз з чудовою провансальською вимовою вигукував:

— Граф та графиня де Гарус... Мадам Крістофорос... Месьє шевальє д'Естель де ля Паланк... Месьє доктор Каруб'є... Месьє префект...

Вітаючись з Мінні, мадам Дансельм кинула давно відточену шпильку:

— Сьогодні у вас самі торговці олією...

Потім усі почали вмінати сендвічі з «Кастельмура». На великому, застеленому килимом круглому столі були виставлені весільні подарунки з прикріпленими до них візитними карточками дарителів.

Одягнутий в мішкуватий чорний фрак з високим стоячим коміром, виголений до крові Лулу дякував за кожне привітання. Рожева від щік до кінчиків атласних тупельок Марі-Франсуаза сяяла від радощів і цілувала без розбору всіх, кого бачила.

До неї підійшов канонік і, не звертаючи уваги на отетерілих Еме та Мінні, промовив, простягаючи браслет:

— А ось мій подарунок, люба дитино. Це фамільна коштовність, яка дісталася ще від нашої бабусі.

В цю мить під склепінням вестибюля почувся пронизливий крик дитини. Погляди присутніх звернулись до дверей, і всі побачили графа Владіміра де Мондеса, який виходив на вулицю, штовхаючи поперед себе стару коляску, що віками лежала на горіщі.

Оскільки день був вітряний, граф Владімір одягнув свою старовинну, довгу, аж до п'ят, бекешу, яка служила вже трьом поколінням де Мондесів,— з чорного, цупкого, мов шкіра, сукна, з золотими нашивками та з бобровим коміром. Це було все, що залишилось в нього від польської спадщини.

Поки тривало чаювання, граф Владімір статечно крокував вперед і назад по Алеях, перед вікнами свого особняка, кидаючи виклик усьому вищому товариству Марселя.

На тротуарі по той бік вулиці з'явився месьє де Сен-Флон. Вони чемно привітались.

Переклад з французької

СЬОГОДНІШНІЙ ДЕНЬ ФРАНЦУЗЬКОЇ „НОВОЇ ХВИЛІ“

В 1959—60 роках у Варшаві і Буенос-Айресі, в Любляні і Мехіко, в Москві і Ріо-де-Жанейро — скрізь до мене зверталися з запитанням: «Як там справи з вашою «новою хвилею»? Це пояснюється тим, що саме в цей час у різних країнах світу з успіхом демонструвалися французькі фільми: «400 ударів» Франсуа Трюффо, «Чорний Орфей» Марселя Камю, «Кузени» Клода Шаброля і особливо «Хіросіма — любов моя» Алена Рене. Успіх згаданих фільмів мав для французької кінематографії велике значення. Річ у тім, що між 1945 і 1958 роками продюсери не підтримували дебютантів у кіно, які не хотіли знімати комерційних фільмів, і перші успіхи талановитих кіномитців рідко коли мали дальніший розвиток.

Починаючи з 1950 року, з'явилося чимало нових режисерів, перші твори яких привернули до себе увагу глядача. Це Шнайдер з його фільмом «Велике життя», нагородженим премією Жана Віго, Андре Мішель із

своїми «Трьома жінками», Піното з фільмом «Іх було п'ятеро», Ів Сямпі з «Великим патроном».

Перші успіхи «нової хвилі» зірвали охоронну дамбу, зведену продюсерами навколо вже визнаних талантів. Дебютант перестав бути рідкістю. В 1959—60 роках у кіно з'явилося аж шістьдесят нових імен. Таке омоложення було просто нечуваною річчю для післявоєнної Франції.

Цей прилив нових сил став тим більш значущим, що, починаючи з 1950 року, французька кінопродукція позначалася заскорузлістю тематики, штампами. Кращі режисери спочили на лаврах колишніх успіхів. Щоправда, і дехто з представників «нової хвилі» швидко замкнувся в колі стереотипних формул. Можна з певністю сказати, що Клод Шаброль — режисер, якого все більше хвилюють соціальні проблеми і який — щоб там не казали з цього приводу — не прагне підпорядкувати своє мистецтво фінансовим інтересам. Я не

заперечую надзвичайного успіху його «Кузенив» (хоча він був значно менший, ніж успіх його першого фільму — «Красень Серж»), але цей успіх мав прикрі наслідки. Адже продюсери нав'язували потім новим режисерам певну тематичну схему, запозичену з фільму Клода Шаброля, що дав такі великі прибутки. В 1960—61 роках екран заповнили фешенебельні бари, модні курорти, розкішні апартаменти й автомобілі з елегантними красунями і молодими багатими неробами. У героїв цих фільмів немає інших турбот, окрім однієї — аби не забракло грошей. В перерві між пиятикою, любовними пригодами чи автопрогулянкою можна, правда, поговорити і про труднощі життя.

Переходячи від драми до комедії, французька кінематографія поверталася знову до заяложеного водевільного трюкацтва 900-х років. Спеціалістом у цій галузі став Філіпп де Брока, що випускав на екрани один за одним фільми «Любовні забави», «Коханець на п'ять днів» тощо.

Дехто з «нових» знайшов собі, зрештою, притулок у кінематографії комерційного типу, до того ж — виразно буржуазного напрямку. Дивлячись такі фільми, як «Палії», «Джигун», «Перерва», «Сен-Тропезький блюз» або «Розваги», ми ніби знов переносимось у 30-ті роки, коли за рахунок американських та німецьких продюсерів на екрани випускались десятки водевільів та мелодрам.

Подібні принципи були, звичайно, цілком прийнятні для таких режисерів, як скажімо Жак Дюпон («Розваги»), що під час війни в Кореї знімав на фронті американський антикомуністичний фільм. Але ці принципи зовсім не личать Марселю Муссі («Сен-Тропезький блюз»), авторо-

ві сценарію «400 ударів» і талановитому телевізійному постановнику.

«Нова хвиля» винесла й багато посередніх митців. Але не слід змішувати «нової хвилі» з неминучим шумовинням, що супроводило її.

Прорив дамби сприяв появі у 1960—1961 рр. нових

талантів, і в першу чергу Армана Гатті. Досі відомий як здібний журналіст і письменник, він на 37 році життя зняв свій перший фільм («Загорода»). Кіно давно вже вабило до себе Армана Гатті. У 1959 році він написав сценарій фільму «Моранбон», реалізованого молодим режисером Жан-Кло-

дом Бонардо в Демократичній Кореї. Цей цікавий твір, що викликав захоплення Жана Кокто, заборонений французькою цензурою.

Сюжет «Загороди» — це, перш за все, 24 години життя у гітлерівському концтаборі в 1943 році. Це фашистські звірства і щоденний героїзм тих, що прагнули вистояти, у найжахливіших умовах продовжуючи боротьбу з нацистами. «Загорода» — це не просто документальне відтворення дійсності і не щоденник в'язня (Гатті сам колишній в'язень концтабору). Режисер порушує тут ряд важливих проблем і, перш за все, проблему людської гідності, яка протиставляється гітлерівській психології, що прищувала людину до рівня тварини.

В концтаборі опинилися люди багатьох національностей, але вони побратерськи еднаються, щоб чинити опір моральному падінню в'язнів, якого домагалися гітлерівські кати. Ненависть до фашизму і фашистів намагає автора, він із великою любов'ю зображує учасників руху Опору, синів усіх народів.

Поряд з нещасною чешкою, душу й тіло якої зганьбили нацисти, найбільше хвилює образ німця — учасника руху Опору (актор Ганс-Христіан Блех), якого не змогли зламати десять років перебування в концтаборі. «Загорода» якщо й викликає якісь аналогії, то перш за все з незабутнім «Останнім етапом» Ванди Якубовської або з «Долею людини», особливо в тих місцях, де Сергій Бондарчук зображує нацистське середовище. І цілком зрозумілий той величезний успіх, яким користувався фільм «Загорода» під час Московського фестивалю. Позначений справжнім гуманізмом і духом братерства, твір Ар-

Кадр із фільму «400 ударів» Франсуа Трюффо.

Під час роботи над «Паліями». На передньому плані Дані Каррель та Ніколь Бергер.

мана Гатті одержав на фестивалі премію за найкращу режисуру. Гатті у «новій хвилі» належить до групи кінорежисерів, яку можна було б назвати «друзями Алена Рене». Її значення стало зрозумілим у 1961 році в Канні, коли Анрі Кольпі отримав премію «Золота пальмова гілка».

Працюючи над сценарієм Маргеріт Дюра (автора сценарію «Хіросіми»), Кольпі виявив виняткову індивідуальність. В його фільмі «Така довга відсутність» розповідається історія жінки (актриса Аліда Валлі) — власниці кафе на околиці міста, яка влізла у демобілізованому з армії каліці (Жорж Вільсон) свого чоловіка, що в 1945 році був схоплений нацистами і після цього пропав безвісти. В цьому сповненому людяності сильному творі мовчання часто хвилює більше ніж слова. Соціальну характеристику героїв доповнюють натурні зйомки бідного кварталу. Ритм фільму повільний, але напруження не слабшає ані на мить. Драматизм створюється з допомогою буденних слів, без вдавання до заялжених мелодраматичних ситуацій.

Кріс Маркер, що співробітничав з Аленом Рене у багатьох документальних фільмах, самостійно зняв «Неділю в Пекіні» та «Листи з Сибіру». В 1960 році він закінчив повнометражну картину «Опис битви». Ті, хто бачив останній фільм Кріса Маркера «Куба так!», вважають, що це кращий з творів, натхнених революцією Фіделя Кастро.

Ще нічого не можна сказати про повнометражний фільм, який шойно закінчила Аньєс Варда («Від п'ятої до сьомої»), але всі з зацікавленням чекають його. Її перший твір — «Коротке лезо» — у 1955 році був першою ластівкою «нової хвилі». Не можна заперечувати великого впливу Аньєс

Кадр із фільму Франсуа Трюффо «Стріляйте в піаніста».

Жан Поль Бельмондо і Джін Себерг у фільмі Жана Люка Годара «До останнього подиху».

Варда на Алена Рене, автора «Хіросіми», цього справді експериментального твору.

Нарешті, один з найцікавіших за весь сезон 1960—61 року фільм — «Лола» — створив Жак Демі. Головні дійові його особи — місто Нант і таємнича танцюристка, роль якої блискуче виконала Анок Еме. Цей твір весь пройнятий проникливим ліризмом і урочисто відкриває появу нового сти-

лю — «поетичного реалізму».

Невірно було б обмежувати «нову хвилю» 1961 року — течію, що звернулась до соціальної тематики, — колом друзів Алена Рене, так само як у 1959 році було б абсурдом зводити її до друзів і співробітників журналу «Кайе дю Сінема»¹.

¹ Журнал, присвячений проблемам сучасного французького кіно.

Співробітники «Кайе дю Сінема» і пізніше створюють ряд справді цікавих робіт. Наприкінці 1960 року у фільмі «Стріляйте в піаніста», хоч і слабкішому за «400 ударів», Трюффо звертається до пародії на поліційну тематику; разом з актором Шарлем Азнавуром він пристрасно і з великим розумінням справи трактує цю тему.

Цензура заборонила демонструвати фільм «Маленький солдат» Жана Люка Годара, адже в ньому була порушена тема-табу— війна в Алжирі. Аби надати цьому рішенню юридичної сили, міністр інформації Терренуар заявив, що фільм, показуючи ідейність солдатів алжирської армії, протиставляє їх солдатам французьким. І дійсно, фільм справляє таке враження. Це дискусійний твір. Він свідчить про творчі шукання його автора. До кола друзів «Кайе дю Сінема» примикає вразливий і симпатичний Доніоль-Валькрос із своїм фільмом «Биття сердець», а також Годар з фільмом «Жінка залишається жінкою», який чомусь вважають тільки приємно-розважальним.

Шаброля дуже критикували за його три останні фільми. Звичайно, «Кузени» кращі за «Два прольоти», а «Два прольоти» в свою чергу кращі за «Дівчаток». Зате останній фільм Шаброля «Баламути» видався декому зовсім нікудишнім. Холодно сприйняв його і глядач. Незважаючи на досить значні помилки Шаброля, немає жодних підстав сумніватися в майбутньому цього талановитого, широкого митця, особливо якщо він перестане співробітничати із сценаристом Жегоффом, концепції якого однаковою мірою посередні і сумнівні.

До найвидатніших митців старшого покоління з гру-

пи «Кайе дю Сінема» належать Александр Астрык і П'єр Каст. Перший став основним попередником «нovoї хвилі» завдяки своєму фільму «Кармазинова завіса», який у 1953 році отримав приз Луї Деллюка, однак у глядача успіху не мав. Його найновіший і найкращий фільм «Здобуток мороку» не обмежується традиційним ускладненням трикутника, але на цьому тлі порушується питання про незалежність жінки. Астрык, автор екранізації «Життя», за Мопассаном, здійснюючи зараз постановку «Виховання почуттів» Флобера, надав критиці в стилі романістів ХІХ ст. міщанський світогляд, зокрема погляди на подружнє життя. Ця тема тісно переплітається з темою фільму «Мертвий сезон коханця», героєм якого, — за задумом його автора П'єра Каста, — поєднав у одній особі політика, міністра, партійного лідера і великого землевласника. Якщо першу частину фільму можна назвати проникливим психологічним аналізом, то в другій частині дальша поведінка героя стає чимдалі парадоксальнішою. Незважаючи на чудову гру відомих акторів, особливо Даніеля Желена й Франсуази Прево, у фільмі багато неприродних і непереконливих сцен.

Інші «нові», перш за все Луї Малль та Жан Руш, стоять осторонь визначених тенденцій і угруповань. Перший став відомим завдяки «Сходам на ешафот» та «Коханцям», останній фільм користувався особливим успіхом. З певним острахом чекали на його найновіший фільм — «Зазі в метро». Півість Раймона Кемо, за якою знімали «Зазі», ґрунтується в основному на комізмі діалогу. І тому при екранізації легко було скотитися до вульгаризму і халтури.

Фільм Луї Малля вийшов

просто чудовий. Використавши певні традиції комізму і стилю Мака-Сеннета та деяких американських мультфільмів, він зумів показати різні аспекти сучасного життя у такому аж надто великому, аж надто метушливому місті, яким є Париж. На особливу увагу заслуговують такі сцени, як танок Ейфельової башти або битва тістечками з кремом; фільм сповнений ліризму і захоплює своїм розмахом.

Жан Руш перш за все етнограф, для якого кіно спочатку було лише засобом наукового дослідження. Лише в своїй трилогії — «Я чорний», «Людська піраміда» і «Ягуар» (останній фільм ще не вийшов на екрани), — присвяченій Чорній Африці, її соціальним і расовим проблемам, він показав себе видатним майстром кіно. Методи, якими режисер користувався, знімаючи майже з науковою точністю Берег Слонової Кістки, він застосував і в Парижі, знімаючи фільм «Хроніка одного літа». Ці методи спираються на формулу: кіно — це правда. Жан Руш, озброєний 16 мм камерою і легким дорожнім магнітофоном, звертався до представників різних верств населення — секретарки, робітника заводу Рено та ін. — з одним запитанням: «Ви щасливі?». Багато уваги в фільмі було приділено дискусії з питань, пов'язаних з війною в Алжирі, загрозою фашизму та низьким рівнем заробітної плати. Але художник змушений був сам зробити цензурне скорочення свого фільму і віддати дві чи три частини його до архіву як документ про Францію для майбутніх істориків. Включення цих частин до «Хроніки одного літа» у 1961 році означало б заборону демонстрації фільму в цілому.

Заслужують на увагу перші повнометражні кінокартини талановитих документалістів—сатира на милітаризм «Почесний полон» Жана Дювів'є, «Щастя прийде завтра» Анрі Фабіані про життя мешканців великого портового міста.

Отже, баланс «нової хвилі» за цей рік багатий і завершується двома-трьома визначними творами. Поряд із «Загородою» та «Зазі» слід назвати новий фільм Алена Рене — «Торік у Марієнбаді». Після «Хіросіми» відомий митець збирався зробити фільм, присвячений війні в Алжирі. Пропрацювавши над ним майже рік і пересвідчившись, що цензура не випустить його на ек-

рани, Рене облишив свій намір і приступив до праці над вищезгаданим твором. Сценарій до «Торік у Марієнбаді», написав Ален Робб-Грійє, представник школи французького «антироману». Зміст фільму можна викласти в кількох фразах. У величезному баварському замку, збудованому в стилі барокко, чоловік зустрічає жінку. Він запевняє, що зустрічався з нею торік у Марієнбаді. Вона заперечує. Але ми так і не довідуємось, чи справді вони знали і кохали колись одне одного, не довідуємось також, хто з них говорить неправду. В рамках цієї на перший погляд банальної фабули режисер

розкладає, з допомогою відповідного монтажу, час і простір, змішує минуле й майбутнє, дійсність і фантазію, наслідуючи часом Довженківську «Поему про море». Пошуки нових можливостей кіно переконують нас в тому, що Ален Рене — один з найвидатніших майстрів «нової хвилі».

Одне не підлягає сумніву. Після своєї першої навали «нова хвиля» у 1960 році виявила певні вагання. В наступному році її шукання розширюються, відкриваючи нові горизонти. Завтра вона може знову піднятися з новою силою, наскільки це можливо у французькій кінематографії і у Франції взагалі.

КАЛЕНДАР КОЛО « ВСЕСВІТУ »

ОАС НЕ ВГАМОВУЄТЬСЯ. В пресі вже повідомлялося про спробу шантажу відомої французької кіноактриси Бріджіт Бардо з боку підпільної фашистської організації ОАС. Коли смілива актриса відмовилася виплатити фашистам 50 тисяч франків контрибуції, вони кинули в її будинок бомбу. Будинок зазнав значних пошкоджень. Проте на цьому оасівці не вгамувалися. В ряді французьких міст, особливо на Півдні, з'явили-

ся заклики бойкотувати фільми з участю Бардо, а також робити напади на кінотеатри, де такі фільми демонструються.

ПІЛЮЛЬНА «ПОВІНЬ». Міжнародна організація охорони здоров'я при ООН занепокоєна різким збільшенням різних сумнівних ліків. Щороку на ринку з'являються сотні нових видів пілюль. Лікарям і хворим дуже важко розібратися в цьому морі назв, властивостей, якостей. Пілюльними чемпіонами світу стали зараз Швейцарія та Бельгія. В кожній з цих країн продаються в аптеках і широко рекламуються біля 30 000 різних ліків. В той час, на-

приклад, Данії або Польщі цілком вистачає двох тисяч.

І НА ПОЛЮСІ МОЖНА ЗАРОБИТИ. Американська авіаційна компанія рекламувала святкування різдвя на Північному полюсі в спеціально збудованих ескімоських іглу.

ОДЯГ З АЛЮМІНІЮ. В Лондоні відбулася перша демонстрація зразків одягу з алюмінію. Йдеться про нові тканини, що мають в своєму складі алюмінієве волокно і — як запевняють винахідники — поєднують позитивну якість лону з вогнетривкістю. Крім того, ці тканини нечутливі до плям і майже не знають зносу.

ІМПРЕСІЯ

Вітре мальтемі, повів свіжості, ти гониш до
берега блакитно-білу піну й хвилі розбиваєш
об пісок, на гребнях хвиль грайливо несеш
малі човни, примушуєш чайок змагатися із
ними в грації та прудкості польоту,
ти чарами своїми тчеш у небі і в морі

голубому
сліпучі перли під стрілою полуденного сонця,
твоє солоне дихання і гріє й пестить землю.
Як ти зумів, о вітре мій мальтемі, тремтячий
подих острова мого,
знайти дорогу крізь іржаві ґрати воріт
тюремних
і принести до мене за похмурі стіни
свої примхливі струмені, свою солону свіжість,
вітре волі?

У ЛІТНЮ НІЧ

Цієї ночі
немає місяця,
щоб темряву прогнати.
Ніч,
літня ніч
наповнена
передчуттям зими.
Іще одна зима
в тюрмі,
де від вогкості дрижить тіло.
На одиночні камери
хмари кинули тінь,
із кайданів вирвану.
Іще одна зима.
Її також рахуємо,
ми, в'язні,
і кожен з нас її відмітить

своєю цифрою:
десяту,
сьому,
тринадцяту.
Ще одне покоління
похмурих, рухомих, трепетних тіней
у тьмяному світлі.
Іще одна зима,
коли ти згадуватимеш
вночі, потайки,
скорчившись під ковдрою,
життя, яким живуть усюди,
людське життя.
Освітлене вікно,
і двері відчиняються,—
це ти їх відчиняєш
власними руками,—

маленьких двоє рученяток
в обійми тягнуться до тебе.
Навколо столу за сніданком
обличчя любі,
що залишилися,
і ті, що вже пішли.
Життя людське,
куди ти
пішло?

Лунають кроки
в опівнічній тиші,
віддаляються, зупиняються, вертаються,
прямують швидко.
Кроки вільної людини
в опівнічній тиші,
куди пішли ви?

Місто на березі моря лежить,
місто не спить і чує
шепіт і стогін
моря.
Місто, чиї береги
звернені до голубих просторів.
Ти бачиш там порт, кораблі,
місто, смолою пахне й водоростями гнилими.
О гомінлива хвиля,
куди ти пішла?

Потік людський випливає
після роботи з заводів,
потік людський
різнобарвний і шумний,
наповнює вулиці і крамниці.
Поточе, куди ти пішов?

Гаряче полуденне сонце
над білими домами,
над дзеркалом затоки,
над асфальтом, над землею,
сонце сліпить очі,
лє життя,
як палючий солодкий трунок,
сонце землі,
сонце людей,
куди ти пішло, моє сонце?
Будово порожня,
крижана, негостинна,
одне твоє ім'я стискає

найжиттєрадісніше серце,
гола будово,
голіша,
ніж голі дерева узимку,
мінотавр ненажерний,
важкий, самотній, застиглий
за чавунними страшними ворітьми,
що постали
між людьми, які бачать сонце,
і людьми,
які згадують сонце.
Будово із сірого каменю й цементу,
чого ти ще хочеш від нас?
Хочеш молодості?
П'ятнадцятирічна молодість
у стінах твоїх поблідла.
Хочеш життя?
Переступило воно твій поріг,
щоб стати кривавим м'ясом в катівні.
Хочеш років?
Ти взяла наші роки,
ти їх давно вже зробила своїми.
Ти взяла наші дні, наші ночі,
усіх ти зрівняла,
ненаситна будово,
повна плісняви й гніту,
чого ти ще хочеш від нас?

Ми не тільки ненавидимо,
ми й гордимся тобою,—
пам'ятник
по наших страднім життю й нашій юності,
пам'ятник по нашій вірі,
по нашій гордості.
В твоїх стінах скінують роки
людей, що не бачать сонця.
Скінують роки людей,
які пам'ятають сонце.

Ми горді тобою.
Ззовні сонце, батьківщина
нас чекають.
Одного ясного дня ми їх знову стрінемо.
Одного ясного дня ми з'єднаємося знову
з людьми,
які бачать сонце.

1957.

*З французької переклали
Єва НАРУБІНА та Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН*

20-річчя „УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ“

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

Тісні дружні зв'язки підтримують кияни з жителями фінського міста Тампере. Взаємні візити, обмін культурними цінностями стали вже доброю традицією. Нещодавно у Києві, у Виставочному залі Спілки художників, було відкрито виставку «Фінське мистецтво міста Тампере», на якій експонувалось близько 100 картин, естампів, скульптур, відібраних з музеїв та приватних колекцій. Кияни познайомились з роботами 26 художників, що представляють різні течії в сучасному фінському образотворчому мистецтві — від реалістичних до крайніх формалістичних.

Твори реалістів-живописців Габріеля Енгберга, Рейно Вірреля, Калле Льюстена, скульптора Теуво Котілайнена познайомили киян з життям, побутом і працею фінського народу, своєрідною красою суворої природи Фінляндії. Увагу відвідувачів виставки привернула серія гравюр на дереві, майстерно виконаних художниками Йунка Рауніо та Алланом Салло.

* * *

Близько місяця хазяями льодового поля Київського палацу спорту був Чехословацький ансамбль балету на льоду. Цей порівняно молодий колектив вже завоював визнання в Радянському Союзі, Польщі, НДР, Угорщині та в країнах Південної Америки.

В театралізованій постановці «В серці Європи», яку привезли до нас чехи, чимале місце посідає кіно; воно, по суті, заміняє декорації і допомагає нашим гостям яскраво й образно розповісти про свою батьківщину.

Привертає увагу свіжість режисерської вигадки, майстерність виконання молодих танцюристів-спортсменів.

«Ми хочемо, щоб наші танці ще більше зблизили культуру чеського і радянського народів. Ми хочемо, щоб у нас у всьому світі було багато друзів», — сказала перед від'їздом керівник ансамблю Людмила Пешкова.

В тяжкі дні війни радянського народу проти гітлерівської навали, як вияв народного антифашистського руху, в Канаді почали видаватися газети прогресивних українців Канади «Українське життя» (Торонто) та «Українське слово» (Вінніпег). Ці друковані органи Товариства об'єднаних українських канадців стали найпопулярнішими і найвпливовішими українськими газетами в країні, бо завжди розповідають своїм читачам правду про життя в країні і в цілому світі.

З нагоди 20-річного ювілею «Українського життя» з великою статтею на його сторінках виступив головний редактор газети Степан Мацієвич.

«Звичайно, ювілей «Українського життя» не означає, що українська прогресивна преса з'явилась у Канаді лише 20 років тому», — починає свою статтю С. Мацієвич. Газета «стала продовжувачем роботи своїх славних попередників» — прогресивних українських видань у Канаді, що зародились вже на початку ХХ ст. Перша українська соціалістична газета «Червоний прапор» закликала українців-емігрантів до спільної боротьби разом з канадським робітничим класом за визволення з-під капіталістичного ярма.

В 1940 році українська прогресивна преса в Канаді несподівано зазнала утисків

з боку тодішнього «ліберального» уряду Кінга, який оголосив антифашистське «Товариство український робітничо-фермерський дім» поза законом, конфіскував усе його майно і заарештував керівників. Будинки культури і найбільша на американському континенті друкарня, що належали «Товариству», були за безцінь продані урядом прихвостням гітлерівської Німеччини — українським буржуазним націоналістам. Публікацію щоденної «Народної газети» було припинено, натомість під тією ж назвою почала виходити на гроші поліції «брудна шматка, повна наклепів на СРСР». Вона розсилалась колишнім передплатникам «Народної газети», але читачі післяплатою відсилали її назад, часто загортаючи в неї щось важке, щоб збільшити поштові витрати. Боротьба з сваволею «демократичного» уряду Кінга, звичайно, не обмежувалась подібним до цього пасивним протестом.

Керівники «Товариства», яким пощастило уникнути репресій, почали шукати коштів для видання нового прогресивного органу. Відсутність журналістських кадрів також значно гальмувала розв'язання цього завдання. Віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз посилив зусилля і активність наших заокеанських друзів, і 7

серпня 1941 року вийшов перший номер нової прогресивної газети «Українське життя».

«Перед газетою, яка зразу ж стала популярною, — пише С. Мацієвич, — було два негайні і важливі завдання: мобілізувати зусилля українських канадців на боротьбу проти гітлерівської Німеччини на фронтах Європи і в тилу — у Канаді, а також розгорнути боротьбу за звільнення зарештованих і повернення конфіскованого майна».

Кампанія, розпочата на сторінках «Українського життя» за відновлення знехтуваних прав антифашистського «Товариства», була підхоплена прогресивними організаціями Канади і переросла у всеканадську, закінчившись перемогою дійсно демократичних сил.

«Робота такої газети, як «Українське життя» і її вінніпегської сестри — газети «Українське слово», завжди багатогранна, різноманітна і відповідальна», — зазначає С. Мацієвич. Вони виконують основні завдання, що стоять перед прогресивною пресою: правдива інформація про міжнародні політичні події і правильне їх висвітлення; служіння інтересам трудящих, викриття підступів, маневрів і інтриг ворогів трудящих, зокрема українських буржуазних націоналістів, які, животіючи на смітниках капіталістичних країн, особливо Канади і США, ведуть наклепницьку кампанію проти великого українського народу і миру взагалі.

Сьогодні найважливішим питанням, що стоїть перед людством, є збереження миру. «Мирного життя і дружби між народами бажають усі чесні люди світу, їх послідовно відстоює наша газета, — пише далі С. Мацієвич. — «Українське життя» не щадитиме зусиль у викритті паліїв нової війни...»

НАШІ ГОСТІ

Київ відвідала профспілкова делегація Угорської Народної Республіки, яка брала участь у роботі V Всесвітнього конгресу профспілок. Делегацію очолював Генеральний секретар Центральної ради профспілок Угорщини Янош Брутьо. Гості оглянули Виставку педогогического досвіду в народному господарстві УРСР. Під час перебування на виставці їх покатали на баских колгоспних конях.

У ЦЕНТРІ ХЕРСОНА

Влітку 1789 року, незабаром після початку будівництва міста Херсона, порту та фортеці, в самий розпал тяжких епідемій чуми і холери, до Херсона прибув відомий на той час англійський філантроп Джон Говард. З небезпекою для життя він став боротися з цим страшним лихом, що звалилося на молоде місто. Говард не мав диплома лікаря, але серед жителів Херсона збереглася про нього пам'ять як про чудесного цілителя, що спас багатьох хворих.

Джон Говард народився і виріс у сім'ї англійського купця, але комерція його не приваблювала. Майже всю свою велику спадщину він витратив на допомогу хворим та ув'язненим. Досліджуючи тогочасні місця ув'язнення, Говард побував у багатьох країнах Західної Європи, Туреччині, Росії.

В Херсоні Говард, нехтуючи небезпекою, обходив чумні лазарети, холерні бараки і доклав всіх зусиль, щоб хоч якось зупинити страшну пошесть.

В січні 1790 року, допомагаючи хворій, він сам захворів на холеру і помер. Дж. Говарда було поховано недалеко від міста, біля села Чернобайвки. Його могила та інші зв'язані з його ім'ям місця дбайливо оберігаються і досі.

У центрі Херсона, на проспекті Ушакова, у молодому сквері, височить споруджений на честь Говарда ще наприкінці XVIII століття 15-метровий обеліск із білого вапняку. На вивітрілому камені ледве можна розібрати маленькими літерами латинською мовою: «Хто б ти не був, ти біля могили свого друга».

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

У Києві відбулись гастролі видатного мексиканського скрипаля Генріха Шерінга. У програмі його концертів твори Баха, Бетховена, Брамса. Високо оцінив мексиканського виконавця Народний артист СРСР Н. Рахлін: «Гра Шерінга відзначається дивовижною глибиною і виразністю виконання. В ній впевненість і душевне здоров'я, широта і чарливість. Нарешті, в ній мудрість».

* * *

В Одеському і Київському музеях західного і східного мистецтва працювала виставка «Графіка Куби». Це перша виставка кубинського образотворчого мистецтва в нашій країні. Серед її експонатів — роботи зрілих майстрів, художників старшого покоління і молоді. Центральне місце на виставці займали твори, в яких знайшли відображення недавні революційні події, героїка боротьби і праці. Увагу глядачів привернула робота А. Арментероса «Нахненник». Написана пристрасним і вольовим почерком, вона малює мужній образ Фіделя Кастро. Цікаво і різноманітно був представлений Кармело Гонсалес Іглесіас, відомий художник, лауреат багатьох міжнародних і національних премій. Надзвичайно своєрідна його кольорова гравюра «Той, що умертвив голуба».

* * *

У Донецьку побувала на гастролях солістка Бухарестської опери, лауреат міжнародних конкурсів Леллі Чинку. В репертуарі румунської співачки — твори Верді, Россіні, Глінки, Моцарта, Бетховена та ін. Дочка залізничника з міста Тімішоари, вона закінчила консерваторію і з 1952 року співає в Бухарестській опері. В Донецькому театрі опери та балету Леллі Чинку з великим успіхом виступала в операх Верді «Травіата» та «Ріголетто». Відвідав Донбас також заслужений артист Угорської Народної Республіки лауреат премії Ліста Ласло Ямбор. В його виконанні донецькі любителі оперного мистецтва прослухали партію Ріголетто в однойменній опері Верді та Скарпіа в опері Пуччіні «Тосна».

* * *

Тепло приймали харків'яни італійського піаніста Джузеппе Постіліоне, лауреата міжнародних конкурсів піаністів у Варшаві, Женеві, Ріо-де-Жанейро та Неаполі.

Джузеппе Постіліоне виконав твори Ліста — Перший концерт для фортепіано з оркестром та «Танок смерті». Його сольний концерт складався з творів Шопена, Скриябіна та І. Стравінського.

Латинські вирази висічені і на бокових гранях цоколя: («Він жив для інших» і «Він зцілював інших»).

Нещодавно обеліск було реставровано. Біля нього завжди можна побачити і дорослих, і дітей, — жителям Херсона дорога пам'ять про цю благородну людину. Голова муніципалітету одного з міст Англії п. Ернест Муль і його замісник інженер п. Реджінальд Ханн, що побували на Херсонщині в травні минулого року на запрошення міської ради Нової Каховки, з великим інтересом і

увагою оглянули пам'ятник своєму співвітчизнику.

На головній вулиці міста — Суворовській — стоїть двоповерховий будинок № 14; тут жив Говард. В 1890 році, до сторіччя з дня його смерті, на фасаді було встановлено меморіальну дошку, що збереглася до наших днів: «В цьому будинку жив у 1789 р. знаменитий філантроп англієць Джон Говард».

В обласному історичному музеї є спеціальний стенд, присвячений життю і діяльності Джона Говарда.

В. РУЖИНА

м. Херсон

НАШІ ГОСТІ

У столиці Радянської України м. Києві вперше побувала делегація журналістів Бразилії. Гості познайомились з містом і провели зустрічі з київськими журналістами, а також виступили по телебаченню.

В КАРЛОВИХ ВАРАХ

Карлові Вари. На великому будинку меморіальної дошка з написом російською мовою: «Здесь в 1845 году жил Николай Васильевич Гоголь». Так, саме тут, в цьому місті М. В. Гоголь писав «Мертві душі» і «Тараса Бульбу».

За кілька років перед Карловими Варами Гоголь лікувався в розташованому поблизу іншому відомому курорті—Маріанських Лаз-

нях, де особисто познайомився з Павлом Шафариком — видатним діячем чеського і словацького Відродження, тим самим Шафариком, якому Т. Г. Шевченко присвятив свою поему «Єретик». До речі, міський театр в Маріанських Лазнях носить ім'я М. В. Гоголя.

Там же, в Маріанських Лазнях і Карлових Варах, лікувався й інший видатний російський письменник —

І. С. Тургенев. Він жив у будинку, де в ті часи містився приватний пансіонат «Німеччина». Одночасно з Тургеневим тут жив Карл Маркс, який тричі за своє життя лікувався в Карлових Варах. В місті ось уже другий рік існує перший у світі Музей Карла Маркса.

Взагалі тут — сила-силенна різноманітних пам'яток, що показують, з якою шаную ставиться народ ЧССР до історії нашої країни.

Петро Перший двічі — в 1711 і 1712 рр. — лікувався в Карлових Варах. Населення міста, як видно з численних легенд і переказів, що збереглися до наших днів, дивувалося демократичній поведінці і любові до праці імператора Росії. Ось одна з цих коротеньких легенд.

...Одного разу Петро, відчувши себе після лікування майже цілком здоровим, скочив на неосідланого селянського коня і забрався аж на вершину гори, куди важко було дістатися навіть пішки. На дерев'яному хресті Петро вирізав ножом чотири літери: «MSP1» (початкові літери від латинських слів *Manu Sua Petrus Imperator*, що в перекладі означає: «Власноручно імператор Петро»).

З того часу минуло двісті п'ятдесят років. Дерев'яний хрест не раз замінювався, але ці чотири літери щоразу поновлювались. Сама вершина була названа іменем Петра, і на ній поставлено йому пам'ятник. На п'єдесталі викарбувано кілька рядків з вірша російського поета П. А. Вяземського, який також не раз бував у Карлових Варах.

Великий Петр! Твой
каждый след
Для сердца русского есть
памятник священный.
И здесь, средь гордых скал,
твой образ незабвенный

Встает в лучах любви и
славы, и побед.
Нам святы о тебе преданья
вековые,
Жизнь русская тобой еще
озарена,
И памяти твоей, Великий
Петр, верна
Твоя великая Россия».

В іще одній легенді розповідається, як Петро, перебуваючи в кузні села Бржезова (тепер — передмістя Карлових Вар), сам викував підкову для коня і залізний прут. Приміщення кузні, на жаль, не збереглося. Але на будинку, спорудженому на її місці, — дошка з написом: «Этот дом выстроен в 1911 году на месте кузнечной мастерской, в которой царь Петр Великий в 1711 году отковал подкову и железный прут».

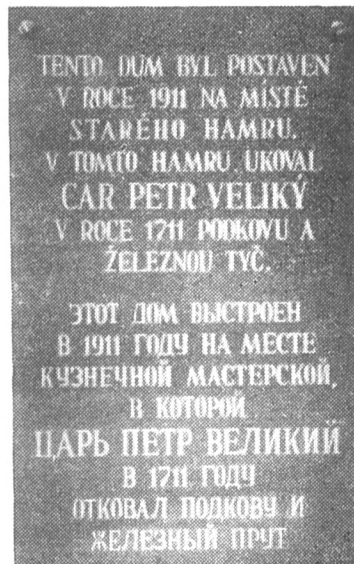
Як розповідає народний переказ, Петро відвідував Товариство карловарських стрільців. В музеї вивішені стрілецька мішень із слідами від пострілів Петра Першого, його портрет роботи художника Яна Купецького, а також картина, яка зображує царя на коні під час поїздки на гору (автор — Вілем Шнейдер).

В центрі міста розташована лікарня імені всесвітньо-відомого радянського фізіолога І. П. Павлова. Як видно з меморіальної дошки, і він перебував тут на лікуванні в 1927 р.

Проходячи площею Леніна, не важко помітити на приміщенні готелю «Централь» ще одну меморіальну дошку. Тут в 1936 р. жив видатний радянський письменник О. М. Толстой. Тут він працював над своїм романом «Хліб».

Ми навели лише кілька прикладів. Але які вони красномовні! Братні слов'янські народи завжди виявляли глибоку повагу до свого російського брата.

П. КАЛЕНИЧЕНКО.

ШЕВЧЕНКА ЧИТАТИМУТЬ НОВОГРЕЦЬКОЮ МОВОЮ

До недавнього часу не було перекладів творів Т. Г. Шевченка новогрецькою мовою. В Греції взагалі майже не знають української літератури. І це дуже прикро. Адже література в її кращих зразках завжди була неабияким чинником у справі зближення народів, у справі їх взаєморозуміння. Але особливо важливо знати літературу один одного таким народам, як грецький та український, народам, що їх віддавна еднають обопільні симпатії, вікові традиції дружби, загартованої в боротьбі проти спільних ворогів, у боротьбі героїчних клефтів і невпокорених заповорожців проти турецьких та інших поневолювачів.

Першою переклала «Заповіт» на новогрецьку мову відома письменниця та громадська діячка Еллі Алексіу, яка дуже багато зробила для популяризації творчості Шевченка серед греків. В Бухаресті, де живе письменниця, вона влаштувала виставку репродукцій художніх творів Т. Г. Шевченка, виступала з лекціями по радіо і з статтями в пресі про життя й творчість поета. Її переклад «Заповіту» було надруковано 9 березня 1961 року в газеті грецьких

емігрантів «Неа зої» в Румунії.

Еллі Алексіу залучила до перекладання творів Шевченка визначного грецького поета Янніса Ріцоса. У 1960 році студенти філологічного факультету Київського університету, які вивчають новогрецьку мову та літературу, надіслали Яннісу Ріцосу на його прохання підрядники деяких поезій Тараса Шевченка. Ріцос — великий майстер перекладу. Він уже має чималий досвід перекладання поезій Пушкіна, Маяковського, Блока та інших російських поетів. Його переклади відзначаються великою точністю (яка проте не переходить у буквализм), поетичністю, художньою довершеністю. Особливо це виявилось в перекладах таких творів Шевченка, як «Причинна», «Мені однаково», «Заповіт», «Кавказ». 9 березня 1961 року прогресивна грецька газета «Авгі», директором якої був до свого арешту Маноліс Глезос, вмістила «Мені однаково» в перекладі Ріцоса, разом із його віршем «Тарасові Шевченку» й статтею студентки Київського університету Н. Клименко про життя та творчість Кобзаря. Інші з вищезгаданих творів Шевченка надруковані в

травневому номері журналу «Епітеорісі техніс» («Огляд мистецтва»).

Ріцос дуже вміло передає всі відтінки поетичної мови Шевченка, від народно-пісенних мотивів одних творів до гнівного пафосу й пророчого тону інших. У цьому йому допомагає стилістична двомовність сучасної Греції¹. Поет тонко відчув близькість «Причинної» до народних пісень, тому в своєму перекладі вживає винятково димотичну лексику. Візьмімо всім відомий уривок із цього твору, що починається словами «Реве та стогне Дніпр широкий». Ось як бринить він у Ріцоса:

Широкий Дніпро реве,
Сердитий вітер завиває;
Високі верби пригинає,
Підіймає хвилі горами.

Переклад, як бачимо, гранично точний, втім коли читаєш його, навіть не помічаєш, що це переклад. Щодо синтаксису новогрецька мова дуже близька до слов'янських мов і, зокрема, до української. Ці дві мови мають багато паралелізмів

¹ Зараз у Греції існують дві мови: димотика — розмовна мова народу та художньої літератури, і кафаревуса, що являє собою штучне наближення до старогрецької. Кафаревуса є офіційною мовою держави й науки.

лексичних, фразеологічних й синтаксичних. Наприклад, фраза «горами хвилю підійма» буквально перекладається грецькою мовою і звучить нею так само природно, як і українською. Таких прикладів можна навести багато. Розмір перекладу цілком відповідає розмірові оригіналу. Отже, поетові нічим не довелося жертвувати, щоб зберегти еквілінеарність твору.

Ріцос мав ритмічну схему лише «Причинної», розміри ж інших перекладених ним творів були йому невідомі. З цього й треба починати розгляд перекладу «Кавказу». Переклад римований, але розміри не відповідають Шевченковим. Янніс Ріцос дуже добре вловив дух твору. Старослов'янізми, що їх уживає Шевченко для передачі піднесеності й урочистого гнівно-пророчого характеру «Кавказу», і взагалі високий стиль тогочасної української мови вельми вдало перекладаються новогрецькою мовою завдяки кафеаревусі.

Ріцос бережно ставиться до творів, які він перекладає, але дбає й про грецького читача, прагнучи, щоб для нього ці поезії стали не перекладеними, а своїми, рідними. Так він уникає непотрібних етнографізмів. Наприклад, слова «чурек» і «сакля», які в українській мові є теж етнографізмами, але близькі й зрозумілі читачеві, для греків ускладнювали б сприйняття твору, бо грецький читач їх ніколи не чув, а також і тому, що грецька мова взагалі не дуже любить запозичення. Тому Ріцос замінює їх зрозумілим читачу виразом: «хліб і хатина кавказця». Там, де «сакля» вживається в Шевченка у значенні

«житло бідняка», Ріцос перекладає її поняттям «вбоге житло».

«Заповіт» майже одночасно переклали грецькою мовою три поети. Як уже відзначалось, перший переклад здійснила Еллі Алексіу. Її переклад зроблено без збереження розміру оригіналу. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, вона перекладала за нашими підрядниками й не знала розміру, яким писав Шевченко, бо ми припустились непростимої помилки, не надіславши їй та Ріцосу ритмічних схем Шевченкових віршів. Частково на таку форму перекладу (вільний вірш) вплинула практика перекладання віршів на французьку мову. Еллі Алексіу читала «Заповіт» у перекладі на французьку мову і не знала розміру оригіналу. З прочитаних підрядників у неї склалося враження про Шевченка як про поета, що пише виключно мовою народних пісень. Через це «Заповіт» перекладено дуже простою, хоча й не спрощеною мовою.

Переклад «Заповіту» Яннісом Ріцосом, як і всі його переклади, тонко відтворює найменші нюанси оригіналу.

Третій перекладач «Заповіту» — відомий радянській громадськості поет і драматург Алексіс Парніс, п'єса якого «Острів Афродіти» йде зараз у багатьох театрах нашої країни. Алексіс Парніс перекладав «Заповіт» з російського тексту (він знає російську мову), тому його переклад еквіритмічний оригіналові. Вадою його можна вважати лише те, що перекладач не відтворює алітерації першої строфи.

І Еллі Алексіу, й Ріцос, і

навіть Парніс, який перекладав з російської мови, правильно зрозуміли значення слова «могила» в даному контексті й не повторили помилки російських перекладачів. Адже, коли Шевченко писав «як умру, то поховайте мене на могилі», він мав на оці курган, пагорок, звідки йому було б видно «і Дніпро, і кручі», й усю рідну землю. Еллі Алексіу переклала слово «могила» як «пагорок», Ріцос — «горб», Алексіс Парніс — «вартова вишка», тобто підвищення серед степу, звідки можна спостерігати все навколишнє. Іменник «степ» є етнографізмом для грецької мови, але він необхідний, якщо йдеться про українські степи, так само як необхідні, скажімо, «пампаси» й «прерії», коли ми говоримо про Америку.

Не можна добре перекладати Шевченка, не відвідавши землю, що його народила. Про це говорили численні гості конференції, присвяченої 100-річчю з дня поховання Шевченка, що навесні 1961 р. відбулася в Києві. Про це говорила на конференції Еллі Алексіу. На превеликий жаль, не зміг узяти участі в конференції Янніс Ріцос, якому уряд Карманліса не дав візи на поїздку до Радянського Союзу.

Але попри всі труднощі й перешкоди зроблено початок великої праці. В перших перекладах можна побачити і успіхи й недоліки та помилки. Завдання української літературної громадськості — встановити щільніші зв'язки з прогресивними грецькими письменниками і разом з ними донести до грецького народу голос нашого полум'яного Кобзаря.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І АВГУСТ ХАРАМБАШИЧ

«Не ліру, а меч покладіть на труну мою, тому що я був хоробрим солдатом у війні за звільнення людства».

(Гейне).

Одним з активних пропагандистів передової російської і української літератури серед південних слов'ян Заходу був видатний хорватський поет, публіцист, палкий і вірний син свого народу, борець за його національне і соціальне визволення — Август Харамбашич (1861—1911).

Студент юридичного факультету Віденського, а потім Загребського університетів, адвокат, журналіст і редактор журналу «Хорватська Віла», переслідуваний цісарським урядом, учасник антиурядових демонстрацій, як літератор А. Харамбашич¹ здобув у народі популярність своєю поетичною, публіцистичною і перекладницькою творчістю.

Перша збірка його патріотичних віршів і поем «Слободарка» вийшла в світ в 1883 році. Навіть в своїх ліричних творах поет виступає борцем за визволення народу з-під цісарського

гніту, за дружбу і союз з слов'янами. Багато його поезій пройняті патріотичними мотивами. Поет запевняв, що воля коштуватиме його народові багато крові і жертв, але вона прийде, мусить прийти в братній підтримці інших слов'янських народів.

Значний вплив на розвиток хорватської літератури, на розширення кола її тем, проблем і жанрів мали Харамбашичеві переклади творів російських, українських, польських і болгарських письменників. Його перу належать переклади творів Пушкіна, Гоголя, Некрасова, Толстого, Сенкевича тощо.

Як і відомий болгарський поет-демократ Любен Каравелов, Харамбашич переклав багато творів Марка Вовчка. Адже твори цієї письменниці — в оригіналах і в перекладах на російську мову, як і статті, рецензії та висловлювання про неї в російській та українській пресі (Шевченка, Добролю-

бова, Чернишевського, Тургенева, Федьковича, Петрова, Пипіна і Спасовича, Чалого та ін.) пробивали мури державних кордонів і ширились серед західних слов'ян. Не дивно, що її творчість привернула увагу в Сербії та Хорватії.

Харамбашич писав, що після Гоголя, Белінського і Шевченка ніхто з російських і українських письменників 60-х років не мав такої великої популярності, як Марко Вовчок, ім'я якої «блискавично стало славним і в українській і в російській літературах». Письменник звертає увагу на те, що після виходу в світ «Народних оповідань» їх одразу ж на російську мову переклав «сам славетний Іван Тургенев», що Т. Г. Шевченко високо цінував талант письменниці, називав її своєю донею і навіть присвятив їй два вірші — «Марку Вовчку» («Недавно я поза Уралом») і «Сон» («На панщині пшеницю жала»). Переклади цих поезій Харамбашич навів повністю в своїй

¹ Його літературний псевдонім — «Печальник» («Тугоміль»).

роботі «Марко Вовчок. Життя і діяльність». (Загреб, 1899 р.).

Втім з усіх українських письменників найбільший вплив на хорватську, як і на інші слов'янські літератури заходу, протягом другої половини XIX століття мав Тарас Григорович Шевченко, чий прометеїзм, як писав поет-академік Павло Тичина, «обидва свої крила розгорнув і облетів увесь світ»¹.

Адже в своїй гнівній і полум'яній творчості Шевченко висловив почуття і думки всіх покріпачених ігноблених, якою б мовою вони не розмовляли, в якій би капіталістичній країні вони не жили. Ось чому ще за життя поета, а далі після його смерті, його знайомі і незнайомі друзі, шанувальники і щирі поклонники його чаруючої музи, його великого народного таланту серед різних національних літератур в Європі починають прокладати перші шляхи для розповсюдження його творів на Заході, для поширення його ідейного і творчого впливу за межами України і Росії.

1866 року на шевченківському концерті у Відні з промовою про Т. Г. Шевченка виступив сербський студент Георгієвич.

За два роки потому, в сербському журналі «Віла» (№№ 11, 12, 13, 14 1868 р.) друкуються переклади з Шевченка Стояна Новаковича («Неофіти» — прозою) і Андра Николича («Заповіт» і «Хустина» — віршами). В 1877 році Милован Глішнич переклав поему «Причинна» (журнал «Явір», 1887 р., №№ 22, 23). Це були перші спроби перекладів творів Шевченка на сербсько-хорватську мову. Та лише Август Харамбашич ширше і повніше передав сербам і хорватам багатство гівної і полум'я-

ної поезії українського поета-революціонера.

В 1887 році в Загребі Харамбашич видає книгу перекладів творів Шевченка з великою передмовою до них. У вступній статті він розповідає про життя і творчість українського поета, робить загальний огляд відомої йому критичної літератури про Шевченка, викладає свої думки з приводу Шевченкових творів. Він оцінює Шевченка, як великого народного поета, що стоїть поруч Пушкіна і Міцкевича, звертає особливу увагу на поеми «Гайдамаки» і «Неофіти», в яких Шевченко виступає поетом високої культури і світової ваги, захоплюється провідними думками з «Никити Гайдая», з відомої післямови до тих же «Гайдамаків».

Близькою і рідною хорватському поетові, як і його народові, була сповнена революційної пристрасті творчість українського Кобзаря, його ненависть до царизму і кріпацтва, до «своїх» і «чужих» гнобителів, його палка любов до народу, незбориме прагнення до волі, до соціального і національного визволення.

В своїй книзі перекладів Харамбашич вмістив вісім творів Шевченка. Це були: «Причинна», «Тополя», «Катерина», «Наймичка», «Сліпий», «Петрусь», «Неофіти» і «Гайдамаки».

Через деякий час він друкує ще кілька перекладів ліричних поезій Шевченка: «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!», «Думка» («На що мені чорні брови»), «Тяжко, важко в світі жити», «Гоголю», «Чого мені тяжко, чого мені нудно?..», «Минають дні, минають ночі», «Вітер з гаєм розмовляє», «Не хочу я женитися», «За байраком байрак», «Не кидай матері! — казали», «І досі сниться: під горою». Ці переклади він опублікував у Сараївському журналі «Нада»

(«Надія») в 1899 році (№№ 9, 10, 11, 12).

В примітці до перекладів, уміщених в цьому журналі, Харамбашич пише: «Тарас Григорович Шевченко є найбільший український поет, а як народний поет він найбільший між поетами усіх слов'ян. І ось ці «думи» показують, як досконало умів він тривожити народні струни. Тому, що український народ найближчий до нашого, то я гадаю, що задовольно читачів «Нади» перекладами цих віршів».

Хорватський поет щиро прагнув передати задум, внутрішній зміст і художні особливості творів Шевченка, однак, на жаль, йому не завжди вдавалось зберегти розмір, рими, поетику шевченківського вірша, погодити це все з поетичними засобами сербсько-хорватської мови (наприклад в «Причинній»).

А. Харамбашич написав чимало власних поезій і поем, переважно романтичних. Деякі з них помітно перегукуються з творами Шевченка.

Так наприклад, деяку подібність мотивів бачимо в «Наймичці» Шевченка і в поемі «Гусляр» Харамбашича.

Один з мотивів шевченкової «Катерини» знаходимо в поемі Харамбашича «Сирота». Син покритки, скривдженої розпутним паничем, ходить між людьми, просить милостиню, а потім зустрічається з оповідачем. В поемі «Невільник» Харамбашича є епізод (злий і підступний пан, що вбиває наречених своєї доньки, тоне з нею в заклятому озері) схожий з відповідним мотивом в «Утоплений» Шевченка. Сліпий сирота-приймак палко закохується в доньку своїх нерідних батьків — цей епізод знаходимо у Шевченковій поемі «Сліпий» і в Харамбашичівій — «Любов сліпця».

¹ Павло Тичина, Магістралями життя. Статті і промови. К., 1941, стор. 76.

Отже, Харамбашич в деяких своїх власних поезіях помітно перегукується з українським поетом. Ця подібність мотивів не випадкова. Вона пояснюється, насамперед, подібністю долі обох цих народів в умовах самодержавно-поміщицького гніту. Л. Луців в одній з своїх статей, надрукованої понад двадцять років тому в львівських «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (1937 р.), пояснював спільність мотивів у творах цих поетів лише «звичайним впливом українського поета на хорватського». Він зараховував останнього до тих письменників, в творчості яких, як він пише, «ім помагає читачка пам'ять та здатність скомбінувати різні чужі мотиви. Такі письменники — це природжені наслідувачі...»

Зараховувати Харамбашича, як це помилково робить Л. Луців, до звичайних «наслідувачів» — немає підстав. Харамбашич — автор багатьох власних оригінальних художніх творів. Немає жодних підстав обмінати і такий дуже важливий фактор: спільність, подібність багатьох життєвих явищ, фактів, образів у тогочасній соціальній дійсності українського і хорватського народів. Саме це найбільше і приваблювало хорватського поета і публіциста до творів українського Кобзаря. Л. Луців зовсім замовчує цей важливий чинник, який дає правильне пояснення великої уваги Харамбашича до Шевченка.

Як і Шевченко, який в

умовах жорстокої самодержавно-кріпосницької дійсності бачив «кругом неправду і неволю», Август Харамбашич з далекої Хорватії писав: «Куди оком не кинеш, всюди — стара біда і неволя стара».

Шевченко ненавидів царів, князів і поміщиків, усіх тих «ситих і жорстоких», що пили кров людську, і закликав народні маси до боротьби («Борітеся — поборете...»). А. Харамбашич теж ненавидів «чужих» і «своїх» гнобителів і палко мріяв про день волі і щастя визволення. Він писав: «Рабську долю не прикрасиш, кривда дуже пекуча... З богом, люди, серце бунтує...»

Серед кращих поезій хорватського письменника є твір «Коли помру, дитя моє», який дещо нагадує безсмертний «Заповіт» Т. Г. Шевченка.

Харамбашичевій творчості були притаманні деякі суперечності і хитання, він не піднявся до високого рівня революційно-демократичних ідей Шевченка (було б дивним і невдячним докоряти його за це!), але його численні переклади творів «Кобзаря» були видатним літературним і політичним явищем для народів теперішньої Югославії. Твори Шевченка не тільки знайомили хорватів, сербів, чехів, поляків, болгар з творчістю великого поета-революціонера, але й впливали на розвиток їхніх демократичних культур, на активізацію революційно-визвольних рухів слов'янських народів Сходу і Заходу.

...Далеко лунав, не тільки по Україні, в Росії але й на Заході Європи — «по курних хатах мужицьких, по верстатах ремісницьких, по містах недоли й сліз» (І. Франко) мужній, гнівний і незламний голос великого українського Кобзаря.

«Після смерті Гейне і Беранже, — пише Павло Григорович Тичина, — на фоні безнадійного плачу Бодлера про ніч, про кінець світу, на фоні приплакування бодлерівських наслідувачів, які проповідували огиду до боротьби, — гнівне слово Шевченка для європейських письменників було таке свіже, нове і незвичайне. Гнівне слово Шевченка особливо було дорогим простому людові, біднякам, по назві тільки «громадянам» західних держав, тим пригнобленим, над якими з канчуком в руці висіли — у кожній країні — свої Наполеони III і мучили народ не гірше Миколи Палкіна. За цю співзвучність народ гаряче сприймав пісні Тараса Шевченка і вважав їх своїми, рідними»¹.

Широка популяризація, активна пропаганда творчості Тараса Григоровича Шевченка в Хорватії одним з видатних її публіцистів і поетів Августом Харамбашичем — славна і хвилююча сторінка в історії українсько-хорватських літературних зв'язків, в історії братерської дружби слов'янських народів Сходу і Заходу.

¹ Павло Тичина, «Магістралями життя». стор. 76.

АЛЖІРСЬКІ НОВЕЛИ

Оле Гробель прокинувся, коли сонячне проміння вже настійливо пробивалося крізь віконниці, що затуляли вікно сільського готелю. Він потягнувся на ліжку й витер піт, що заливав йому обличчя. Оле здавалося, ніби його ціліснічку ніч підсмажували на повільному вогні. Відкинувши зібгане вогке простирадло, він скочив на рівні ноги, так що мало не роздушив величезного чорного жука на кам'яній підлозі. Але той прослизнув хутенько в нього поміж пальцями ноги й забився в куток, звідки зараз роздивлявся Оле. Гробель обмацав руку й налічив сім укусів. «Відбувся дрібницею»,— спало на думку.

Готель було розраховано щось на двадцять пожильців. Оле взяв зі столу запорошену склянку й, наблизившись до жука, який нерухомо сидів у кутку, спритно накрив його. На підлозі, в таких самих скляних клітках, вже сиділи три комахи. Оле спіймав їх звечора.

Зайшовши до ванної кімнати, обладнаної душем якоїсь старовинної конструкції, він

одвернув обидва крани. Чекати довелося довгенько. Нарешті з'явився тонесенький струмок води, але не холодної, як сподівався Оле, а теплуватої. Втім, навіть і ця тепла вода трохи освіжила його. Оле, мабуть, хвилин п'ятнадцять стояв під душем, підставляючи тіло під рятівний струмінь.

Відтак Оле швидко вдягся. Нижня білизна, сорочка, полотняні штани, шкарпетки, сандалії, замшева куртка. На лоба насунув солом'яного капелюха, через плече почепив бінокль і фотоапарат. Чемодан залишив у кутку, а з собою взяв лише шкіряний портфель.

На вулиці його очікував джип, якого десь відшукав для Оле староста цього арабського села. Машина була старанно вимита, блищала, як новенька. Молодий араб, який проводжав його вчора додому після вечері у місцевого начальства, зненацька вигулькнув з-за будинку. Він вишкірив зуби в щирій посмішці.

— Хотите кави?

— Дякую, з охотою вип'ю,— відповів Оле, так само широко посміхнувшись у відповідь.

Відшукавши на терасі найбільш затінене місце, він сів на старий стілець, що захитався під його вагою. Принесли каву. Гробель запросив молодого араба поснідати разом з ним, і той охоче погодився. Вони знову посміхнулись один до одного.

На вигляд Гробель був звичайнісіньким юнаком скандинавського типу. Високого зросту — метр вісімдесят, з правильними, нічим не примітними рисами обличчя, невідразного сіруватого кольору очима і світлим, коротко підстриженим волоссям. Рудувата щетина, що відросла за ніч, виблискувала на його підборідді у ріденьких променях сонячного проміння, яке пробивалося крізь дірявий дах тераси.

— Машина готова? — спитав Гробель.

— Так, пане, і в запасний бідон я налив

бензину аж по самі вінця. Може, мені поїхати з вами?

— Не варт. Я не певен, що вас там гарно зустрінуть.

— Щодо вас — це також невідомо.

— Слушно. Але ж мені платять гроші — я мушу їхати.

За хвилину Гробель завів мотор і рушив уперед, тримаючи курс на південь. Їхав по волі — на вулицях села юрмилися дїтлахи, бігали кури, кози — щохвилини доводилося затримуватись. Мешканці села привітно вимахували руками вслід машині. Певно, тут уже пішов поголос про чудернацького іноземця, який приїхав невідомо звідки. Ніхто не знав, де його батьківщина, та шкільний учитель казав, що десь на півночі і що там страшенна холоднеча.

Село було розташоване на нейтральній території у північній частині Сахари. На схід від нього стояли війська алжїрської визвольної армії, на заході панували французи. У стратегічному відношенні село не мало ніякого значення. Певне, тому жодна з сторін не залишила тут гарнізону.

Гробель їхав до військового форту, що стояв десь у самому центрі пустелі. Він чув, що там — приблизно за сто кілометрів звідси на південь — засів із своїм гарнізоном якийсь божевільний полковник. Гарнізон налічував близько тисячі чоловік. Подійкували, ніби полковник зовсім з глузду з'їхав: із села, що межувало з фортом, повиганяв усіх мешканців — дві тисячі п'ятсот алжїрців. Звісно, французи і в думці не мали відкликати його за це. Командування аж ніяк не прагнуло поширювати чутки про свавілля якогось там офіцера — і без того остобісів увесь отой шарварок. Саме через це воно ніяк не реагувало на всі полковникові дурисвітства й залишало його на старому місці.

Гробеля попереджали, що їхати на південь небезпечно. З одного боку, слід було стерегтися патрулів визвольної армії. Отаборившись у різних кінцях пустелі, вони пильно стежили за діями полковника та його солдатів, — аби не допустити якихось несподіваних переміщень його гарнізону. З другого боку, в пустелі патрулювали солдати самого полковника. Вони мали наказ спершу стріляти, а потім уже з'ясовувати, кого вбито.

Французькі солдати залюбки виконували цей наказ, — можливо, навіть не тому, що були лихі від роду, — просто надто багато пережили страхіть. Безліч разів їхні машини підривалися на мінах — навіть у селі, біля самого форту, — і солдати гинули. Інших поціляли кулі арабських стрільців, що летіли невідомо звідки.

Гробель зупинив машину під невисоким пагорком і підніс до очей бінокль. Нічого

підозрілого не виявив. Намацав рукою антену, встановлену на джипі. Витяг з портфеля білу сорочку, прив'язав її до антени. І рушив далі.

Неподалік валялися напівзогнілі трупи двох верблюдів. Від них доносився жахливий сморід. Якісь чорні птахи, що позліталися бозна-звідки, ласували падлом.

Трохи віддалік, біля дороги, на вибоїнах якої машину підкидало мало не на півметра, навіть при швидкості сорок кілометрів на годину, стояло кілька обгорілих грузовиків і санітарних машин. В кузовах санітарних машин на висоті близько метра над землею зяяли пробоїни від кулеметних куль. Хтось добре потрудився. Коли машини були остаточно зруйновані й спалені ручними гранатами, на них, мабуть, уже не лишилося нікого живого.

Гробель спинив машину, зробив кілька фотознімків. І знову поїхав далі.

Раптом почулася стрілянина. Затріскотів кулемет. Метрів за сто попереду машини вгору почали звиватися маленькі фонтанчики піску, що скидалися на крихітні атомні гриби.

Гробель зупинив машину, але залишився біля керма. Чекав. Зсунув капелюха на потилицю, обтер з обличчя червонястий порошок, дрібний, наче пудра. Поліз рукою в кишеню, витяг прим'яту пачку сигарет. Запалив, глибоко затягнувся димом. Якого дідька, він тут, власне, стовбичить? Хіба що для того, щоб потім розповісти людям, котрі живуть за тисячі кілометрів звідси, про брудну війну, яка їм зовсім не обходить, як багато хто думає. А може, його сюди привело честолюбство? Мабуть, саме так.

Він знизав плечима. А втім, можливо, він прагне поринути в самісіньку гущу подій, аби безпосередньо осягнути суть проблеми.

Йому довелося чекати близько півгодини. Нарешті з'явилося троє юнаків, одягнених у вигорілу на сонці оливково-зелену форму алжїрської народно-визвольної армії. На ногах у них були парусові чоботи на гумовій підшві — паркі й шкідливі для ніг, зате легкі та дешеві.

Хлопці підійшли до машини. Двоє скинули гвинтівки, цілячись просто у водія. Вираз їхніх облич свідчив про те, що вони ладні тут-таки порішити його. У Гробеля мимохіть промайнула думка, що обличчя людини, яка цілиться в іншу з гвинтівки, завжди прибирає якогось похмуро-знякоченого виразу, начебто, усвідомивши свою владу, людина лякається її і водночас прагне за всяку ціну довести, що вона не боїться вбивати.

Третій коротко запитав:

— Хто ви? І що ви тут робите?

Гробель повагом застромив руку в бічну кишеню й витяг паспорт. В ньому лежав лист од неофіційного представника алжїр-

ської визвольної армії в Тунісі. Гробель простяг його офіцерові. Прочитавши, той ледь помітно всміхнувся.

— Гаразд,— мовив він.— Їдьте далі. Коли повертатиметесь, ми знову пропустимо вас, якщо вам судилося повернутись. Адже французи весь час тримають пальці на спусковому гачку, а пальці у них тремтять.

Торкнувшись рукою капелюха на знак прощання, Гробель рушив далі. Шкода, забув запитати, чи можна фотографувати. Мабуть, надто збентежився, попри всю свою вдавану байдужість. Проїхавши кілька кілометрів, він помалу отямився. Певне, таке відчуття виникає в людини на вулиці, коли, уникнувши нещасного випадку, вона зненацька усвідомлює, як близько була до загибелі. Навіть коліна в нього тремтіли.

Видобувши з портфеля польову флягу, Гробель ковтнув гіркого чаю. І знову рушив уперед. Проїхавши кілометрів десять, він помітив на обрії якісь темні цятки. Загальмував, підніс до очей бінокль. Так, саме цього й слід було чекати: попереду ланцюгом простяглися по пустелі з півдесятка французьких всюдиходів. Один бовванів просто перед ним, заступивши дорогу.

Гробель поїхав далі. Що й казати, не дуже приємно сидіти за кермом, щомиті очікуючи стрілянини, кружляти пустелею, не маючи уяви про те, що з тобою скоїться через кілька хвилин.

А втім, нічого страшного не трапилось. За двадцять метрів од машини, що стояла на дорозі, Оле спинився. До нього підійшов молодий офіцер і хвацько привітався.

— Мені наказано супроводити вас до полковника, пане Гробель.

— Звідки ви знали, що я приїду?

— Якби ми цього не знали, нам не було б чого тут стовбичити.

Оле звільнив місце поряд себе, й офіцер сів.

— Чи бачили ви щось варте уваги, коли їхали сюди? — спитав він.

— Нічого,— відказав Гробель.

— А коли повертатиметесь, їм так само відповідатимете?

— Певна річ.

— Чудово.

На цьому розмова урвалася. Час від часу Оле непомітно поглядав на свого пасажира, але той сидів нерухомо, не повертаючи голови. Спека стояла нестерпна, піт, змішуючись із червонястою пилюкою, струмив по обличчях.

Форт містився в південній частині села. В самому селі кілька сот приземкуватих білих будиночків юрмилося навколо величезної базарної площі. Людей не було видно. Легенький вітерець подекуди шарудів клаптиками паперу. Вітер, гарячий і млявий, дихав з півдня.

В північній частині села багато будинків перетворили на опорні пункти. У вікнах було встановлено кулемети; з-поміж нагромаджених стосами мішків з піском стриміли гарматні дула.

— Тут зовсім немає цивільного населення? — спитав Гробель.

— Як бачите.

— Так-таки зовсім нікого не залишилось?

— Анікогісінько, окрім двох шлюх. Можете познайомитися з ними, якщо маєте охоту.

— Дякую. Але куди поділися місцеві жителі? Чому ви їх звідси випровадили?

— Про це питаєте у полковника Фолло.

— Гаразд.

Колі Гробеля привели до полковника, той сидів за письмовим столом у своєму кабінеті, що містився в одному з будинків центральної частини форту. В приміщенні з низькою стелею була страшенна задуха, незважаючи на те, що невтомно крутилися два вентилятори. За спиною полковника висів полковий прапор, зі стін дивилися портрети французьких генералів.

Полковник одразу перейшов до справи:

— Що вас цікавить?

— Де ті дві з половиною тисячі людей, які жили в цьому селі?

— Я повиганяв їх геть.

— Чому?

— Ходімте зі мною.

У супроводі полковника, який, очевидно, вирішив узяти на себе обов'язки гіда, Гробель оглянув форт. Його, напевне, будували поспіхом. Солдати тулилися по вісім чоловік у малесеньких низеньких кімнатах. Од верхніх нар до стелі було не більш, як сорок сантиметрів. Здавалося, солдатів розміщали тут, як португальські сардини,— найголовніше якомога більше напхати їх в банку, бо олія коштує дорого.

— Зараз ви на власні очі можете пере-свідчитися в тому, що тут збожеволієш від спеки,— почав полковник.— Солдати лягали спати надворі, і щоночі в них починали стріляти. Інколи з темряви через огорожу летіли ручні гранати. Погляньте-но сюди.— Полковник показав на сусідні бараки, де жили з своїми родинами солдати, завербовані з місцевих жителів.— На мені лежить відповідальність за життя дружин і дітей цих солдатів, не забувайте про це. Саме тому я й випровадив із села всіх мешканців.

— Але ж це жорстоко!

— Згоден. Та ви, мабуть, іще не усвідомили, що ми воюємо в цій країні. Якби я не звелів повиганяти їх звідси, мої солдати зовсім подуріли б і зчинили заколот; так би мовити, прибрали справу до власних рук. Отоді почалася б справжня різанина! Бачите, питання поставлено руба: або ворог мусить загинути, або ми. Я волів би, щоб жи-

вими залишилися ми. Саме тому я й розставив по всій пустелі на багато кілометрів навкруги патрулів, і маю намір тримати тут війська доти, доки не буде пристрелений останній з цих клятих арабських заколотників. Зрозуміло?

Примруживши очі, він пильно подивився на Гробеля крізь окуляри в тоненькій золотій оправі:

— Тепер ідіть огляньте село.

Сільські будиночки мало чим відрізнялися од солдатських бараків на території форту. В кожному по дві-три кімнатки, розміром не більше шести метрів. Двері майже скрізь виходили на невеличкий внутрішній дворик. Всі вони будувалися наче за одним і тим самим планом, один поруч другого. Скрізь були помітні сліди покваліфікованого від'їзду. Стіни багатьох будинків подірвані кулями, на французькому кладовищі серед сірого піску вирізнялися свіжі могили. Вікна крамничок, що обступили простору базарну площу, були затулені віконницями. Неважко було здогадатися, що двері крамниць неодноразово зламували.

Гробель раптом відчув, що за ним спостерігають. Він обернувся. Огрядна жінка з одним оком пильно розглядала його. Це була, мабуть, одна з тих хвойд, що про них розповідав лейтенант. Посміхнувшись, вона поманила його рукою. Він ступив ближче. Біля них незабаром опинилася й дочка, що «працювала» разом з матусею,— чорноволося дівчина з масною шкірою. Обидві вони були бридкі й мали неохайний вигляд, але привітно посміхалися, не приховуючи наміру будь-що спокусити незнайомця. Пригостили Оле солодким чаєм із чашок досить сумнівної чистоти, але цікавого не сповістили нічого.

— Солдати наказали всім виїхати,— пояснили вони,— отож усі й поїхали.

Тільки їм дозволили залишитися.

Оле знову попростував на базарну площу і, вмоствившись на якомусь ящику в за-тінку, поринув у роздуми. «Що можна зробити в оцій глушині?» У нього було таке відчуття, нібито спустіле село, спалене нещадним сонцем, силкується повідати йому якусь таємницю. Немов десь поблизу, он там, за рогом вулиці, причаїлась істина, яку він будь-що мусить досягнути. Коли б можна було доторкнутись до неї, як до чогось реального! Набридати полковникові, мабуть, більше не варто; адже повертатися доведеться дорогою, за якою наглядають його солдати. «Ці головорізи залюбки уколоскають мене,— подумав він,— та ще й звинуватять у цьому противника. Більш того: вони скористаються із злочину, аби вплинути на громадську думку і повернути її на захист французької політики в Алжирі. Ні, тут слід діяти обережно».

Перед його очима знову постала стокілометрова дорога, що вела до форту. І раптом Оле осяяла думка, яка досі жевріла десь у підсвідомості: а куди ж усе-таки поділися оті дві тисячі п'ятсот алжирців? Де вони зараз? Тут, у селі про це ніхто не знає. Де ж вони? Нахилившись уперед, він зіперся головою на руки. Зникло дві тисячі п'ятсот чоловік. Де вони?

Оле неквапливо рушив назад до форту, а з голови ніяк не йшло це запитання. Біля брами він зустрів того самого бравого офіцера. Лише зараз той відрекомендувався:

— Лейтенант Берже. Я весь до ваших послуг. За дорученням полковника.

— Якщо не заперечуєте, я волів би побути тут кілька днів; хочу подивитися, як живуть люди.

— Прошу ласкаво! До речі, полковник щойно просив переказати, що він запрошує вас до себе. Тут, бачте,— офіцер показав рукою на північ,— потроху стріляють, отже вам краще побути в форті днів зо три. А сьогодні нас обох запрошено на обід до полковника, о восьмій вечора. У нього вродлива жінка й чарівна донечка.

— Я не взяв із собою вечірнього костюма.

— Це не має значення. Нам тут доводиться нехтувати етикетом.

Дружина полковника дуже мило сервірувала стіл. Після смачного обіду подали каву і добрий коньяк. Полковник виклав свою точку зору на алжирську проблему. Гробель час від часу ставив запитання нейтрального характеру. Берже розмовляв небагато, звертаючись виключно до хазяйки дому.

Дочка полковника була справді чарівна. Середнього зросту, струнка, із спортивною фігурою і коротко підстриженим темним волоссям. Вдягнена вона була в жовту полотняну сукню, що дуже личила їй. Риси її засмаглого обличчя можна було б назвати тонкими, коли б не трішечки кирпатий ніс, що надавав їй лицю дещо лукавого виразу. Оле зауважив, що її великі очі надто серйозні, ба навіть сумні. Звали її Анні. Протягом вечора Оле впадав коло неї, і вона відповідала на його залицяння. Близько десятої полковник з дружиною пішли спати, невдовзі пішов і Берже. Оле був здивований, що той залишив його наодинці з дівчиною, й одверто висловив свій подив:

— Чого це молодий полководець пішов так рано? Отже, в мене немає більш суперника.

— А у вас його й не було. Я терпіти не можу військових.

— А ваш батько?

— Чесно кажучи, мені інколи здається, що я ненавиджу його. Втім, я не знаю, чи можна це почуття назвати зненавистю. Я

приїхала сюди з Парижа на канікули тільки заради мами. Адже вона не може лишити його тут самого. Боїться, що він зовсім з глузду з'їде. Вони мало не все життя провели по гарнізонах, і лише під час відпустки приїжджали до Парижа, якщо батькові щастило зібрати трохи грошей. Майже весь свій час він витрачав на те, щоб винайти якнайкращий спосіб убивати людей.

— Певне, і такі люди потрібні.

— І не соромно вам таке казати? Якби люди відмовлялися ставати солдатами, війни не було б зовсім.

— Дозвольте спитати, скільки вам років?

— Вісімнадцять.

— Тоді все зрозуміло.

— Нема чого розмовляти зі мною так, нібито ви сивий старець, а я — нетямуща школярка. Мені на своєму віку вже довелося побачити багато дечого такого, що вам і уві сні не ввижалося. Я згодна з вами — наївно казати, що люди не повинні ставати солдатами. Але ж незаперечні істини завжди здаються кумедними і наївними. Проте іншого виходу немає. Доки люди матимуть зброю, вони і далі вигадуватимуть нові способи, як убивати одне одного.

— Хочете потанцювати? — запропонував Гробель.

Анні поставила нову пластинку й відсунула стільці до стін. Вони почали танцювати, легко ступаючи по холодній кам'яній підлозі.

— А танцюєте ви поганенько, — зауважила дівчина.

— Справді, може, вам уже набридло?

— Та ні, мені просто захотілося вас подратувати. Я ще ні разу не танцювала відколи приїхала сюди. Терпіти не можу оцих хлопців у військовій формі. Вбили собі в голову, що їм належить весь світ і я також.

Вони танцювали і розмовляли. Спочатку мова йшла про моди, далі про французьку літературу, з якою Гробель, сором сказати, був знайомий аж надто поверхово. Потім Анні приготувала коктейль. Вони випили і трішечки захмеліли. Хоч Гробель неабияк втомився за день, проте вирішив зробити спробу з'ясувати те, що його найбільше цікавило.

— Куди вивезене місцеве населення? — спитав він.

Обличчя дівчини враз змінилося, замкнулося, наче перед ним опустили завісу. Очі її зловісно розширились, правою рукою вона нервово торкнулася шиї.

— Он як! Так ось що вас цікавить. Для цього ви сюди й приїхали?

— Я вас не розумію. Що ви маєте на увазі?

— Киньте вдавати простачка. Мама попереджала мене, щоб я ненароком не бовкнула зайвого. Отже, вона мала рацію. А

тато сказав, що ви звичайнісінький пройди-світ.

— Красно дякую.

— Навіщо вам знати, куди вивезли місцевих жителів?

— З самої лише цікавості.

— Я нічого не знаю.

— Навіщо ви брешете?

— Кажу вам — не знаю. А коли б і знала, однак нічого не сказала б. Ви приїхали сюди все вивідати, а потім повернетесь додому і зводитимете на нас наклепи. А ми навіть не зможемо захищатись.

Оле нахилився до дівчини.

— Саме так я й гадав: ваш антимілітаризм — це лише скороминуща примха гімназистки і не більше.

Дівчина зціпила зуби.

— Ви просто дурень. Якби я дійсно щось знала й розповіла вам, вас тут-таки уколошкали б, а мені більш ніколи не дозволили б приїжджати до мами. Це просто неймовірно! Ви приїхали сюди бозна-звідки, на передову лінію фронту, начебто на футбольний матч, про який мусите написати репортаж. Та невже ви й досі не збагнули, що тисячі людей було збезчещено, згвалтовано, забито в цій війні? Невже ви не здатні зрозуміти, що тут обидві сторони чинять жорстокості, які важко собі навіть уявити? А ви сидите тут переді мною, трошки сп'янілий від коктейлю, і запитуєте, ніби між іншим, куди поділися місцеві жителі. Таким тоном, начебто просите налити вам склянку вина.

Оле витяг сигарету, запалив.

— Певно, їх усіх знищили?

— Не знаю, коли я приїхала, тут уже нікого не було.

— Думаю, що ви кажете неправду. Але й це у вас виходить не краще, ніж про перебудову світу.

— Ви дурень, а до того ще й нахаба; просто дивуюсь, як це я досі не вигнала вас.

Оле підвівся.

— Перепрошую. Я вже піду. Забудьмо цей інцидент.

— А що, коли я розповім про це батькові?

Гробель знизав плечима.

— Ваша справа. Втім, я також міг би дещо йому повідомити. Він, безумовно, був би радий дізнатися, що ви його ненавидите.

При останніх словах Оле посміхнувся. Вийшовши в передпокій, він тихо причинив за собою двері. Перед очима в нього стояла картина — дівоча постать, самотньо зіщулена на краєчку широкої тахти.

Оле відшукав свій капелюх і пірнув у темряву. Жара вже трохи спала. На хвилинку він зупинився, глибоко вдихаючи посвіжіле

повітря і насолоджуючись тишею, що панувала довкола.

Зненацька за його спиною розчинилися двері. П'оруч нього опинилась Анні.

— Я сказала правду, я дійсно нічого не знаю,— почувся її голос.— Але за п'ять кілометрів на південь од форту є яруга. Туди заборонено ходити. Вартові стріляють без попередження. Добраніч.

Вона потиснула йому руку й зникла.

Гробель відшпурнув сигарету. П'ять кілометрів на південь. Він поглянув на небо. Будинок полковника стояв біля самсго входу у форт. Якщо поталанить, ніхто не помітить, коли він повернеться. Оле знову глянув на небо. Зорі мерехтіли десь дуже високо. Жителю північних широт це видавалося дивним. Місяця не було.

Поступово очі його призвичаїлися до темряви, і він уже розрізняв невиразні обриси сільських будівель. Оле попростував до них. З будинку, в якому мешкали повії, долинав гучний регіт. Гробель просувався вперед. Час од часу він зупинявся і слухав, чи ніхто не йде за ним назирці.

Спершу Оле тримав курс на захід, далі повернув на південь. Навколо форту раз по раз спалахували вогні. «Вони стануть у пригоді, коли вертатимусь»,— майнуло в думці.

Йшов не поспішаючи. Пісок приглушував кроки, так що він і сам майже не чув їх. Інколи притишував ходу, прислухався. Зрештою глянув на годинника — йшов уже сорок хвилин. Незабаром, мабуть, дістанеться до цілі. В темряві хтось кашлянув, і Оле обережно ліг долілиць. Спалахнуло й погасло світло кишенькового ліхтарика.

До Гробеля долинули невиразні голоси. Навколо стояла така тиша, що важко було визначити, на якій відстані розмовляли. Звівшись на ноги, Оле повернув праворуч. Далі посувався вперед, низько пригнувшись до землі, де-не-де навіть рачкуючи. Зненацька вкляк на місці, затамувавши подих,— в повітрі війнуло якимось знайомим солодкуватим запахом. Оле поповз далі. На мить спинився, прислухався. Праворуч знову почулись голоси. Якщо вони щось і ховають у тій яругі, то, мабуть, не дуже пильнують. А втім, це зрозуміло. Ворог знаходиться надто далеко і неспроможний заскочити їх зненацька. Авжеж, саме цим, певне, й викликана така неухважність вартових. Полковникові, звичайно, не могло й на думку спасти, що Оле похається сюди.

Несподівано земля пішла під укіс. Оле поповзом просувався по схилу. Це була досить марудна робота. Раз по раз доводилося зупинятися, аби вдихнути повітря. Солодкуватий запах дедалі дужчав. Від нього злегка паморочилося в голові, наче від запаху тропічних рослин у вогкій і задущливій оранжереї.

Нарешті він опинився на дні яруги. Земля тут була свіжозрита. Оле поповз далі. Атож, тут навіть рів викопали.

Він почав обережно розгрібати пісок руками. Раптом почулися чиїсь кроки. Оле принишк, лежачи на піску і глибоко, важко дихаючи. Йому здавалося, що його подих чути по всій пустелі. Уявлювані кроки замерли. Він знову заходився розгрібати землю.

Пісок весь час осипався. Щойно Гробель набирав пригорщу, як пісок тут-таки осувався, засипаючи виїмку. Зрештою, спромігшись якось викопати глибоченьку яму, Оле наштотхнувся на це. Йому здалося, що він втрачає свідомість. Ледве стримався, щоб не крикнути. Руки його торкнулися чогось вологого, холодного, слизького. Його занудило. Довго блював. Намагався кашляти якомога тихіше, навіть натягнув на голову куртку, аби приглушити звук. Стояв навколішках, схилившись над ямою. Не усвідомлюючи того, що робить, знову засипав страшну знахідку піском.

Якусь мить Оле перебував у стані близькому до божевілля. Величезним зусиллям волі стримав нестямний зойк, що рвався з грудей. Упавши навznak, довго нерухомо лежав у темряві.

Коли подивився на годинника, було вже п'ять хвилин на третю. Погано розуміючи, що діється навколо, Оле подерся вгору по схилу.

Пізніше він ніяк не міг пригадати, яким чином дістався до села. Попереду несподівано з'явилися приземкуваті сільські будиночки. Йому спало було на думку, що непогано б завітати до хвойд і роздобути в них трохи спирту, та тут-таки облишив цей намір. Рушив просто до будинку полковника. Майже всі вогні на території форту вже згасли. Ніде не було ані душі, вартові охороняли село з протилежного боку. Біля брами солдата теж не було.

Анні сиділа в кріслі-гойдалці на маленькій терасі. Вона чекала на Оле. Здала йому здалося, що дівчина спить. Та коли він підійшов ближче, Анні вибігла йому назустріч. Взяла Оле за руку, втягла до хати. Запаливши світло в передпокої, ледь стримала крик.

— Боже мій, на кого ви схожі!

Хутко вштовхнула його до ванної, налила води в умивальник, потім стягла з Оле куртку й заходилася чистити її. Оле тим часом, не кваплячись, старанно вмивався, не усвідомлюючи добре, що саме він робить. Поки він утирався рушником, Анні вичистила йому штани й сорочку. Потім знову взяла за руку й завела до їдальні. Наливши в склянку коньяку, простягла йому:

— Пий!

Оле слухняно випив. Спирт обпалив йому горлянку й стравохід.

— Це неймовірно,— сказав він.— Кого там закопали?

— Всіх чоловіків села.

— А жінок і дітей?

— Їх справді кудись вивезли.

Оле присів на край таhti й рвучко відкинувся назад. Простягнувши ноги й заплющивши очі, заговорив:

— Від такого відкриття можна збожеволіти. Але ж у мене немає жодних доказів. Жодних свідків. Анінайменшої можливості зробити фотографії. Лежать вони собі там, бідолашні, а їхні дружини й діти туляться в якомусь забутому богом куточку й очікують, вважаючи, що їх інтерновано... Що ж, піду спробую заснути.

Та Оле не міг заснути. Лежав у наданій в його розпорядження комірчині, вступивши погляд у стелю. Жахливі картини пропливали в його мозку.

Напередодні він одержав запрошення на сніданок до полковника. Близько десятої ранку підійшов до полковникової вілли.

Коли допивали останню чашку кави, до вітальні увійшов молодий капітан і одразу приступив до справи:

— Пане полковнику, сьогодні вночі хтось побував у ярузі — сліди цілком очевидні.

Полковник прикусив нижню губу.

— Дуже вдячний вам,— мовив він. Потім повільно обернувшись до Оле, з підкресленою ввічливістю запитав:

— Пане Гробель, прошу ласкаво, поясніть, де ви були вночі, після того, як пішли звідси.

— У себе в ліжку.

— Якщо я добре зрозумів розмови в офіцерській їдальні,— втрутився капітан,— пан Гробель повернувся додому не пізно ввечері, а рано-вранці. Один лейтенант чув, коли він повертався.

— Зрозуміло. Відведіть його,— наказав Фолло, звертаючись до капітана.

З-за столу підвелася Анні. Вона миттю пополотніла, як мрець. Намагаючись уникнути матиного погляду, рішуче глянула батькові просто в очі:

— Оле, тобто пан Гробель, провів ніч у мене. То зовсім не він лазив до вашої дурної яруги.

Полковник зібгав у руках серветку. Не підводячи очей, прсказав:

— Капітане, прошу, виведіть машину цього пана. Він зараз же поїде звідси. Однак, покладаюся на вашу скромність, капітане.

— Певна річ, пане полковнику.

Виходячи з кімнати, Гробель востаннє поглянув на дівчину. Але вона не помітила

цього. Стояла поруч з матір'ю, поклавши руку їй на плече, мовби бажаючи заспокоїти її. Коли сторонні вийшли, Анні сказала:

— Тату, якщо з ним що-небудь скоїться по дорозі додому,— я сама розповім усьому світові, що ти ховаєш у своїй ярузі.

ПОВСТАНЦІ В ПУСТЕЛІ

Хоча грузовик недовго був у роботі, та вже встиг неабияк злиняти. Небагато довелось йому поїздити асфальтованими дорогами портового міста. Він без упину курсував магістралями пустелі. А ці дороги, що їх, власне, й дорогами не назвеш, страшенно псують машину. Грузовик робив безстанні рейси між двома більш-менш визначеними пунктами, з яких один був у Лівії, другий — у південних горах Алжіру. Після кожного такого рейсу озброєння алжирських заколотників, або борців за свободу,— залежно від ставлення до цієї справи,— ставало трохи кращим. Грузовик перевозив зброю та боеприпаси.

Водив машину Ахмед. За увяленнями, які панують на Заході, він був іще зовсім жовторотим хлоп'ям — йому тільки-но сповнилось сімнадцять, але вже протягом трьох років він брав участь у нещадній партизанській війні в Алжірі. Він бачив полонених, котрих французи з Іноземного Легіону жорстоко кували, доки бідолахи не конали в жахливих муках, і все це дещо передчасно постарило його. Як бувало, досвідченого бійця його призначили командиром невеличкого загону, що перевозив «контрабанду». Він був іще молодий, зовсім молодий, і почуття страху було невідоме й незрозуміле йому. Тому Ахмеда вважали найбільш придатною людиною для виконання завдань, що потребували беззавітної відваги: зіткнувшись із переважаючими силами противника, боєць мусив битися, поки живий,

намагаючись знищити якнайбільше ворогів.

Зрушивши з місця, грузовик застрибав по вибоїнах, відшукуючи в пісках часом зовсім занесену дорогу.

Опріч Ахмеда в машині були чоловік і жінка. Чоловік був уже досить похилого віку, звали його Салах. Він мав звичку голилися раз на місяць, і в такі дні обличчя його було таке червоне, наче з нього здерли шкіру. Решту часу сива щетина надавала йому похмурого виразу. Відважному Ахмедові дали в помічники цього старого лиса, аби хтось урівноважував юнакову запальність, до того ж старий так пристрасно, так глибоко ненавидів французів, що його відданість справі не викликала анінайменшого сумніву. Про нього з певністю можна було сказати — така людина витримає найжахливіші тортури і слова не вимовить.

Дівчині було п'ятнадцять років. Її звали Захра, що по-арабськи означає «квітка». Її доручили перевозити зброю, щоб звільнити від цієї роботи чоловіка, — адже чоловіки потрібні на фронті. До того ж дівчина була прекрасним бійцем. Прудконога, спритна, вміла в темряві прокрастися куди завгодно, роздягшись догола й намастивши тіло олією. Заскочивши ворога зненацька, перерізала йому горлянку. Вміла влучно кидати гранати. Якщо не поціляла з першого разу, сміливо наближалася до ворога вдру-ге й домагалася свого.

Ахмед вів машину. Захра сиділа поруч нього, та він не звертав на неї уваги. Салах примостився в кузові. Здавалося, цілком байдужий до спеки, він вряди-годи оглядав краєвид, що пропливав перед ним, користуючись при цьому старим біноклем, який колись, мабуть, висів на шиї в молоденького лейтенанта роммелівської армії.

Салах був фаталіст. Досі тим, хто перевозив зброю, надзвичайно таланило; і саме тому старий був глибоко переконаний, що колись-таки ця справа погано закінчиться. Він, звісно, розумів, що це хитромудрий задум — перевозити зброю на одному єдиному грузовику. Не так-то вже й легко виявити машину в величезній пустелі, якій, здавалось, і краю немає, коли можна було рухатися цілий день і не бачити жодної живої істоти, нічого, крім одноманітної піщаної рівнини. Той, хто не бував у пустелі, дивується, коли кажуть, що тиша може довести людину до божевілля. А тут іще й спека понад п'ятдесят градусів, коли тільки ніч приносить рятівну прохолоду, і оця клята пилюга, що проникає всюди, куди тільки можна! Навіть ці троє, що народились і вросли в Африці, зле почували себе в пустелі. Та що про це говорити. Така вже, мабуть, незбагненна воля аллаха.

Раптом Салах здригнувся. Літак. Маленький, старий, неповороткий моноплан дово-

енного зразка вигулькнув з-за обрїю й одразу опинився над грузовиком. Та крізь югу, що здіймалася над рівниною, годі було щось розгледіти. Літак зробив кілька кру-гів і перейшов у піке.

Салах вистрілив. Добре, що не бачив сповненої презирства посмішки пілота.

Двоє, що сиділи в кабіні, спершу через гуркіт мотора нічого не чули. Та коли Салах забарабанив прикладом рушницї по дахові кабіни, Ахмед зупинив машину. Він устиг лише помітити, що літак хутко відда-лився, тримаючи курс на північ.

— У них немає бомбардувальників ані в Габесі, ані в Гафсі, — мовив Ахмед. — Немає їх і на туніських базах. З Алжіру їх сюди та-кож не посилають.

— В цьому й потреби немає, — відказав Салах. — Досить вислати звичайний собі патруль. Нащо їм знищувати нас прямим попаданням? Адже тоді весь вантаж злетить у повітря. Їм треба доказів.

— Ідьмо далі, — озвалася Захра.

— Якщо ми піддамо газу, то, можливо, почастить проскочити повз патруль з Ре-мади, — замислено проказав Салах. Ахмед швидко повів машину вперед.

Надвечір знову з'явився той самий літак. Салах приготувався стріляти. Тим часом лі-так спікірував просто на грузовик.

Молодий солдат присунув до борта мо-ноплана кулемет і заходився стріляти. Са-лах відповів йому, проте у літак не поцілів. Втім, і солдат ні в кого не попав, тільки ли-ховісне шипіння сповістило про те, що про-бито камеру на задньому колесі. Грузовик рвучко похилився набік, та Ахмедові якось пощастило зупинити його на цій жахливій дорозі, не виваливши у пісок дорогоцінний вантаж.

Щойно грузовик став, як Ахмед прилаш-тував на ньому кулемет і дав довгу чергу по літаку. Проте там, нагорі, певне, не ма-ли наміру змагатись із стаціонарним куле-метом, і повітряний розвідник, знов узявши курс на північ, зник у вечірньому небі.

— Вони досягли свого, свині прокляті, — вилаявся Ахмед. — Тепер вони знають, де ми, і патруль неодмінно знайде нас, якщо ми не вислизнемо, скориставшись із темря-ви.

Салах ствердно кивнув головою:

— Треба їхати без світла.

— Краще вже покинути все, — розлюче-но відгукнувся Ахмед. Він був украй роз-дратований. — Втім, робити більше нічого. Будемо їхати поволі, не поспішаючи. Ось що я придумав: поки я мінятиму камеру, Захра рушить уперед. Вона візьме з собою кишеньковий ліхтарик. Відійшовши на таку відстань, звідки гуркіт нашого мотора буде ледь чутний, вона спиниться й зачекає, до-ки ми впораємося з колесом. Щойно ми

заведемо мотор і зрушимо з місця, вона піде далі, зберігаючи весь час ту саму відстань між нами. Присвічуючи собі ліхтариком, вона зможе рухатися вздовж колії. Тільки пам'ятай,— звернувся він до дівчини,— якщо хоч трохи збочиш, загубиш дорогу й загинеш без ніякої користі для справи. Ми не зупинимося й не шукатимемо тебе. Коли почуєш, що французи десь поблизу, або побачиш світло їхніх ракет, насунеш на рефлектор кишенькового ліхтарика червоне скло й сигналізуватимеш, аж доки Салах не відповість тобі. Він ітиме попереду грузовика, а я без світла й, наскільки це можливо, без шуму, пошмалу вестиму машину. Якщо нам поталанить, завтра французи даремно шукатимуть нас на старому місці.

Перш ніж Ахмед устиг змінити камеру— адже він не дуже розбирався в цій справі,— зовсім стемніло. Разом з темрявою прийшла й прохолода, та становище від цього мало покращало.

Стискуючи в руці ліхтар, що ледь блимав, Салах крокував попереду машини, відшукуючи дорогу. Він пройшов кілометрів вісім чи десять, коли попереду спалахнув червоний вогник. Салах тої ж миті звелів Ахмедові зупинитися. Якийсь час вони стояли мовчки. Годі було й сподіватися на щось добре. Та все ж вони обтягли машину сіткою. Хтозна, може французький всюдихід проїде стороною, і патруль не помітить замаскованого грузовика. Про всяк випадок, вони, згідно з інструкцією, поклали під машину ящик з динамітом і протягли близько чотирьохсот метрів проводу до кам'янистого пагорка, що бовванів неподалік од них. Відтак залягли й стали чекати. Невдовзі попереду блиснуло світло фар всюдиходу, що мчав пустелею. Французи були ще далеко.

Минуло, мабуть, з півгодини, коли почувся приглушений свист. Це була Захра. Вона по власних слідах повернулася до грузовика. Всі троє лежали на пагорку, стежачи за світлом автомобільних фар. Час од часу машина зупинялася, й тоді промені потужних прожекторів починали нищпорити по піску. Французи невблаганно наближалися. Ахмед і Захра поповзли їм назустріч. Проповзши щось із кілометр, розійшлися в різні боки — одне праворуч, друге ліворуч. Незабаром обоє залягли й кожен заходився поспіхом прилаштовувати ручний кулемет.

В тилу лежав Салах з важким кулеметом, позаду нього стояв грузовик. Коли французький всюдихід наблизився на відстань рушничного пострілу, Ахмед дав сигнал відкрити вогонь, й одразу ж зацокотіли всі три кулемети.

Світло згасло. Кулемети замовкли. Все огорнула чорна непроглядна мла. Ахмед і Захра поповзли назад. Тепер треба було

обов'язково довідатися, скільки французів лишилося живими, якщо взагалі хтось із них уцілів. Але взнати це було майже неможливо.

Попереду в них було кілька годин напруженого чекання. Лишалось одне: лежати, причаївшись у темряві, й міркувати про те, де знаходяться зараз вороги й до чого вони вдадуться. Перемогти треба було до того, як з обр'ю на пустелю полетять денне світло. Бійці знали: коли розвидниться, вони вже не зможуть щасливо переправити вантаж. Французи переслідуватимуть їх, пошлють нові літаки, нових патрулів. А це означатиме скору загибель усіх трьох.

Ахмед перший повернувся до Салаха, що лежав з кулеметом на відстані чотирьохсот метрів од грузовика. Вони мовчки прислухалися до нічних шерехів.

За мить біля них, мов тінь, прослизнула Захра. Обережно поставила на землю кулемет і почала стягати з себе одяг. Ахмед багато разів бачив, як вона це робила при денному світлі. Але зараз, у темряві, лише невиразно вимальовувалися обриси її тіла, і його опанувало якесь дивне збентеження. Мовчки простяг їй банку з мастилом, що ним змащували зброю. Дівчина натерла тіло маслянистою рідиною, а тоді прошепотіла:

— Дай мені рушницю.— Стиснувши в руках зброю, швидко промовила: — Хочу підкрастися туди, до їхньої машини. Дай мені ще ремінь і ручну гранату.

Ахмед простяг їй ремінь. Незумисне торкнувшись слизького стегна дівчини, здригнувся. Захра сприйняла це як пестоші, посміхнулась.

Чоловіки лишилися самі. Лежали, пильно вдивляючись у темряву. Час од часу один з них заплющував очі, аби вони трохи відпочили, і тоді ще напруженіше прислухався до ночі. Ніде ані шелесне. Не відчувалося ані найлегшого повіву вітерця. Темно, ніби в старій занедбаній шахті, на глибині в тисячу метрів під землею.

Моторошну тишу зненацька розірвала кулеметна черга — чоловіки побачили спалахи. Кулі летіли звідти, де, за їхніми розрахунками, було підбито французьку машину. Незабаром стрілянина вщухла. Розлягся регіт. Там, біля французької машини, грубо, хрипко сміявся чоловік. Ахмед здригнувся від жаху. Той сміх міг означати лише одне: вороги схопили Захру. Йому і раніше доводилося бачити, як у бою вмирили жінки-солдати. Та це не справляло на нього особливого враження: така вже доля солдата, байдуже, чоловіка чи жінки. Зараз його опанувало якесь незнане досі почуття. Щось гидке, вороже торкнулося того, що потай росло і зріло в його душі, що в цю мить розгорілося яскравим полум'ям.

Гола, беззахисна дівчина загубилася у чорному мороці ночі. Може, її поранено, вона непорушно лежить на землі, і кров її струмує в пісок. Від самої думки про це у юнака затремтіли губи, очі заслало теплою вологою. «Добре, що зараз темно»,— майнуло в свідомості.

Лежали мовчки. Сміх завмер удалині. Ахмедові не сила було далі зносити темряву, свою вимушену бездіяльність, почуття гострої тривоги за життя Захри. Він прекрасно розумів, що найрозумніше зараз чекати, доки не з'ясується, куди треба йти. Безглуздо вирушати на пошук ворога туди, де ти його щойно заскочив. Адже можна бути певним, що там його не буде. Ахмед розумів: треба лежати непорушно, доки в полі зору не з'явиться те, що ти шукаєш. І все-таки він пірнув у темряву, так нечутно, що Салах майже не помітив, коли це сталося. Зігнувшись, він попрямував туди, де, за його розрахунками, мав стояти французький автомобіль. Опинившись на відстані щось близько п'ятисот метрів од нього, Ахмед зненацька почув оглушливий вибух. Тої ж миті юнак упав долілиць.

Коли запала тиша, він знову почав прислухатися. Спалах вогню і вибух могли означити лише одне: Захра досягла мети. Звичайно, це вона жбурнула гранату. Значить, жива. Хвиля раптової радості захлестнула хлопця. Повернувшись обличчям до місця вибуху, він посміхнувся. Удалині виблискували маленькі вогники. «Вони горітимуть ще довго,— подумав Ахмед,— або, навпаки, скоро згаснуть, залежно від того, чи багато в машині бензину».

Час від часу звідти долинали різкі виляски: то злітали в повітря гранати, що вціліли після вибуху.

Ахмед квапливо повернувся назад до Салаха й ліг поруч нього на пісок. Він чекав повернення дівчини, безнастанно повторюючи в думці: «Ось тут лежить молодий боєць Ахмед і чекає свою подругу». Однак дівчина все не поверталась. Невдовзі знову розлігся той самий пронизливий регіт. Один за одним залунали постріли.

Салах схопив Ахмеда за руку. Старий дивувався. Можна радіти з того, що ворог корчиться від болю, але не глумитися з нього. Якщо ворог виявився боягузом, досить лише зневажливо знизати плечима.

Захра не поверталась.

Решту ночі чоловіки пролежали на піску мовчки. Поряд стояли кулемети, зловісно звисав розмотаний кінець довгого провода. Десь там, у густому мороці, причаїлися вороги. Щойно розвидниться, французи помітять їх. Тоді доведеться висадити в повітря машину і битися до останньої краплини крові, аби якнайдорожче продати своє життя.

Час минав. Наближався світанок. У сіру-

ватуому передранковому мареві пустеля видавалася зовсім мертвою, збляклою. Вона відпочивала, неосяжна, втомлена, схожа на порізане зморшками обличчя старого гув'яси.

Унизу, край дороги, миготіли силуети двох арабів біля грузовика, обтягнутого маскувальними сітками. Трохи далі в небо здіймався стовпчик чорного диму, наче із стародавнього жертвника.

Навколо панувала глибока тиша.

Салах видобув свій старезний бінокль і мовчки простягнув його Ахмедові.

Починало світати. Напруживши до краю зір, юнак, нарешті, побачив те, що шукав. Далеко на пагорку непорушно лежало за-смагле голе дівоче тіло.

Ахмед метнув оком на Салаха і, посміхнувшись, прошепотів:

— Ну що ж, я піду.

Худорлявий юнак з великими карими очима і буйним чорним волоссям поповз по піску, звиваючись, мов живий вугор на розжареній сковорідці.

Кожний ледь помітний горбик він використовував як укриття і повз наполегливо уперед, напружено вдивляючись удалину.

Старий тим часом невтомно дивився у свій бінокль, ладен першої-ліпшої миті прийти на поміч молодому командирові, який готувався напасти на французів, що перебували десь там попереду. Ахмед плазом рухався по піску щось із півгодини. В його серці кипіла така шалена зненависть до ворога, якої він ще не відчував, мабуть, ніколи.

Зненацька гримнув поодинокий постріл. Не почувши свисту, Ахмед вирішив, що то стріляли в когось іншого.

«Нехай їм відповідає Салах»,— майнуло в думці. Його, Ахмеда, зараз нічого не може відвернути од визначеної мети: за всяку ціну він мусить дістатися до невеличкого пагорка, туди, де лежить його подруга.

Обриси її тіла ставали дедалі чіткішими в міру того, як міцнішало ранкове світло.

Ахмед довго повз по піску, пильно вдивляючись у сутінь. Юнак міркував над тим, як краще розправитись з французами, яких він захопить у полон. Не слід вбивати їх у бою! Він їх лише поранить. А тоді просто пошматує негідників, саме так, власними руками шматуватиме тих, з чиєї вина тіло його подруги нерухомо розпростерлося на верхівці пагорка.

Зараз він не думав про звільнення свого народу. Високі ідеали, що спонукали його взяти участь у війні, раптом втратили сенс. В ці хвилини, коли Ахмед просувався вперед, готуючись до смертельної сутички з ворогом, боротьба з ним несподівано набула для нього іншого, особистого значення.

Коли він був за якихось сто метрів од

Захри, над його головою зненацька задзижчали кулі. Юнак блискавично простягся долілиць за пласким каменем і завмер, тримаючи пальця на спусковому гачку.

Довкола простяглася страхітливо однамітна пустеля. Тільки де-не-де стриміли невисокі гробки.

Пісок подекуди яскрів у промінні сонця, яке тим часом підбилося вже досить високо.

Пролунало кілька пострілів. Цього разу кулі полетіли в зовсім іншому напрямі.

Ахмед почав нервувати. Він не розумів становища. Його, певне, затягли в пастку. Може, саме зараз головний загін французів розпочав обхідний маневр, аби захопити грузовик із зброєю. Невже його, Ахмеда, шукали?

Він знову поповз до дівчини. Невдовзі опинився поруч. Захра була прекрасна. Її засмагле тіло лежало на золотавому піску і, здавалося, було обкачане в цукрі — пісок щільно прилип до шкіри, змащеної мастилом. Ніжно і обережно юнак торкнувся розпростертого тіла; воно було ще тепле. Ахмедові було байдуже до всього, що станеться, він ні про що не хотів думати. Випростався на весь зріст, відтак знову схилився над дівчиною, підняв її. Сумніву не було: вона дихала. На лобі в Захри зяяла рана, глибока, але не від кулі. Щось інше, можливо, осколок поранив її, коли французька машина злетіла в повітря. Але голова — вона була жива. Хіба то не чудо?

Знову заляскали постріли. Ахмед хутко поклав дівчину і впав долілиць. Його проймала дрож, дрібно цокотіли зуби. Ото ще йолоп! Мало не наразив Захру на небезпеку. Треба зараз же виявити ворога.

Ахмед поповз далі у напрямі пострілів. Видержись на верхівку пагорка, огледівся: метрів за сім од нього сидів ворожий солдат.

Із якимсь моторошним спокоєм юнак спрямував дуло автомата в голову француза. Ще мить — і від цієї голови нічого не залишиться.

Ахмед посміхнувся. На одного менше буде.

Раптом він випустив зброю. Усвідомив, що не може вистрілити. Не може вбити людину, ба навіть ворога, коли все його єство проймає невимовна радість від того, що Захра жива.

Ні, він його не вб'є! Молодий араб прошепотів французькою мовою:

— Руки вгору!

Француз не виконав наказу. Він тільки обернувся до Ахмеда, і юнак побачив молоді, зовсім збожеволілі очі. Син селянина з Бордо не витримав жахливих подій мину-

лої ночі. Він один залишився живий і тепер сидів на піску й посміхався до свого ворога.

Ахмед зрозумів усе: й отой дивний сміх, і безладну стрілянину. Забравши у юнака автомат, він узяв його за руку і повів за собою. Удвох вони понесли дівчину до грузовика, біля якого на них чекав Салах.

— Для чого ти привів його? — спитав той. — Щоб я перерізав йому горлянку?

— Це мій полонений, — відповів Ахмед. — Коли ми дістанемося до наших гір, ти поїдеш далі з моєю подругою, а я відведу його назад. — І зняковіло додав: — Розумієш, це тому, що Захра жива.

Полуденна спека стала нестерпною.

Старий вуличний писар, що писав листи неписьменним, вже закривав свою конторку, а мідник, чия майстерня була навпроти, показував знаками, що підручні можуть спускати жалюзі на вікнах. М'ясник вже затяг всередину крамниці червоне, обліплене мухами м'ясо, а продавець води затиснувся в закамарок у стіні, де було хоч трішки тіни. Він уможувався, щоб передімати спеку. У вузькому завулкові зникли галасливі дітлахи, і коли б не дзижчання мух, то, певно, було б чути, як на розі спустілої вулиці човгає ногами жебрак. Він був сліпий і пересувався обережно, щоб не збити об каміння порепані ноги.

Сонце стояло в zenіті, і між вибілених вапном будинків не було затінку — навіть шолудива бездомна кішка не мала де сховатись. Певно, тому вона з докором подивилась на продавця води, коли, прокравшись на продавця води, коли, прокравшись вулицею, побачила, що той зайняв її місце.

Раптом тишу було порушено.

З усіх боків під'їжджали машини. Вищали гальма, чувся брязкіт зброї. Один вілліс незграбно в'їхав у провулок і спинився перед будинком мідника. З машини вискочили четверо французьких парашутистів. Двоє стали перед майстернею з автоматами на поготові. Продавець води вистромив був голову, та одразу ж затиснувся іще глибше в свій закамарок. Кішка, підстрибуючи, зникла за рогом.

Двоє інших солдатів з грюкотом зірвали віконницю на будинкові мідника. Почувся голос господаря, за мить його вишпурнули геть із хати,— хвалити бога, що примудрився за щось ухопитись. Став на рівні, почищав із себе порох. Мідник був худорлявий чолові'яга з чорною бородою й запалими очима, які надавали йому хитрого й трохи похмурого виразу.

Солдат, із тих що лишалися в завулку, зробив автоматом знак, щоб мідник сідав у машину. Той скорився. З-поза будинку долинала французька мова, розітнувся постріл.

Раптом почувся крик:

— Вона в наших руках, чорт забирай! Спіймали нарешті!

Наступної хвилини на вулиці з'явилися двоє парашутистів, що допіру увірвалися в будинок. Вони вели молоду струнку дівчину в сорочці кольору хакі. Один із солдатів вишкірив зуби до товаришів:

— Лейтенант, звісно, мав рацію. Вона хотіла просковзнути крізь задні двері, на сусідове подвір'я. Та нема дурних — наші вже пильнували її. Отже маємо на взвод мільйон франків. Це ж бо справжній товар. Неабихто — сама мадам Д'їла.

Вишукана ввічливість, із якою було вимовлене слово «мадам», звучала відвертим глумом.

Дівчині й мідникові наказали сісти на задне сидіння. Двоє солдатів сіли обабіч, навівши на затриманих автомати. Вілліс хутко зник за рогом у хмарі куряви.

У завулку знову залягла полуднева тиша.

Д'їла була гарна на вроду. Всі арабські дівчата гарні замолоду. Була струнка, під брунатною шкірою вгадувалися пружні м'язи. Опукле чоло ледь прикрите чорним волоссям, коротко підстриженим, мов у юнака. Риси обличчя тонкі, наче вирізьблені, ніс з ледь помітною горбинкою. Повні свіжі губи говорили про чуттєвість і цнотливість вдачі.

Коли дівчину ввели до лейтенанта, вона, здавалося, нітрохи не збентежилась, лише ніздрі ледь помітно затремтіли. Руки її було скручено за спиною, наручники міцно стискали зап'ястя; пальці геть побіліли й заціпеніли. Ними годі було й поворушити. Вік лейтенанта важко було визначити: може, двадцять, а може, й усі тридцять. Чор-

не волосся підстрижене мало не під машинку. Вдягнений був у вкритий жовтувато-коричневими плямами просторий полотняний комбінезон парашутних військ. На комбінезоні не було жодних відзнак, крім двох маленьких крилатих парашутиків.

Гордовито піднісши голову, дівчина сковзнула по лейтенантові поглядом, сповненим зневаги. Коли її вштовхнули до його кабінету, офіцер звівся з-за столу. Лейтенант справляв враження дуже високого на зріст, бо був страшенно худорлявий.

— Сідайте,— мовив він до дівчини. Д'їла стояла непорушно.

— Облиште цю комедію. Адже ви розумієте французьку мову, мадмуазель Д'їло.

Дівчина щось відповіла по-арабськи.

Лейтенант знизав плечима і сів у крісло. Натиснув кнопку на письмовому столі. З'явився солдат.

— Принеси мені чогось попоїсти,— звелів лейтенант,— і склянку лимонаду, але не дуже холодного.

— Слухаю, пане лейтенант.

За кілька хвилин солдат приніс їжу. Впоравшись із цим, лейтенант почав переглядати папери.

Він жодного разу не зиркнув на дівчину, яка стояла метрів за два від нього. Коли папери були переглянуті, він висунув шухляду письмового столу і витяг звідти книгу. Пересунув крісло таким чином, щоб мати змогу покласти ноги на стіл, і взявся читати.

День схилявся до вечора. В кімнаті стояла нестерпна задуха — вентилятор було вимкнено. Лейтенант курих безперестанку, і хмари диму мляво коливалися у повітрі.

О пів на восьму дівчина впала.

Лейтенант схилювався й оглянув її.

Знову натиснув кнопку. Як і перше, за мить увійшов солдат.

— Забери тарілки і принеси мені чогось випити. До речі, вилий цебро води на дівчину.

— В неї попухли руки, пане лейтенант.

— Чудово, звільни їй трохи наручники.

Від холодної води дівчина опритомніла й сіла на підлозі.

— Хіба вам не краще сісти на стілець?— промовив лейтенант,— адже підлога така брудна.

Д'їла змусила себе підвестись і сісти на вказане місце.

— Облиште це самокатування,— вів далі лейтенант.—Адже нам добре відомо, хто ви. Французьку мову знаєте, мабуть, краще за мене. Адже ви вчилися в Сорбонні, про яку мені годі й мріяти. Я сподівався, що ви розумний гравець і зрозумієте, що ваші карти нічого не варті — їх можна спокійнісінько викинути на смітник. Та ви, здається, не в силі збагнути цього. Доведеть-

ся пояснити. У вас на руках зараз немає жодного козиря. Мені доручено отримати від вас деякі відомості. Я честолюбна молода людина, отже, я їх отримаю. В цьому не може бути жодного сумніву. Коли буде на те ваша ласка, я негайно вдамся до найнеприємніших засобів. Чи полюбляєте ви щурів? Ні? Уявіть собі, я був певен цього. І мені, здається, вже пощастило виявити ваше вразливе місце. Це ваші ніздрі. Так, так, саме ніздрі. Вони видають вас. Вони тремтять у вас, наче вуха слона, коли ця тварина має намір уколошкати когось. Перепрошую за це не досить вишукане порівняння. У нас на кухні працює один старий сенегалець. Він хворів на віспу. Може трапитись, що я покличу його сюди, аби він мав нагоду поцілувати ваші чарівні ніздрі. Отже, скільки часу ви провели в тому будинкові?

Д'їла мовчала.

Лейтенант зітхнув.

— Мене мають за ввічливу, добре виховану людину, тож я волів би за всяку ціну уникнути неприємностей. Якщо когось мають розстріляти, мені більше подобається, коли в нього здоровий і охайний вигляд. Адже ніколи не знаєш заздалегідь, як повернеться процес і який відгомін він викличе. Якщо ви станете перед судом, то матимете прокурора, суддю, захисника і таке інше. Інколи у нас вдаються і до цього, коли справа не певна. А ваша справа належить якраз до найпевніших. Вас розстріляють, як пити дати. Про це можете не турбуватись. То чом же не зробити з цього приємність для нас обох, та ще за такої спеки? Жажлива спека в цій країні. Отже, скільки часу ви пробули в тому будинкові?

Д'їла навіть не глянула на лейтенанта.

Офіцер відкинувся на спинку стільця.

— Я накажу вам стояти, аж доки не впадете, а коли зведетесь, я знову примушу вас стояти. Ви повинні відповісти на моє запитання. А коли ми впораємося з ним, то перейдемо до другого, третього, четвертого, стонадцятого запитання! Мусите ж ви, зрештою, взяти до тями, куди потрапили! Ви ж повинні бути розумною жінкою, якщо керували жіночим рухом.

Лейтенант знову зиркнув на Д'їлу. Потім заплющив очі, потер їх кінчиками пальців. Знову вмовив ноги на письмовому столі і поринув у читання.

Близько десятої йому принесли вечерю й міцної кави. Під час їжі він роздивлявся якийсь пошарпаний ілюстрований журнал. Повечерявши, знову взявся до читання.

Д'їла помалу почала куняти, похитуючи головою. Офіцер подзвонив — знову зайшов вартовий.

— Капрале, наша дама ось-ось засне. Що маємо робити?

— Хіба вас треба вчити, пане лейтенант? — вишкірився молодик у посмішці.

Офіцер поринув у роздум.

— Авжеж, у мене є засоби, — замислено промовив він. — Та хіба ж конче потрібно вдаватися до них? Чи не ліпше було б, якби ви самі відповіли, мадмуазель? Скільки часу ви перебували в тому будинкові? Чудово, капрале. Дама воліє грати в мовчанку. Струсони її гарненько, щойно вона почне куняти.

Протягом наступних двох годин капрал струшував дівчину разів із десять. Зрештою лейтенант сказав:

— Ви вільні, капрале.

Звертаючись до дівчини, яка зовсім схилилася до столу, він промовив:

— Не думайте, що мені незрозуміла ваша тактика. Ви хочете виграти час. Гарязд. Блискуча ідея. Але далі так не піде. Зараз я вам перелічу, які саме засоби впливу є в моєму розпорядженні.

— Варвар, — ледь чутно прошепотіла Д'їла.

— Чудово. Я варвар, але ви також. Під час війни ми всі стаємо варварами. Навіть коли у відпустці насолоджуємось, слухаючи Шопена. Якби вам пощастило захопити мене в полон, ваші люди враз захопилися б пилити мене на шматки, та й робили б це досить повільно. Та, хвалити бога, не я потрапив у полон, а ви.

Лейтенант знову подзвонив.

— Принесіть Жака.

За кілька хвилин вартовий повернувся. В руках у нього була клітка, запнута чорною шматиною. Він, не приховуючи огиди, поставив її перед лейтенантом і зараз же вийшов, тільки-но офіцер рухом руки відпустив його. Лейтенант скинув покривало. В клітці був щур. Опинившись на світлі, він метнувся по клітці, а тоді вмовився у кутку і темними булькатими очима втупився у дівчину.

— Можу відрекомендувати вам Жака. У всьому Алжирі зараз не знайдеться голонішого щура. Щойно ми згадували про те, що сталося б зі мною, коли б я потрапив до вас у полон. Зараз звернімося до вас. Бачте, як я вже казав, Жак страшенно зголоднів. А тепер уявіть собі, як тут — гляньте-но — прилаштовано гачок, який притримує невеличку заслінку. А тут у нас стержень, яким дно клітки трохи піднімається, щоб Жак міг дотягтись, куди потрібно. Перш за все він прогризе манюсінку дірочку у вашому одязі. А далі... даруйте мені одвертість, мадмуазель Сорбонно... далі Жак хутко візьметься за вас...

Д'їла заплющила очі.

— Це вам не допоможе, — продовжував лейтенант, глянувши на неї, — ви втратите

свідомість, і це тільки полегшить нам роботу. А біль, що його ви відчуєте, тільки-но Жак візьметься гризти, враз приведе вас до тями... Коли Жак вгамує голод, вас огляне лікар. Мине днів зо два, і ви оговтаєтесь. Жака ви більш не побачите. Натомість підшукаємо щось інше. Фантазії в нас не забракне. Ми воліємо не набридати людині повтореннями — намагаємось урізноманітнити засоби впливу. Маємо неабиякий хист у цій галузі. Можемо почастивати вас електрошоком. Від струму судомить м'язи, і це викликає жахливий біль. До речі, в мене з'явилась блискуча ідея: перш ніж Жак почне ласувати, можна дозволити кільком сенегальцям побавитися з вами. Хіба ж хлопці не заслуговують на таку втіху? Це заощадить їм по п'ятсот франків на будинкові розпусти, або ж дасть можливість одвідати його двічі на цьому тижневі. Отже, скільки часу ви перебували у мідника?

Д'їла мовчки дивилась на нього, розтуливши рота. Очі її були широко розплющені, ніздрі тріпотіли, вся постать відбивала жах.

Офіцер задоволено відкинувся на спинку крісла. Дякувати богові, вона злякалась! Нарешті! Йому вперше доводилося допитувати жінку. Досі цього не траплялося в їхньому відділі.

— Беручи до уваги, що ви залюбки зволікали б час, я гадаю, краще буде оминати приємну зустріч з кольоровими солдатами і перейти просто до Жака.

Знову дзвінок. На порозі виріс вартовий.

— От що, Дюпоне...

— Слухаю, пане лейтенант.

— Приведіть трьох солдатів.

— Слухаю.

Д'їла підвелася з стільця. Лейтенант нашішкувато глянув на неї.

— Вам нема куди тікати,— мовив він.— У коридорі сидять двоє солдатів, і я вас не застрелю під час втечі.

Увійшов Дюпон з трьома солдатами.

— Киньте її на підлогу і підготуйте до шурячої забавки.

Солдати схопили дівчину, повалили на підлогу. Вона пручалася, та її враз стиснули, наче обценьками; мляво повиснувши в дужих солдатських руках, вона дозволила робити з нею, що їм забагнеться.

До підлоги було прилаштовано залізнi кільця. Солдати зняли з Д'їли наручники і прив'язали руки і ноги дівчини до чотирьох кілець.

Д'їла заплющила очі.

— Тримай воду напоготові, Дюпоне,— почула вона голос лейтенанта.— Ми мусимо бути впевнені, що мадмуазель відчуває, як зубки Жака шматуватимуть її тіло.

Солдат став над дівчиною з відром. Лейтенант узяв клітку, в якій несамовито метушився щур, б'ючи голим лускатим хвостом по металевому прутті із звуком, що трохи скидався на дзвін струн мандоліни.

В кімнаті залягла тиша. Солдати стояли, пороззявлявши роти, й важко дихали. Офіцер поволі наблизився до дівчини. Вона марно силкувалась вирватись, не відводячи од клітки своїх красивих чорних очей.

Лейтенант притиснув клітку до її тіла. Чулось, як щур вовтузиться в клітці. Тварина була збуджена.

— Я вагітна,— прошепотіла Д'їла.

Лейтенант мимоволі здригнувся, але вмить опанував себе і, проковтнувши слину, стиха відказав;

— Якщо ви й справді така героїня, то я приготую для вас ще одного щура.

Він одкинув гачок.

Дно клітки піднялося, підштовхуючи щура. Передніми лапками тварина вже дряпала одяг.

Дівчина скрикнула. Це був несамовитий зойк людини, що перебуває в страшній небезпеці. Від того зойку волосся солдатам стало сторч. Офіцер закрив заслінку і жбурнув клітку в куток.

Піт юшив йому по лобі. Полотняний комбінезон геть вкрився темними плямами поту і подекуди поприлипав до тіла. Лейтенант удавав, що цілком володіє собою, але голос йому тремтів, коли він зловісно-ласкавим тоном звернувся до капрала:

— Може, краще було б поки що заткнути мадмуазель рота кляпом?

— Я говоритиму, вже говоритиму, — застогнала Д'їла і зайшлася риданнями.

Лейтенант зробив солдатам знак розв'язати дівчину. Її перетягли ближче до шкіряного дивана, що стояв у кутку, і вилили на голову води.

Д'їлу бив дроз; час од часу тіло її зводило судорога.

Солдати вийшли з кімнати. Лейтенант витяг з кишені портсигар і, ступивши до дівчини, простяг їй сигарету. Але руки в неї надто тремтіли, годі було й думати втримати сигарету. Він закурив сам і встромив запалену сигарету їй у рот. Д'їла глибоко залягнулась, і на обличчі в неї відбився ледь помітний вираз вдячності.

Лейтенант повернувся до письмового столу. Сів, запалив і собі. Мовчки дивився на дівчину, яка остаточно знесиліла.

— Якщо жінки вважають за можливе втручатися в чоловічі війни,— стиха заговорив згодом,— ми не маємо права поблажливо ставитись до них. Я не знаю, скількох

французьких солдатів ви вже встигли занепастити,— адже ви, без сумніву, неабияк розумієтесь на цій справі. Та це мене не обходить. Мені доручено здобути відомості про ворога, і я доможуся свого, дарма, що ви жінка. Отже, скільки часу ви перебували в тому будинкові?

— Чотирнадцять днів.

— Чи знали господарі, хто ви така?

— Ні.

— Ви брешете. Та я дарую це заради вашої мужності. Нехай це піде на користь мідникові. З якою метою ви прибули до цього міста?

— Мені було доручено організувати повстання.

— Де містяться ваші склади?

Д'їла глянула на лейтенанта. Щур вовтузився в клітці. Дівчина зволикала з відповіддю. Раптом здригнулася, зітхнула, знову глянула на офіцера. Погляд її свідчив про те, що цієї хвилини вона остаточно втрачає повагу до себе.

— На Гончарній вулиці. Там є чоловік на ім'я Ахмед. А втім, може зараз вони кудись перебралися.

— Цього вони не могли зробити. Вихід з того району суворо заборонений. Хто був у вас за зв'язкового?

— Ахмед.

— Іще хто?

— Більш нікого.

— Це теж брехня. Та байдуже. Ми примусимо Ахмеда заговорити. Якщо не пощастить — звернемось знову-таки до вас. Лейтенант викликав вартового.

— Подбай, щоб дівчину добре нагодували й покладали спати,— наказав він.— Потурбуйся, щоб її не будили вдосвіта. Вона заслужила на відпочинок.

Коли дівчину виводили, він підвівся й легко вклонився їй. Але Д'їла не звернула уваги на це. Де й поділася її легка, пружна хода? Йшла зігнувшись, скулившись, човгаючи ногами по підлозі.

Лейтенантові спала на думку троянда, яку він бачив колись. Геть розтоптана, із зламанним стеблом, зібгане листя мляво звисало додолу.

Він знову викликав солдата і простяг йому папірця, на якому було занотовано свідчення Д'їли.

— Простеж, щоб капітан негайно отримав це,— наказав він.— Важливі відомості.

Коли кроки завмерли у коридорі, лейтенант схилився над письмовим столом, обхопивши руками голову. Сльози струміли йому по обличчю, падали на папери. Та він не помічав цього. Вирвав із блокнота аркуш, написав кілька слів.

Висунув верхню праву шухляду письмового столу. Якось мить затримав руку на

холодному металі пістолета. Тоді вистрілив у скроню.

На аркуші стояло:

«Пане полковнику. Я більш не можу».

Щур шкрябався у клітці...

Сержант іноземного легіону, який стояв у барі коло самої стойки, мав стомлений вигляд. На худорлявому обличчі навіть крізь засмаглу шкіру проступали синці під очима. Це був уродливий хлопець з правильними рисами і трохи випнутим підборіддям. Разом із блакитними очима, які зорили з-під білявих брів, це свідчило про впертість вдачі. Коли ж до цього додати, що був він атлетичної будови при зрості біля ста сімдесяти сантиметрів, а добре розвинуті стегна солдата наводили на думку, що він неабияк танцював самбу, то не дивно, що не одній дівчині від нього паморочилось у голові.

Дружина власника бару, родом із Індокитаю, щойно подала йому кухоль холодного пива, і він, іще не покуштувавши, задалегідь, здавалося, смакував ним, відчувуючи насолоду від легенького повіву вітерця над головою. Сержант залюбки відвідував цей бар, тому що власник його був старим легіонером і в них було чимало спільних знайомих. Після десятирічного перебування в Індокитаї той не відновив договору, разом із дружиною переїхав до Орана і відкрив оцей бар.

Солдати приходили сюди вихилити чарку, згаяти час і трохи розважитися, не вдаючись, проте, до бешкетів. Крім випивки і розваг їм було байдуже до всього. Вихиляючи пляшку за пляшкою, вони поступово доходили до стану цілковитого отупіння. Тоді чалапали нагору, де були ліжка, що в

них завжди можна було відіспатись. Наступного ранку прокидалися з обважнілими головами й бридким присмаком у роті; перш ніж повернутися до казарми, пили міцний чай без цукру.

П'єр саме готувався розпочати цей тур. Він криво посміхнувся хазяйці, коли та поставила перед ним першу пляшку чудового холодного датського пива, співчутливо глянувши при цьому на хлопця. Вона вже не раз розмовляла з чоловіком, що, мовляв, не слід дозволяти солдатам пиячити до нестями. Це могло призвести до конфлікту з поліцією.

П'єр зробив перший ковток. Біля входу почувся шурхіт. Завіса, зроблена із скляного намиста, розсунулась, і до бару увійшла дівчина. Вона виглядала досить пристойно. Біла блуза вільно спадала на вузьку полотняну спідницю, яка щільно облягала її струнке тіло. Чорне волосся коротко підстрижене, обличчя засмагле — дівчина, певне, не вживала косметики, окрім губної помади. Хода в неї була пружна, груди злегка коливалися під блузою. Коли сідала на табурет, одна сандалія спала на підлогу. Дівчина не звернула на це жодної уваги.

Гарсон Поль вийшов із підсобного приміщення. На ходу натягаючи білу куртку, ввічливо запитав:

— Чого зволите, мадмузель?

— Будь ласка, пива.

— Бажаєте холодного?

— Так, прошу.

— Місцевого, датського чи голландського?

П'єр заплющив очі. Який красивий голос, як гарно вона розмовляє! Заради самого тільки голосу можна позалицятися до неї. Розплющивши очі, він заходився уважно оглядати дівчину, роздягаючи її в думках. Боса нога вільно звисала з високого табурета, лінія стегна була напрочуд гарною. Мабуть, приємно було б попестити її. Він ковтнув пива, випростався, відшукав у кишені пачку сигарет. Витяг одну, неквапно підніс собі до вуст.

Подумавши трохи, запропонував сигарету дівчині. Йому здалося, що його слова: «Чи не хочете закурити?» — прозвучали якось неприродно і надто гостро. «Наче спитав — чи не хочеш переспати зі мною?» — подумав він.

Дівчина зиркнула на нього своїми чорними очима і перевела погляд на простягнені сигарети. Посміхнулась.

— Вдячна, пане генерал.

П'єр вишкірив зуби:

— Маршал, з вашого дозволу, маршал Сахари.

В останніх словах відчулася гіркота, та солдат опанував себе і вів далі з байдужим виглядом:

— Вип'ємо за здоров'я людини, що винайшла пиво?

— З охотою.

Деякий час вони сиділи мовчки, дивлячись просто перед себе. Пляшки правили їм за дзеркало, і вони змогли непогано розгледіти одне одного. Зненацька очі їх зустрілися на одній і тій самій пляшці, вони разом посміхнулися й одвели погляди.

— Сьогодні пече,— сказав П'єр.

— Просто жахливо. Якщо не купатись, то можна розплавитись.

— Авжеж,— підтвердив П'єр і подумав: «Де ж я отак спохвату дістану плавки?»

— Ви мешкаєте в місті? — спитав він.

— Ні. У Бель-Абесі. Я приїжджаю сюди раз на тиждень, щоб побачити нормальних людей і випити холодного пива.

— А де ви купаетесь?

— Унизу, по той бік гавані.

— Я саме мав на думці податися туди. Може, підемо разом?

На обличчі дівчини відбилосся вагання. Вона знизала плечима й сказала:

— Якщо хочете. Зараз я піду додому по купальний костюм і повернуся за півгодини.

Вона вийняла з кишенки спідниці сто п'ятдесят франків і, не звертаючи уваги на протестуючий П'єрів жест, поклатла гроші на прилавок, тоді, не оглядаючись, вийшла на залиту сонцем вулицю.

— Хто вона така? — спитав П'єр.

Гарсон наблизився до столика.

— Я й сам не знаю. Вона час од часу навідується сюди, найчастіше зранку, до полудня, а трапляється — й увечері. Завжди буває сама, з солдатами не хоче мати нічого спільного. Мовляв, воліє посидіти сама, послухати музику, подивитися на людей.

— Як на твою думку — вона прийде?

За півгодини дівчина повернулась. П'єр устиг вискочити й купити плавки, і вони провулками попрямували вниз до моря.

— Може, поїдемо автобусом? — запитав він.

— Краще пройдемо пішки.

— Як ваше ім'я?

— Зови мене просто Лілі. А тебе як звати?

— П'єр.

— Звідки ти?

— З Парижа.

— Це, мабуть, шикарне місто?

— Ще б пак!

П'єр заходився оповідати про Париж. Він цілком поринув у спогади, і це надало його розповіді красномовства, яке взагалі не було йому властиве. Він згадав про свого батька-листоношу, про матір, яка сама шила одяг двом його сестрам.

— Їй досить лише раз побачити у вітрині нову модель, і вона вже може дома пошити плаття, яке виглядатиме, наче в жур-

налі мод. А моя сестра заручена з інженером, та вона вже й зараз кирпу гне, майже ні з ким із знайомих не вітається на вулиці.

— А чого ти в легіоні?

— Хай йому біс! Адже це з кожним може трапитись. До речі, мій строк незабаром кінчається.

— Ти сержант, правда ж?

— Можеш так мене називати. Та під три чорти з усім цим!

Лілі замовкла, нишком поглядаючи на його милое обличчя. Їй було відомо, що означали орденські стрічки в нього на грудях. Це був воєнний хрест та медалі за Індокитай.

Наближався полудень, і людей на пляжі було небагато. П'єр і Лілі повернулися спиною одне до одного й переодяглися, а тоді обмінялися швидкими поглядами й побігли до скелі. П'єр пропустив дівчину вперед. У білому купальному костюмі, вона мала такий апетитний вигляд, що в нього виникло бажання вкусити її за плече. Вона пірнула в воду сторч головою, він за нею. Стрибнув досить незграбно, був радий, що вона не бачила. Плавали щось із четверть години. Він плив навмашки, оббризкував дівчину, силкувався пірнути під неї, але не зумів. Базікали, весело сміючись, і хлюпались у воді. Зрештою спокійними розмірними помахами попливли назад до скелі. Він видерся перший і допоміг їй вилізти з води. Плече в неї було тендітне, але мускулясте. Тоненький купальний костюм щільно облягав тіло, і рука йому трохи затремтіла. Дивлячись повз нього, дівчина збігла нагору, туди, де лежав її рушник. Він пішов слідом, запалив сигарету й сів, знічів'я спостерігаючи краплі води, що стікали йому по грудях. Лілі витерлась і лягла поряд, підстеливши рушника.

— Я теж хочу сигарету.

Він простягнув їй щойно запалену, а собі взяв другу. Ненароком зачепив мокрим пальцем кінчика сигарети, і вона запалилася криво, з одного боку.

Лілі торкнула рукою вже побілілий шрам на його правому плечі.

— Де ти доп'яв це?

— Чому дівчата завжди розпитують про такі речі? Хіба не однаково? Як на мене, нам тут непогано.

Лілі рвучко відсмикнула руку.

— Даруй.

Кинувши погляд на її зняковіле обличчя, П'єр посміхнувся:

— Це я маю просити пробачення. Розумієш, нерви в мене вкрай пошарпані. Адже ми і є оті «стомлені війною хлопці», що про них просторікують там, на батьківщині, солов'ячкі буржуазні газети, водночас щосили підтримуючи продажних політиканів. От

і я один із тих «мужніх синів Франції», що тільки й мріє, як би дістатися на батьківщину, на рідне гнойовище, з мізерною пенсією, аби не здохнути, і без роботи! Волоцюгам, що повертаються з Індокитаю чи Алжиру, годі й мріяти про те, щоб влаштуватися на «пристойних» фабриках. Адже саме вони, мовляв, спричиняються до заворушень серед робітників. А втім, краще розкажи мені про себе. Що ти робиш?

— Я живу у хазяйки. А сьогодні відпочиваю,— посміхнувшись, відказала Лілі, не підводячи очей.— Це зовсім нецікаво.

— Звідки ти приїхала?

— З невеличкого села неподалік од Марселя.

— Як же ти потрапила сюди?

— Звичайна пригода. Закохалася в хлопця, який забрав мене сюди, а потім покинув. Я залишилася тут. Додому нічого було їхати. Мені навіть на листи не відповідали. Адже я з порядної сім'ї, у нас семеро дітей, і жодна жінка з нашого роду не виїздила із чоловіком, не ставши з ним до шлюбу. Якщо я повернуся, це означатиме зайвий рот, доки десь не влаштуюсь. Та й поговоріть по селу. Яка і кому з того користь? Отже...— не доказавши, Лілі зробила рукою якийсь непевний рух.

Находила обідня пора, спека дедалі дужчала. Вони вирушили разом до маленького ресторану в гавані. Під час обіду жваво розмовляли, і, незважаючи на спеку, випили зайвого. Голови їм обважніли, і вони подалися до бару випити кави.

Згадавши про новий фільм з Бріджіт Бардо, вирішили піти подивитись.

Щось коло восьмої до бару зайшло двоє музик і почали грати. Раніше їх було троє. Та це було давно. Піаніст Жак повернувся на батьківщину.

Лілі і П'єр танцювали разом, виходило в них непогано. Поступово до бару понаходило чимало солдатів. Вони вилупили очі на Лілі і «роздягали» її, сьорбаючи пиво й стихаючи кидаючи з-понад склянок непристойні зауваження — ото, мовляв, поталанило хлопцеві! Дві повії, що їх привів із собою якийсь солдат, скося позирали на Лілі. Підчепила гарного хлопця, та й сама, ба, непогана на вроду, то й нехай скористаються з нагоди. Проте кожному й собі кортіло чогось приємного.

Наближалася дванадцята.

— Мені вже час додому,— промовила Лілі.

— Я проведу тебе.

— Ні, не треба. Я живу поблизу.

П'єр обливав губи. Йому було чомусь важко вимовити те, що мав на думці. Глянувши вгору, на вентилятор, який крутився на повну силу, він, нарешті, зважився.

— Може, зайдеш на хвилинку до мене,

перш ніж іти додому? Вип'ємо чогось. Я живу в готелі «Міньйон» отут на розі.

Сержант розплатився, і вони вийшли на вулицю. Лілі поклала руку йому на плече і, зіп'явшись навшпиньки, легенько поцілувала в губи. П'єр спробував обійняти її, та дівчина ухилилась так граціозно, що він навіть не відчув образи.

— Ти мені подобаєшся, але... іншим разом. На добраніч.

Повернулась і побігла вулицею. Він хотів наздогнати, та раптом спинився, скрививши губи у посмішці:

— До біса! Вона, певне, з пихатих. Невже обдурила? Мабуть, і досі водиться з тим хлопцем, що привіз її сюди.

Він трохи постояв коло бару. Повертатися туди не хотілось. Якщо заїде, там його одразу знімуть на глум. Не поспішаючи, почвалав вулицею. Може, зайти у бордель? Адже він бував там щотижня. Та ні, хай воно западеться! Гладкі дівчата з порожніми очима, від яких тхне потом, годинник на стінці, що видзвонює кожні п'ятнадцять хвилин, якщо не сплачено за довший час. Зараз це його аж ніяк не спокушало. Лілі не йшла йому з очей. І якого чорта вона втекла? Оце дівчинка!

Наступної середи, після полудня, П'єр знову завернув до бару. Він сподівався зустріти Лілі і в той же час хотів, щоб її там не було. Та вона прийшла. Він одразу відчув її присутність, але заборонив собі обертатися.

Вона поклала руку йому на плече і сказала:

— Ти ще й досі гніваєшся на мене, мій солдатику?

Від злості він ладен був скинути її руку, але натомість повернув голову й глянув на неї. Лілі сміялась, але очі в неї були серйозні. Він збагнув, що припав їй до серця, і щиро, приязно посміхнувся:

— Дурниці, швидше пий пиво і ходімо купатися.

Все йшло, як і минулої середи. Але пити каву пішли до іншого місця. Сиділи у відкритому кафе, просто на тротуарі, розглядаючи людей. Теревенили про се, про те, аби лише якось обійти те незрозуміло важке, що ніби стало між ними. П'єр кілька разів глибоко зітхнув, мимоволі вражений чарівністю своєї супутниці.

— Чи не піти нам зараз до тебе? — раптом мовила дівчина.— Випили б чогось. Розумієш, я мушу повернутися додому до дванадцятої, інакше не минути нагінки від хазяйки.

П'єр здивовано глянув на неї. Тоді посміхнувся і взяв її під руку.

Старий араб дав П'єрові ключа, вдаючи, що не помітив дівчини. Це аж ніяк не було

проявом нечемності. Навпаки — цим він підкреслював свою скромність.

Кімната була звичайна на вигляд. Найбільше місця займало велике металеве ліжко, обабіч нього лежали солом'яні циновки, замість килима. Віконниці були прихилені, крізь щілини пробивалось слабке світло, але вікна лишались відкритими. На столі лежав П'єрів планшет.

Ніяковіючи, молодий чоловік взяв сумочку із рук Лілі. Він не міг збагнути, чим викликана його раптова сором'язливість. Адже йому не вперше. Налив по склянці вина. Лілі відсунула склянку, він теж не випив...

Вони провели разом цілий вечір. Коли Лілі, нарешті, пішла, вона не дозволила проводити її.

— Люблю тебе,— мурмотів він, коли дівчина, уже вдягнена, нахилилась над ним, щоб поцілувати на прощання.

Не мовивши й словечка, вона тихенько причинила за собою двері. П'єр почув іще легенький стукіт її сандалій по кам'яних сходах і невдовзі поринув у сон. Уві сні він посміхався.

За кілька днів П'єр захворів.

Військовий лікар сказав:

— Дрібниця! Швидко позбудетесь. Але надалі раджу бути дещо розбірливим.

Повертаючись додому, П'єр лаяв Лілі на всі заставки. Ото ще клята сука! Молода, вдає з себе мало не діву і таке інше. Певне, тягалася з ким попадає, і ось маєте... Та й з нього гарний йолоп — закохався в якусь хвойду.

Він розреготався.

Наступної середи П'єр не пішов до міста. Тинявся по табору, безперестану гримав на солдатів, а ті не могли добрати, якого йому біса треба. Адже звичайно він був досить врівноважений.

П'єр то сумував, то в нього раптом спалахувала невимовна лють. Він уявляв собі, як Лілі потрапить йому до рук і він дасть їй доброго прочухана, відшмагає як слід, а тоді жбурне в стічний рівчак. Та за хвилину вже починав переконувати себе, що хворобу можна було підхопити і в убиральні. А можливо, її згвалтували?...

Наступної середи він знову подався до міста. Пив пиво зранку й після полудня. Коли бармену здалося, ніби сержант уже налігався по саму зав'язку, він всадовив його за стіл у задній кімнаті і поставив закуску. П'єр хитнув головою, хрипким голосом вимовив: «Мерсі» і повільно, якось невпевнено, заходився їсти. Шлунок його, власне, не потребував зараз харчів, та він присилував себе, бо знав, що це для нього єдиний засіб припинити пиятику.

Була вже восьма, коли до бару раптом зайшла Лілі. Озирнувшись на всі боки, во-

на не поспішаючи наблизилась до стойки. Про щось стиха поспитала Поля; той низав плечима. Обличчя її набуло розчарованого вигляду. Сержант стиха замовив собі міцної кави й звернувся до хазяйки:

— Скажи Полю, нехай не говорить, що я тут.

Він поступово витверезювався.

До бару увійшло двоє цивільних. Побачивши Лілі, один з них здивовано звів брови і, ступивши ближче до неї, щось запитав. Дівчина витягла свою особисту посвідку і ще якогось папірця. Один із новоприбулих, певне, п'яний, заговорив так голосно, що чути було в усьому барі:

— Здається, трішки перебрала міру, зайшла на чужу дільницю, чи не так, моя дівчинко? Як гадаєш, що скаже твоя хазяйка, коли довідається, що ти стовбичиш тут цілісінський вихідний і маєш додатковий заробіток? А втім, якщо бажаєш, постав мені чарочку. Що ж до решти — я не проти, щоб побалакати з тобою наодинці.

П'єр підвівся з місця. У залі запала тиша. Солдати з одвертою ворожістю дивилися на поліцейських у цивільному. Лілі пополотніла. Гарсон торкнувся руки поліцейця, котрий звертався до Лілі, і промовив:

— Пане Дюпон, а чи не краще вам було б піти додому?

Товариш теж смикнув його за рукав.

— Додому? Чого б ото я мав іти додому? Адже це мій обов'язок наглядати за такими дівчатами. Я перебуваю тут у службових справах. Чи ви хочете стати поліцаєві на заваді під час виконання його безпосередніх обов'язків? Дозвольте, мадмуазель, ваш санітарний паспорт.

П'єр обома руками затулив обличчя. Піт юшив йому по лобі й щоках. Він випростався. Коли став на порозі залу, всі погляди звернулись до нього. Лілі, яка досі невпевнено, навпомацки шукала в сумочці документа, що його від неї вимагали, немов заціпеніла. Здавалося, вона зараз упаде із стільця — мусила міцно вхопитися рукою за край прилавка.

Солдати, які раніше зустрічали П'єра разом із Лілі, застигли в чеканні скандалу. Та й ті, які їх бачили вперше, зметикували, що молоді люди не чужі одне одному.

Поліцей теж збагнув це. Незважаючи на те, що був добре напідпитку, він угледів П'єрові ордени й зрозумів, що справа може обернутися зле. Адже в Алжирі усім було відомо, що не варт сваритися із нагородженими легіонерами.

П'єр ступив два кроки й опинився перед поліцаєм.

— З якого дива ви, пане, соромите мою наречену? — неприродно спокійно запитав він.

Почувши слово «наречена», один із сол-

датів, що сиділи за столом, вишкірив був зуби, та сусід міцно лягнув його по нозі.

— О пане лейтенант, це просто прикре непорозуміння. Я помилився, прийнявши цю даму за іншу.

Сищик ніколи й нікому не розповідав, що сталося з ним того фатального дня в барі. Він сплатив рахунок зубному лікареві й не домагався розслідування справи.

П'єр переступив через нього, обернувся і спитав:

— Може, в кого є зауваження?

Ніхто не відіззався.

Лілі принишкла в кутку. Її бив дрож.

П'єр узяв її під руку і вивів із бару.

Музиканти заграли бадьору застільну пісеньку, підхоплену десь під час мандрівки по Німеччині.

П'єр стояв на вулиці й мовчки дивився на Лілі. Дівчина стиха плакала, обличчя її не відбивало нічого, крім цілковитої безнадії та якоїсь внутрішньої спустошеності.

— Це довга й нудна історія,— зрештою заговорила вона.— Я не знала, що захворіла. Далєбі, я й гадки не мала про це. Хотіла щиро розповісти тобі, ким я була, і ким стала, але ж так приємно знову відчувати себе молодію, щасливою, відчувати, що тебе знов кохають. Та ти цього не зрозумієш... А втім, я й не вимагаю. Спасибі, що виволовив мене із скрутного становища.

Вона зробила несміливий рух йому назустріч, та П'єр не зрушив з місця — тільки дивився на неї. Він знав, що саме хотів запитати в неї, та слова немов застряли в свідомості, не даючи зібратися з думками. Нарешті здобувся на мову:

— Ти підеш за мене, Лілі?

Він притиснув її до себе, та дівчина плакала без угаву.

П'єр втирав їй сльози носовичком, умовляв заспокоїтись.

— Он же ж люди дивляться...

Це вплинуло.

Більш ні про що не балакали, аж доки не опинилися в його кімнаті.

— У нас багато спільного,— говорив П'єр,— більш, ніж тобі, може, здатися. Я прагну втекти від свого минулого, забути його. Тебе гнітить твоє минуле. Та ще невідомо, в кого воно брудніше. У всякому разі, твоє минуле не заплямоване кров'ю, як моє. Бачиш — я обертаюся на сентиментального йолопа. Це теж через війну. Зрештою, все це безглузда романтика. Тож посміхнися, хай йому біс! Чхати нам на всіх!

Посмішка з'явилась на її вустах, та по щоках текли сльози.

Лілі похитала головою.

— Мені любо слухати тебе, але ж ти дуже простодушний! Не знаєш, як у них ведеться. Слухай-но, я розповім тобі. Приїхали ми сюди з тим хлопцем. Щойно оселились

у готелі, як він зник невідомо куди. Виявилось, що заборгував комусь шістсот тисяч франків. Це для нього був єдиний «законний» спосіб влаштувати таку справу. Я могла або залишитися в готелі і як співучасниця відповідати за його борг — тоді мене запроторили б до їхньої страшної в'язниці. Розумієш? Адже члени муніципалітету, префект — всі вони разом є власниками акцій у будинках розпусти. Тепер мій борг уже зменшився до чотирьохсот тисяч. Це триватиме десять років, аж доки не розрахуюсь остаточно. Адже мені треба ще платити за своє утримання. Коли зістаріюся і змарнію — дістану дозвіл піти на вулицю. Але не раніше. О, це хитромудра система! Боляче навіть говорити про це.

— А де ж той хлопець?

— Звісно де: утік.

П'єр випростався на ліжкові. Лежав, втупившись поглядом у стелю.

— Ти не повинна вертатися туди.

— Але ж ти не уявляєш, як вони мстяться на дівчатах, які пробують втекти. Купорос, бритва або дешевий дім для кольорових...

П'єрові зненацька впало в око, що стеля геть потріскалась. Він мовчав. Гроші не були для нього проблемою. Він мав їх досить. Але не міг взяти до тями, щоб навколишнє життя могло бути таким осоружним, щоб скрізь панував такий розклад, така гидота. Розумів, що завжди і над ним, і над Лілі висітиме тягар... Ну, то й що з того?

Яка все це мерзота!

Він знав — якщо знайде в собі сили поврвати, то забуде Лілі, як забув товаришів, у котрих колись вірив і кращих за яких вже ніколи не матиме. Згадав свого друга Еріка, його похорон в Індокитаї, згадав почуття невимовної порожнечі, яке його тоді охопило. Збагнув, що не може піти від цього нового почуття, яке заволоділо ним; не може й не хоче. Не піде, навіть коли б ішлося про його власне життя. Він лишиться з Лілі. Все довкола було суцільним безглуздом. Разом вони повинні знайти якийсь шлях. В ньому промовляло якесь півсвідоме самонавіяння, надія на краще майбутнє.

— Я мушу йти,— сказала Лілі.

П'єр посміхнувся і підвівся з ліжка. Застромив руку в задню кишеню, витяг чекову книжку.

— Ми підемо разом, і я куплю собі дружину,— промовив він.

— Повісити його разом з трьома іншими, і на сьогодні досить!

Мохаммед кинув на офіцерів запитливий погляд. І хоч жоден з них і оком не змигнув, проте у кожного в душі ворухнувся острах: а чи не настала й моя черга? Та цього разу минулося.

Мохаммед неквапливо вийшов до саду. Чотири молодики стояли нагорі, на лавці, із зашморгами на шиях. Мотузи були міцно закріплені у колоді, яка простяглася від одного будинку до другого на триметровій висоті.

Мохаммед зробив знак своїм охоронцям. Вони відштовхнули лавку, а володар стояв і, мляво посміхаючись, спостерігав, як помирали четверо.

Він кинув на своїх офіцерів гострий погляд, немов бажаючи пересвідчитись, чи усвідомили вони значення того, що сталось на їх очах, і рушив назад до будинку.

Мохаммед був розумний. Він спритно користувався з протиріч, які виникали між французькими військами й алжирською визвольною армією. Слушною миті він офіційно перейшов на бік французів, і вдячні французи не втручались у те, що він чинив на підвладній йому території. А Мохаммед був таки заповзятливий. Він знищував кожного, хто наважувався стати йому на шляху чи бодай несхвально поставитись до методів його правління. В нього була мета, котрій він підпорядковував усі свої вчинки: якнайбільше грошей до власної скрині. Заможних людей він запроторив до власного концентраційного табору, звинувативши їх у змові з повстанцями, і вішав їх одного за одним, коли вважав за потрібне. Його поплічники, які дечого навчилися од свого володаря, теж не марнували часу, грабуючи, коли траплялася нагода. А втім, їх він також вішав, розстрілював чи катував до смерті.

Мохаммед був справжнім деспотом. Його боялися й ненавиділи, водночас залежачи від нього. Адже його попіхачі дезертирували з алжірської Армії свободи й знали, що на них чекає, якби вони потрапили до рук колишніх товаришів.

Мохаммед був кремезний чолов'яга років під сорок. У нього було засмагле обличчя, великий ніс, довга борода; глибоко посажені очиці ледь прозирали крізь складки жиру. На кожному пальці, за винятком мізинця й великого, він носив широку золоту обручку, на знак того, що мав владу над п'ятьма селами.

Обручок було п'ять — трьох пальців на лівій руці він позбувся, коли якось у його гвинтівки вирвало затвор. Мохаммеда вбило в житті саме золото: він не визнавав жодних цінностей окрім нього, не уявляв собі без нього щастя. Йому важило тільки те, що можна було захопити з собою. Мав у себе валізи, по вінця напхані щирим золотом у вигляді прикрас та давніх і сучасних монет: араби, як і французи, зневажали паперові гроші, які завжди могли знецінитись.

Мохаммед вірив тільки в золото. Його майно складалося з золота. З золота і з верблюдів.

Села, що над ними владарював Мохаммед, були занедбані і богом, і людьми; мешканці їх давно поринули в цілковиту безнадію. Палючий сороко, що долинав із неосвяжених просторів Сахари, вкривав сільські вулиці густим шаром піску; люди вже не зводили очей до неба і ходили, втупивши погляд у землю, не помічаючи нічого, крім брудних пальців на ногах.

Вони дихали ненавистю до Мохаммеда, та сила була на його боці.

І ось одного дня сталося те, що мусило статися. Проти Мохаммеда вирушив загін алжірської визвольної армії, який діяв неподалік від гір, що мріли, повиті серпанком, на тлі далекої смуги обрію.

Мохаммед послав у бій усіх, кого тільки міг; вирушив і сам.

З цього скористався Мустафа бен Шалеб.

Мустафа був молодий, йому ще не виповнилося двадцяти. Заручився був з дочкою торговця збіжжям, та Мохаммед повісив старого і накинув оком на його доньку.

Лиха доля не минула і батька Мустафи. Його шмагали батогами, аж доки він не виказав, де його чотири жінки ховали прикраси. Привласнивши їх, Мохаммед заспокоївся. Та батька Мустафи посіла хвороба. Він одмовлявся від їжі, навіть коли йому пропонували найласіші шматки. Старий поволі наближався до смерті, він наче символізував собою цей куточок світу, де життя раптом стало таким нестерпно важким, що годі було й збагнути, як то аллах міг послати на землю стільки зла.

Та син його Мустафа не скорився. Одного дня він украв у вартового, що заснув на посту, автоматичний пістолет. А сьогодні, коли селяни принишкли, замкнувшись по халупах і дослухаючись до віддаленої тріскотняви рушниць і автоматів, що раз по раз переривалась гуркотом гармат, Мустафа крадькома наблизився до будинку тирана.

Він знав, що там лишилося не більше чотирьох-п'яти солдатів.

Двоє з них, мабуть, стояли на варті, а решта відпочивали у хижці.

Мустафа підкрався до сплячих і вдарив кожного руків'ям пістолета. Вони щось замимрили спросоння, але так і не звелись на рівні. Тоді він сховався у затінку поза розлогим деревом, пильно стежачи за двома вартовими, які куняли, поглядаючи навсібіч і сердито нарікаючи, що мусять стовбичити тут, замість брати участь у загальній бійні. Мустафа зробив крок уперед і двічі натиснув на курок. Вартові упали. В посмішці юнака відбулося здивування — адже це так просто? Чи не цьому завдячував Мохаммед своєю владою?

У дверях хижок почали з'являтися голови. Чиїх це родичів забито? Та боягузам легше ведеться, коли вони ні про що не питають. Люди мовчки зиркали одне на одного, на втопану глиняну долівку двору, ніби шукаючи там пояснення злочину.

Захекано прибіг і той, у кого Мустафа вкрав пістолет. Завмер, прикипівши на одному місці і пильно дивлячись на забитих, на юнака, що тримав у руках небезпечну зброю. Відтак найманець поволі відступив назад.

Мустафа рвучко підніс пістолет.

Охоронець кинувся навтіки. Мустафа націлівся у цю людину, що бігла, здіймаючи босими ногами хмарки куряви серед посівів. Треба за всяку ціну вбити його. Пальці гарячково натиснули на спуск...

Тепер йому не можна було гаяти часу. Мустафа відібрав пару найсильніших і найпрудкіших верблюдів у загороді. Кілька шкіряних мішків наповнив водою, у решту понапихав Мохаммедових коштовностей. Вулиця була порожня. Стрільянина лунала дедалі дужче. Захопивши усе Мохаммедове золото, Мустафа подався у протилежний від бойовиська бік.

Мохаммед повернувся надвечір. Його загін був розбитий. Останні найманці стримували наступаючого ворога, а Мохаммед у цей час непомітно відступав разом із двома офіцерами.

Ось і настала пора зникнути із своїм золотом. Угледівши, що золота нема, Мохаммед пополотнів, і руки йому затремтіли. З німим запитанням глянув на своїх поплічників — ті мовчки вказали на забитих. За

кілька хвилин знайшли свіжі сліди. Взяли верблюдів і, захопивши у вартівні ліхтарі, усі троє вирушили по слідах Мустафи.

Ще сьогодні зранку Мохаммед міг покластися на своїх офіцерів. Але зараз — зараз він прочитав у їхніх очах зненависть, вони збагнули небезпеку перебування в пустелі з цією осоружною і страшною людиною. Він відчував, що офіцерам от-от стане зрозумілим, що паювати здобич на двох вигідніше, ніж на трьох, і що мати справу з мертвим тираном приємніше, ніж з живим.

Збагнувши це, він застрелив обох. Вибору не було — або він, або вони. Так було все життя. Або він, або інші. Він боявся людей. Саме через те й мусив так багато вбивати. Мусив — бо викликали жах. Та із кожним безкарним убивством, які він міг чинити завдяки ненормальному становищу в Алжирі, шлях його все вужчав, і ось зараз він опинився сам-один у пустелі, йдучи по сліду людини, що ошукала його, пограбувала його золото!

Три дні тривала гонитва. І ось Мохаммед помітив утікача. Це було опівдні, і радість охопила його.

Мустафа ще зранку завважив ворога.

Переконавшись, що його переслідує лише одна людина, Мустафа зрозумів усе. Що ж, правитель програє.

Мохаммед почав стріляти близько другої пополудні. Мустафа на постріли не відповідав. Та з'їхавши у видолонок, він зненацька зупинився й розпорів мішки з золотом.

Монети, прикраси, коштовні дрібнички посипалися в пісок. Вітер стиха шарудів піском, і в цьому шурхоті наче вчувалася погроза. Вітер нісся далі, до піщаних горбів, що здавалися безконечними; той самий вітер, який навів їх у цій пекельній пустелі.

Мохаммед натрапив на золото й пригломшено зупинився. Зіскочивши з верблюда, він з радісним сміхом кинувся до своїх коштовностей. Той ж миті пролунали постріли, і тварина, стікаючи кров'ю, впала на браслети, сережки, обручки... Вода ринула струмками з прошитого кулями мішка.

Мохаммед випростався. Глянувши на верблюда, що лежав мертвий поміж золотих коштовностей, він збагнув, що гонитві ще не край. Тепер треба продовжувати переслідування, щоб здобути верблюда й навантажити на нього золото. Якщо ж ні...

Червоними, запаленими очима тиран пильно вдивлявся у пагорки. Де він сховався? Чому він не стріляє, цей невидимий противник? Мохаммед крикнув:

— Гей ти, виплодку свині й віслюка, чому ти не стріляєш?

Стиха шарудів вітер йому на відповідь.

Мохаммед вибухнув реготом. Він збирав дорожності і, сміючись, знову розкидав

їх на всі боки. Потім схопив автомат і почав стріляти.

Ніхто не озивався.

Вітер міцнішав, здіймаючи де-не-де невеличкі рухомі стовпчики піску. Мустафа лежав у своїй схованці і дивився на людину, якої всі так боялись.

Мохаммед зібрав стільки золота, скільки міг понести на собі, і рушив далі, переслідуючи невидимого ворога. Юнак пильно стежив за ним, тримаючись віддалік, через деякий час Мустафа вилив у пісок трохи води. Мохаммед зупинився, витріщився на воду.

Спустилася ніч.

Вітер усе міцнішав.

Переночували на відстані двох-трьох кілометрів один від одного і зранку повели знову нерівну гру.

Коли повите золотавим серпанком сонце піднялося вище над обрієм, Мохаммед почав викидати своє золото. Він знемагав від спраги. Язик розпух і, здавалося, не вмщався у роті, суглоби боліли, очі перетворилися на дві щілинки поміж запилених повік.

Коли спека стала зовсім нестерпна, Мохаммед звів руки догори, до безмовного неба. Великий Мохаммед несамовито волав серед пустелі:

— Візьми все, що я маю, о, візьми все моє золото за ковток води!

Відповіді не було. Небо мовчало.

Все розжбурляв Мохаммед — золото, автомат, патрони. Сів посеред розкиданих речей, вихопив кинджал. Так він просидів кілька годин і надвечір побачив неясні обриси: противник наче плив над піском. Противник наближався непевною ходою, висолопивши язика. Мохаммед звів кинджал і бив, бив, бив ненависного ворога — та думки його були про воду, про одну тільки воду...

Наступного ранку, коли сонце освітило піщані пагорби, Мустафа згори дивився на людину, що непорушно лежала долі. Тримавши пістолет напоготові, юнак поволі рушив до неї.

Мохаммед лежав, випроставшись на весь зріст. Кинджалом він виірив яму в піску і встромив туди голову. Рот його був повен піску. Руків'я кинджала обвивав золотий ланцюг.

Вітер поволі сіяв пісок над мертвим, над пограбованим золотом, над зброєю.

Мустафа стояв мовчки.

Що принесе він своєму селу, своєму народові на доказ того, що страшні часи минули?

Він знав, що принести. Узяв п'ять перснів, які символізували владу тирана.

Страшний Мохаммед був переможений.

*З датської переклала
Савелій БАБЧИНАС та
Аркадій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ*

О ТИ, МОЯ НІМЕЦЧИНО!

ЛАСКАВО ПРОСИМО НА ЗУСТРІЧ ВЕТЕРАНІВ!

Малюнок Гейнца Борманна

Хелло, хлопці, вітаємо вас у Federal Republic of Germany¹. Ні, справді, ми дуже раді знову бачити вас, старих рубак!

Пам'ятаєте? Карантан, Сен-Мер-Егліз, Ан, Ліон-сюр-Мер, В'єрвіль, Шербур, Сен-Ло, Фалез, Байо, Гранвіль, Авранш? Там було не до жартів, boys². Ми, тоді ще зелені хлопці з 21 танкової та 352 піхотної дивізій, стояли просто у вас під носом, коли ви почали наступ.

А тут ще налетіла 12 танкова дивізія СС «Гітлерюгенд»! Мільйон чортів, що счинилося! Я й сьогодні добре пам'ятаю, як кілька ваших хлопців зіщулились у якихось кущах. Скрутненько їм, мабуть, довелося! Але ж і фейерверк був, хай йому біс! Ну, розвернув я тут швиденько свою гармату, та як ушкварив! І хлопців — як не було. Мокре місце лишилось.

Але по заслuzі й шана; ви нам теж ушипали перцю! Під Сен-Ло в наших як вдарив один важкенький, так у мене у вухах ще й досі чути його виття. Нічогісінько не вціліло, самі шматки розлетілися навколо.

Однак ми віддячили! Одного разу у Фалезі на самісіньку середину моста забрели кілька ваших ковбоїв. Що вони собі там думали, не розумію. Адже ж наш МГ-42³ — це не шприц для уколів. Трата-тата-фіїі! І — здоровенькі були!

Boys, я страшенно радий, що ви приїхали до нас. Давайте ж перехилимо по чарці з цієї нагоди! Та й ще по одній! Між іншим, у Салерно я теж був. От де божевільня була, хай їй грець! Гра в ката і мишку! Жах згадати, друзі, про ваші бомби!

І нічого з Італією не сталося. Mille grazie, meravigliosa, balissima Italia!⁴ І в Мальмеді, Сен-Віті, Гофалізі — там я теж був. Ну, я був уже стріляний горобець, будьте певні. І під Аахеном я воював. А Хюртгенський ліс! Веселеньке дільце було! Самі лише тріски залишилися. А шкода —

такий чудовий ліс! Але війна є війна, і шнапс є шнапс. Я ще добре пам'ятаю, як ваші прокляті Джебс¹ випльовували на наші позиції одну порцію ракет за одною. Тільки мокре місце! За фюрера та батьківщину!

Але ж, я гадаю, і наші «88» — це теж не дитячі іграшки. Добрячі гармати, га? Вогненна смерть, справжнє патрання танків.

Ну, а тепер, boys, ми — ветерани. Але, з другого боку, що було б, коли б це трапилось ще раз? Ото було б життя! Нам ще в ті часи, хлопці, треба було діяти разом, тоді б і в Європі все склалося зовсім інакше. Ну, нічого. Чого немає — може ще бути.

А тепер добре й уважно придивіться до нашого краю. Ви побачите, що в нас є ще порох у порохівницях. І наша зміна теж не дасть маху.

Отже, ще раз: ласкаво просимо у Federal Republic of Germany! Вище прапори! Ветерани марширують упевненим кроком. Разом з нами в цих лавах крокують душі наших однополчан, яких ми з вами колись убивали!

БРАТСЬКА МОГИЛА

Її зовсім легко приготувати.

І туди можна покидати все, що вже більше не знадобиться.

Братська могила глибока й широка.

Тхне хлором і ще чимось.

І в ній дуже тихо й спокійно.

Крім жвакання хробаків взагалі нічого не чути.

В братській могилі не змерзнеш, адже кожний може залишити на собі уніформу. Та й лежать усі, щільно притулившись один до одного.

Католики та євангелісти. Тільки не генерали! Ті лежать окремо.

Братська могила існує недовго.

Мине час, її переорють і на цьому місці посадять картоплю або кормовий буряк. Братських могил багато.

¹ Англійські ракетні установки.

¹ Федеративній Республіці Німеччини (англ.).

² Хлопці (англ.).

³ МГ-42 — німецький кулемет зразка 1942 року.

⁴ Тисяча подяк, чудова, найпрекрасніша Італіє! (італ.).

А якщо їх не вистачить, то легко викопати нові.
Навчитися цього неважко.

МАЙЖЕ МІЛЬЙОННИЙ ТИРАЖ

— Сідайте-но, сідайте, мій любий. Це у вас німецька краватка чи італійська? То я просто так. Сподіваюсь, ви відвідуєте церкву? Щодо мене, так мені цілком байдуже — віруюча ви людина чи атеїст. Але треба мати на увазі, що я не хочу, щоб базикали, нібито в моїй редакції працюють атеїсти. Сподіваюся, вам зрозуміло? До політичних партій ви не належите? Це добре, навіть дуже добре. Зрештою, ми — позапартійна газета, цілком незалежна. За винятком угод щодо оголошень і реклами, звичайно. Сподіваюсь, ви додержуєтеся дійсно демократичних поглядів? Ви палите? Одну хвилину — телефон...

— ...Чорт вас забирай, привезли вже знімки дружини федерального президента, чи ні? Що? Разом з її вівчаркою? Це ж чудово! Негайно в цинкографію. І зробіть кліше з фото американського гангстера в газетній камері, тільки швидше!..

— І скільки це ви отак за день випалюєте? Ну, і чарчину теж перехилиєте, га? Ні, не тут, боронь боже! Я маю на увазі — вдома або в пивничці. Ви, певно, жартівник. Англійською ви добре володієте, це для нас найголовніше. Я вимагаю від моїх редакторів, щоб вони досконало знали англійську мову. Це — головне. Бо як же можна зліпити задовільну статтю, не вміючи читати американських газет? Щоранку ви перегортаєте на своєму столі купу газет із Сполучених Штатів, розшукуєте все, що могло б згодитися, а тоді ми передруковуємо, або ліпимо щось «своє», як коли.

Цей костюм на вас — на замовлення шили, чи купили готовий? Останнє краще. Моя дружина дістає собі креми й таблетки для ванни майже задарма, по рецептах лікарнянської каси, хоч ми легко б обійшлися і без цієї економії.

Ви розмовляли з директором щодо окладу? Та нічого, не хвилюйтесь. Ми усе тут влаштували як слід. Ваші колеги на дозвіллі печуть різні там романи, статті з продовженнями, підвали і за це одержують додатковий гонорар. Мені байдуже, чи ви писатимете рано-вранці, до початку роботи, чи вночі. Ви маєте повну свободу дії. В усякому разі, якщо будете старанні, то справи підуть як по маслу. Діти є? Ах, боже мій, це просто чудово. Страшенно люблю малят. Тільки, на жаль, досі не знайшов часу, щоб завести власних.

Нашу газету ви знаєте? Відомо вам, який тираж? Отакенний! Га? Так, газета не одра-

зу стала такою. Коли я прийшов сюди, було ще дуже далеко до першої сотні. Та я швидко збільшив тираж. Суто психотехнічно, так би мовити. Чого хоче читач? Солідно і красиво поданих мерзот, захоплюючих злочинів з усім зрозумілою мораллю та хроніку великосвітського життя. Будь ласка! І я почав з життєпису останньої німецької кайзерші. В цей матеріал було вкладено багато душі, глибокої людяності, особливо в заключній серії опис зворушливої трагедії цієї жінки. Двадцять шість подач! А ще статті про окультизм, гіпноз, хіромантію і обов'язково—знімки тварин! Щоб тварини були в кожному номері, чорт їх забирай! — ось що я втовкмачую вашим колегам. Кицька біля миски з молоком; кізонька на квітучому лузі; пташка, що купається,— читачі до нестями захоплюються цим.

Ви не можете собі уявити, яку штуку утнув я колись із старою сивою кобилою. Ми запрягли цю шкапину у візок, доверху навантажений ящиками та тюками; шкуродер ушкварив шкапину по лобі, так що вона гепнулася на коліна, і тут підскочив фотограф. Доля коняки в місті! Ваш колега з відділу листів після цього кілька днів стогнав під купами співчутливих відгуків.

Ви не належите до спілки боротьби проти військової повинності або проти атомного озброєння? Та я просто так. Хвилинку... Телефон...

— ...То все дурниці! Що нам треба? Озвірілий дітовбивця і до того ж сексуальний злочин! Бракує саме таких знімків! Хоч би знову потонув якийсь учбовий парусник або бельгійський король одружився з міщанкою!..

...Це здатно розладнати нервову систему — зараз ми так близько до мільйона примірників, а в світі все тихо, жодних подій, чорт забирай! Отже, мій дорогий, починайте з рубрики: «Пан Пашке говорить те, що є!» Це винятково відповідальне завдання. Все залежатиме, насамперед, од психологічної інтуїції. От, наприклад, ви прочитали десь, що на якомусь курорті люди скаржаться на дитячий галас і розвішані пелюшки. Тоді ви виступаєте проти цих вередунів: «То що ж із цього? Хіба наші діти не мають права на життя, га? Ці буркуни, мабуть, уже забули, що й самі колись накладали повні пелюшки?» Або ви читаєте, що на курорті обладнали дитячий майданчик. Ви обурюєтесь, гримаєте: «Як, значить, про курортників ніхто не дбає, га? Ці бідолашні, знедолені люди, які хочуть відпочити, мусять слухати дитячий лемент? Цього вони і вдома матимуть доволі, не варто їхати на курорт». Тямите?

Все залежить від того, як підійти до справи. От минулого тижня один військовий лі-

кар застрелив чоловіка, який брутально зганьбив його дочку. І ви пишете: «Звичайно, так і треба! Таких мерзотників слід карати одразу ж. А якби це сталося з вашою дочкою, хіба ви не вчинили б так само?» А якщо хтось убив військового лікаря, ви пишете: «Що ж воно робиться? Хіба у нас є суди Лінча? Так далі тривати не може!» Ви мене розумієте? Головне: жодного слова про політику, релігію або соціальні проблеми. На це в нас суворе «табу».

Тарифні ставки ви бачили? Три місяці випробувального строку, попередження про звільнення за день, звичайно. Хвилинку... Телефон...

— ...Та що ви кажете? Королева Англії вагітна?! Чоловіче, негайно зупиніть машину. Дайте шапку: «З сьогоднішньої ночі Венера стала англійським супутником»...

Отже, мій дорогий, почувайте себе у нас як вдома. Завжди думайте про свою високу відповідальність: бути журналістом, це значить — бути пророком правди! Це потребує виключних якостей характеру і, звичайно, високого інтелекту.

...Я потихеньку вийшов звідти і написав мого першого «пана Пашке, який говорить те, що є!»

Старанно і з розумінням свого обов'язку зробив я цей допис.

Тепер я — людина шановна. Я маю стандартний будиночок, пральну машину, малолітражку і телевізор. Дружина моя здорова, а дітей дуже люблять усі сусіди.

І після цього ще кажуть, буцімто в нашій чудовій Федеративній Республіці немає ніяких шансів для інтелігентних людей!

„ГОЛОС АМЕРИКИ“

Спалахнула сліпучобіла блискавка, освітивши небо і землю. Зайнялось ясно-блакитне світло, замерехтіло, затремтіло, почало переливатись і набирати м'якого фіолетового тону. Потім воно перетворилось на ніжно-помаранчове, непевне й легке, мов подих, а за мить спалахнуло ясніше, яскравіше. І ось виникла вогненна куля! Дивовижна й велетенська, аж до неба. Вона все більшає і росте. Здавалось, вона ростиме безмежно. Та нараз куля луснула, безслідно зникла, а натомість з'явилася й роздулась куля крижана, злетіла вгору, в стратосферу, блискуча, як сніг, м'яка, як вата. Незвичайний спалах, незвичайне сяйво в синяві небесної безодні.

Картина, гідна самого бога!

Хіба порівняєш із нею брудносірий дим вибуху звичайного снаряду! А як прозаїчно рветься міна! Здіймається чорна хмара

із смердючої вибухівки, з вогнем усередині. Як нудно вмирати в цьому поросі й бруді, не бачачи яскравого світла, як жахливо залишити життя, не діставши душевного задоволення!

Як це брутально й буденно!

І яка чудова ця симфонія барв, ця хмільна краса вогню. Вогню неосяжного в своїй величі й чистоті, породженого силами атома, створеного для тих, хто хоче вмерти!

Вмерти пишніше й швидше ніж будь-коли, сп'янілим від хвилювання, у вирі краси увійти в історію батьківщини.

Яке щастя!

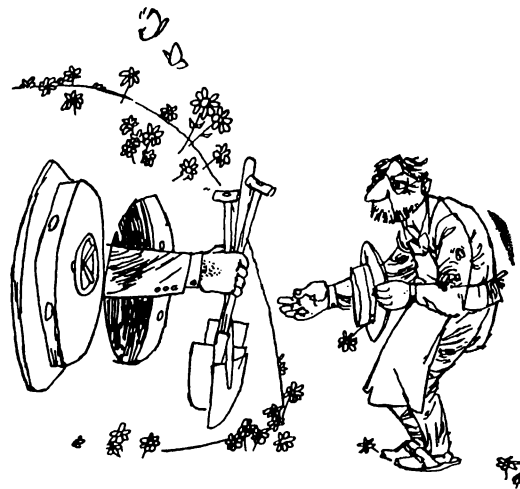
А кому ми зобов'язані цим прогресом на службу людству?

Сполученим Штатам Америки!

Помолімось же: «Отче наш...»

«My Home is My Castle¹»

Сповнені надій та оптимізму після програної війни, ми побудували собі житла. Виникли елегантні, із смаком оформлені квартири з усіма сучасними вигодами й комфортом. Зараз повсюди можна бачити гарненькі будиночки із затишними садками, з прикрасами басейнами для плавання й тими альтанками, з сонячними подвір'ями й просторими площадками для ігор і прогулянок. Ми живемо красивіше і краще, ніж будь-коли.

Зараз настав час ступити іще на крок уперед і подбати про нашу безпеку, про захист дорогоцінного життя наших близьких. Нашим житлам потрібні ще бомбосховища. Надійні сховища, в кожному з яких, в разі потреби, на довгий час могла б укритися ціла сім'я. Таке будівництво краще було б розпочати негайно. Треба зняти дерен і виїняти ґрунт до дванадцяти метрів завглибшки. Після укладки фундаменту будується

¹ Мій дім — моя фортеця (англ.).

постійне залізобетонне сховище з різноманітними приміщеннями.

Вам слід завчасно обговорити з архітектором усі свої бажання щодо цього. Адже господиня не зможе відмовитись від великої практичної кухні. Господар не схоче позбавити себе звичної ванни. Дітям потрібні окремі затишні кімнатки, де вони у тяжкий час змогли б гратися в спокійній обстановці. Необхідні вимоги до цієї будови: два запасних виходи, надійна вентиляція і власне постачання електрикою, лічильники Гейгера й дегазаційне устаткування. Бетонне покриття бункера має бути не менше п'яти метрів завтовшки.

Коли будівельні роботи буде закінчено, треба знову насипати землю і добре її

утрамбувати. Вентиляційні відводи треба замаскувати виткими рослинами, а навколо запасних виходів дуже естетично виглядатимуть клумби. Коли прийде весна, а в садку все зазеленіє й зацвіте і будуть зняті зимові рами — бомбосховище не впадатиме у вічі. Звичайно, це глибинне будівництво завдасть деякого клопоту і порушить звичне життя. Будівельні роботи внесуть у дім певні незручності, та зате як приємно буде згодом усвідомлювати, що на випадок потреби і небезпеки ви маєте, де сховатися.

Отоді ви й зробіть іще більше: дайте садівнику, шоферові й іншій прислузі пару лопат, щоб і вони про всяк випадок викопали собі щілину.

Переклад з німецької.

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

ПОЧИНАЮТЬ РОЗУМНІШАТИ. Скульптор-абстракціоніст Генрі Мур запропонував свій твір «Лежача жінка» місту Лейчестер за ціну значно нижчу, ніж ті, які звичайно платять за роботи абстракціоністів. Муніципалітет Лейчестера, однак, відмовився від «скульптури», заявивши, що вона є нічим іншим, як «купою бляхи середньої якості».

СУДОВА НОВИНА. В Нью-Йоркському суді офіційно дозволено жінкам — народним засідателям займатися в'язанням під час судового розгляду. Винесено спеціальну ухвалу, в якій зазначено, що це заняття не знижує уваги засідательок.

І В НЕЛЮДІВ Є СВОЯ «МОРАЛЬНІСТЬ». На телестудіях франкістської Іспанії панує «моральність» найвищого рівня. Нещодавно в барселонській студії мала виступати відома французька співачка Мішель Арно. За хвилину до початку її виступу до Арно підбіг співробітник студії із шаллю в руках. «Прошу негайно натягти на себе шаль, — зарепетував він, — інакше ви не зможете виступати». Як потім виявилось, це був представник урядової цензури, який вважав, що декілька на концертній сукні артистки є «образою моральності».

ПАНІКЕРИ ЗА РОБОТОЮ. В Сполучених Штатах Америки нині рекламують новий тип протиатомного бомбосховища... для корів. Перше атомне сховище на 250 корів уже будується в штаті Небраска.

ПОДАЙТЕ БІДНИМ... Нещодавно іранський шах та його дружина Фара Діба зробили подорож по західноєвропейських країнах з метою домогтися грошової позики для Ірану. Під час поїздки шахиня на прийом одягала брильянтову діадему вартістю в 400 тисяч доларів, колье в 300 тисяч доларів, брильянтові сережки вартістю в 50 тисяч доларів, браслетку в 100 тисяч доларів. За підрахунком одного ювеліра всього на Фара Дібі було дороговцінностей на суму близько мільйона доларів. Під час зустрічі з президентом Франції де Голлем шах одержав від нього подарунок — пістолет. Газети роблять припущення щодо мети цього подарунку: чи допомогти шахові охороняти дороговцінності своєї дружини, чи захищати свій трон, який останнім часом дуже помітно захитався.

ЛУЇДЖІ ПІРАНДЕЛЛО

В цьому році минає дев'яносто п'ять років з дня народження Луїджі Піранделло, визначного італійського новеліста й драматурга Піранделло, сіцилієць з походження, викладач стилістики за фахом, письменник з покликання, залишив неабиякий літературний доробок: п'ятнадцять томів новел, кілька романів («Грішниця», «Небіжчик Маттіа Паскаль», «Крутиться», «Один, жодного, сто тисяч») і кільканадцять п'єс, яким насамперед і зобов'язаний славою як в Італії, так і за її межами.

Твори Піранделло — це літопис сучасного йому італійського життя, яким жили тисячі звичайних простих людей, життя буденного, важкого, страшного в своїй безпросвітності. Твори Піранделло написані рукою вдумливого художника, уважного спостерігача, тонкого психолога, людини, сповненої глибокого співчуття до своїх нічим не визначних, багатостраждальних героїв. Переважна більшість цих творів оповита смутком, а часто й безнадією. Песимізм Піранделло має своє соціальне коріння, якого треба шукати в тодіш-

ній італійській дійсності, в ідеологічних впливах часу. Творчість письменника припадає в основному на два перші десятиріччя двадцятого століття, на роки першої світової війни, зростання імперіалістичних прагнень великої італійської буржуазії й наступу фашизму. Це час, коли ще разючіші стали злидні широких трудящих мас Італії й поневолення селянства, ще одчайдушніша боротьба за існування в колах інтелігенції, «маленьких» людей, знедолених війною, пригнічених безробіттям і поглибленням економічної кризи в країні. То була криза не лише економічна, але також політична й ідеологічна, криза, яка свідчила про цілковитий розклад буржуазного світу.

Італійська література й театр того часу були на роздоріжжі, власне, зайшли в безвихідь. Різноманітні декадентські напрями все більше ширились в італійському мистецтві, остаточно витиснувши з літератури традиції правдивого зображення життя, властиві веризму, й традиції народного театру, які ще були досить міцні на-

прикінці минулого століття. Футуристичний театр, театр «присмерку», театр «гротеску» — все це були експерименти, які не оновлювали мистецтва, а вели його все далі від реалістичних принципів, від зображення живої людини, яку на сцені заступали маски або маріонетки.

Декадансу в італійській літературі й театрі творчість Піранделло протистоїть перш за все своїм гуманізмом, здатністю розуміти й поділяти страждання тої людини, яку він бачив у повсякденному житті. Але ця людина в його творах завжди жертва й майже ніколи не борець. Вона протестує проти потворної дійсності, але найбільше, на що вона здатна, — це самогубство. Дівчина Рафаела, покинута своїм коханим (новела «Простісінько в серце»), Канделора з одноіменної новели, дружина художника, змушена продавати себе різним «меценатам», що давали їй чоловікові можливість творчо працювати, студент Чезаре, в якого ко-

лишній коханець матері відбирає брата-немовля, єдину його втіху (новела «В мовчанці»), не знаходять іншого виходу із своїх життєвих труднощів, як вкоротити собі віку. І це не випадково, це зумовлено всім світоглядом письменника. Піранделло не вірив у революційну перебудову світу, політична боротьба йому здавалась безглуздою метушнею, він не бачив тих класових сил, що стояли за нею, а самі лише інтриги, честолюбство, боротьбу за владу й гроші. Значний вплив мали на письменника й реакційні філософські течії того часу. Найбільше він схилився до суб'єктивного іdealізму, під впливом якого вважав життя недоступним для пізнання, підкореним грізній таємничій силі, що визначає долю окремої людини, безпорадної й незахищеної, якою справді була «маленька» людина в часи загальної післявоєнної кризи. Іdealістичне сприймання світу приводить його до переконання в ілюзорності життя, в роздвоєності людини, внутрішня суть якої і зовнішнє її виявлення ніколи не збігаються. Отже, неспроможний збагнути соціальні закони, Піранделло іdealістично пояснює хаос, безладдя, непорядкованість суспільного життя в сучасній йому Італії. Ці погляди письменника найбільше позначились на його романах, а також на драматургії, до якої він вдався тоді, коли вже був відомим новелістом. І все ж таки, незважаючи на іdealістичні впливи, на песимістичне сприймання дійсності, Піранделло не був представником декадансу. Розкриваючи особисті драми своїх персонажів, зображуючи їх життєві труднощі, він несвідомо змалював соціальну трагедію всього італійського народу, хоч цій правдивій картині й бракує повноти. І перш за все тут треба звернутися до

новелістичної спадщини письменника.

Нужденне життя селян розкривається на сторінках новели «Молодший син»: вбогі житла без вікон, з кам'яною, як брук, долівкою, що одночасно правлять і за стайню, обдерті чи то й голі діти на смердючій вулиці, які копирсаються в пилу й купах гною, між ними блукають старі в лахмітті, худі й виснажені, наче примаїри. А молоді дужі чоловіки, зневірившись у можливості людського життя на батьківщині, емігрують цілими партіями до Америки — шукати за океаном багатства й щастя. Плаче за ними рідна земля, плачуть голодні діти й нещасливі матері, як стара Мараграція, що виплакала очі за синами, які поневіряються десь там на чужині, покинувши її напризволяще.

Кращі новели Піранделло позначені простотою й життєвістю сюжету, виразністю мови, вмільм розкриттям внутрішнього світу звичайних, негероїчних героїв. Читача хвилює сімейна драма скромного службовця, щирого й довірливого Мартіно Лорі, який після смерті коханої дружини й дочки, через двадцять років дізнається про зраду жінки, про лицемірство свого друга й благодійника, про те, що дочка зовсім не була його дитиною (новела «Все, як у порядних людей»). Читачеві зрозуміла ненависть і бажання помсти, що охоплює Маттіа Скала, у якого шахрай К'яренца відібрав усе найдорожче (новела «Дим»). Автор уміє викликати симпатію до бідної калки Клементіни («Три думки горбатої»), такої стійкої в своєму нещасті, скромної й невибагливої, яка нещадно жене від себе будь-які ілюзії й спокуси. Не можна не відзначити майстерної побудови цієї новели, граничної чіткості, з якою три думки горбатої дівчини, по-

слідовно виникаючи в її голівці, розкривають її психологію, всю її вдачу. Зовсім інший художній прийом, взагалі мало йому властивий, застосовує письменник в проїнятій глибокою людяністю новелі — «Тісний фрак», в якій старий учитель, залишивши працю, влаштовує шлюбні справи своєї учениці-сироти, дбаючи про її майбутнє щастя. З легким доброзичливим гумором зображено пригоди й труднощі вчителя Горі, що їх він зазнає через тісний одяг, і разом з тим не можна не дивуватись мужності й енергії, з якою він перемагає опір бундючних родичів нареченого й досягає своєї мети.

Піранделло засвоїв і продовжив у своїй творчості кращі риси веризму, цієї різновидності натуралізму на італійському ґрунті, що на початку ХХ століття став відходити в минуле. Біографи Піранделло вказують на веристів Капуана й Верга, як на його вчителів і попередників. Дійсно, Піранделло вчився в основоположників веризму й правдивого зображення дійсності, й уваги до скромної простої людини, до її недолі й страждань, але в той же час він менше наголошує на біологічних чинниках людської поведінки, кращі його твори позбавлені характерних для Верга фаталістичних мотивів, і психологія його персонажів розкрита глибше й майстерніше, ніж то було у веристів.

Саме це й становить його особистий цінний внесок в італійську прозу.

Та в обмеженості соціального протесту Піранделло знову-таки має багато спільного з веристами. Небагато знайдеться в нього новел, в яких критика безпосередньо звернена на ті чи інші соціальні явища, і все ж, такі твори в Піран-

делло є. До них належать, насамперед, антиклерикальні новели, наприклад «Щасливці», твір, що викриває користолюбство духівництва, або «Благословення», де зображений сільський священик, настільки позбавлений людяності, що з його вини помирає дитина вбогої селянки, якій він відмовив у допомозі. Критична спрямованість властива й тим новелам, де письменник картає силу поговору, пліток і «громадського» осуду в умовах відсталого італійської провінції, як наприклад в новелі «Нене і Ніні». Не менша гострота властива й тим новелам, що викривають засоби політичної боротьби в італійських містах, а разом і представників політичних партій і місцевої влади («Дурень», «Його величність» та інші). Але зображуючи нікчемних політичних діячів, дотепно глузуючи з них, автор не протиставляє їм організованого протесту народу, бо не вірить у нього й не бачить революційних перспектив. Та поза намірами самого автора, незважаючи на наявність в деяких його творах фаталістичних мотивів, його новели в своїй сукупності — обвинувальний акт владарям буржуазної Італії, які несуть відповідальність за покалічене життя цілої армії «маленьких» людей, що марно шукають на своїй батьківщині хоч крихітного, скромного щастя.

Драматургія Піранделло становить нове й своєрідне явище не лише в його власній творчості, але й в усьому італійському театрі. Ні театрові футуристів, ні драматургам численних декадентських напрямків не вдалось те, що зробив у своїх драмах Піранделло: відбити епоху, показати розгубленість покоління першої світової війни, втрату багатьох ідеалів і ілюзій, розладнаність життя. Він вивів на сцену своїх сучас-

ників, поривання й страждання яких були зрозумілі й близькі глядачам, хоч, звичайно, про всебічне охоплення явищ соціального життя в його п'єсах говорити не можна. Драматург показує дійсність своєрідно. Він не шукає типових образів і обставин. Персонажі Піранделло діють звичайно в парадоксальних, часом майже в неймовірно виняткових ситуаціях, які примушують їх до вчинків, несподіваних іноді не тільки для оточення, а й для них самих.

Таке зображення дійсності впливає з песимістичної концепції автора, за якою життя людське — лише сумний фарс, де поєднання трагічного з комічним найліпше передається через гротеск. Незвичайність і парадоксальність п'єс Піранделло часом перетворювались на виклик буржуазній моралі й католицькому святенництву, як наприклад в комедії «Ліюла», забороненій до вистави в деяких театрах Італії під натиском духівництва.

Обурення буржуазного глядача і буржуазної критики викликала й інша п'єса Піранделло «Насолода в добротності», де він засудив абстрактні чесноти й загальноновизнану «ходячу» мораль. Зображені в п'єсі Агата Ренні, її коханець Фабіо Коллі, зв'язаний з нею сильним і благородним почуттям, її мати — люди, безумовно, порядні — поступилися перед страхом обивательського осуду, перед провінціальними звичаями й забобонами церкви. Агата, яка готувалась стати матір'ю, одружилася з людиною, що зважилась про людське око, за угодою, називатись її чоловіком. Цим зраджений принцип справжньої людської моралі. Автор користується цією ситуацією, щоб протиставити справжню людяність і чесність порожній їх

формі. Він викриває в цій п'єсі також протиріччя між маскою, що її повсякчас змушена носити людина, і справжнім внутрішнім еством, що лишається прихованим, — характерне для буржуазного суспільства протиріччя, яке Піранделло вважав одним з основних в існуванні людини й філософськи його обгрунтував.

Ця сама ідея лежить в основі іншої п'єси «Як і раніше, але краще, ніж раніше», де головна героїня Фульвія має два різні обличчя — одне для чоловіка, друге — для дочки, яка вважає її за мачуху. Роздвоєння особи, внутрішній надрив, певна екзальтація й хворобливість почуттів характерні для цих п'єс Піранделло, в яких він показав сучасну йому інтелігенцію, й показав здебільшого в цілком реальному побутовому плані. Більше того, в кращих п'єсах він наближається до соціальної критики, бо ж сімейні драми його героїв, зрештою, зумовлені їх становищем у суспільстві, законами й нормами цього суспільства. Так, Елена Орджера з п'єси «Право для інших» змушена назавжди відірвати від себе свою дочку, бо вона не може дати їй, позашлюбній дитині, ні ймення, ні багатства, ні щастя.

За межі психологічної сімейної драми, а водночас і за межі реальності драматург виходить у своїй найбільш умовній і парадоксальній, а разом з тим найбільш відомій п'єсі «Шість персонажів шукають автора», в якій він підносить важливі естетичні проблеми. Дія п'єси відбувається в театрі, куди під час репетиції з'являються шість уявних персонажів ще не написаної п'єси, які прагнуть знайти на сцені своє втілення. Зображуючи цю дивовижну ситуацію, примушуючи кожного з химерних напівреальних героїв роз-

крити перед глядачем свою власну драму, Піранделло вирішує проблему співвідношення життєвої правди й сценічного мистецтва, проблему втілення авторського задуму в грі акторів.

Ідеалістична філософська концепція, переконання в неможливості пізнати дійсний світ зумовлюють негативне розв'язання драматургом поставлених питань. Адже люди такі мінливі, відокремлені одне від одного, такі роз'єднані, що порозуміння між ними неможливе. Тому драматург не в силі створити життєві образи, тому актори не можуть збагнути задуму автора, й трагічна роз'єднаність життя й мистецтва залишається неподолана.

Піранделло, ідеаліст і агностик, спромігся, проте, показати в своїх п'єсах цілком реальні психологічно-суспільні драми й правдиві життєві образи і навіть виявився здатним подолати свій песимізм, відкинути

гіркі роздуми про трагічність людського існування й створити веселу комедію, таку життєрадісну, що, здавалось, як зауважив сам автор, наче це й не його твір.

В комедії «Ліола» реалістично й мальовничо зображене сіцилійське село, побут і праця селян — збір винограду, очищення мигдалю, сільський бенкет, пісні й танки молоді. Вся комедія наче яскріє народними жартами, дотепами, приказками. Герой її — наймит Ліола, балакун і пісняр, людина з відкритою душею й люблячим серцем. І хоч він має славу сільського донжуана-зальотника, проте дбайливо виховує своїх трьох позашлюбних синків, ніжно любить і шанує свою матір, має роботящі вмілі руки й працює з запалом, імпровізуючи пісні. І мораль цього сільського поета-наймита вища й людяніша за життєві принципи багатія дядька Сімоне, його сестри й небоги Туцци, що

продають за гроші свою честь. Їх поразкою, цілковитим зруйнуванням їх планів і замірів і перемогою наймита Ліоли не випадково закінчується ця комедія, така несподівана, з її соковитою народною мовою й сонячними піснями серед меланхолійних безрадісних п'єс Піранделло.

Комедію «Ліола» високо цинив Антоніо Грамші. Його порівняння п'єс Піранделло з ручними гранатами, які вибухають у свідомості глядача й знищують усі вульгарні й заяложені думки й почуття, насамперед стосується цієї комедії.

Сучасна італійська комуністична критика, глибоко шануючи пам'ять видатного новеліста й драматурга, підкреслює соціальне звучання його кращих творів, його щирю людяність, його боротьбу проти потворної моралі буржуазного світу.

Т. ВОРОНОВИЧ

КАЛЕНДАР КОЛО

« ВСЕСВІТУ »

НАЙШОВ ЧИМ ХВАЛИТИСЯ. Під час муніципальних виборів у м. Вертгеймі (Західна Німеччина) один із кандидатів рекламував себе в такий спосіб: «Я брав участь у війні проти Франції, потім — в кампанії на о. Крит. На Східному фронті одержав звання вахмістра. Як офіцер потрапив до американського полону». Всупе-

реч сподіванкам, цей кандидат одержав лише 20 із шести тисяч голосів виборців.

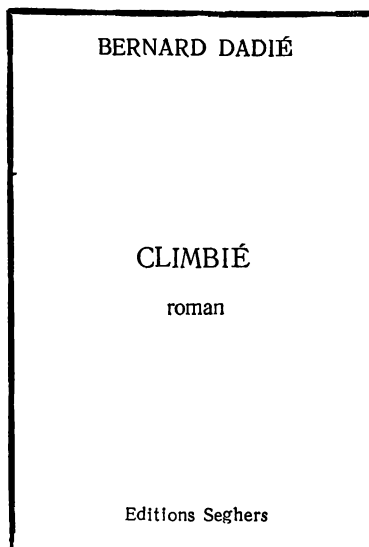
НЕ БЕЗ БОЖОЇ ДОПОМОГИ. Англійський фотограф Девід Ваддінгтон — єдина людина в світі, яка заробила собі цілий капітал на одному фотознімку. Це фотографія папи Пія XII, багаторазово використана рекламними агентствами Ватикану для туристських сувенірів. Зображення папи можна було бачити на поштових марках і листівках, попільничках, підставках для пива тощо. Знімок приніс Ваддінгтоневі понад сто тисяч доларів гонорару.

СУЧАСНИЙ ПРИВИД. Якийсь Франсуа Жолі, мешканець Монтроля-Сенара (Франція), досягнувши 65-річного віку, порушив клопотання про пенсію. Як свідчать документи, він — учасник першої світової війни, батько чотирьох дітей, зразковий громадянин, який пунктуально виплачував податки, виборець, зареєстрований в списках. Єдиною перешкодою для надання пенсії було те, що він юридично... не існує на білому світі. Мер міста зажадав його метрики. Виявилось, що через недбалість його народження не було свого часу зареєстроване. Тепер Франсуа Жолі мусить доводити своє існування судом.

ОБРАЗ ПЕРЕДОВОГО АФРИКАНЦЯ НАШИХ ДНІВ

Народи визволених країн Африки дістали змогу набувати освіти і творити власну сучасну культуру. З'являються не лише окремі твори тих чи інших молодих письменників з недавніх англійських, французьких, бельгійських колоній. Нині можна вже говорити про швидкий розвиток ряду суто африканських літератур. Хай частина письменників і пише, як і автор рецензованого нижче роману, мовами своїх недавніх європейських гнобителів,— та африканська література нового часу вже народилася і бурхливо розвивається, молоді письменники набувають літературної кваліфікації, широко використовують багатющу усну народну творчість Чорного континенту. І зовсім не треба бути якимсь особливим пророком, щоб з певністю передрікти, що талановиті африканські письменники незабаром створять книги, які займуть гідне місце в загальній скарбниці світової культури. Поки що, переважно із журнальних статей різних авторів, ми довідуємося про те, як сума поодиноких книжок окремих письменників різних африканських народностей стає вже літературним процесом, стає літературою Афри-

Bernard Dadié. Climbié. Editions Seghers. Paris.

ки наших днів. Ми знайомимося з цими творами із захоплюючим інтересом, бо вони розкривають перед нами дуже мало знане життя народів вчорашніх колоній, показують образи людей, змальовують суспільні процеси, на решті, розповідають про звичаї, побут, природу континенту, який прагне швидко подолати відстань між ним і передовими народами світу — відстань, яка утворилася внаслідок колоніального гніту. Одною з таких книжок — причому, без перебільшення кажучи, одною з найбільш

талановитих і мистецьки-довершених книжок сучасних літератур Африки є роман Бернара Дадьє «Клемб'є».

Бернар Дадьє народився в 1916 році на Березі Слонової Кістки. Про його юні роки ми багато чого дізнаємося з роману «Клемб'є», в якому є чимало автобіографічного матеріалу. Роман цей вперше надруковано в 1956 році французькою мовою, і це не перший твір Дадьє. Вийшовши з простого народу, Б. Дадьє кінчив школу ім. Понті в Горей біля Дакара, а потім пішов на службу до колоніальної французької адміністрації. Ця служба була для нього, як для чорношкірого, сповнена моральних принижень, але саме тут він сформувався, як африканський громадський діяч, а його хист виявився в кількох віршованих збірках: «Африка на весь зріст» (видана в 1950 році), «Череда днів» (1956 р.). В обох цих книжках він виступає, як поет-трибун, що закликає африканця стати хазяїном власної землі (вірш «Хазяїн»), створює образи негрів «багатих мріями», протиставляє своїх духовно-багатих ліричних героїв традиційному образіві забитого злиднями негра-жебрака. Його вірші просякнуті ідеями єдності народів, що борються за свою свободу, єдності всіх чесних людей світу, незалежно від кольору їхньої шкіри. Цей інтернаціоналістичний мотив варт підкреслити. Лінії рук простих людей,— говориться в одному із віршів Дадьє,— це не лінії траншей і кордонів. Це — лінії Життя, Дружби, і світлої Доли, вони не чорні, не білі й не жовті. Вони зв'язали мрії всіх простих людей світу в один великий оберемок квітів.

«Люди, не будьте безсилі,
На перехрестях, під баобабами,
У в'язницях, в бараках
робітничих околиць.
Кричу я кожній людині,
Кричу я людям землі моєї:
Ти — цар заводів! Ти — цар полів!
Ти — народ, значить, ти —
хазяїн»,—
стверджує поезія Дадьє.

В літературній дискусії, проведеної нещодавно прогресивним журналом «Презанс афрікен», Бернар Дадьє висловився за

розвиток реалістичної поезії, проти творів декадентів всіх мастей. В творчості самого поета виразно вимальовується вплив славетного поета Франції Поля Елюара.

Бернар Дадье багато зробив також в справі популяризації африканського фольклору. У 1953 році він видав збірку «Африканські легенди», а в 1955 році книжку народних казок «Чорна пов'язка». Сліди фольклорних занять автора відчуваються і в його романі.

Крім роману «Клемб'є» Бернар Дадье випустив у світ ще одну книжку прози, збірку нарисів «Негр у Парижі», яку недаремно порівнюють з «Персидськими листами» Монтеск'є,— в цій книзі нарисів побут Франції протиставлений в сатиричному плані життю рідного автору Берега Слонової Кістки. Перший роман Б. Дадье «Клемб'є» доводить, що письменник зможе створити ще не один цікавий прозовий твір — такі високі його художні достоїнства і, насамперед, пізнавальне значення. Небагато знаємо ми творів африканської літератури, які б так повно, і з точки зору самого африканця, розповідали про життя в одній із країн Чорного континенту, розкривали б психологію юнака-негра, який стає до лав молоді інтелігенції Берега Слонової Кістки.

Історія батьківщини Бернара Дадье така ж сумна й повна страждань, як і історія всякої іншої африканської колонії. Колись земля вільних і незалежних африканських народів бауле, кру, малінке і ін., Берег Слонової Кістки, була захоплена французькими колонізаторами й пізнала усі страхиття колоніального рабства. В країні, за даними 1959 року, живе 3,2 мільйона населення, із них усього трохи більше 3 тисяч європейців. Однак, в руках французького капіталу і зараз ще перебувають ключові економічні позиції країни, сільське господарство якої (зокрема виробництво кави й какао) дає три чверті загальної продукції. Французьким компаніям належать кавові заводи, в руках французьких капіталістів перебуває і видобуток алмазів, експлуатація цінних лісних багатств країни. Дві третини імпорту також припадає на долю

Франції. Ця економічна залежність Берега Слонової Кістки від французького капіталу визначає і залежність політичну: незважаючи на те, що народ країни в серпні 1960 року домогів виходу Берега із т. зв. «Французької Співдружності» і 7 серпня того ж року було проголошено незалежність країни, а місцева секція Африканського демократичного Об'єднання — Демократична партія Берега Слонової Кістки — зайняла всі місця в Національних зборах,— все ж таки її уряд не наважується рішуче відмовитись від французької орієнтації. Так, конференція країн, які говорять французькою мовою, скликана з ініціативи уряду Берега, схвалила дії реакції проти законного уряду Лумумби в Конго, а представник Берега Слонової Кістки в ООН голосував на 15 сесії Генеральної Асамблеї проти резолюції двадцяти чотирьох афро-азіатських країн в алжирському питанні.

Очевидно, що саме таке, недовисить чітко визначене громадсько-політичне становище в його країні, не завжди дає змогу самому Б. Дадье до кінця осмислити всі аспекти і всі принципи свого суспільного світогляду, ще закриває від нього дальні перспективи розвитку африканських народів. У цьому немає нічого дивного, адже буття визначає свідомість, і важко було б вимагати від письменника країни, яка так несміливо ступає поки що на перший щабель свого незалежного розвитку, цілковитої зрілості світогляду. Важливе інше — прогресивна тенденція розвитку, суб'єктивні благородні бажання письменника, гостре засудження колоніалізму.

Б. Дадье не шкодує фарб, щоб змалювати справжнє обличчя колонізаторів, їхнє жорстоке ставлення до корінного населення Берега, яке вони, мовляв, опікають.

Із сторінок роману постає образ білого колонізатора, з револьвером у руці, для якого чорна людина «тільки мішень, подібна до мішені в тирі», а «вся Африка є лише величезним кадобом, на який Європа, наче мідну покривку, наклала свою владу, своє панування». Дадье розповідає про нелюдську експлуатацію негрів-робітників, змальовуючи цих людей, що

нагадують нам репінських бурлаків, таврує підступну політику французької адміністрації, яка намагається поселити ворожнечу між окремими племенами Африки — наприклад дагомейцями, яких вона поставила в дешо привілейоване становище, і жителями Берега Слонової Кістки.

Згадуючи про страждання свого народу, Дадье каже: *«Іх же леґіони, людей, що, батожені, грабовані, розвінчані, голодні, віками йдуть у домовину. Людей, які, власне кажучи, не живуть; людей пригноблених, роздягнених, у руб'ї, скривджуваних на всіх перехрестях; людей, що тремтять все життя. Коли й підніметься який голос, його зараз же придушують. Коли підведеться до неба рука, щоб дати знак, її зразу ж скошують. Голову відтинають ще швидше, щоб загасити світло, бо воно сліпить!»*

Чимало уваги приділяє Дадье характеристиці представників ліберальної течії серед французької адміністрації. Вони вважають, що їхнє панування в колоніях можна продовжити, якщо не вдаватися щоразу до крайніх, кривавих заходів поневолення, а удавати із себе «опікунів», які нібито справді хочуть поліпшити умови існування африканського населення. Одним із таких людей у романі є новопризначений місцевий губернатор. Він навіть відвідує негрятянську школу, але, звичайно, обмежується самим лише парадним її оглядом, і зовсім не цікавиться поганими побутовими умовами, в яких перебувають учні. Коли останні скаржаться на неправильно проведений конкурс для вступу до вищої школи, губернатор і не думає скасовувати рішення комісії, спеціально розрахованих на те, щоб утруднити шлях до вищої освіти учням-африканцям.

Автор знаходить дуже влучні й гострі характеристики ставлення колонізаторів до учнів-негрів. Одною рукою даючи якісь початки освіти тим щасливчикам, котрим вдалося зайняти нечисленні вакансії в школах, другою рукою вони намагаються позбавити їх права знати власну мову. «Білі вирішили заборонити вживання місцевих діалектів у початковій школі,— розповідає автор.— В цей

спосіб вони хотіли за короткий час сформувавши справжніх людей, людей, які за всяких обставин не зрадять північної орієнтації. Людей належно спрямованих, які б добре пам'ятали певні навички... Отже, рішення ухвалено, і в усі кінці джунглів, аж до найменших сільських шкіл, полетіли циркуляри: «Забороняється на території школи розмовляти на діалектах». Це було сказано твердо». І Дадье розповідає про ганебний «символ», знак покарання, який давали учневі, що наслідився заговорити своєю мовою.

Часом Дадье слушно користається випробуваною зброєю сатири.

От одна із таких сенок. Учні школи, де вчиться Клемб'є, подібно до всіх школярів світу, вигадували назвиська своїм педагогам. Назвисько «Кабу», яке само по собі нічого не означає, прибрали вони і для директора школи. «Що-разу, коли входив директор, учні, увіткнувши носа в книжку чи в зошит і не підводячи голови, мурмотіли: «Кабу, Кабу».

— Чого це ви кажете «Кабу»? — раптом спитав директор. Холод пройняв учнів, усмішки зникли з їхніх облич. Як пояснити це слово директорові, страшному, жорстокому при бійці?

Та Асе, найзавзятіший у школі шибенік, не розумівши, устав і вимовив:

— Нашою мовою це те саме, що й лупа.

— Ага, то по вашому лупа — кабу!

— Так, пане директор, — підхопили, усміхаючись, учні. — Кабу!

...І він занотував слово собі в книжечку.

Ах, скільки дослідників було обдурено так само, як оцього директора! А через деякий час він буде аж пінитись, доводячи, що негри Берега Слонової Кістки лупу називають «кабу».

Читаючи твори молодих африканських письменників, часто переконуєшся, як бракує їм поки що літературної майстерності — мистецтва побудови сюжету, змалювання психології дієвих осіб, стилістичної виразності. У цьому, звичайно, немає абсолютно нічого ливного: адже більшість із них робить лише свої перші кроки в

літературах, які, крім усної творчості, не можуть передати їм ніяких традицій. Тим приємніше відзначити, що Бернар Дадье, навчаючися літературного мистецтва в прогресивних письменників французької літератури, виявив неабияку майстерність у психологічній характеристиці свого основного героя, створив складний і багатогранний його портрет, портрет людини в її розвитку. Слід вказати також на багато влучних характеристик, порівнянь, дрібних деталей, які надають творчій манері Дадье цікавої своєрідності й дозволяють говорити про нього, як про оригінального, обдарованого митця. От, наприклад, гостра, насичена своєю, індивідуальною філософією картинка похорону дядька Клемб'є: «Чоловіки гомонять і склянками п'ють джин таром, якого мертвою більше не пили. Парубки під звуки там-тама танцюють і співають: танець, якого йому не танцювати, пісню, якої йому більше не співати.

Сказати б, цього прощального дня люди хочуть співати, танцювати й пити все те, що дядько Ндаб'ян міг би співати, танцювати й пити, все, якими прожив ще хоч трохи. Але він простягся на ліжку нерухомий, оточений свічками, які вітер безнастанно гасить».

Або от, дотепна кінцівка сцени бійки між учнями школи, де вчиться Клемб'є: «Хлопці з поливальницями не пускали свого, але дівчатка завжди брали гору, переважуючи своєю чисельністю і достатком бойових припасів. Та, крім того, чи прогала коли-небудь жінка хоч одну битву, розпочату нею?»

А от влучна метафора, яка характеризує одну із рисочок психології Клемб'є: «Жартів, що немов м'ячі звичайно літають туди-сюди, слів, які ламають кригу і стають мостами при завоюванні серцець, Клемб'є не міг говорити...»

Таких прикладів можна було б навести чимало. Вони свідчать про обдарованість молодого письменника з Берега Слонової Кістки.

На глі життя, яке точиться в містах і селах країни, Дадье показує шляхи ідейного розвитку свого героя, передового африкан-

ця. Так, іще дитиною він бачить у свого дядька книжку, в якій вміщено малюнки антиколоніалістського змісту. «Коли б хтось побачив її в мене, — каже йому дядько, — мене запротерили б у в'язницю». І тут Клемб'є дістає такі дорожочні поради: «Тепер у тебе лиш один обов'язок — навчатись... Наука розкриє тобі, як допомагати кожному, хто страждає, бо він — брат твій. Ніколи не дивись на колір його шкіри, це не істотно. Але зате ніколи не дозволяй зневажати свої людські права, бо навіть останньому рабові ці права дала сама природа».

Клемб'є вислуховує чимало розповідей про те, як поволі частина африканців пристосовувалася до білих колонізаторів: «Європець був хазяїном, дуже могутнім володарем, він мав свою тюрму і обкладав податками, — розповідає йому дядько, — Він встановлював погоду. Отже, треба було жити на його стежці, жити в його затінку, щоб хоч трохи мати спокій... Служити йому, бути весь час з ним — було єдиним засобом примирити його з вами».

Трохи підрісши, Клемб'є все глибше замишлювався над усім тим, що бачив навколо себе: «В голові його тислися й громадили думки, які він не міг закріпити, розібратися в них. Пролітали вихорем, бурєю» — пише Дадье. «Невже людину ніколи не буде оцінено по-справжньому?» — це пекуче запитання задає собі молодий африканець.

Друга частина роману розповідає про дальший ідейний зріст молодого юнака, що вже закінчив навчання і пішов на службу до білих. Тут він зустрів прогресивних людей і серед білих, у Дакарі, де «взаємини між європейцями та африканцями здавалися сердечнішими, лояльнішими...» Від молодих службовців-французів він довідується «про Карла Маркса, Енгельса, діалектику, науковий матеріалізм». Однак, скоро цих молодих службовців, за спроби політично виховувати негритянських інтелігентів, було вислано з Африки.

Напружено б'ється розум молодого африканця над «проклятими проблемами» життя. В розмові із своїм товаришем він гаряче до-

водить йому потребу більше вчитися, більше читати. На запитання друга: «То, на твою думку, ми читаємо не досить?» Клемб'є відповідає: «Не стільки, скільки велить, вимагає наше становище. Бо перед нами безліч дверей, в які ми маємо стукати».

Клемб'є не може дати собі відповіді, чому білі не дозволяють народів Африки жити, як належить людині, діставати освіти. «Що інше охороняє Європа, крім Цивілізації та Права? — думає він.—Може, Порядок? Чи ламають же Порядок слова: «Я голодний, я замерз, дайте мені змогу як слід виховати дітей, зробити з них добрих громадян?» Чи не передбачає Порядок справедливості?»

Герой Дадье сповнений віри, що народи Африки іще стануть на повний зріст, доведуть, що нічим не поступаються перед ближніми людьми. «Розум і геній не є привілеєм одного континенту, однієї раси, одного кольору шкіри»,— гордовито заявляє його герой. І в іншому місці: «Раси з усіма їхніми відмінностями складають тільки один букет, ніжні запахи якого наповняють світ, коли кожен індивід знайде своє місце в суспільстві». Тут Дадье повторює ті благородні мотиви інтернаціоналізму, які ми вже зустрічали в наведених вище уривках із його віршів.

«Наші там-тама оспівають радість гуртом обробляти землю, спільно збирати врожай, ставити житла. Життя — це чарівна пісня, яку треба співати хором, весь час плескаючи в долоні. Це — гаряче єднання малих з великими, слабих з сильними, молодих із старими, що допомагають один одному і міцно тримаються всі за руки проти згуртованих сил».

Такі ідеї виникали в Клемб'є, поволі визначаючи його світогляд. Він хотів би в своїй країні «зустрічати вільних людей без поліцейських заду, людей, які можуть зупинитися, коли схочуть, іти далі, коли їм здається потрібним». Поволі його стали вважати за політичного ватажка, за революціонера й ворога Франції. Зрештою, він потрапляє у в'язницю, повз якої часто проходив у дитинстві, цікавлячися, що ж там є, за її високими мурами. Тут він гарячково роздумує над усіма

проблемами розвитку рідної країни, а від них переходить до більш узагальнених думок — про шляхи, якими всі народи землі придуть до дружби й братерства. «Ми повинні прямувати вперед, сміливо горувати шляхи, якими підуть нові каравани, каравани братерства й умиротворення світу» — до таких висновків приходить герой роману. Очевидно, він іще не дозрів до повного усвідомлення всієї складності проблем, які доведеться розв'язувати в майбутньому народові Африки, ще не до кінця визволених з-під колоніальної залежності, бо вони мають пройти іще довгий і важкий шлях економічної боротьби за незалежність, подолання решток колоніалізму, а після того і боротьби за створення в себе дійсно вільного, дійсно рівноправного й справедливого в економічному та

соціальному відношеннях суспільства. Однак не можна вимагати ні від автора «Клемб'є», ні від самого заголовного героя, щоб вони визріли раніше, ніж це дає змогу сам хід історичного процесу в Африці. Важливо те, що свідомість передової африканської інтелігенції зріє, важливо те, що колоніалісти змушені відступати перед бурею національно-визвольного руху, здаючи позицію за позицією, важливо те, що в особі народів соціалістичного табору африканці мають своїх вірних, безкорисливих друзів.

Велика цінність роману Бернара Дадье в тому, що він створив переконливий образ свого сучасника — одного з тих тисяч прогресивних африканців, яким випало на долю завершити історичний визвольний процес в Африці.

Ол. ПОЛТОРАЦЬКИЙ

ЖИТТЯ ВЕРНЕРА ХОЛЬТА

Роман письменника Німецької Демократичної Республіки Дітера Нолля «Пригоди Вернера Хольта» має підзаголовок «Роман молоді». І справді, головному героєві цього твору, з яким ми вперше знайомимся в травні 1943 року, всього шістнадцять років. Він живе в невеликому, тихому, що не має жодного стратегічного значення, а тому й не знає страхіть бомбардувань, німецькому містечку і вчиться в школі. Школа мало цікавить Вернера Хольта і його товаришів. Всі підлітки охоплені одним прагненням — якнайшвидше стати дорослими, піти на фронт, показати там чудеса героїзму й відваги. Війну юнаки бачать крізь призму пригодницьких романів про індіанців, якими вони захоплювались з дитинства, а також крізь туман офіційної пропаганди, що прославляє «перемоги німецької зброї».

Самому Вернерові Хольту також властива романтичність у сприйнятті світу. Його улюблений літературний герой — шіллерівський Карл Моор.

Крім Вернера Хольта найбільш художньо завершеним образом

Dieter Noll. Die Abenteuer des Werner Holt. Berlin, 1961.

роману є Гільберт Вольцов. Вольцов походить із старовинного пруського роду, який протягом двох століть «давав одних тільки офіцерів». Сам Гільберт також мріє стати офіцером і вже з дитинства готується до цього. «Некоронований король класу», «найзухваліший і найледачіший учень», Вольцов виявляє виняткові здібності в усьому, що стосується військової справи.

Щоб зміцнювати і розвивати в собі «військовий характер», юнаки вдаються до авантюри. При-

Іхавши на збирання врожаю, п'ятеро друзів тікають з села до лісу, в печеру, взявши з собою рушницю з набоями та харчі. Тут вони живуть якийсь час, горді свідомістю, що їх зникнення зробить фурор у місті й, може, сприятиме тому, що їх швидше візьмуть до армії.

Вольцов висуває справжній розбійницький план: користуючись з відсутності хазяїв, вчинити напад на самотню хатину в лісі і «реквізувати» свиню та гусей. На його думку, це буде хорошою пробою нервів майбутніх воїнів, які мають набути певних навичок у грабуванні мирного населення. План був виконаний, на превелику радість підлітків.

Повертаються юнаки до міста зовсім не так урочисто, як це вони собі уявляли: їм довелося познайомитися з поліцією, і тільки втручання чиновного дяді Вольцова рятує їх від суворого покарання. Проте ровесники учасників реквізиції дивляться на них, як на героїв, і це якоюсь мірою втішає їх.

Історія з печерою завершує ті сторінки книги, які є, так би мовити, увертюрою, прологом до основної частини роману, де герої стикається із справжнім, реальним життям. Весь клас Вернера Хольта призивають до армії. Розвиваючи кращі національні традиції німецької літератури, Дітер Нолль створює книгу про поступове болісне прозріння одного з молодих німців.

Мобілізовані юнаки потрапляють до іншого невеличкого німецького містечка, де вони вчать на зенітників. Саме тут у душі Вернера Хольта під впливом поганих вістей з фронту вперше ворухнувся сумнів у перемозі Німеччини.

Після закінчення навчання молодих зенітників посилають до Гамбурга, де вони мають дістати бойове хрещення на зенітній батареї.

Дітер Нолль дуже детально відтворює картини повсякденного життя батареї, розповідає про принизливу, безглузду муштру молодих солдатів, бійки між гамбуржцями та приїжджими, з яких особливо «відзначається» Вольцов.

Діставши відпустку, Вернер

Хольт їде до свого батька. Батьки Вернера розлучилися, і автор дає зрозуміти, що головна причина їх розриву — різність політичних поглядів. Мати Вернера — дочка багатого промисловця, батько — вчений-хімік, антифашист, який не хоче служити гітлерівцям. Під час зустрічі з сином, він намагається пояснити Вернерові, чому він не хоче допомагати фашистам, але син ще не може зрозуміти батька. Усі ті життєві факти, які говорять проти існуючого в Німеччині режиму, поки що не приводять молодого чоловіка ні до яких остаточних висновків. Це поки що суто кількісне нагромадження знань про справжнє життя. Якісний злам у свідомості настане значно пізніше.

Обстановка на фронті дедалі гіршає. Кожний день приносить вісті про нові перемоги радянських військ. Капітулює Італія, відкривається другий фронт. Тон газетних повідомлень стає дедалі істеричніший. Відбувається замах на Гітлера. Слухаючи по радіо промову фюрера, якому не терпиться довести своїм вірнопідданним, що він ще живий, Вернер Хольт безуспішно бореться зі сном. Крізь сон до нього долітають уривки фраз Гітлера, який запевняє німців, що справи на фронті і в тилу блискучі і що перемога близька.

Проте самі німецькі солдати вже не вірять у перемогу. Дедалі частіше чути голоси про нецільність боротьби. І тільки Вольцов і такі, як він, і далі стоять за війну — заради самої війни.

Доля весь час зводить Вернера Хольта з антифашистськи настроєними людьми. Приїхавши під час чергової відпустки до рідного міста, він знайомиться з Гундель, дівчиною, яка пережила страшне бомбардування. З розмов із Гундель Хольт довідується, що її батько був антифашист і загинув в концентраційному таборі, скоро після цього було заарештовано і страчено її матір.

Вернер знову повертається до своєї частини. Тут він довідується, що їх перекидають до Чехословащини. Починається новий етап в житті героя роману. Пер-

ше, що відчуває Вернер Хольт у цій країні, — ненависть чеського народу до німецьких загарбників.

До глибини душі вражає Хольта побачена ним одного разу сцена страхітливої розправи есесівців з російським солдатом, якого вони пилкою розпиляли на шматки. В колі друзів тепер весь час точаться розмови про питання добра і зла та про межі жорстокості на війні.

Восени 1944 року Вернер Хольт і його товариш потрапляють до танкової школи. Тут вони переконаються, що та муштра, якої вони зазнали, навчаючись на зенітників, була просто-таки розвагою, порівняно з тим, що їм доводиться переживати тепер. Щоденне чотирнадцятигодинне дресирування, знущання з боку офіцерів, яке іноді доходить до витонченого садизму, повсякчасне приниження людської гідності, намагання вбити в солдати будь-яку індивідуальність, перетворити його на безсловесний автомат, що сліпо підкоряється начальству, така німецька військова школа. Одночасно з військовою провадиться й ідеологічна підготовка. Сотні й тисячі разів повторюють курсантам одні й ті самі фашистські істини про расову перевагу, про особливе покликання німецького народу і т. д. Але Вернер Хольт починає тепер потроху розуміти, що всі ці теорії мають на меті виправдати будь-яку жорстокість, вчинену німцями щодо інших народів.

Змалюванню останніх боїв гітлерівського вермахту приділено багато сторінок в романі Дітера Нолля. Замислюючись над причинами поразки Німеччини, Хольт починає розуміти, що головна причина полягає в тому, що його країна почала несправедливу, загарбницьку війну. Правда на боці росіян, і в цьому їх сила. Він вдумці бачить радянського солдата, у якого німці зруйнували дім і знищили сім'ю, і починає розуміти ту відвагу і героїзм, з якою воюють радянські люди.

Дітер Нолль детально відтворює останні місяці війни, навальний натиск радянських військ, паніку і безладдя в німецькій армії і в тилу. Німецькі солдати розу-

міють безглуздість дальшого опору, безглуздість дальшого кровопролиття і жертв. Проте знаходяться люди, що наполягають на боротьбі до останньої краплини крові, до останнього подиху. Це такі як Вольцов, який також уже не вірить у перемогу, але з впертістю маніяка твердить про героїчну смерть на полі бою. Слухаючи одну з його проповідей, Вернер Хольт раптом відчув, що ця страшна людина стала для нього втіленням всього злого і підлого, що тільки є у фашистській Німеччині. Того квітневого ранку 1945 року Вернер Хольт глянув іншими очима на Вольцова, якого він знав уже багато років, із яким пліч-о-пліч пройшов два роки війни — а це дуже великий строк! «Моя доля називається Вольцов», — думає Вернер Хольт. Людина, для якої війна, убивство і придушення інших людей, стали життєвим покликанням і професією, вища мораль якої в тому, щоб наказувати і володарювати, — такий цей Вольцов. З жахом починає Вернер усвідомлювати, що частинка від Вольцова була і в ньому самому, що з самого початку свого життя він був не на тому боці і що він теж особисто винен і відповідає за долю своєї країни

Вернер Хольт починає ненавидіти Вольцова, він бунтує проти його тиранії, відмовляється користися йому, тим самим немовби постаючи проти власної долі. Він вперше по-справжньому стає самостійно мислячою і самостійно діючою людиною.

Вернер Хольт стає свідком безславного і якоюсь мірою символічного кінця Вольцова. Ті самі есесівці, яким Вольцов хотів вказати Вернера Хольта, вішають його самого, бо їх верховоди виявляються його старими ворогами. Одного з них Вольцов колись страшенно побив, другого хотів повісити за боягузтво. Вовки зводять один з одним старі рахунки. І ось Вернер Хольт розстрілює банду есесівців — це останнє, що він робить на війні.

Побувши якийсь час в американському таборі для військовополонених, Хольт потрапляє на волю. Хворий і змучений, бредє він по Німеччині.

У нього одна мета — знайти Гундель, кохану дівчину. Непомітно для себе він потрапляє в радянську зону окупації, де дістається до будинку батька. Тут він довідується, що радянські окупаційні власті призначили батька директором фабрики. Він знаходить і Гундель, яка згодом дбайливо доглядає тяжко хворого Вернера.

Роман на цьому закінчується, але читач розуміє, що, знову знайшовши свого батька і вірну дівчину, Вернер Хольт знаходить і самого себе. Віднині його життя буде пов'язане з прогресивними силами німецького народу, з Німецькою Демократичною Республікою. Той великий, суперечливий і складний шлях поступового прозріння і відкриття істини, що його пройшов цей юнак, привів його до правильного розу-

міння життя. Вернер усім серцем зненавидів німецький фашизм, мілітаризм і війну.

Роман Дітера Нолля «Пригоди Вернера Хольта» — один із видатних творів літератури Німецької Демократичної Республіки за останні роки. Автор створює широку, яскраву картину німецького фронту і тилу, переконливо показує, як сама логіка життя приводить німецьких юнаків до заперечення фашизму і всього, що з ним пов'язане.

Критика і письменницькі кола НДР високо оцінили роман «Пригоди Вернера Хольта».

У своїй доповіді на п'ятому з'їзді німецьких письменників, що відбувся весною 1961 року, Анна Зегерс, зокрема, відзначила вміння Дітера Нолля бачити перспективу історичного розвитку.

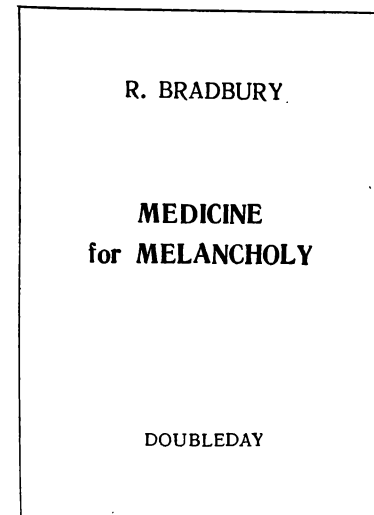
Л. ЮРЄВА

ОПОВІДАННЯ РЕЯ БРЕДБЕРІ

Американський письменник Рей Бредбері — автор відомого роману «451 за Фаренгейтом». Той, хто читав роман, пам'ятає, яким палким протестом проти загрози атомної війни пройнята ця книга. Написаний в оригінальному, фантастичному плані, роман, однак, має гостро злободенний характер і торкається найважливіших проблем сучасності. Бредбері на повний голос виступає проти загрози нової війни, проти військової істерії, яку вперто роздмухують Сполучені Штати.

На цю тему вже написано немало творів, але Бредбері заострює її в одному певному аспекті: він показує, як зовнішня політика країни, побудована на воєнних провокаціях, шантажі та залякуванні населення, неминуче спричиняється до духовної кризи, викликає майже фантастичний занепад моралі. Люди, залякані воєнним психозом, приголомшені гігантським розвитком військової техніки, внутрішньо спустошуються, втрачають всі людські якості.

R. Bradbury, *Medicine for Melancholy*. New-York, Doubleday.

Ми згадали про цей роман Бредбері в зв'язку з появою нової збірки його оповідань «Ліки од меланхолії», оповідань, які, відрізняючись великою тематичною й жанровою різноманітністю, розвивають притаманну Бредбері антимілітаристську, гуманістичну тенденцію.

...2061 рік. Над світом прогуркотіла атомна війна. Панують го-

лод, розруха, земля заражена радіацією. Люди, що zostалися живі, зненавиділи цивілізацію, яка породила атомні війни, і безжалісно нищать уцілілі від загибелі твори мистецтва. Така ж доля спіткала копію портрета Мони Лізи, яка із стіни зруйнованого будинку посміхається людям своєю дивною загадковою посмішкою. Хлопчик Том опинився у назовпі руйнівників, але він всім своїм еством протестує проти безглузлого знищення. Йому щастить у сутичці здобути собі клаптик портрета, і вночі при світлі місяця він дивиться на безсмертну посмішку Мони Лізи...

Такий зміст «Посмішки», одного з кількох антивоєнних оповідань, вмічених у збірці («Засмагли із золотавими очима», «Літо довжиною в один день» тощо).

Продовжуючи антивоєнну лінію свого попереднього роману, Бредбері виступає в цих оповіданнях проти небезпеки, що нависає над духовною культурою людства. Бредбері закликає: приборкайте лиховісні сили, що несуть загибель, зупиніть руку, що готується запалити нове смертоносне вогнище.

Кілька оповідань з книги присвячені темі людина і космос («Вікно рожеве, мов суніці», «Кінець початку», «Ікар, Монгольф'є, Райт»).

Ці оповідання Бредбері дуже своєрідні, їх не можна навіть назвати науково-фантастичними, вони скоріше сповнені трагічних роздумів про людину, про її майбутнє, про цінність людського розуму та про його можливості.

Зовсім по-новому, навіть трохи несподівано, ми відкриваємо зовсім іншого Бредбері у його побутових оповіданнях суто реалістичного характеру. Тут ми не знайдемо ні показу гострих соціальних конфліктів, ні публіцистичного запалу, ні полемічної пристрасті. Бредбері, немов не керуючись жодним певним ідейним планом, пропонує нашій увазі часто дуже побіжно зроблені малюнки з життя і побуту простих людей в сучасному капіталістичному світі.

Шестеро молодих безробітних хлопців купують вскладчину дивний сніжнобілий вечірній костюм, витративши на це всі свої гроші. Що з того, що не лишилось ані шеляга, зате тепер кожен з них хоч на кілька годин може відчутися людиною — адже щоб тебе вважали за людину, ти мушиш бути добре вдягнений («Чудовий костюм, сніжнобілий, як морозиво»).

Двоє молодих італійців, Марія і Антоніо, кохаються, але вони такі бідні, що не можуть придбати собі навіть доброго ліжка, про яке давно мріє Марія («Майстер по ремонту шлюбів»).

Двоє мексиканців, чоловік і жінка, дрібні службовці, ніде не бувають, живуть ізольовано від сусідів і уникають знайомих. Сусіда, якому заманулося довідатися, що вони роблять у ці вечірні години, з жахом переконується, що вони при світлі крихітної лампи мовчки п'ють і п'ють одну пляшку за другою («Миші»).

Таке життя цих людей, як воно є,— говорить Бредбері,— часто воно нелегке, часто безрадісне,

іноді навіть нестерпне, а добре це чи погано — нехай судить сам читач.

У талановитому психологічному етюді «Станція, де ніхто не виходить» письменник ставить душевнохворого з манією вбивства поруч здорової нормальної людини. І виявляється, що цей чоловік, змучений невдачами, втомлений безперервною боротьбою з життям і за життя, такий же близький до злочину, як і божевільний.

Не можна сказати, що Бредбері критикує капіталістичне суспільство, виходячи з досить чітких ідейних позицій, але великою мірою йому притаманна внутрішня необхідність сказати правду, через що він, як чесний митець, створює досить реалістичну картину сучасної капіталістичної дійсності.

Добре обізнаний з усіма недосконалостями людської натури й умовами життя своїх співвітчизників, Бредбері втім не стає песимістом. Він не користується лише однією чорною фарбою. В своїх персонажах він бачить і те, що сповнює його вірою в людину: потяг до прекрасного, любов до мистецтва і постійну тугу за щастям («Під час затишшя», «Берег моря на заході сонця», «Кінець початку»).

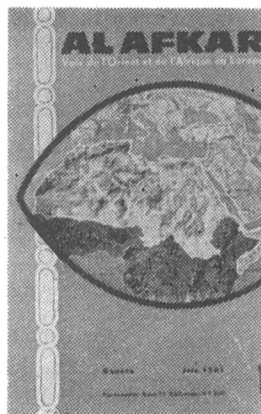
Цікава творча палітра Бредбері: жвавий гумор, сумна іронія, тепле співчуття, необразлива посмішка,— скомпоновані у найрізноманітніші сполучення, допомагають письменникові створювати оригінальний художній малюнок.

Л. ФАРИЗОН

ГОЛОС СХОДУ

«Аль-Афкар» арабською мовою означає «ідеї». Так називається громадсько-політичний журнал, який з середини минулого року виходить в Женеві французькою мовою. На обкла-

Al Afkar. Voix l'Orient et de l'Afrique en Europe. 1961, №№ 1, 2. Geneve.

динці, під назвою, читаємо слова: «Голос Сходу та Африки в Європі». Видає журнал група буржуазних діячів ліберального напрямку з кількох арабських країн. Редактор «Аль-Афкар» — відомий ліванський видавець Ріад Таха.

Слід зазначити, що журнал далекий від гострих міжнародних подій сучасності. Актуальних проблем національно-визвольної боротьби арабських народів новий часопис майже не торкається, а якщо і розглядає

їх, то лише, так би мовити, в академічному плані. Головну увагу «Аль-Афкар» приділяє пропаганді досягнень арабської і мусульманської цивілізації та висвітленню культурних й інших зв'язків між арабами та народами Заходу. Тому в новому виданні співробітничать як араби, так і представники європейської науки і культури.

Хоча автори, які виступають на сторінках журналу, одінують історію і явища культури

часто з суто ідеалістичних позицій, проте статті їх мають певне знавальне значення, бо знайомлять європейського читача з маловідомим йому життям народів Арабського Сходу та Північної Африки.

Цікавою, на наш погляд, є стаття професора Французького університету в Бейруті Жана Комера під заголовком «Чи існує арабська філософія?» Як відомо, буржуазні вчені Заходу схильні недооцінювати роль і значення мислителів арабського світу в духовному розвитку людства. Вони йдуть за невірним визначенням французького філософа Е. Ренана: «Арабська філософія — це грецька філософія, написана арабськими літерами». Автор статті переконливо доводить, що арабська філософська думка завжди мала своє власне обличчя і чинила значний вплив на західноєвропейську філософію.

В розвідці ректора Ліванського університету (Бейрут) Фуада Е. Бутрані «До питання про сходознавство» докладно розповідається про історію вивчення Сходу в країнах Європи від найдавніших часів. Вужча за обсягом, вміщена в другому номері стаття відомого бельгійського вченого проф. Армана Абеля «Спроба вступу до ісламістики» про роботи в галузі сходознавства в Бельгії.

«Історичні джерела арабського гуманізму» — так озаглавлено статтю проф. А. Абдель Даїма. Автор висвітлює цю проблему з релігійної точки зору. Питанням ідеології присвячена також і робота Муна Сольха «Рушійні ідеї арабського відродження». Здивовання викликає стаття професора Американського університету в Бейруті Малькольма Керра «Кілька недавніх праць з ідеології арабського націоналізму». Професор зупиняється на останніх книгах керівних діячів Соціалістичної партії арабського відродження — «Аль-Баас», яка вороже ставиться до комуністичного руху на Близькому Сході. Не-

зважаючи на те, що журнал «Аль-Афкар» в цілому дотримується принципу безсторонності та нейтралітету в боротьбі двох ідеологій, він, як ми бачимо, надав трибуну і ворогам комунізму. Американський професор і тут не проминув нагоди показати свої антикомуністичні ікла.

Журнал знайомить читачів і з сучасним літературним та культурним життям арабських країн. В першому номері друкується кілька віршів ліванського поета Жоржа Шехаде, який пише французькою мовою. Поезії його написані в манері французького модернізму і далекі від сучасності й боротьби. В другому номері публікується в перекладі з арабської мови вірш Саліма Хайдара (Ліван) «Екстаз».

Про мистецтво арабських країн, про зв'язок його з мистецтвом європейських народів розповідає стаття Віктора Хакіма «Мистецтво в Лівані та в країнах Близького Сходу». Автор досліджує історію взаємних впливів і на багатющому матеріалі доводить, що мистецтво всіх народів Середземномор'я розвивалося в тісній взаємодії.

Змістовну довідку про один з найстаріших мусульманських університетів — Карауїн у Фесі (Марокко), який існує вже понад одинадцять століть, вміщено в другому номері «Аль-Афкар».

Природі арабських країн присвячені статті Ж. Бенуа-Мешена «Ця країна оброблена світлом і вітром...» про Аравію та Бутроса Діба «Обличчя Лівану».

Журнал «Аль-Афкар» також вміщує на своїх сторінках і деякі політичні документи, а також хроніку подій в арабському світі. Велику увагу приділяє часопис анотуванню нових видань арабською мовою.

Хочеться сподіватись, що поява нового журналу ще більше сприятиме зміцненню культурних зв'язків між народами Сходу і Заходу.

Ю. КОЧУБЕЙ

„ОЧІ ПОХОВАНИХ“

Старовинна легенда гватемальських індіців твердить, що поховані спочивають в рідній землі з відкритими очима і закриють їх лише тоді, коли щастя та справедливність прийдуть на землю Гватемали.

Цю старовинну легенду покладено в основу книги відомого гватемальського письменника Мігеля Анхеля Астуріаса, яка є третьою частиною трилогії («Сильний вітер», «Зелений Папа», «Очі похованих»).

В центрі роману життя робітника-революціонера Октавіо Сансура, показане на тлі широкій панорами гватемальського суспільства.

Життєвий шлях Октавіо Сансура типовий для борця-революціонера. Рано осиротівши, Октавіо починає самостійне життя. Хлопцеві було вже чимало років, але він усе ще не вмів ні читати, ні писати. Один із його друзів Даніель навчив Октавіо грамоти, і відтоді хлопець наче вродує народився. Новий прекрасний світ відкрився перед його очима, світ книг та культури. Тільки тепер він свідомо почав дивитися на життя.

Октавіо багато їздить по країні, він бачить важке життя трудового народу, розкошування правлячої верхівки та монополістів-чужоземців.

Особливо боляче вражає Октавіо становище селянства, велика частина якого стала просто жебраками; прикладом того є життя мулатки Анастас, яка з прокляттям згадує, як компанія «Тропікаль платанера» зігнала її батьків з землі і розвела на тому місці бананові плантації, прирікши таким чином всю родину Анастас на поневіряння та злидні.

Октавіо Сансур стає

Miguel Angel Asturias.
Los ojos de los enterrados.
Editorial Losada. 1960.

революціонером - професіоналом. Нелегке життя борця в країні, де правять маріонетковий диктатор, якого підтримують американські монополісти. Октавіо стає підпільником, його шукають власті, за його голову оголошено нагороду. Але прості люди допомагають Октавіо, переховують його, а він у свою чергу допомагає їм, організуючи професійні спілки, роз'яснюючи трудящим, що треба боротися не тільки за розв'язання економічних проблем, а й за здобуття політичних прав і, в першу чергу, за визволення країни з-під ярма іноземних монополістів. Зрозумівши свою силу, робітники плантацій починають підготовку масового збройного повстання, перетягуючи на свою сторону представників різних верств населення, в тому числі солдатів та офіцерів армії.

Ми не бачимо ще в книзі кінцевої перемоги, але вона не за горами, бо рушиться влада монополій, а разом з нею і влада диктаторів.

Остання сторінка книги просякнута вірою в щасливе майбутнє країни, майбутнє, коли мертві, нарешті, зможуть спокійно закрити очі.

Великий викривальний та революційний пафос книги, її заклик до національно-визвольної боротьби народів континенту, її чудова барвиста мова роблять роман одним із найкращих творів сучасної латиноамериканської літератури.

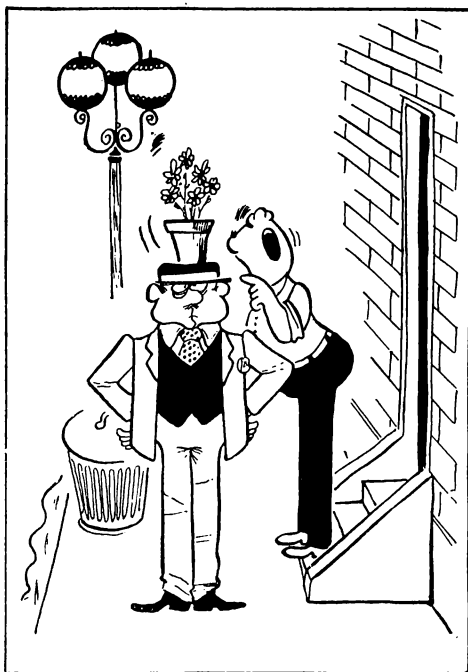
М. ЖЕРДИНІВСЬКА.

Без слів.

Без слів.

— Сталося чудо! Горщик цілий!

Кінець великого кохання.

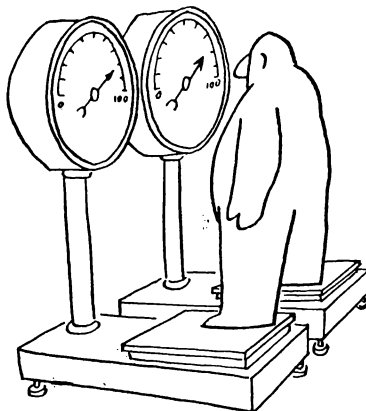
Без слів.

Без слів.

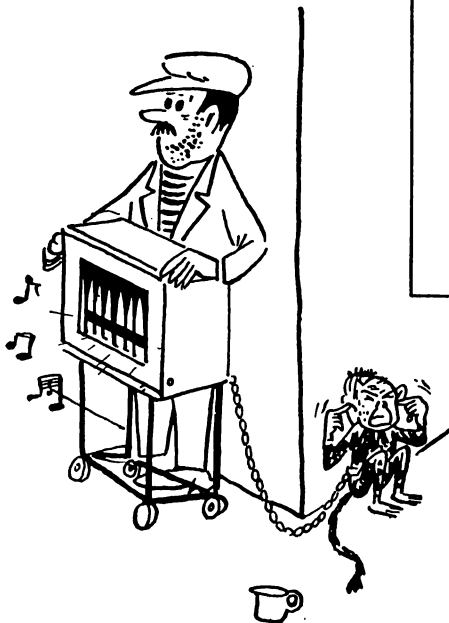
Художник-абстракціоніст.

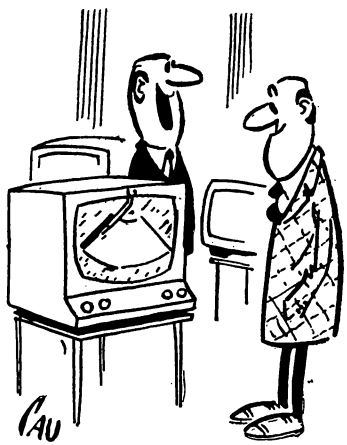
Без слів.

Без слів.

Без слів.

— А це — телевизор для веранди.

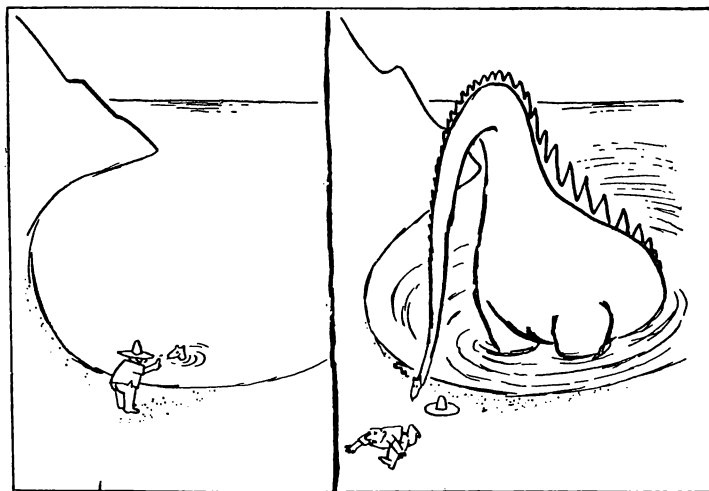
— Чи немає у вас парфумів з міцнішим запахом? Мій знайомий — дуже високий.

— Здається, він уже починає розуміти.

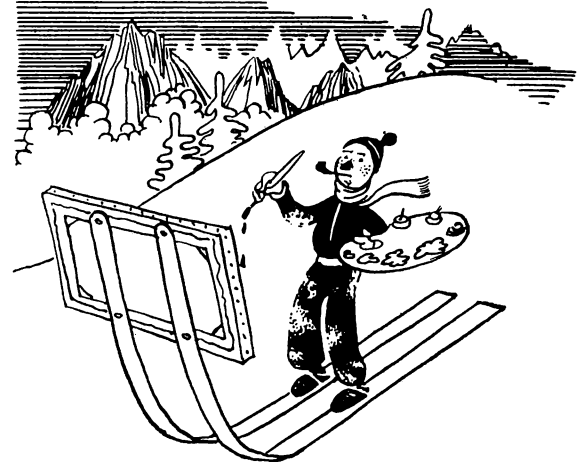
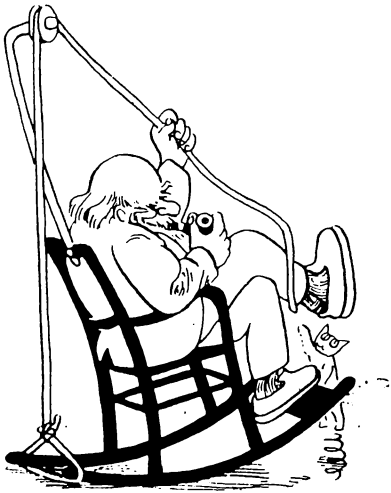
— Я забув свою скрипку, але можу показати вам усі жести!

Без слів.

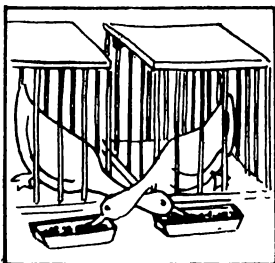

Без слів.

ТРЕБА БУТИ ВІНАХІДЛИВИМ

Малюнки-жарти Карла ГОЛЬЦА (НДР).

Без слів.

— А зараз із мого циліндра вилетять два голуби.

Свята вода з Іордана

Репортаж з Єрусалима, а точніше Віфлеєма, вміщений в одному з останніх номерів тижневика «Штерн» (ФРН), розповідає про спритних священослужителів — православних, католицьких і магометанських, — які непогано заробляють на релігійних почуттях і просто на цікавості численних туристів. «Свята вода», «Ісусова гора» — все тут має приносити гроші, прибутки.

На різдво продається 5000 пляшок «святої води» з Іордану. Священик з православної церкви звичайно віддає запечатані пляшки на комісію продавцві лимонаду.

— Пані й панове! Ви стоїте біля гроба вашого господи Ісуса Христа. В п'ятницю його було покладено на отій лаві, а на третій день він воскрес. Склеп, у якому стоїть гроб, має 2м 01 см завдовжки і 1 м 93 см завширшки. Оце перед вами оригінал тієї самої лави 2 м 02 см завдовжки, 0, 93 м завширшки й 0,76 м заввишки. Під стелею, панове, ви бачите 43 лампи, які належать католикам, православним та вірменам. Коли складаєте пожертви, прошу пам'ятати, що ви перебуваєте в найсвятішій церкві світу.

Чути шелест банкнотів, із схвилюваними, розчуленими обличчями туристи оглядають найсвятіше місце християнства в Єрусалимі.

Наш приятель Абдул Рагім Нусабей, фотограф, робить знімки.

— Фотокартки одержите сьогодні ввечері у готелі, — голосно сповіщає туристам Абдул. — Десять знімків коштують тільки один долар.

Абдул заробляє 50 доларів на день.

Підводжу голову й роздивляюся довкола. В одній з ніш молодий священник з Абіссинії ховає до кишені «Джерусалем таймс». Зробивши низький уклін, він привітно звертається до мене:

— Прошу, — каже він ламаною англійською мовою. — Прошу йти. Тут побачить. Тут та сама скеля,

з гробу наш господь. Дивіться. Тільки раз дивіться. Заходьте.

Справді бачу невеликий камінь. Священик киває головою. В його руці раптом з'являється срібний кухоль із святою водою. Він оббризкує нас по черзі. І, власне, саме в цю мить я помічаю пачку грошей. Вони лежать у розколині під камінцем.

— В головах святого гроба... — бурмоче священник.

Підводжусь, трохи ніяково лізу до кишені й видобуваю п'ятидоларову банкноту. Молодий священник уже не в силі стримати своє захоплення. Обіймає мене, хапає срібний кухоль і — я вже з ніг до голови змочений напахченою водою.

— Чи є в тебе свідоцтво про перебування на прощі? — питає мене Абдул, коли ми виходимо з церкви.

— Ні, — відповідаю я. — Адже я не прочанин. Напевно ж, існує якась різниця...

Рухом руки він обриває мене на півслові.

— Той, хто побував в Єрусалимі, повинен мати свідоцтво. Тут кожен отримує свідоцтво. Привозиш його додому як сувенір. Це ж кожен робить. Католицьке свідоцтво — безплатно, православне — за пару пістрів.

Підходить православний священник.

— Отче, — звертається до нього

Абдул, потиснувши йому руку. — Цей пан хоче мати свідоцтво про відбуття прощі. Але не обскубуй його, як інших. Він не турист. Він просто мій приятель.

З хитрою посмішкою на обличчі — мовляв, розумію! — святий отець веде мене до келії. Дістає бланк і записує моє прізвище. За хвилину папірець зникає в конверті. Потім він вкладає до конверта дві мікроскопічні воскові кульки. А тоді смікає мене за рукав і показує уламок дерева, що походить, мовляв, від хреста, на якому розп'яли Ісуса. По хвилі бере у мене із жмені декілька монет у 30 центів і добродушно виштовхує за двері.

Перед входом до келії саме стоїть група туристів.

Чую, як провідник звертається до них:

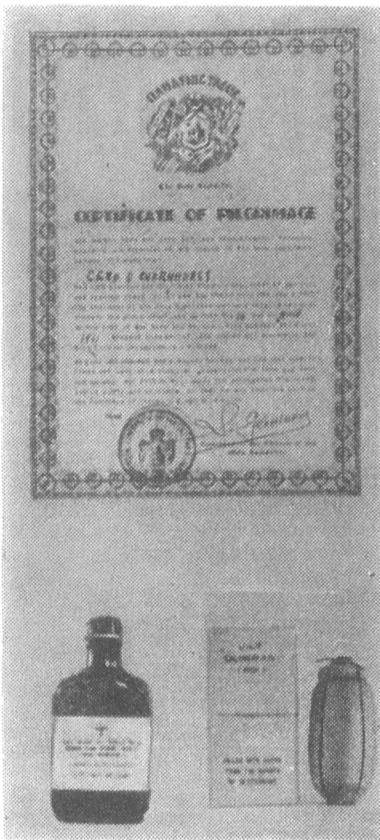
— Коли складаєте пожертви, прошу пам'ятати, що ви перебуваєте в найсвятішій церкві світу, яку вам випало бачити тільки раз у житті.

Я вже не знаю, що й подумати про все це. Охоче втік би звідси — це було б найкраще. Абдул шепоче:

— Половину грошей отримає потім провідник. Тут, на Сході, існує звичай: за кожного клієнта він отримує половину.

Туристи смиренно залишають церкву. Священик махає мені рукою — мовляв, увійдіть.

«Свідцтво про відбуття проці», «св'яту воду» з Іордану, «св'яту землю»,— все це можна купити за долари, фунти та іншу валюту.

— Ну, як справи, отче? — питає Абдул.

— Дякую, а як твої прибутки? Абдул підносить догори руки й кошує очі:

— Ти ж знаєш, яка зараз кон'юнктура. Збожеволіти можна — стільки роботи. Прошу тебе, покажи моєму приятелю, звідки беруться оті обліплені воском камінці. Ну, не ламайся, відчини.

Отець Лефтарій невпевнено посміхається. Відчиняє металеві двері з зображенням богоматері.

За ними — величезна скеля.

— Ось бачиш,— каже Абдул.— Це та сама Ісусова гора. Її взагалі нікому не показують, але пан отець — мій приятель...

Я кладу однофунтову банкноту на тарілку із свічками. Абдул помічає це.

— Ти що — з глузду з'їхав? Ану, зажди.

Він повертається до церкви, але за хвилину з'являється знову і видає півтора долара — рівно половину. Я нічого не розумію, протестую.

— Ану, тихо,— каже Абдул.— Отець бере по твердій таксі. Чи, може, ти хочеш порушити традицію? Тихо, а то дізнаються, що він тобі показував...

Біля воріт Абдул знайомить ме-

не із своїм дядьком, який розповідає довгу, але вельми цікаву історію. Ось вона, коротко.

Починаючи з 1244 року дві мусульманські родини охороняють вхід до церкви, в якій стоїть так званий гроб Ісуса. Їм належать ключі від церковної брами. Щодня одна з тих родин — по черзі — одержує досить велику суму за... «відкриття дверей».

Я не дізнався, скільки саме грошей виплачують щодня тим родинам. Напевне, чимало. Адже, за свідченням Абдула, вони є найбагатшими родинами в Єрусалимі.

Приголомшений, розчарований сиджу увечері в готелі «Амбасадор». Довкола — американці; вони діляться своїми враженнями. Моїм сусідю по столу є Девід Матвеев, пастор з міста Парсонс у штаті Канзас.

— То як, з вас досить? — запитує мене пастор.

Я знизую плечима. Американець силпе лайкою й прокльонами так, наче він і не священик.

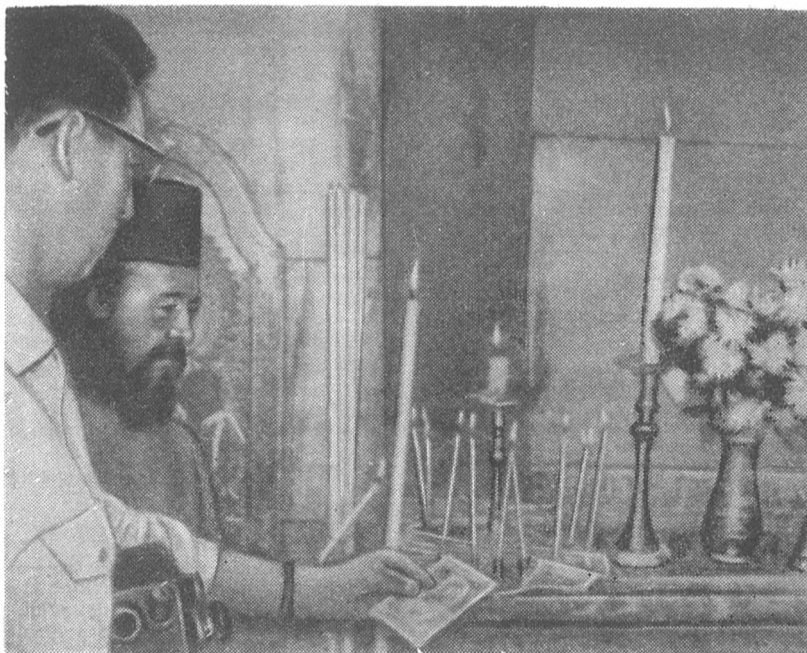
— Бог не живе в якомусь там камені,— каже він нарешті.

Я змахую рукою.

— Ви скажіть це отим ділягам. Подумайте тільки, скільки віруючих християн обдурюють у цьому місці. Я б тут їх усіх порозганяв...

— Так,— бурмоче пастор.— Я не уявляю собі, що тут діються такі страшні речі.

— Що ж ви розкажете своїй пастві? — питаю я.— Що ви розкажете своїм підопічним підчас недільного виступу по телебаченню про враження від поїздки до Єрусалима? Чи розповісте ви їм правду?

— Будьте щедрі біля гробу господнього! — волає провідник. Більшість з 200 провідників у Єрусалимі — магометани. Католицькі й православні священики, що продають свічки, діляться з ними прибутками.

На кілька хвилин пастор зосереджує всю свою увагу на банані, який тримає в руці. Потім озивається.

— Ці люди — такі ж християни, як оцей соус Ліббі,— пастор підносить пляшку з соусом, потім різко ставить її на місце.— Що я їм скажу? Я й сам ще не знаю.

Наступного дня я ставлю перед ним пляшечку із «св'ятою водою» з Іордану.

— Вона коштує заледве 50 центів і така ж чиста, як вода з крана,— кажу пасторові.— Я купив пляшку справжньої води з Іордану, яку монах наповнив у моїй присутності... Спочатку зажадав 15 доларів, але продав усе ж за 4.

Я витягаю з кишені коробочку, що нагадує упаковку одеколону «Міс-Діор».

— Що це? — питає пастор.

— Свята земля,— відповідаю.— Продав її мені отець францісканець Рафаель Дорадо за 60 центів.

Розкриваю портфель і показую йому образки з єгипетськими письменами.

— Це я купив у католицьких сестер Сіона в церкві Екке-Гомо. А це чотки за 50 центів. У Віфлємі мені запропонували навіть купити справжні ясла. Але вони були зроблені в Баварії...

Пастор зблід.

— Не беріть це близько до серця,— сказав він і вручив мені листівку, на якій було написано: «Яким прекрасним стане життя, якщо присвятити його служінню Богові».

Ріо де Жанейро — Сан Паулу

Ріо-де-Жанейро користується славою одного з найкрасивіших міст світу, однак першого враження, коли дивишся крізь вікна літака, так само як і з автомобіля по дорозі з аеродрому до готелю, недосить, щоб беззастережно погодитися з цим твердженням. Вчора ми були приголомшені панорамою величезного міста, що розкинулось під крилами швидкохідного повітряного лайнера, нас оглушили сирени тисяч автомашин, що з несамовитою швидкістю мчали вулицями, але все це потонуло у тій страшній втомі, яка огорнула нас після сорокагодинного перельоту.

Втомлений і ледь живий від тропічної спеки, мандрівник думає перш за все про холодний душ, про ліжко і відпочинок. Саме про це мріяли й ми вчора, їдучи прекрасною Авеніда Атлантика до готелю «Ланкастер». Я проспав дванадцять годин і нарешті прокинувся від якогось рівномірного шуму, що долинав із-за вікна.

Це кличе до себе Атлантичний океан. Треба поглянути.

Відчиняю балконні двері, але міцний порив вітру штовхає мене назад до кімнати. Нехай собі, краще вже вітер, ніж спека.

Що ж можна побачити з

одинадцятого поверху готелю? Ліворуч і праворуч вишикувалися білою стрункою дугою хмарочоси. Більшість з них — це розкішні готелі для туристів, решта — резиденції багатіїв. Внизу — автострада, тротуар з білочорної мозаїки і шестикілометрова смуга пляжу. За все те, що ти бачиш з вікна, треба платити гроші. За вид на океан, тобто за кімнату зі сторони фасаду, доплачується по долару щоденно. Звичайно, хіба це може дозволити собі проста людина? Ця розкіш лише для багатих туристів.

Вся затока — ніби примха сп'янілої природи. Куди не кинеш оком, скрізь із води

Порт Сантус.

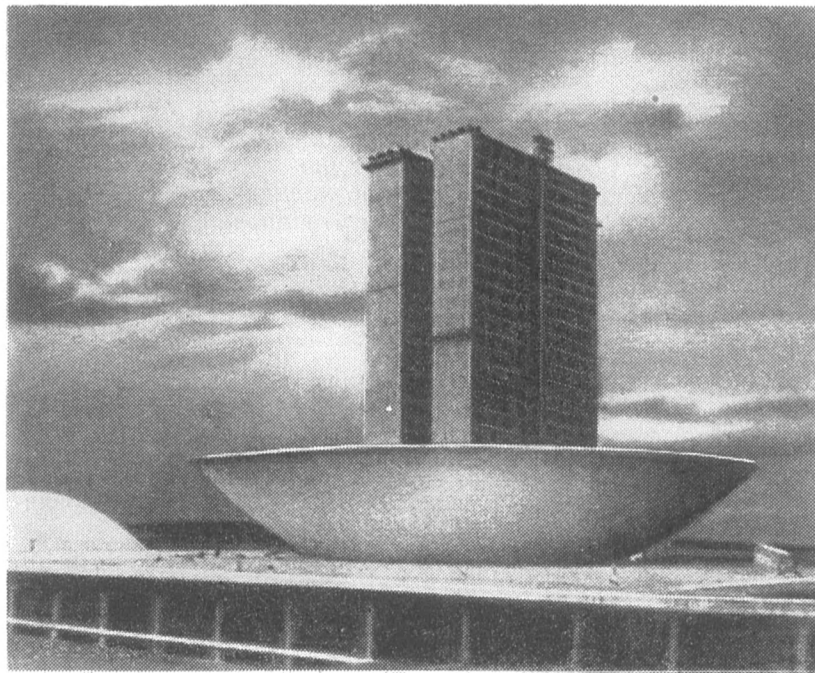
чи з берега виринають гостроверхі скелі найнесподіваніших форм. Так, ніби їх розкидав якийсь казковий велетень. Дивишся на все це із захопленням, переконаний, що нічого цікавішого вже не побачиш, але досить кинути погляд на південь — і маєш новий сюрприз. Горі-близнюки — Доїс Ірмаос, наче поставлені поруч величезні головки цукру, що зрослися в одне ціле. Ще далі за ними — нове диво — рівна, мов ножем стята, Столова гора. Дивишся і мимоволі забуваєш, що за твоєю спиною, на протилежному боці, за півколом хмарочосів, височить над містом скеляста Корковадо, яка виринає просто з джунглів, що підступають до самих вулиць Ріо-де-Жанейро. На її вершині кам'яний Христос розпростер у сорокаметровому розмаху свої руки.

Попід самісінькими балконами готелю «Ланкастер» суне вздовж пляжу безперервна вервечка лімузинів. Вони мчать по темній автостраді, відділеній від пляжу біло-чорною стрічкою тротуару. Зверху здається, що це не кам'яний тротуар, а розіпнута на землі шкура велетенської зебри. Викла-

дання мозаїкою тротуарів — характерна риса всіх фешенебельних районів великих бразильських міст, в той час як трохи збочивши з цих тротуарів, ви не побачите навіть звичайних асфальтованих вулиць, а лише запилені брудні завулки. Такі ж біло-чорні тротуари я бачив пізніше в Сан-Паулу і в Сантусі і в Порту-Алегрі.

А далі, на широкому пляжі, розкриваються великими квітками сотні кольорових парасольок і кілька десятків тисяч людей товчуться на золотому піску. Невдовзі я довідався, що це мізерна кількість курортників, бо надворі стоїть вже пізня бразильська осінь. Ось літнього сезону там можна побачити справжній людський рій — до чотирьохсот тисяч пляжників.

Вдихаючи свіжий вітерець, що тягне з Атлантичного океану, пригадую собі вигляд вчорашнього Ріо-де-Жанейро, коли нас сліпила повільне неонове світло, нескінченна злива реклам. Як правило, після такої вечірньої оргії світла, столиці різних країн вражають вранці своєю сірістю і викликають розчарування. Такі, наприклад, деякі квартали Парижа. Не краще виглядає вдень і площа Пікаділлі в Лондоні. Те, що вабило вас тисячами рухливих і плигаючих вогнів, вдень вражає своєю буденністю. Не хочеться навіть вірити, що ці заіржавлені щогли і риштування, яких

Новобудова столиці Бразилії — міста Бразіліа.

вчора не було видно за червоними, смарагдовими і ультрамариновими блискавками вивісок і реклам — це і є уславлений куточок великого міста.

Інша справа Ріо-де-Жанейро. Яскраве і привабливе вночі, місто прокидається вранці, дихаючи свіжістю і чистотою. Природна краса його не потребує оздоб. Штучні нічні вогні ніщо в порівнянні із смарагдовим океаном, чистим, як сльоза, небом, чудовим краєвидом: пасма мальовничих гір — з одного боку і зелені джунглі — з іншого.

* * *

Вже кілька днів дон Педро — один із моїх бразильських приятелів — запрошує мене разом пообідати.

Досі за браком часу я відмовлявся, але тепер, виврававши вільну годинку, я умовляюся з ним по телефону про зустріч. Метою нашої мандрівки є старий портовий ресторан. Міститься він на околиці міста, і здавалося б, покликаний обслуговувати людей з не дуже великими можливостями, але ціни в ньому вельми високі. Такого роду таверни мають свою снобістську клієнтуру в усьому світі, а їх власники вміють витягувати гроші з відвідувачів. Згадаймо хоч би широко відомий ресторан у старому порту в Марселі, який належить до найдорожчих у Франції, або ж стару таверну «О гренуй» на бульварах над Сеною. Перший знаменитий своєю незрівнянною рибною юшкою «буйабез», друга — смаженими зеленими жабенятами.

Поки сеньор Педро замовляє вино і якісь місцеві делікатеси, я роздивляюся навколо.

— Вибачте, — звертається він до мене, — я мусив подбати про наше меню. Я думаю, що про Бразілію нам

найкраще буде поговорити за цим скромним обідом.

— Дякую вам від усього серця. Хоч я й читав дещо про Бразілію і тепер багато чого побачив на власні очі, але цікаво, звичайно, буде мені послухати справжнього бразильця, та ще й каріоко¹ на додаток.

— Так, каріоко. Я став ним десять років тому, відколи переїхав до Ріо-де-Жанейро, але збираюся зараз говорити з вами не тільки про це місто.

Я, жартуючи, наче учень, викладаю Педро всі свої набуті в школі відомості про країну.

— Бразілія — кажу я, — одна з найбільших країн світу. Площа її — 8 з половиною мільйонів квадратних кілометрів, тобто майже ціла Європа, не рахуючи Європейської частини Радянського Союзу. Знаю, що у вас тут кілька кліматичних поясів. Коли не помиляюсь, то коли б зобразити на карті Бразілії рівнобічний трикутник, то дожен з його боків мав би довжину близько 4 300 кілометрів, що відповідає відстані від Москви до Марокко. От бачите, можу навіть оперувати прикладами.

Педро слухає із задоволеною посмішкою і починає свою розповідь.

— Ви, європейці, називаєте нашу країну коротко — Бразілія — ніби забуваючи, що це федерація. Офіційна назва нашої батьківщини: Республіка Сполучених Штатів Бразілії. Бразілія справді складається з двадцяти штатів, іншими словами автономних держав, і з п'яти так званих територій, як-от: Гуапоре, Акрé, Ріу-Бранку, Амапа, Фернандо-до-Норонья. Ця остання «державка» площею 27 квадратних кілометрів має 581 мешканця. Коли вже зайшла мова про пло-

¹ Каріоко — мешканець Ріо-де-Жанейро.

щу і населення Бразілії, то, гадаю, вас зацікавлять і такі порівняння. Найбільший штат Мату-Гросу розкинувся на площі в один з чвертю мільйона квадратних кілометрів. Він вчетверо більший, ніж Польща. З населенням там, на жаль, протилежна картина. На території Мату-Гросу проживає заледве півмільйона мешканців. Приблизно така ж картина і з штатом Амазонас. Амазонас займає територію в 1 мільйон 600 тисяч кв. кілометрів, а проживає там теж щось із півмільйона чоловік. Інша справа із штатами, розташованими ближче до океану. Штат Сан-Паулу, площею чверть мільйона квадратних кілометрів, має десять мільйонів населення. Так само в штатах Парана, Санта-Катаріна та Ріу-Гранді-ду-Сул, де пересічно на кожен квадратний кілометр припадає по 10—15 мешканців.

Ми говорили про населення. Так давайте вже до кінця вичерпаємо цю тему. Яке воно, це населення? Ви на власні очі мали можливість переконатися, що в Ріо-де-Жанейро дуже багато людей з темною шкірою. Таких майже сорок процентів населення країни, це негри, мулати, метиси, індійці, японці, китайці.

Для того, щоб переконатися у правдивості слів Педро, досить поглянути на відвідувачів нашого ресторану. Тут, за столиками, сидять бразильці різних рас. Не видно лише жінок — ані «білих», ані «чорних».

Педро наче читає мої думки.

— Чому нема жінок? Їх у нас на сім процентів менше, ніж чоловіків, але не тому, звичайно, їх тут немає.

Я догадуюсь: свобода жінок обмежується ревнивими чоловіками. Щоправда, жінки тут такі прекрасні, що я особисто цілком розумію бразильців.

— Так, ви маєте рацію.

Бразільці, як правило, дуже ревниві, і, ніде правди діти, страшенно гарячі й самолюбиві. Інколи досить одного погляду на його дружину чи то на вулиці, чи то в гостях, або якогось компліменту, щоб це спричинилося до раптової, нерідко кривавої бійки. Ще й досі трапляються випадки, коли чоловік, ідучи на роботу, замикає свою дружину вдома на ключ.

— Невже? — дивуюся я.— Отже, поліція й суд мають чимало роботи?

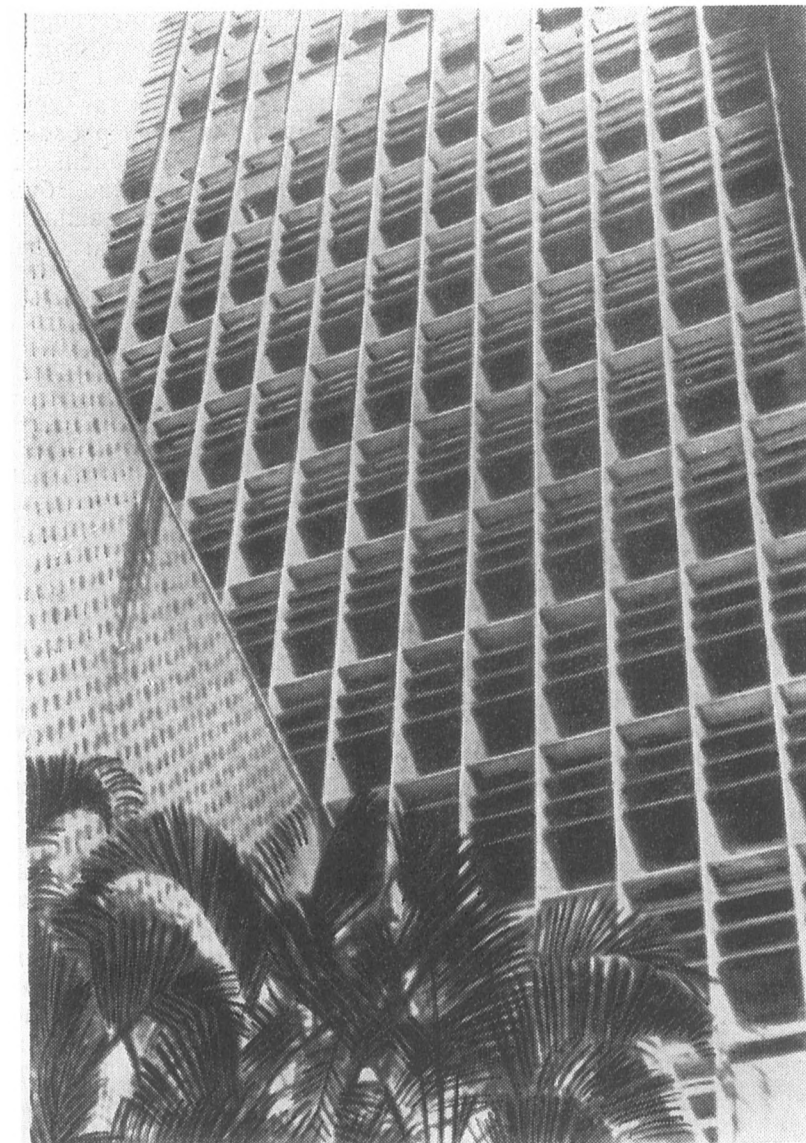
— Суд так, а поліція ні. За нашим законодавством, можна заарештувати злочинця тільки в момент здійснення злочину. Якщо злодієві чи злочинцеві вдається втекти, справа ускладнюється. Кожен злочинець, що встиг утекти, відповідає перед судом, не перебуваючи під арештом. А найчастіше він тікає на територію іншого штату і там вже стає недоторканим. Місцеві власті можуть або видати його, або ж відмовити у екстрадиції.

На мить дон Педро замислився, і раптом його обличчя засвітилося теплою задумливою посмішкою.

— А чи знаєте ви, що я родом з берегів Амазонки, з далекого Манаусу?..

Я був справді зацікавлений. Адже скільки разів у своїй хлоп'ячій уяві, розпаленій пригодницькою літературою, я подорожував по цій величезній річці.

— Манаус — місто незвичайне і одне з найбільш цікавих у Бразилії. Я родом з краю «плакучих дерев». Так називали колись індієць каучукові дерева, або точніше два його види — еве і качучу. До середини XVIII сторіччя каучукові дерева були ще невідомі людям, їх не вміли використовувати. Але вже в XIX сторіччі спритні й винахідливі ділки почали енергійно експлуатувати це багатство. Попит на гуму почав надзвичайно швидко

Будинок міністерства освіти в Ріо-де-Жанейро. Хмарочос з цементними плитами замість віконних шибок.

зростати на зламі XIX—XX сторіччя, коли її вперше було застосовано для виробництва автомобільних шин. Відтоді й почався бурхливий період в житті моєї рідної землі — джунглів над Амазонкою, і перш за все місць навколо річки Путумайо, притоки Амазонки.

— Каучукові дерева росли тільки в Бразилії, їх не знали на інших континентах, отже басейн Путумайо стає джерелом фантастичних багатств для багатьох бізнесменів. Вони тяглися до торгівлі живицею «плакучих дерев», нещадно експлуа-

туючи амазонських індієць. Видобуток каучуку не вимагав від підприємців великих капіталовкладень, адже в їх розпорядженні були величезні дикі хащі еве і качучу. Всю тяжку працю по збиранню живиці було перекладено на індієць. Вони робили навкіс надрізи на «плакучих деревах», збирали живицю, сушили її і ліпили готові кулі сировини. Індієць тисячами гинули від цієї непосильної праці, особливо під час транспортування сировини через джунглі і по Амазонці.

— Спритний і нещадний

Джуліо Амарко на мозолях індійців заробив мільйони фунтів стерлінгів, а Жозе Хуліо де Андрадо називали каучуковим королем. Так чи інакше, незважаючи на дуже нерівномірний розподіл прибутків, Бразилія почала багатіти завдяки каучуку. Вона держала в своїх руках світову монополію на каучук і щороку заробляла на «плакучих деревах» чимало мільйонів доларів. Саме тоді і виникає одне з найбагатших міст тодішньої Бразилії, моє рідне Манаус, столиця штату. Там, в серці джунглів, будуються розкішні палаци, зали, театри. Охоплені каучуковою гарячкою, з усього світу тягнуться в Манаус спекулянти і аферисти.

— Але минає час, і замість недавньої монополії в наших руках залишається лише три проценти світової продукції каучуку — решту постачають англійські колонії і Африка. Манаус перетворилось на мертве місто. Юнаком я вирушив з нього в пошуках хліба, але й досі воно живе в моїй пам'яті. Ніколи не забути мені кинутих палаців, порослої бур'яном мозаїки терас, знову

А це безробітні, яких в країні чимало.

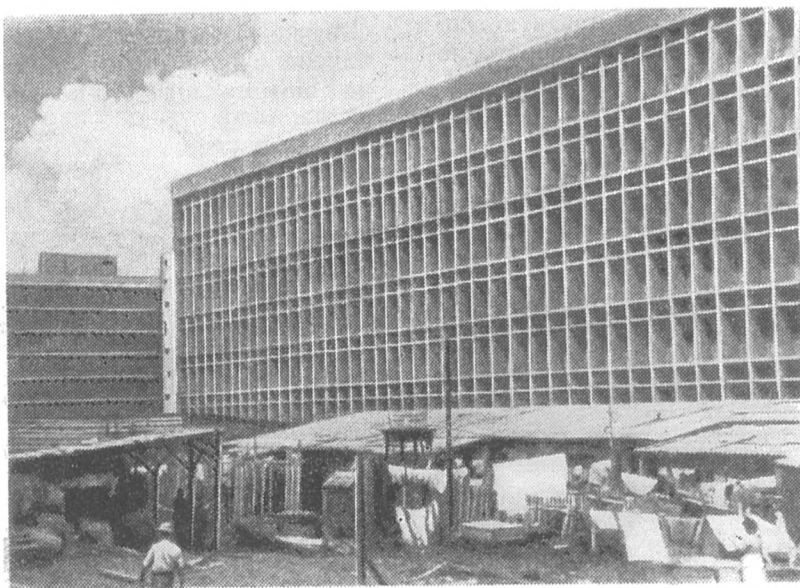
відвойованих джунглями чудових вулиць.

— Та що там говорити, ми живемо в одній з найбагатших країн світу, маємо тут незліченні і навіть невідкриті ще природні багатства і не можемо з них скористатися. У Бразилію завозиться вугілля, нафта, рис. Нас же вважають людьми лінькуватими, неенергійними.

Довго розмовляли ми того

вечора з сеньйором Педро.

Я з'ясував іще, що стародавні індійці називали свою ріку «Амассона», що означає «губителька човнів». На перший погляд ця назва може здатися досить дивною для ріки, де немає жодних водоспадів чи якихось інших видимих перешкод для навігації. Але як інакше могли назвати індійці величезну ріку, рівень води в якій під час сезону дощів піднімається на десять метрів, та до того ж бурує хвилями. Зрештою все, пов'язане з «Амассоною», має величезні розміри. «Губителька човнів» бере свій початок в Кордільєрах на висоті 4 300 метрів, що дорівнює висоті Монблану. Її води течуть до Атлантичного океану, проходячи шлях в 5 500 кілометрів, а басейн ріки розкинувся на площі в 7 мільйонів кв. кілометрів. Її гирло, там де вона впадає в океан, досягає 230 кілометрів. Коли ж до цього вище дізнаєтесь, що в сезон дощів 3 500 кілометрів течії Амазонки доступні для мор-

Поруч з халупами зростають хмарочоси.

Один з куточків Ріо-де-Жанейро.

ських суден, то матимете деяку уяву про цю річку-гігант.

Я слухав розповідь дона Педро про його чудову країну, а за сусіднім столиком, наче акомпануючи йому, двоє бразильців награвали на гітарах мелодію самби.

Шлях з порту Сантус до Сан-Паулу дуже красивий. Його можна порівняти хіба що із звивистими високогірними шляхами Швейцарії, хоч останнім для повної подібності не вистачає виду на океан і джунглі.

Бразильські водії не люблять тихої їзди, наш шофер так само хвацько робить віражі, від яких тріщить голова. Можемо втішатися лише тим, що в горах Сьєрра-ду-Мар прокладено паралельно дві автостради і нам не загрожує зіткнення з зустрічною машиною, хоча при такій швидкості не важко розбитися об балюстраду й скотитися вниз у зелені хащі.

Раз у раз перед нашими очима вириваються велетенські рекламні щити.

«Ойл компанії».

«Мерседес-Бенц».

«Кока-кола, кока-кола, кока-кола».

І ця настирлива реклама «кока-коли» може навпаки відбити охоту від цього напою. Але гонитва за прибутками, боротьба з конкурентами, невблаганно змушує дбати про рекламу. Гроші, гроші і ще раз гроші! Всюди, всюди, куди не кинь, тут слід платити гроші. От, навіть за дорогу, по якій ми їдемо, треба пла-

тити. Як в Сантус, так і в Сан-Паулу автостраду перетинають брами, через які пропускають автомашину за певну платню. Робиться це, щоправда, блискавично. Машина дещо притищує хід, водій простягає руку з банкнотою. Акцизний чиновник хапає банкноту. Готово. Газ — і далі!

Перед нами Сан-Паулу, місто хмарочосів, Нью-Йорк Південної Америки.

Найвищі хмарочоси — центр міста — площа Республіки, вулиці Сан-Люїс, Сан-Яго, і готель «Отон» на площі Петрарки, де ми зупиняємося.

Я приглядаюсь до велетенських споруд і рахую поверхи: двадцять, тридцять, сорок...

Сан-Паулу — суперник Ріо-де-Жанейро в усіх сферах життя: хоче бути кращим, багатшим, чисельнішим, хоче випередити його в розвитку промисловості і торгівлі.

У цьому змаганні сан-паульці беруть верх над каріоками. Ще в XIX сторіччі Сан-Паулу, хоч і старше від свого суперника, було тихим містечком всього з кількома десятками тисяч населення. Зовсім недавно воно нараховувало вже два мільйони чоловік, а тепер — близько чотирьох. Місто блискавично розростається на відміну від Ріо-де-Жа-

А це студенти символічно очищають вулиці Ріо-де-Жанейро після проїзду колишнього віце-президента США Ніксона.

нейро, затиснутого між Атлантичним океаном і горами Сьєрра-ду-Мар.

Що ж дало поштовх для такого швидкого розвитку міста? Як кількість населення цього колись колоніального закутка від 30 тисяч підскочила до кількох мільйонів чоловік?

Кавал

Це одне слово пояснює все. Земля в штаті Сан-Паулу виявилася ідеальною для вирощування темно-синіх плодів кави. Фантастичний ріст кавових плантацій спричинився до збагачення й зростання міста.

Цьому росту сприяла і порівняно невелика, як на бразильські масштаби, відстань від міста до портів і наявність такого зручного транспортного шляху, як судохідні ріки Парана і Гранді, що протікають через штат Сан-Паулу.

Сан-паульські підприємці були далекоглядними. Вони не обмежилися лише виробництвом кави, а почали будувати підприємства важкої промисловості, особливо металургійної. Тепер підприємства міста налічують близько мільйона робітників.

Сан-Паулу вражає своїми масштабами. Вздовж тротуарів — небосажні хмарочоси, інколи на дуже вузьких і крутих вуличках, бо місто розташоване на пагорбах. Дивує винахідли-

вість архітекторів, які створили ці будинки. Одні хмарочоси приваблюють стрункими легкими лініями, другі — скляними стінами, треті — немов стяті зверху і з похилими стінами — здається, заперечують всім законам рівноваги, нагадуючи цим падаючу башту в Пізі.

Але ні струнких ліній, ні скляних стін не побачиш там, де живуть прості бразильці-трудівники.

У великих бразильських містах нерідкі дуже красномовні архітектурні контрасти. З одного боку — убогі будівлі, з другого — чудові сучасні споруди.

На архітектуру бразильських будинків наклали свій відбиток умови тропічного клімату. З цієї причини такі споруди, як палац міністерства освіти чи знаменитий дім бразильського об'єднання преси або деякі новобудови в Сан-Паулу — це хмарочоси без вікон, — в європейському розумінні цього слова. Стіна такого дому нагадує порожні соти.

Замість шибок в глибині кожного отвору ми бачимо цементні плити, що в цілому являють собою своєрідну прикрасу будинків і виконують функції дещо відмінні від функції вікон у наших будівлях.

Чим довше я подорожував по Бразилії, тим більше

зустрічався з різкими контрастами в усіх сферах життя. Ця країна приголомшує європейця своєю фантастичною природою, дивує будовами-гігантами. Але не менше приголомшує вона вас «фавелами».

Фавела, чи морро, як їх називають в Бразилії, це квартали бідноти, що оточили Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Сантус та інші великі міста Бразилії. Це мурашники із дерев'яних халуп, вкритих банановими листями куренів, бо на інший будівельний матеріал мешканці цих осель не можуть розраховувати. Серед цих злидарських жителів в'ються вулички часто не більше метра завширшки, де просто в поросі граються напівголі смагляво-чорні діти.

Щороку в посушливі й голодні місяці з півночі Бразилії, з штатів Сеара і Піауї, сотні тисяч зuboжilих і голодних людей перебираються на північ. Вони кидають випалені сонцем поля й вирушають на «землю обітовану» — до Ріо-де-Жанейро, Сантус або Сан-Паулу — де є не тільки вода, але й хоч якась надія на заробіток. Саме вони й оточують своїми куренями великі бразильські міста.

Переклад з польської

Томісабуро Хасегава. Хіросіма не повториться!

Сучасна
японська
графіка

В Японії існує вислів «вабі-сабі», який важко перекласти дослівно: в різних перекладах йому надається того чи іншого смислового відтінку. Та як би там не було, кінець кінцем під терміном «вабі-сабі» мається на увазі невід'ємна властивість прекрасного завжди бути гранично-лаконічним, не мати нічого зайвого, всією своєю формою і змістом відповідати тій меті, заради, якої воно, прекрасне, було створене.

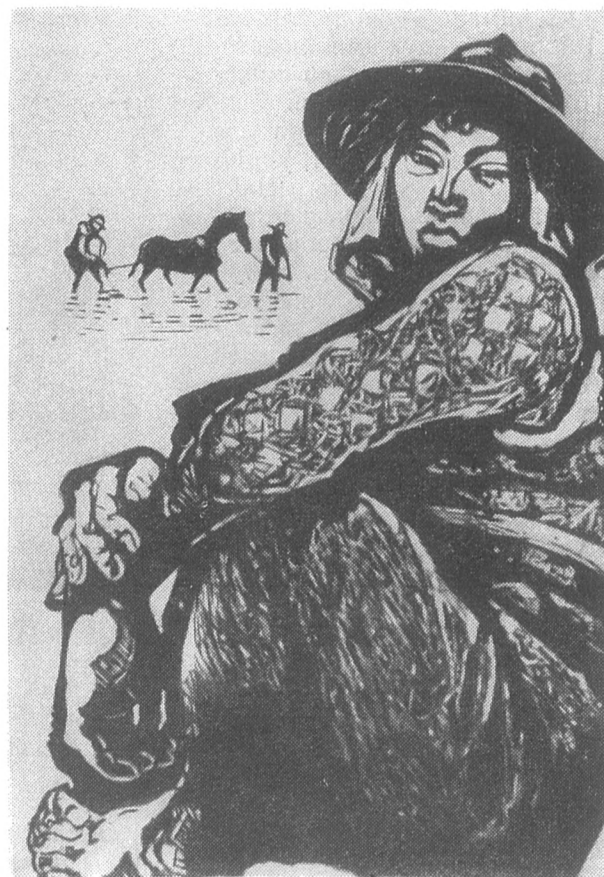
Думка про «вабі-сабі» — узагальнений японський синонім простоти і краси — якось мимоволі виникає під час знайомства з виставкою сучасної японської гравюри, що експонувалася торік в Москві. Зразу зроби-мо застереження: ні, не все з показаного на виставці відповідає нашим уявленням про красу і простоту; але кращі роботи, — а та-

Судзукі Кендзі. Поверніть життя моїй дитині.

Анра Ендо. Заарештована студентка.

Нії Хірахару. Травень.
Секіно Дзюнітіро. Хлопчик у чорному.

Хісао Міцуджі. Селянка.

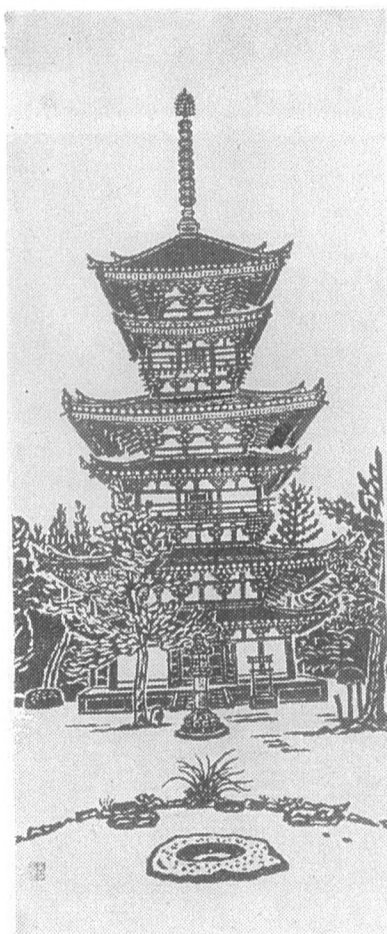

ких чимало, — не могли залишити байдужими любителів древнього і вічно живого мистецтва гравюри.

Мистецтво гравюри в Японії сягає своїм корінням вглиб століть. Найстародавніша японська гравюра на дереві — зображення лева — належить до 740 року нашої ери. Уже тоді японські художники, як видно, не без успіху пробували свої сили, беручи сюжети з навколишньої дійсності. Та минали віки, а японська гравюра не відзначалася ні самобутністю, ні особливою художньою цінністю аж до XVIII століття. Вона була наслідувальною, перебуваючи, головним чином, під впливом більш древнього мистецтва Китаю. І лише з XVIII століття зароджується самотутня японська гравюра.

Судзукі Кендзі. Процесія з ліхтарями.

Ун'іті Хірацука. Пагода в Якусідзі.

Звичайно, ті півтори сотні гравюр, що експонувалися на виставці, не дають змоги вичерпно судити про рівень цього найдемократичнішого виду образотворчого мистецтва сучасної Японії, але про деякі тенденції його розвитку говорити можна.

Ось «Пагода в Якусідзі» одного з найстаріших японських графіків Ун'іті Хірацука. Це великий майстер ксилографії, йому 66 років і він користується заслуженою славою у себе на батьківщині. Можна сказати, що його «Пагода» якоюсь мірою відповідає вимогам «вабі-сабі». Вона лаконічна, в ній немає нічого зайвого, вона вабить класичною ясністю форм. Робота ця датована 1960 роком. Але змініть дату, наприклад, на 1860 рік, і гравюра залишиться однаково достовірною. Їй бракує подиху сьогоdnішнього дня.

Дивлячись роботи Хірацука та інших художників старшого покоління — Окіе Хасімото («Тиха ніч»), Хіде

Каванісі («Сад каміння») та інших, ми ніяк не можемо позбутися думки, що безперечно великий талант цих майстрів, як нам здається, іде не магістральним шляхом розвитку японського мистецтва. Вони більше дивляться в минуле, ніж в майбутнє, не помічають сучасного.

Цього не скажеш про твори іншої численної групи японських художників, членів «Товариства японської гравюри». Це сьогоднішній день Японії — боротьба її волелюбного народу за свої життєві права проти завуальованої американської окупації, війна не на життя, а на смерть за заборону атомної зброї, від якої так постраждала Японія. Це мужнє, викривальне мистецтво, що не знає компромісів, і воно не може не хвилювати.

В центрі цієї групи — чудові роботи Судзукі Кендзі, особливо такі гравюри на дереві, як «Процесія з ліхтарями» («Страйк шахтарів в Мііке»), пройнята

глибоким драматизмом «Поверніть життя моїй дитині». Ось де, користуючись японським терміном, ми можемо сказати, що твори цілком відповідають «вабі-сабі». Вони не потребують коментарів, у них нема нічого зайвого. Ніхто не питає, хто вбив високо підняту на руки дитину. Про це говорять літаки, що зникають вдалині, і ніхто не питає, чиї вони. Така сила справжнього мистецтва. Видатному прогресивному художникові Японії Судзукі Кендзі зараз 56 років, він у розквіті творчих сил, і від його великого таланту ще можна багато чекати.

Серед робіт цієї групи прогресивних художників Японії загальну увагу привертає динамічна гравюра «Селянка» Хісао Міцуї, сповнена драматизму «Хіросіма не повториться!» Томісабуро Хасегава, «Зарештована студентка» Акіра Ендо та багато інших. У

Міясіта Морі. Місяць над шахтою.

цих творах живе правда життя сьогоднішньої Японії, яку роздирають внутріш-

ні суперечності, в них живуть її прості люди, їх важка праця, їх рішучість боротися за краще майбутнє.

Але є серед японських графіків — не беремося судити скільки їх — і такі, які забули не тільки про національну форму, а й про здоровий глузд. Це ті, хто перебуває в полоні абстракціонізму та сюрреалізму. Марно сподіватися знайти щось специфічно японське в таких, наприклад, офортах Сігеру Ода, як «Кохання» або «Будівництво».

Проте подібних формалістичних робіт на виставці, що представляє творчість близько 50 художників Японії, було небагато. Переважали гравюри художників-реалістів, що прагнуть іти в ногу зі своїм народом, віддають йому свій талант, своє натхнення, свою працю. Безперечно, що майбутнє японського мистецтва належить їм.

А. КРОЛЬ

Ітіро Огуті. Боротьба проти японо-американської угоди.

Жан Вілар — виконавець головної ролі в п'єсі Бальзака «Ділок».

11 листопада 1920 року в Парижі під склепінням Тріумфальної арки відбувся сумно-урочистий обряд поховання праху Невідомого солдата. Цього дня видатний режисер, реформатор французького театру Фірмен Жем'є показав присвячену цій події масове видовище, яке відтворило ряд героїчних сторінок з історії Франції. Це масове театральне дійство стало днем народження Французького Національного Народного театру, програму якого чітко сформулював його перший керівник Фірмен Жем'є: «Очистити повітря наших театральних залів од мікробів порнографії і снобізму. Хай театр звернеться до народу».

Першими виставами нового театру були інсценівка роману М. Горького «Мати» і героїчна революційна драма Р. Роллана «14 липня». Обидва спектаклі мали великий успіх, але шалений опір буржуазної театральної критики примусив Фірмена Жем'є незабаром залишити театр. Протягом багатьох

ТЕАТР ПАРИЖА

Жан Вілар і Марсель Рансон в спектаклі «Ділок».

Женев'єв Брюне, Жан Вілар і Ніколь Геден виконують сцену з спектаклю «Ділок».

років не могло бути й мови про виконання накресленої Жем'є програми.

Дійсно народним театр став лише в 1951 році, коли його очолив Жан Вілар.

Жан Вілар народився 1912 року на півдні Франції в сім'ї дрібного комерсанта, який мріяв зробити з свого сина музиканта. Дванадцятирічний хлопчик вже грає на скрипці в невеликому джаз-оркестрі рідного міста.

Двадцяти років він приїздить до Парижа, де випадково потрапляє на репетицію театру «Ательє», яким керував Шарль Дюллен. Вілара захоплюють творчі ідеї талановитого режисера, і він вирішує присвятити себе мистецтву. Спочатку учень театру «Ательє», згодом він починає працювати тут як актор і режисер.

1940 року Вілар очолює невелику трупу під назвою «Критий фургон», яка протягом двох років мандрує по окупованій німцями Франції, несучи поневоленому народові рідне слово, світлі ідеї любові до батьківщини, надію на визволення. Щовечора грають вони на подвір'ях маленьких готелів, на танцювальних площадках, в бараках, іноді просто неба на маленьких тісних майданчиках провінціальних міст.

Мандрівний театр дав змогу Вілару перевірити на практиці свої режисерські здібності, свої мрії й задуми.

В 1943 році Жан Вілар приїздить до Парижа і починає працювати в різних театрах, знімається в кіно. В 1951 році стає директором Національного Народного театру.

Жан Вілар прагне зробити театр практично приступним для широкого народного глядача, тому Національний Народний театр грає не тільки в своєму стаціонарному приміщенні — палаці Шайо, розрахованому на 2800 глядачів, а й на робітничих околицях Парижа, де

Домінік Патюрель і Жюльєн Гюмар в спектаклі «Тюркаре».

Сцена із спектаклю «Тюркаре» Лесажа.

перед початком вистави або після неї провадяться бесіди з глядачами. 1954 р. було вирішено відкривати театр о 18 годині 30 хвилин, щоб люди могли приїхати сюди просто з роботи, попоїсти в буфеті. Вистави починаються о 20 годині, а закінчуються не пізніше 22 години 45 хвилин, щоб жителі околиць встигли потрапити на останні поїзди. Ціни на квитки значно знижені, скасовано обов'язкові раніше «чайові» білетерам, глядачам роздають безплатні програмки із змістом п'єс. Для популяризації своїх естетичних принципів театр видає серію книг і статей.

По суботах і неділях для робітничого глядача влаштовується так званий «уїк-енд» — музикальні вечори, концерти, зустрічі з письменниками та художниками.

Жан Вілар каже, що він прагне протиставити Національний Народний театр «академічній суворості «Комеді Франсез» і комерційному репертуарові театрів Великих бульварів».

Уже перша п'єса, поставлена Віларом на сцені Національного Народного театру — «Сід» Корнеля — була гаряче зустрінута глядачем.

Розвиваючи своє розумін-

ня народності «Вілар ставить перед театром завдання, показати народному глядачеві на сцені прекрасні й великі «твори» і, насамперед, розкрити перед ним народність класичних творів, їх гуманізм, їх вічну красу. Класичні п'єси театр трактує по-новому, крізь призму сучасного світогляду.

Під час літнього театраль-ного фестивалю в Руані 1954 року Національний Народний театр показав трагедію Корнеля «Цінна». Твір, який має усталену традицію виконання, був заново прочитаний Віларом.

Нового змісту набуває в трактовці Вілара і «Дон Жуан» Мольєра, його сатира стає ще разючішою.

Нову трактовку класичних творів Вілар поєднує з дуже обережним ставленням до них; він вважає, що в класичному спектаклі завдання режисера полягає в тому, щоб допомогти глядачеві ясно і правильно зрозуміти думку автора, вірно оцінити створені драматургом образи.

Робота над класичним твором вимагає від актора високої майстерності.

Патріотизм і героїка корнелівського «Сіда», титанічна міць шекспірівських трагедій, сатира і гумор Мольєра, благородні поривання героїв Гюго у виконанні Національного Народного театру знайшли вдячного і чуйного глядача на околицях Парижа.

Театр також ставить і сучасні п'єси. Жан Вілар перший поставив на французькій сцені п'єси Брехта, драму «Нюклеа», що належить перу молодого французького сучасного поета Анрі Пішетта й присвячена темі загрози атомної війни.

У своїх теоретичних висловлюваннях і практичній діяльності Вілар — реаліст. Він вважає, що актор не може створити справді повноцінний образ, не знаючи наочної дійсності й не

розкриваючи свого власного серця.

Національний Народний театр — театр реалістичний, який наслідує й кращі традиції класицизму, його поезію і героїку, й заповіти романтиків, й форми народних вистав, але переломлює всі ці традиції крізь призму сучасності, через відчуття людини.

В розумінні Вілара театр це, передусім, театр актора і слова, що ми бачимо з глибокого психологічного розкриття образів, характерного для всіх вистав Національного Народного театру. Щодо цього Вілар перегукується з Станіславським. Зразками дуже глибокого проникнення в образ є Дон Жуан у виконанні самого Вілара, Марія Тюдор у виконанні Марії Казарес (п'єса Гюго «Марія Тюдор») тощо.

Приділяючи всю увагу грі акторів, Вілар майже відмовляється від декорацій, використовуючи лише окремі декораційні деталі і необхідний реквізит. Сцена в його театрі затягнута чорним оксамитом, декорацій майже нема, тільки деталі — вікно, колона, а то й просто смуж-

ка синього неба на чорному оксамиті. Але використовуваний режисером мінімум меблів і взагалі усяких театральних аксесуарів мусить бути абсолютно історично вірогідним, щоб допомогти акторам краще характеризувати епоху.

У своїх теоретичних положеннях і в акторській та режисерській практиці Вілар виходить з досвіду не тільки французького театру, а й театру інших країн. Він часто посилається на досвід російського театру.

Першим кроком до здійснення мрії Вілара про міжнародне спілкування були гастролі Національного Народного театру в Радянському Союзі у 1956 р., які пройшли з великим успіхом і дали можливість мистецькому колективу не тільки зустрітися з новим для нього радянським глядачем, а й ближче познайомитись з радянським мистецтвом.

Восени 1961 року театр Жана Вілара побував у Москві вдруге. Він показав два спектаклі — «Ділок» Бальзака й «Тюркаре» Лесажа — і був тепло прийнятий радянським глядачем.

Сцена із спектаклю «Школа дружин» Мольєра.

МОРІС ПОНС
Французький письменник

СУМЛІННЯ ПАТРІОТА І МИТЦЯ

— З надзвичайною радістю довідався, що мій роман «Швець Арістотель» вперше в СРСР був опублікований на Україні ще 1960 року¹, і тисячі українських читачів одразу стали таким чином моїми знайомими, а може й друзями. А нові добрі знайомі й друзі — завжди радість...

Так із соромливою посмішкою говорить молодий французький письменник Моріс Понс, чий, позначений свіжим талантом твори викликають чимало розмов серед французьких критиків. Та це й не дивно: митець-комуніст, він відкрито й сміливо порушує у двох своїх останніх книгах «Швець Арістотель» та «Нічний пасажир» найбільш гостру для сучасної Франції проблему боротьби проти брудної війни в Алжирі, проти зростаючої небезпеки фашизму.

— Доки триватиме ця ганебна війна, що губить молоді сили Франції, — відразу ж підкреслює письменник, — я не можу дозволити собі займатися будь-якою іншою темою. Більше того, якби я навіть захотів переключити свою увагу на інші питання, у мене б напевно нічого не вийшло: цього б не дозволило моє сумління французького патріота і митця.

Ми запитуємо, як створювався відомий українському читачеві «Швець Арістотель».

— Життєві спостереження, думки, почуття, гостра потреба висловити все це на папері, одне слово так, як створюється кожний твір. Мабуть-таки в персонажах «Швеця Арістотеля» є чимало моїх особистих рис. Це ж звичайний авторський прийом, чи не так? Точнісінько так, як мої герої, я ненавиджу здійснюване правлячою верхівкою Франції насилля над Алжиром і бачу своє завдання в тому, щоб боротися проти реакції всіма засобами митця — патріота своєї країни.

Які, на вашу думку, твори на цю тему користуються у Франції найбільшою популярністю?

— Назву дві книжки. Це надзвичайний своєю силою репортаж Анрі Аллега «Допит» і нотатки Жюльєн Рюа «Алжирська війна».

Розмова торкається необхідності єднання всіх прогресивних сил Франції перед зростаючою небезпечкою фашизму. Ми запитуємо в цьому зв'язку, чи знайомий наш співрозмовник із заявою Жан-Поля Сартра кореспондентові італійської газети «Аванті».

— Зрозуміло, знайомий. Це дуже важлива заява. Один з найвидатніших письменників сучас-

ної Франції, Сартр закликає до консолідації всіх прогресивних сил країни, до створення єдиного фронту боротьби проти фашизму. Сартр справедливо твердить, що без Французької компартії такий єдиний фронт неможливий. Важко переоцінити політичне значення цього визнання в устах Сартра. З моєї точки зору, він не тільки чудовий письменник, а й смілива людина.

Моріс Понс в СРСР вперше. Приїзд письменника до Москви збігся з завершенням на студії «Мосфільм» екранізації його останнього твору «Нічний пасажир». Як відомо, і цей твір Понса присвячений боротьбі проти війни в Алжирі.

— Я бачив уже майже цілком закінчену картину, — розповідає Моріс Понс, — і вона глибоко схвилювала мене. Мушу сказати, що й у Франції мої друзі хотіли екранізувати «Нічного пасажера», але, на жаль, не могли здійснити свого наміру. Причини? Вони надзвичайно прості: горезвісна «свобода творчості». В сучасній Франції вона виглядає так, що твори мистецтва, які торкаються гострої теми й несуть прогресивні ідеї, не мають права на існування. Московський фільм мені дуже сподобався. В ньому, можливо, є деякі огріхи в деталях, але кінокартина цілком відповідає духові й тону мого твору. З нетерпінням чекатиму виходу фільму на екрани й реакції глядачів.

Моріс Понс розповідає, що праця в кіно дуже захоплює його. Нещодавно він закінчив два сценарія. Один з них малює трагедію бездомних людей в невеличкому французькому місті. Фільм створить режисер Андре Кайятт. Другий сценарій — буфонаду про атомний психоз — екранізує молодий режисер Раймон Вожедь. Вірний своїй основній темі, Понс і тут, показуючи долю людей, таврує брудну війну в Алжирі.

¹ Див. журнал «Всесвіт», 1960 р. № 3.

РІДКІСНА ЗНАХІДКА

У Львівській бібліотеці Академії Наук УРСР зберігаються невідомі листи Віктора Гюго

Навіть людина, яка не знає французької мови, відразу ж пізнала б цей підпис. «Victor Hugo» — написано на невеличкому аркуші пожовклого від часу рисового паперу. Знахідку пощастило зробити науковому працівнику відділу рукописів Львівської бібліотеки Академії Наук Таїсії Юхимівні Козачук.

Історія листів Гюго така.

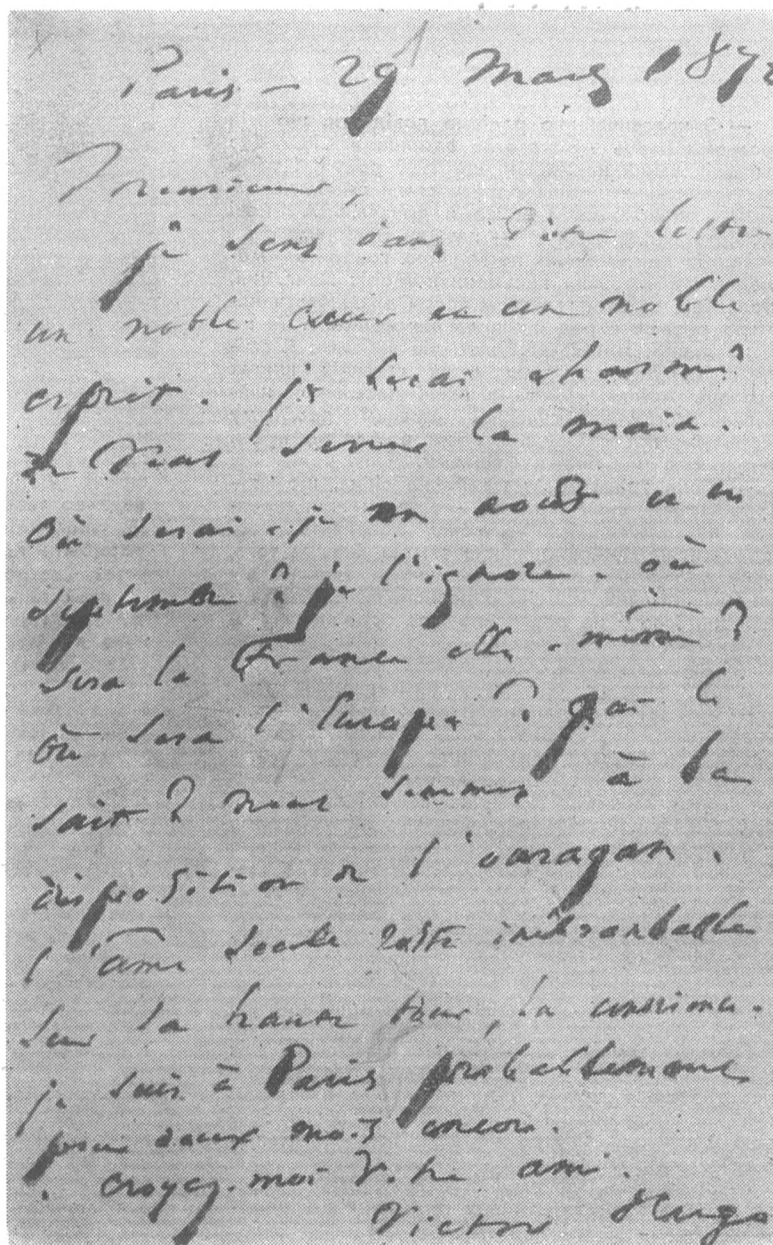
У 1872 році відомий польський бібліофіл та перекладач Віктор Баворовський звернувся до Гюго із листом такого змісту:

«Я поляк за походженням і, крім того, літератор і бібліофіл. Це духовне братерство повинно забезпечити мені прихильний прийом з боку Віктора Гюго. В молоді роки я зробив подорож до Парижа з метою побачити Адама Міцкевича; тепер, у більш зрілому віці, я бажав би зробити подорож з тим, щоб віддати належну шану представникові Поезії і нових Ідей (великих Ідей віку).

Однак, я не бажав постасти перед Вами людиною зовсім незнайомою. Я звернувся за рекомендацією до людей, яких поважають в наших вищих колах. Одержавши відмову з причин різниці у політичних поглядах, я вимушений був писати безпосередньо до Вас з проханням вказати мені місце Вашого перебування на кінець

серпня, щоб я міг принести до Ваших ніг щире захоплення.

Маю честь бути Вашим прихильником і учнем, і залишусь їм назавжди, Ваш Віктор Баворовський».

Автограф листа Віктора Гюго, що зберігається у Львові.

Гюго тепло відгукнувся на лист Баворовського:

«Месьє, відчуваю у Вашому листі благородне серце і благородний розум. Буду радий потиснути Вам руку. Де я буду в серпні або вересні? Не знаю. Де буде сама Франція? Де буде Європа? Хто це знає? Ми під владою урагану. Тільки душа залишається непохитною на високій башті свідомості.

Я в Парижі, очевидно, ще на два місяці. *Ваш друг,*

Віктор Гюго».

В цьому листі відбилися настрої письменника в перші роки після придушення Паризької Комуни.

В архівах бібліотеки зберігається надіслана Гюго Баворовському фотографія титульного листа першого видання «Відплати». Письменник дає таке пояснення: «Бджола на обкладинці книги раніше, ніж прикрасити «Відплату», прикрашала імператорський трон... У вересні 1870 року месьє Жюль Кларті, член комісії по розшуку паперів Бонапарта, сам відділив цю бджолу від балдахіна і приніс мені. Віктор Гюго. 21 травня 1872 р.». На зворотному боці фото Гюго написав: «...перший екземпляр до ніг мого Провидіння. Віктор Гюго».

Дві інші відповіді Гюго на листи Баворовського:

«Париж, вулиця Кліші, 21, 16 грудня 1874 року.

Одержав Вашу люб'язну і цінну посилку. Я дуже зворушений. Дами дякують Вам. Ми сподіваємось, що нам у недалекому майбутньому видасться нагода прийняти Вас. Сердечно тисну Вашу руку. *Віктор Гюго.*

Найкращі побажання до Нового року».

Залишилося повідомлення англійської пошти про вручення цієї посилки Гюго, який жив у той час на острові Джерсей.

В останньому листі дата представлена не повністю:

«27 серпня...

Буду щасливий, мій благородний і дорогий гостю, знову побачити Вас. Сердечно тисну руку, *Віктор Гюго».*

Отже Гюго і Баворовський були особисто знайомі, зустрічались і, можливо, неодноразово.

Залишається встановити, коли саме і де відбувалися ці зустрічі? Скільки часу вони тривали? Про що розмовляли Гюго і Баворовський?

Очевидно, Баворовський

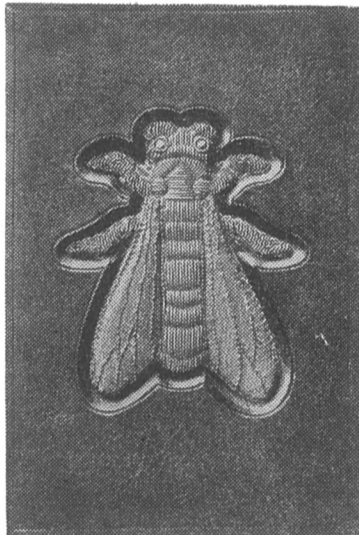

Фото титульної сторінки першого видання поеми Гюго «Відплата», надіслане письменником Баворовському.

скористався з нагоди показати письменникові свої переклади. В усякому разі, Гюго і Баворовський збли-

зились, і з роками їх дружні стосунки міцніли.

В останні роки життя письменника частину його листування вів секретар Гюго Рішар Леклід. Збереглося два листи Лекліда до Баворовського:

«Париж, 14 грудня 1882 року.

Месьє, месьє Віктор Гюго одержав Вашого люб'язного листа і два томи Адама Міцкевича, які Ви йому надіслали. Він вдячний Вам за посилку і доручив мені передати Вам вдячність і запевнення в його прихильності.

Щиро Ваш, Рішар Леклід».

І другий лист:

«Париж, 31 грудня 1883 року.

Месьє, Віктор Гюго не одержав ще фотографій, про які Ви йому пишете. У нього поки що немає ніяких планів подорожі на наступний рік. Кілька місяців тому нам завдала горя втрата мадам Друо. Мадам Локруа, її діти і письменник вдячні Вам за Вашу увагу, і метр доручив мені передати Вам його сердечний привіт.

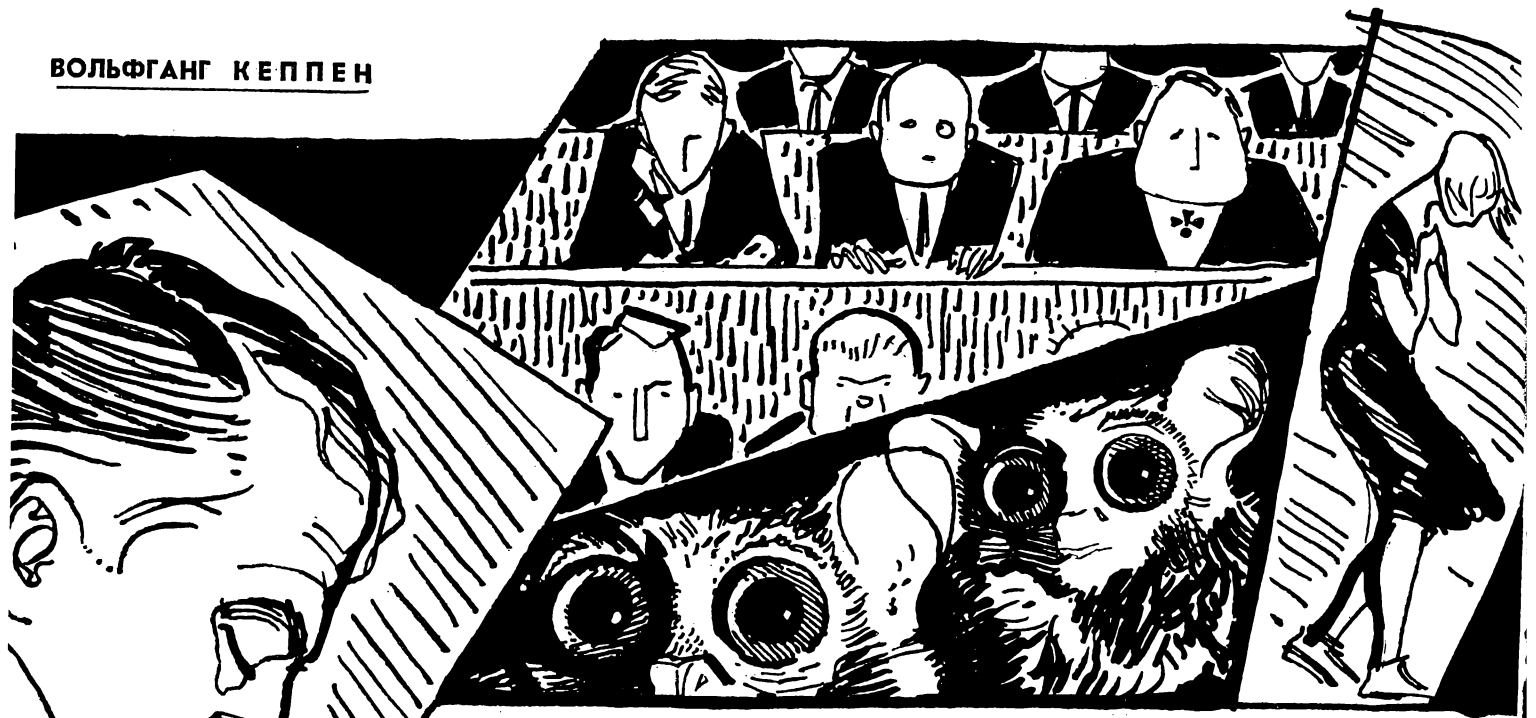
Щиро Ваш, Рішар Леклід».

У наведеному вище листі від 14 грудня 1882 року Рішар Леклід дякує Баворовському за два томи Міцкевича. Найвірогідніше, що це було оригінальне видання польського поета, бо французькі переклади Міцкевича письменник, звичайно, міг дістати і у Франції.

Можна сподіватись, що в паризькому архіві Віктора Гюго зберігаються листи Баворовського, а також надіслані ним книжки.

М. ЛЕСИН

м. Львів.

«Один тільки бог знає, яка це складна річ політика і як часто тріпочуться тут мозок і серця людей, наче безпорадні коноплянки у сільці. Та якщо ми не спроможні глибоко обурюватися великою несправедливістю, ми ніколи не здійснимо нічого справедливого».

Гарольд Нікольсон

«Історичний процес — це горіння».

Новаліс

РОМАН

I.

Він подорожував під захистом депутатської недоторканності, бо його не спіймали на гарячому. Але коли б виявилось, що він — злочинець, вони б, певна річ, звалили його, залюбки передали б його судовій владі, вони — ті, що називали себе Високою Палатою; о, яка б це радість була для них,

ОРАНЖЕРЕЯ

Роман «Оранжерея» тільки в тій мірі пов'язаний із злочинними подіями, зокрема подіями політичного характеру, в якій вони стають каталізатором для уяви автора. Персонажі, географічні назви та події, даючи розповіді певне обрамлення, ніде точно не збігаються з дійсністю. Цілком фіктивне зображення живих осіб не порушує, проте, їхньої реальної своєрідності: ця своєрідність не вигадана автором. Виміри всіх висловлювань у книжці лежать по той бік стосунків людей, організацій і подій нашої сучасності: роман має власну поетичну правду.

Вольфганг Кеппен

Малюнки А. Жуковського

яке щастя, яке задоволення, що його вигнали з таким гучним, з таким несподіваним скандалом, що він щез десь у камері, що він гниє за мурами в'язниці; навіть члени його фракції жваво заговорили б про ганьбу, якої вони всі через нього зазнали (всі вони, всі оті лицеміри), але потай потирали б собі руки, раділи б із того, що ось він зірвався, що мусить піти геть, бо він був перчинкою, мікробом неспокою у прісному, лінивому наріві їхнього партійного життя, був людиною сумлінною, а значить і неприємною.

Він їхав експресом «Нібелунги». Тхнуло свіжою фарбою, ремонтом, реставрацією, добре було їхати залізницею Федеральної республіки, зовні вагони пофарбовані були криваво-червоно. Базель — Дортмунд: карлик Альберіх¹, фабричні димарі міст; вагон прямого сполучення Відень — Пассау: підступний вбивця Зігфріда Гаген влаштувався непогано; вагон Рим — Мюнхен: пурпур кардинальських мантий визирав крізь шпарки завішаних вікон; вагон Гук-ван-Голланд — Лондон; сутінки богів експорту, страх перед миром.

«Вагалавайя»², вистукували колеса. Він не зробив цього, він не вбив. Йому, очевидно, не випало вбивати, але він міг би вбити, і саме уявлення про те, що він нібито зробив це, що він підняв сокиру і вдарив нею, було так ясне, так живо стояло в нього перед очима, що навіть додавало сили. Думки про

вбивство, немов струм високої напруги, пронизували всю його істоту, вони окрилювали, освітлювали, і на якусь мить він відчув, що тепер все буде гаразд, він до всього братиметься запопадливіше, енергійніше, він доб'ється того, чого хоче, він до кінця віддасть життя справі, вдереться у нові царини діяльності — але, на жаль, він убив тільки в уяві, а насправді лишився старим Кетенгойве — мрійником, зараженим анемічністю думки.

Він поховав дружину. І оскільки не почував себе міцно зв'язаним з нормами громадського життя, то й самий акт поховання налякав його — так само лякали його хрестини і весілля, як і взагалі будь-які стосунки між двома людьми, якщо в них втручалася громадськість або ще й урядові установи. Ця смерть болісно вразила його, він відчував глибокий сум, туга стискала його серце, коли труну опустили в землю — йому забрали наймиліше, і хоч це слово знецінене мільйонами жалобних оповіщень щасливих спадкоємців, але йому таки забрали наймиліше, найдорожче закопали в могилу, і від почуття — втратив назавжди, ніколи не побачу її більше ані на землі, ані на небі, шукатиму її і не знайду — від того почуття він мало не заплакав, але заплакати він тоді не зміг, хоч на цвинтарі його бачила тільки фрау Вільмс. Фрау Вільмс ходила до нього прибирати квартиру. Вона вручила Кетенгойве букет айстр, зірваних у приміському садку свого шуряка. На весілля фрау Вільмс принесла такий самий букет айстр. Тоді вона сказала:

¹ Альберіх, Зігфрід, Гаген — персонажі старонімецького епосу «Нібелунги».

² Клич легендарних «дочок Рейну» в епісі «Нібелунги».

— Ви — чудова пара!

Тепер вона мовчала — адже він був зовсім не чудовий вдівець.

Йому часто спадало на думку щось кумедне. У школі він замість слухати вчителя думав про щось смішне, на засіданнях комісії або на пленумі шановні колеги здавалися йому клоунами на цирковому манежі, навіть у момент смертельної небезпеки він помічав комічність ситуації. «Удівець» було якесь кумедне слово, моторошно кумедне слово, це було якесь припале пилом поняття із спокійніших часів. Кетенгойве пригадав, що в дитинстві знав одного вдівця, пана Посселя. Цей пан, удівець, жив ще у згоді з упорядженим навколишнім світом — маленьке містечко шанувало його. Пан Поссель носив костюм удівця: чорний циліндр, сурдут, смугасті штани, а згодом ще й завжди трохи забруднену білу жилетку, з якої звисав золотий ланцюжок з іклом дикого вепря — ознака, що звіря переможено власноручно. Ось таким був пан Поссель, коли купував собі хліб у булочника Лабана — жива алегорія вірності, до могили зворушливий і шанований образ самотності.

Кетенгойве не викликав до себе пошани і нікого не зворушував. Не було в нього ані циліндра, ані звичайного капелюха, на похорон він легковажно одягнув своє модне спортивного крою пальто. Слова «удівець» фрау Вільмс не вимовила, але він чомусь згадав його, глянувши на її букет айстр, слово причепилося до нього, було йому прикре. Він був лицар сумної вдачі, лицар комічної вдачі. Він пішов з кладовища, і думки його заспішили назустріч злочину.

Зараз у його думках панував не інтелект, а інстинкт, панувала лють, і Елька, що завжди закидала йому, ніби він живе лише в світі книжок, Елька б тепер зраділа, побачивши, як послідовно йде він до злочину і при цьому ще й дбає про свою безпеку, як справжній герой кінофільму. У думках він бачив себе, як прямує завулками, де торгують старим одягом, бачив, як по підвалах та закутках купує собі костюм удівця. Ось він придбав собі смугасті штани, сурдут, білу жилетку (бруднувату, як у пана Посселя), солідний циліндр, золотий ланцюжок до годинника, от тільки вепрячого ікла він не зміг дістати, отже не спромігся здолати звіра. У великому універмазі ескалатор підняв його до відділу спецодягу, там він придбав собі білий балахон, — такі балахони носять погоничі худоби. На лісоскладі вкрав сокиру. Зовсім просто: теслярі полуднували, а він витяг сокиру з купи стружок і потихеньку подався геть.

Вбивця знайшов собі притулок у величезному людному готелі з багатьма під'їздами. Тут він зупинився, він, Кетенгойве, депутат бундестагу, удівець Поссель з Кляйн-

везенфельда. Він переодягнувся. Вбрався перед люстром у костюм удівця. Став схожий на Посселя. Він був Поссель. Був нарешті гідний пошани. Увечері вийшов з готелю, тримаючи під пахвою балахон погонича і сокиру.

На сумній вулиці світився зелений скорпіон на чорному склі вікна пивнички. Це було єдине на весь квартал світло, що блимало наче болотяний вогник з якоїсь страшної легенди. За іржавими спущеними віконницями дрімали маленькі молочарні, овочеві крамниці, булочна. Тхнуло чимсь неприємним, гнилим, кислуватим, екскрементами, пророслою в підвалах картоплею, дріжджами, що ними розчинив тісто булочник. З пивнички «Скорпіон» привабливо долинали звуки патефона — Розмарі Ключіні співала «Бесаме»¹, Кетенгойве став у підворотті. Надів балахон погонича, взяв сокиру в руки — різник, що чекає на бика.

А ось і бик: вийшла Вановська, жінка з огидними шорсткими кучерями на бичачому черепі, її боялися, вона біла і тим підкоряла собі лесбіянок, їм ставало болісно і млосно, коли вона з'являлася, вони звали її царицею-матінкою. Ходила Вановська в чоловічому костюмі, костюмі на опасистого мужчину, зад її різко випинався, надмірно високі, напхані ватою плечі були сміховинною і водночас жахливою компенсацією чоловічої сили, розпухлі губи під вусиками, намальованими паленою пробкою, жували гидкий обсмоктаний недокурок гіркої сигари. Жодної пощади! Жодної пощади цій потворі! Не сміятись, щоб не викликати у себе жалю! Кетенгойве підняв сокиру, вдарив. Вдарив по цій нечосі, по її жереб'ячих кучерях, що, як йому здавалось, наче повсть, укривали все її тіло, — і розчохнув бику череп. Бик осів. Упав. Бичача кров оббризкала балахон погонича.

Балахон і сокиру він кинув у річку, він, удівець Поссель; він перегнувся через перила мосту, балахон і сокира пішли на дно річки, їх не стало, над ними зімкнулася вода, вода з гір — талий сніг, льодовикові морени, блискучі, смачні форелі...

Його ніхто не бачив, ніхто й не міг його бачити, бо він, на жаль, не вчинив цього, це йому знову ж тільки мріялось, мріялось серед білого дня, він не спромігся на це, він лише думав замість діяти, це була та сама навіки вічні стара пісня. Він не справився. З жодним завданням, яке висувало життя, він не справлявся. Не справився в тисяча дев'ятсот тридцять третьому, не справився в тисяча дев'ятсот сорок п'ятому. Не справився в політиці, не справився у своїй роботі. Не розв'язав проблеми існування, але хто ж її коли розв'язував? Над ним тя-

¹ «Цілуй мене» — іспанська пісенька.

жіло прокляття, але це стосувалося тільки його самого; та він не справився і в подружньому житті, і ось тепер, думаючи з сумом про Ельку, думаючи про неї із справжнім і зовсім уже не сміховинним болем удівця, про Ельку, що лежала на цвинтарі вкрита землею, віддана на поталу невідомому, віддана перетворенню, жахливому, якщо воно було нічим, жахливому й тоді, якщо воно було чимось більшим за ніщо. Тепер йому здавалося, що він не може ані любити, ані ненавидіти, що все це тільки хтиве лапання, обмацування поверхні тіла. Він не вбив Вановської. Вона жива. Сидить у «Скорпіоні», оточена лесбіянками. Верховодить, п'є, слухає пластинку «Бе-са-ме, бе-са-ме» — співає Розмарі Ключі. І тут серце його раптом наче стиснуло ободом — адже він таки вбив!

«Вагалавайя» — віє паровоз. Елька прийшла до нього, коли була голодна, а в нього були тоді консерви, тепла кімната, напої, маленьке чорне кошени, і після довгого посту — апетит на людське м'ясо (формула, що її вживає Новаліс для визначення кохання).

Він завжди відчував себе німцем, але того першого післявоєнного літа нелегко було зорієнтуватись людині, яка одинадцять років пробула в інших місцях. Час підхопив його, закрутив ним, робота в нього була, і він повірив тоді, що згодом якісь його мрії таки здійсняться.

Одного вечора він дивився у вікно. Був стомлений. Рано засутеніло. В небі зловісно купчилися хмари. Вітер здіймав куряву. І тут він побачив Ельку. Вона шмигнула у зруйнований будинок навпроти. Шмигнула в пролом розбитої стіни, кудись у печеру серед руїн. Наче звір, що ховається в нору.

Полив дощ. Кетенгойве вийшов на вулицю. Дощ, вітер сіпали його на всі боки. Пісок забивав рот і очі. Він витяг Ельку з руїн. Вона була мокра й брудна. Задрипане плаття прилипло до тіла. Близни на ній не було. Не було чим захистити голе тіло від пилюки, дощу і жорстокого каміння. Шістнадцятирічну Ельку пригнала сюди війна.

Її ім'я йому не подобалося. Воно викликало в нього недовіру. Елька — це було ім'я з міфології північних народів, воно нагадувало Вагнера з його істеричними героями, нагадувало замкнуте, підступне і жорстоке царство богів. І справді: Елька була дочкою гаулейтера, намісника самого владики.

Гаулейтер з дружиною загинули. Вони проковтнули маленькі отруйні пілюлі, задалегідь приготовані «про всякий випадок». Звістку про смерть батьків Елька почула в лісі.

Вона почула цю звістку з хрипкого, перерітого зашифрованими сигналами і кри-

ками про допомогу радіоприймача, перебуваючи в групі німецьких солдатів, що здалися і чекали, коли їх одвезуть до табору полонених. Це була тільки чергова звістка, не більш, бо час ніби захлороформував день, і Елька всі удари сприймала так, немовби її загорнули у вату і грубо перекидають з рук у руки.

Їх охороняли двоє негрів, Елька не могла їх забути. Негри — високі, міцні хлопці сиділи навпочіпки, зберігаючи загрозливу рівновагу. Так сидять, мабуть, у первісних лісах. Гвинтівки, ці ознаки цивілізації, лежали у них на колінах. На поясах з патронами теліпалися довгі вузлуваті ремінні нагаї. Ці нагаї справляли сильніше враження, ніж гвинтівки.

Час від часу негри підводилися і справляли свою природну потребу. Вони робили це дуже серйозно, не відриваючи своїх округлих очей з яскравими білками (вони були якісь чистосердні, ці очі) від полонених. Негри випускали з себе сечу двома крутими струменями в траву під деревами. Нагаї в цей час погойдувалися на їхніх довгих прекрасних стегнах, і Ельці пригадався негр Оуен, переможець олімпійських ігор у Берліні.

Від німецьких солдатів тхнуло дощем, землею, потом і ранами, від них тхнуло багатьма дорогами, спанням не роздгаючись, тхнуло перемогами і поразками, страхом, перенапруженням, гіркотою і смертю, тхнуло словом «несправедливість» і словом «задарма».

А трохи далі виринали на лісових стежках привиди, несміливо визирали вони з-за кущів, боячись і полонених і негрів, виринали виснажені тіла, понівечені скелети, зголоднілі очі, страдницькі обличчя, привиди вийшли з печер, де ховалися, вони вирвалися із таборів смерті, вони блукали навколо, поки їх ще несли худі, побиті ноги — клітку відчинили... То були переслідувані, ув'язнені, зацьковані урядом, це вони забезпечили Ельці щасливе дитинство: ігри в маєтку намісника-батька, рій метеликів над квітами тераси, полонянка накриває стіл до сніданку, полонені розрівнюють гравій на доріжках парку, полонені поливають газони, приводять коня для ранішньої прогулянки верхи, виблискують високі халяви батькових чобіт — їх начистив полонений, порипує сідло, відгодований, добре вичищений кінь хропе і б'є копитами...

Елька не пам'ятала, як вона блукала потім — приставала то до одного, то до другого обозу...

Оте маленьке кошени Кетенгойве настроїло Ельку довірливо. Обоє вони — дівчина й кішка — були молоді, то й почали разом гратися. Їм подобалося жужмати аркуші рукописів Кетенгойве, а тоді кида-

тися ними. Коли Кетенгойве повертався додому після своїх численних справ, які забирали в нього дедалі більше часу і розчаровували його, Елька гукала:

— Паночок ідуть!

Паночком Кетенгойве був, певне, і для неї. Але незабаром Ельці надокучило вовтузитися з кошеням, вона нудилася, коли Кетенгойве сидів увечері над своїми паперами, захоплений тоді ідеєю відбудувати, гоїти рани, здобувати хліб. А що друзями вони не стали, то й обвінчалися.

Одруження все ускладнило. В численних анкетах, які повигадували націонал-соціалісти, а удосконалили їх переможці, в усіх анкетах стояло тапер, що Кетенгойве — зять померлого гаулейтера. Багатьох це неприємно вражало, але Кетенгойве зовсім не хвилювало, бо він вважав, що відповідати за родичів не можна. Гірше було, що йому самому це одруження не припало до душі. Був він старий парубок, одинак, може, й любострасник, а може, й анахорет — він і сам цього добре не знав. Одруження нав'язало йому такий спосіб життя, на який він не був здатний і який його тільки обтяжував. До того ж він (ще й залюбки!) одружився з дитиною, що могла б бути його дочкою. Зрозумівши всю її юність, він збагнув, що й сам іще не дорослий. Вони були доброю парою в коханні, але не в житті. Він умів жадати її, але виховувати не вмів. Та він і не надавав великої ваги вихованню, хоч і бачив, що Елька нудьгує. Не знаючи, що їй робити з вільним часом, вона загубилася в ньому. Зовні безтурботне життя омивало Ельку, наче океан порожнечі, нескінченну одноманітність якого порушували хіба що зиб насолоди, піна пересичення, вітер з минулого. Кетенгойве був дороговказом, що стояв на Ельчиному життєвому шляху, але хіба тільки для того, щоб збивати її на манівці. А Кетенгойве гнітило, крім цього, ще й відчуття смертельної туги після багатьох ночей у ліжку разом з Елькою, відчуття смертельного гріха, властивого побожним людям. Але насамперед він наситився.

Елька вимагала нескінченних пестошів. Вона була хтива і, прокинувшись, жадала ніжності. Казала: тримай мене міцніше! Обмацувала себе його рукою. Шепотіла: відчувай мене! Стегна її горіли, тіло палало, вона сипала грубими словами, кричала: бери мене, бери мене! А він захоплювався, пригадував часи, коли голодував, вештався вулицями чужих міст, куди загнала його відраза до Ельчиних батьків, згадував тисячі спокусливих вітрин, принадні ляльки в наївно непристойних позах, розстелену білизну, дам на рекламних плакатах, які високо, аж до стегон підкочували панчохи, згадував дівчат, мови яких не знав і які

раз у раз проминали його, обдаючи водночас і холодом і вогнем. Справді хтивим він бував досі хіба тільки уві сні, уві сні він відчував чужу плоть, уві сні знав шал пристрасті, відчував чийсь гарячий подих, дразливий запах. А насолоду нашвидку — по випадкових притулках, на паркових лавах, по староміських закамарках — хіба можна було зрівняти з виснажливою спокусою довгих секунд, з низкою хвилин, з годинами, днями, тижнями та роками неминущої спокуси, з постійною можливістю шлюбного життя, яка, лякаючи людину одноманітністю, штовхає подружжя на найфантастичніші витівки.

Елька пестила його тіло. У ті часи по ночах вимикали електроенергію — ночі були темні, гнітили. Щоб працювати, Кетенгойве дістав собі лампу з батареєю. Елька вмикала лампу коло ліжка, яскраве світло падало на них — так промінь прожектора на нічній вулиці раптом вихоплює з темряви парочку, що злилася в обіймах. Елька довго й уважно розглядала Кетенгойве, казала:

— У двадцять років ти, певно, був гарний. Любив, мабуть, багатьох дівчат...

Йому було тридцять дев'ять. Дівчат мав небагато. Елька просила:

— Розкажи мені про щось.

Їй здавалося, що життя в нього було цікаве, барвисте, багате на всілякі пригоди, ніби життя авантюриста. Все це було для неї чуже. Вона не могла збагнути, на яку зірку він орієнтувався. Він розтлумачив їй, чому саме не поділяв політичних поглядів націонал-соціалістів і подався за кордон, але вона вважала, що не було причини так поводитись, хіба, може, та причина лежала поза межами її розуміння — адже він був мораліст. Вона називала його шкільним учителем. Він сміявся, але, може, то сміялося тільки його обличчя. Може, він і справді завжди був старим шкільним учителем, старим учителем і старим учнем, ліннєвим школярем, що не знає урока, бо любить читати книжки. Згодом Елька зненавдила численні книжки Кетенгойве, повставала проти його брошур, паперів, зошитів, журналів, вирізок і проспектів, що захащували квартиру й забирали Кетенгойве з її ліжка у сфери, до яких вона не знала шляху, у царини, що були для неї на замку.

Діяльність Кетенгойве, його участь у відбудові країни, його запальні намагання допомогти народові створити нові засади політичного життя, забезпечити свободу демократії, все це призвело до того, що його обрали до бундестагу. Його кандидатуру енергійно підтримали, і він одержав мандат. Йому навіть не довелося часто виступати перед виборцями. Завершення війни

сповнило його надіями, вони жили в ньому ще якийсь час потому, він вважав, що тепер повинен віддати себе справі, бо ж так довго стояв осторонь. Йому хотілося здійснити свої юнацькі мрії, адже він вірив тоді, що все зміниться, але незабаром побачив, що віра його — облудна, бо люди лишилися, безперечно, такими ж, як і були, вони й не думали ставати іншими тільки через те, що змінилася форма урядування, що замість солдатів у коричневій, чорній та сіро-зеленій формі тепер ходили по вулицях і робили дівчатам дітей солдати в оливковій формі; і знову все зірвалося, загрузло в багнюці підземелля, це багно спинило потік світлої води, щоб усе копірсалось в старому, в успадкованих від минулого формах життя, про які кожен знав, що то — брехня. Кетенгойве спершу із запалом поринув у роботу комісії, він прагнув надолужити змарновані роки, але в часи нацизму він був у розквіті своїх літ, бо то ж саме тоді діяло його покоління (нехай хибно, зловісно), а тепер весь його запал був смішний, бо не личив сивому юнакові, його побито одразу ж, щойно він почав.

Те, що він програвав і мусив віддавати у політичній борні, те саме програвав він і в коханні, бо політика, як і любов, увійшли в його життя запізно — Елька кохала його, а він з безплатним депутатським квитком в руках ганявся за парламентськими видами — за привидом свободи, якої боялися і про яку філософам доручали розводити пустопорожні балачки, за привидом людських прав, яких вимагали тільки тоді, коли зазнавали кривди; проблеми були страшенно складні, було чого вдатися в розпач. Кетенгойве невдовзі побачив, що його відтіснили до опозиції, але це одвічне перебування в опозиції вже набридло йому, він питав себе: хіба я можу щось змінити, щось поліпшити, хіба я знаю, де дорога? Ні, дороги він не знав. Над кожним рішенням тяжіли тисячі «за» і «проти», обплутували його, наче ліани, ліани первісного лісу; політика на практиці — це джунглі, де на вас чатують хижі звірі, де можна виявляти мужність і захищати голубку від лева, в той час, як ззаду до вас уже підповзає гадюка. А втім, леви в цьому лісі були беззубі, а голубки не такі вже невинні, як вони про це воркували, от тільки зміїна отрута була добра й міцна, і вони, гадюки, вміли вибирати слушний момент, щоб ужалити. Тут Кетенгойве пробирався, тут він збивався на манівці. І в гущавині він забував, що є сонце, яке йому світить, що його спіткало чудо — його кохають, його кохає Елька, в неї прекрасне молоде тіло... Але він обіймав її лише поспіхом, між поїздами, він спішив у нові мандрівки; наче безроз-

судливий лицар, кидався він у бій проти сили, такої близької до старих споконвічних сил, що могла посміятися з войовничого лицаря; часом та сила ставила йому на дорозі вітряк (мабуть, то була звичайна ввічливість), щоб його запал мав якусь мету — вітряк, якого б досить було для старомодного Дон-Кіхота, а Елька вдома поринала в пекло самотності, пекло нудьги, пекло байдужості, пекло щоденних одвідин кіно, де у млосній темряві біс показує замість життя якусь ілюзію, де тіні витісняють живу душу, пекло порожнечі, пекло болісно відчутної вічності, пекло примітивного рослинного існування, яке можуть стерпіти, дивлячись у небо, хіба тільки рослини.

— Сонце? Це ж ілюзія,— казала собі Елька,— світло чорне!

А гарна, зрештою, тільки юність! Вона не вернеться, її підтяли, скосили у травні, і Кетенгойве — хороший хлопець — теж був серед косарів; раніш у неї не було шкільного вчителя, а тепер є у неї вчитель у Бонні, а завдань він їй не задав, та вона б їх і не виконала, та й навіщо б вони їй здалися, їй, дитині намісника (полонені розрівнювали гравій на доріжках парку)... Ось тут і прийшла до неї Вановська, Вановська з широкими ватяними плечима, розпусна жіноча фігурка з грубим і низьким владним голосом, вона нагадувала рідну домівку, це був наче батьківський дім, що правда якось дивно змінений, але таки батьківський дім, Вановська втілювала в собі голос батька і голос матері, вона була наче інтимні вечори гітлерівської старої гвардії, на які намісник приходив причепурений і куди влізав наче до грязьової ванни, що повертає молодість. Вановська казала: «Іди сюди, дитино», і Елька йшла, йшла в обійми лесбіянки — то було тепло забуття, захист від світу, захист від сонця, захист від вічності, тут звучали прості слова, тут не вживали абстрактних понять, тут не було нічого від інтелектуальності Кетенгойве — страхітливої, мінливої, гнітючої, бурхливої, завжди невловимої інтелектуальності... А він же ж украв її, коли вона була безсила, він, цей шкільний учитель, дракон, її, принцесу, а тепер вона мстилася на ньому, на Кетенгойве, мстилася на батькові, він не переміг, а вмер як боягуз і віддав її драконіві, мстилася на цьому проклятому животинні, мстилася разом з оцими розпусними жінками, що були пекельними псами її помсти, вона мстилася не з одною Вановською, бо Вановська не лише задовольняла, вона ще й зводила, вона ще й вербувала грішних служниць богині Вести, зневажаючи чоловіків, це ганчір'я, всі вони — ганчірки, тюхтії (на щастя!). Вановська демонструвала ватяні плечі, ви-

пнутий зад у чоловічих штанах, сигару в роті на довершення картини — вона б взагалі охоче відняла жінок в отих добре влаштованих, але ні на що не здатних пріапів¹, вона, гладка і злісна Пентісілея² пивничок, що не натрапила іще на свого Ахіллеса. Вановська запропонувала Ельці партнерство і пиво, цим вона підкупила її, підкупила назавжди. Тепер, коли Кетенгойве перебував у Бонні, Елька вже не відчувала себе самотньою. Вона пила. Пила разом з озлобленими лесб'янками, що чекали, коли Елька уп'ється. А вона пила пляшку за пляшкою. Замовляла пиво телефоном, його приносили у квартиру в чотирикутних залізних ящиках. Коли Кетенгойве повертався з подорожі, нахабні гості, глузливі по-сміхаючись, вислизали в двері, як щури. Коли він замахувався на них, вони тікали у свої схованки. У кімнаті пахло жіночим потом, безплідним збудженням, безплідним виснаженням, а найбільше — пивом.

Елька дуріла від пива, ставала кретином, белькотіла щось невиразне. З її красивих підфарбованих милих уст текла слина. Вона белькотіла: «Чого тобі тут треба?» І далі: «Я тебе ненавиджу!» І знову: «Я ж тільки тебе люблю». А тоді: «Ходімо в ліжко». **Сонце ж було чорне.**

Чи міг він боротися? Ні, боротися він не міг. По щуриних норах сиділи жінки. Вони стежили за ним. А в бундестагу сиділи інші люди — чоловіки, і також стежили за ним. Він нахилився до Ельчиних уст і відчував пивний дух, святий дух алкоголю, сам чорт ліз до нього з пляшки разом з Ельчиним подихом, йому було гидко, а втім його це вабило і врешті він піддавався цій спокусі. Ранком вони мирилися. Здебільшого недільним ранком. Дзвони кликали до церкви. Кетенгойве нічого не мав проти дзвонів, його вони не кликали, і, можливо, він навіть шкодував, що вони не промовляють до нього, а от Ельці здавалось, що дзвони чогось вимагають від неї, їх звучання підступало до неї, ніби жадання якогось абсолюту, вона опиралася їм, пручалась, кричала: «Ненавиджу це калатання! Це підлота — отак калатати! Це підлота — отак калатати!» Доводилось заспокоювати її. Вона плакала, провалювалась у якусь темряву. Починала ляяти бога. Її бог був сердитий бог, страхітливий садист. «Бога немає», казав Кетенгойве, тим самим захираючи в неї останню віху, віру в кривавого ідола. Вони співали в ліжку дитячих пісень, проказували лічилочки. Він кохав її, кохав і не втримав. Йому довірили людину,

а він її не втримав. Він ганявся за фантомами, боровся з комісіями за якісь туманні людські права, яких не здобуто; то була зайва справа, ота його діяльність в комісіях, бо він там не добився б нічого і ні для кого, а проте їздив туди, віддаючи Ельку на поталу розпачу, Ельку — єдину істоту, що її йому довірено, доручено. Нахабні жінки вбили її. Пиво вбило її. І ще — якась зілля. Але найбільше задушила ота занедбаність, передчуття вічності й короткочасності — всесвіт, обмежений і нескінченний, всесвіт, з його чорним світом, з його чорним незбагненим небом по той бік усіх зірок. **Кетенгойве — шкільний учитель, Кетенгойве — викрадач дівчат, Кетенгойве — дракон з легенди, Кетенгойве — удівець Поссель, Кетенгойве — мораліст і ласолюб, Кетенгойве — депутат, Кетенгойве — лицар людських прав, Кетенгойве — вбивця.**

В якійсь газеті — лик мудреця, привітне обличчя старого чоловіка під сивим волоссям, постать в поношеній одежі садівника — це Ейнштейн, що ганявся за блукаючим вогником і знайшов його разом з ясною і прекрасною формулою останнього рівняння: сукупність пізнань, гармонія сфер, загальна теорія електромагнітного поля, законів природи, світового тяжіння і електрики, що має спільне походження з рівнянням четвертого ступеня. «Вагалавайя». Солодкий, кажуть, сон праведника. А він може спати? Він спить і бачить сни, але це не сни, це страх, привиди. У поїзді Кетенгойве лежить головою на схід, заплющеними очима — на захід, що ж він міг би побачити? Саар, прекрасну Францію, держави Бенілюкс, всю Малу Європу, «Монтань уньйон»¹. А склади зброї? Так, склади зброї. Крадькома обминали кордони. Обмінювалися нотами. Складали угоди. Знову грали. Стару гру? Так, стару гру. За участю Федеративної Республіки. Листувалися з американцями у Вашингтоні, терлися коло американців у Мангеймі. Канцлер сидів часом за круглим столом. Рівноправно? Так, рівноправно. А що було поза ним? Оборонні лінії. Річки. Оборона на Рейні. Оборона на Ельбі. Оборона на Одері. Напад через Віслу. А ще що? Війна. Могили. Перед ним? Нова війна? Нові могили? Відступ до Піренеїв? Карти перемішано наново. Хто назвав міністра закордонних справ однієї великої держави лакованого мавпою? Старий заєць з Вільгельмштрассе. Він бачив себе знову на шляху до «великої імперії», мчав по старій біговій доріжці (тільки тепер уже по Кобленцштрассе), висолопивши язика, а на початку і в кінці до-

¹ Античний бог скотарства і садівництва. Пізніше — бог любоволюбства і чуттєвих насолод.

² Міфічна королева амазонок, вбита у герці Ахіллесом. За іншим варіантом Ахіллес взяв у полон Пентісілею і одружився з нею.

¹ Європейське гірничо-рудне об'єднання, патроном і організатором якого виступали США. (Створене 1951 р.)

ріжки вже сиділи їжак та його дружина — старий паскудник із своєю жінкою¹.

На Рейні якийсь буксир знесило бо- ровся проти течії. У тумані вугільні баржі погойдувались на воді, наче мертві кити.

Тут було сховище, під водою у скелястій печері лежало золото, захований скарб. Його грабували, розкрадали, розтринькува- ли, проклинали. Хитрощі, підступність, брех- ня, обман, убивство, сміливість, вірність, зрада і туман — на віки віків, амінь. «Вага- лавайя», співали дочки Рейну. Травлення, тління, обмін речовин, відновлення клітин — через сім років людина стає іншою, але на фронті спогадів лежали окам'янілості — їм залишалися вірними.

«Вагалавайя». У Байрейті дівчата — блис- кучі грації — у гойдалках носились над сце- ною. Диктатора зворушило це видовище, ніби гаряча хвиля залила його — рука на пряжці солдатського ремня, патли на лобі, кашкет надітий рівно, тупий мозок роз- робляє плани нищення. А ось уже вітають, розкриваючи обійми, верховних комісарів, притискають їх до грудей, до грудей! Текли слюзи, слюзи зворушення, солоні стру- мочки побачення і прощання, шкіра посірі- ла (трохи рум'ян із щік сплигло із слюза- ми), і от Вотанову спадщину² врятовано знову.

Завжди знайдуться прапори, ці зім'яті проститутки. Підіймати прапори — це зав- жди обов'язок. **Сьогодні я підіймаю цей прапор, а завтра інший — виконую свій обо- в'язок.** Прапори брязкотять на вітрі. О Гельдерліне³, що це так брязкотить? Дер- енчлива фраза, пустотілі кістки мерців. Су- спільство знову терпляче вичікувало, треба було виконувати великі завдання, рятувати майно, підтримувати контакти, зберігати власність, не втрачати зв'язків, бо важливе одне: бути при цьому, байдуже чи у витво- рах паризького ательє мод, чи у випрасува- ному фракку, чи (якщо інакше не виходить) у похідних чоботях з високими халлявами. Фрак одягає людину, але красиво й туго облягає її тільки військова форма. Вона на- дає величі, надає впевненості. Кетенгойве не надавав військовій формі жодного зна- чення. А може, і величі, і впевненості він теж не надавав жодного значення?

Кетенгойве поринув у неспокійний сон, і от йому приснилося, ніби він їде на вибор- чі збори. Маленька станція десь у долині. Ніхто не грийшов зустріти депутата. Рейки тікали кудись у безкрайню далечінь. Поміж шпалами — зів'яла трава. Крізь щебінь про-

¹ Політичний натяк на дипломатів, які з гітлерів- ського мністерства закордонних справ, що містило- ся на Вільгельмштрассе у Берліні, перебралися у Бонн, в міністерство закордонних справ на Кобленц- штрассе

² «Золото Рейну», «Вотанова спадщина» — мотиви епосу «Нібелунги»

³ Гельдерлін (1770—1843), — німецький поет-роман- тик.

росли будяки. Місто на чотирьох горбах, на них — католицький собор, протестантська кірка, монумент полеглим з мертвого гра- ніту, будинок профспілок, споруджений на- швидку і по-казенному з нетесаного дерева, Будівлі стояли самотньо. Самотньо, як гре- цькі храми серед безрадінних краєвидів Зелінунта¹. Це було минуле, припале поро- хом історії, скам'яніле гасло богині Кліо, ніхто про них не дбав, але йому наказано зійти на один із пагорбів, підійти до однієї із споруд, постукати у браму і гукнути: «Ві- рую, вірую!»

Йому стало жарко. Хтось, певно, увімкнув опалення вагона, хоч ніч була тепла. Він запалив світло. Глянув на годинник — п'ять годин. Червона секундна стрілка кружляла на циферблаті (цифри світілися, ніби по- переджаючи про надмірний тиск і небезпе- ку вибуху). Спливав час Кетенгойве. Спли- ваючи, цей час фосфорився, це було видно, він спливав безглуздо, але це вже було менш помітно. Колеса поїзда везли його до безглуздо-неясної мети. Чи використав він свій час? Чи використав день? Чи ж варто було це робити? А саме питання про вар- тість часу хіба не свідчило про людську зі- псованість? «Тільки зіпсованість може знати якусь мету», — казав Ратенау². Отож Кетен- гойве відчував себе зіпсованим. З роками він почав відчувати, що іще не став як слід на істинну дорогу доби, і в той же час від- чував, що вже підходить десь до кінця сво- го життєвого шляху. Так багато відбулося всяких подій, що йому здавалось, ніби він увесь час тупцював на місці і не йшов упе- ред; катастрофи, які він пережив, бурхливі події світової історії, занепади старих і по- стання нових епох, коли відблиск їхньої ве- чірньої або вранішньої зорі (хто це може знати?) освітлював і обпалював його облич- чя — і от у сорок п'ять років він був юна- ком, що побачив фільм про розбійників, а потім тре собі очі, по-дурному зіпсований... Він простяг руку, щоб вимкнути опалення, але регулятор стояв на рисці «холодно». Може, був десь загальний регулятор опа- лення, може це головний кондуктор визна- чав температуру для всіх вагонів, а може, опалення зовсім і не вмикали, а це тільки ніч гнітила Кетенгойве? Він знову ліг на ди- ван і заплющив очі. У коридорі було тихо — пасажири лежали по своїх купе, поринувши в забуття.

А якби його вдруге не обрали? Йому бу- ло моторошно від останнього туру перед- виборчої боротьби. Дедалі більше боявся він зборів, ненависних просторих зал, ля- кався потреби говорити перед мікрофоном, отієї гротескної ситуації, коли чуєш, як твій

¹ Місто в Сіцилії, засноване греками у VII столітті до н. е.

² В. Ратенау (1867—1922) — німецький промисло- вець, політичний діяч і публіцист.

власний голос реве по всіх кутках залу, спотворюваний репродукторами, як луна, глуха і болісно насмішкувата, перегукується у чаді, де змішалися запахи поту, пива і тютюну. Промовляв він непереконливо. Натовп відчував, що він має сумніви, і не міг цього дарувати. У виступах Кетенгойве їм бракувало гри фанатика, бракувало справжньої або хай навіть удаваної люті, бракувало заздалегідь обміркованого скаженіння, натовп не мав від промовця ані піни з рота, ані звичайного патріотичного балагану, який всі добре знали і якого ждали знову й знову. Чи ж міг Кетенгойве бути першим актором у театрі партійного оптимізму, чи ж міг він привернути отих дурнів, оті качани капусти на партійному городі, до сонця партійної програми? В багатьох фрази вилітали з уст наче квакаючі жаби, а Кетенгойве боявся жаб.

Йому хотілося бути обраним вдруге. Цього, безперечно, хотіли і вони всі. Але Кетенгойве хотілося бути обраним вдруге тому, що він вважав себе за одного з небагатьох, хто свій мандат розцінює як адвокатуру проти влади. Але що можна було про це сказати? Збудити надію витягти старий козир обіцянок кращого, який перед кожними виборами витягають із скриньки, як ялинкові прикраси на різдво (партія цього вимагала), надію на те, що все буде краще, змалювати для простаків оцю фата моргана, яка розвіюється димом після кожного референдуму, немовби бюлетені кинуті в горно Гефеста? А чи ж міг він собі дозволити відмовитися від реклами? Хіба він був дефіцитний крам, чи кінозірка політичного балагану? Виборці його не знали. Він робив усе, що міг, але здебільшого робив це в комісіях, не на пленарних засіданнях, а комісії працювали закрито, не перед очима народу. Кородін, член іншої партії, його противник у комісії по петиціях, називав Кетенгойве романтиком людських прав, який шукає переслідуваних, пригнічених, щоб їх визволити, шукає людей, що зазнали кривди; Кетенгойве завжди був на боці бідних, цікавився особливими випадками, підтримував тих, що стояли осторонь, а не церкву і картелі, не підтримував він і політики партій, часом навіть і власної партії, це настроювало проти нього однодумців, отож Кетенгойве часом здавалось, що Кородін, його противник, розумів його кінець кінцем краще, ніж фракція, з якою він себе зв'язав. Кетенгойве лежав, випроставшись під простирадлом. Закритий аж до підборіддя, він нагадував мумію старого Єгипту. У купе повітря було застоєне, наче у музеї. А може, Кетенгойве — музейний експонат?

Він вважав себе ягням. Але відступити перед вовками не хотів. Принаймні на цей раз.

Прикро, що він ледачий, дарма що працював по шістнадцять годин на добу, та ще й непогано. Ледачий тому, що не вірив, сумнівався, вдавався у розпач, був скептиком, а його енергійні і щирі виступи на захист людських прав були тільки останніми залишками уперто вдаваної опозиційної задирливості і антидержавності. Йому зламали хребта, і вовкам було б тепер неважко знову вирвати йому з рук усе.

А чим би ще міг зайнятись Кетенгойве? Він умів куховарити. Умів прибрати в кімнаті. Мав здібності хатньої господарки. Може, йому, щоб заспокоїти сумління, варто писати статті, зробитись радіокоментатором, стати офіційною Кассандрою? Але ж хто друкуватиме оті статті, хто передаватиме коментарі, хто прислухатиметься до Кассандри? А може, йому збунтуватися? Подумавши як слід, приходив до висновку: ні, краще вже куховарити. Може б, йому готувати їжу ченцям десь у монастирі? Кородін дав би йому рекомендацію... Кородін був дружина, батько сімейства, підростує у нього внуки, є в нього й своя віра, є і значні статки, і добрі пайки у ділових підприємствах, він приятель біскупа, у добрих стосунках з монастирями.

У столиці дехто підводиться з ліжка раненько. Було пів на шосту. Будильник продзвонив. Фрост-Форестьє від дзвінка прокинувся. Йому не треба було звільнятися з-під влади сну або з будь-чиїх обіймів, його не мучив кошмар, не кликала служба божа, не душив страх.

Фрост-Форестьє увімкнув світло, і у величезному приміщенні, прекрасному парадному залі дев'ятнадцятого століття з ліпним плафоном і стрункими колонами, стало видно. Це була у Фрост-Форестьє і спальня, і їдальня, і кабінет, і салон, і кухня, і лабораторія, і ванна. Кетенгойве пригадав важкі завіси на високих вікнах, червоні, як генеральські лампаси, вони завжди були опущені, це був ніби вогневий вал оборони проти природи. За вікнами в парку прокидалися пташки, чувся пташиний гомін, а тут, у залі, починалася робота фабрики, пускали конвейєр, відбувалися точно спроектовані і розраховані рухи, раціональні, пунктуальні, а механізмом, пущеним у рух, був сам Фрост-Форестьє. Він змагався з електричним мозком.

Вимикачі вмикалися, кнопки натискались! Великий радіоприймач передавав останні вісті з Москви. Його менший брат нагрівався і чекав на свою чергу. Закипав кофейник. З колонки вода ринула в душ. Фрост-Форестьє став під струмінь. Не запинав полівінілової завіси, що закривала душеву кабінку. Миючись під душем, Фрост-Форестьє оглядав поле бою. Душ обливав його то гарячою, то холодною водою. Він був доб-

ре натренований, пропорційно збудований чоловік. Розтерся грубим зеленкуватим рушником американського походження. Зараз він нагадував голого солдата на порожньому подвір'ї казарми. Шкіра його почервоніла. З Москви нічого нового. Заклики до радянського народу. Фрост-Форестьє мобілізував музи — увімкнув музику. Поруч із душем був турнік. Фрост-Форестьє став у вихідну позицію: чисті руки на чистих стегах. Підстрибнув до турніка і зіскочив униз, знову став у вихідну позицію. Штепсель електричної бритви в розетці. Тихе дзижчання — Фрост-Форестьє голився. У великому приймачі чути хлип. Фрост-Форестьє вимкнув приймач. Музам дано відбій. Він узяв ватний тампон і туалетною водою легенько витер обличчя. Тампон зник під патентованою кришкою гігієнічного відра. На обличчі вискочило кілька прищиків. Він надів прямо на тіло грубий халат, зав'язавши його червоним галстуком. Настав час маленького радіоприймача. Там щось затріщало і сказало: «Дорі потрібні пелюшки». Фрост-Форестьє слухав. Маленький приймач повторив: «Дорі потрібні пелюшки». Більш нічого маленьке радіо сказати не мало.

Кофейник здригався й парував. Кризь його дзьобик, що нагадував флейту, вирвався мелодійний свист — фабрична сирена сповістила про початок зміни. Фрост-Форестьє налив каву в чашку. То була чашка із старої пруської порцеляни, декоративна філіжанка для добropорядних колекціонерів. Кетенгойве знав цю чашку. Ручка в неї була одбита. Фрост-Форестьє обпікся, взявши налиту чашку до рук. І коли в нього був Кетенгойве, він і тоді обпікся об цю чашку. Щоранку він обпікав собі на ній пальці. На чашці був кольоровий портрет Фрідріха Великого. Король дивився з чашки у кімнату меланхолійно, наче хорт. Фрост-Форестьє взяв паперову серветку, обгорнув нею порцеляну й короля і почав, нарешті, сьорбати своє гаряче чорне вранішнє питво.

Відтоді як продзвонив будильник, не минуло й чверті години. Фрост-Форестьє відімкнув комбінований замок сейфу. Цей сейф тішив Кетенгойве. То було б привілля для декого. Документи, досьє, біографії, листи, плани, фотоплівки, магнітофонні стрічки чекали тут чогось **(яким приємним був для хлопчика запах варення у шафі старої тітки)**; дехто охоче взяв би тут щось для себе. На столі з неполірованого дерева — довгій дошці на чотирьох підпорах — стояли магнітофони. Тут-таки лежали й фотоапарати — один зовсім крихітний, а другий трохи більший. Інструменти злодія! Та справу не вкрадеш, вона на своєму місці, крали її тіль. Можна було вкрасти і голос людини.

У Кетенгойве кімната завжди захаращена. Він був неакуратний. Фрост-Форестьє, людина з певним становищем у політичних колах, сів до письмового столу. Почав думати, почав працювати. В його розпорядженні було три години часу, три години, коли ніхто йому не заважав, найважливіші за весь день три години, він зосереджувався і встигав зробити чимало. Поклав стрічку на магнітофон, увімкнув його на відтворення запису. Слухав, як апарат відтворював його власний голос, а потім ще й чийсь інший. Завзято, зосереджено слухав голоси. Часом, слухаючи, щось занотовував. Олівці в нього були червоні, зелені і сині. Ось він записав на папірці чийсь прізвище. Кетенгойве? Фрост-Форестьє підкреслив прізвище. Підкреслив червоним олівцем.

Генерал Йорк підписав Таурогенську конвенцію¹. Король реабілітував його. Генерал Шарнгорст² запровадив набір рекрутів до війська. Генерал Гнейзенау³ реформував цю систему. Генерал де Голль був за танки, його не слухали, а він мав рацію. Генерал Шпейдель їздив до своїх колег-союзників. Генерал Паулюс все ще сидів у Росії. Генерал Йодль лежав у могилі. Генерал Ейзенхауер був президентом. Фрост-Форестьє охоче пригадав свою діяльність у ставці. Йому подобалася солдатська мова. Одного разу він сказав Кетенгойве: «Я відчуваю це аж у сечі». Що він там відчував, у сечі? Що вони зустрінуться.

Кризь жалюзі пробивався ранок. Кетенгойве трохи підняв ковдру. Протяг війнув на нього... **Фрейд або неприємне почуття — питання культури. У берлінському кафе дискутували про школи психоаналітиків. Тульпе — комуніст. Кетенгойве—буржуа. То був час, коли буржуа і комуністи ще розмовляли між собою. Та й добре. Безглуздо. Дарма. Побитий сліпотою! Побитий сліпотою.**

Це Еріх привів Кетенгойве до будинку профспілок. Еріх хотів його на щось запрошити, і Кетенгойве мусив прийняти запрошення, хоч і не був голодний. Низенький засмучений чоловічок з вусами, що були завеликі для його запалого обличчя і тому не викликали пошани, приніс їм пригорілі картопляні оладки і лимонад, що відгонив ерзац-пудингом. Поївши оладок і випивши лимонаду, Кетенгойве відчув себе революціонером. Він був молодий! А місто було маленьке, тупоумне, бездушне, будинок профспілок вважали за фортецю повсталих.

¹ Йорк — німецький генерал, у 1812 р. підписав конвенцію з російським генералом Дібичем у Таурогені (Східна Пруссія). Конвенція сприяла розгортанню визвольної боротьби проти Наполеона.

² Шарнгорст (1775—1813) — німецький генерал, реформатор пруської армії.

³ Гнейзенау (1760—1813) — німецький генерал, під час розгрому військ Наполеона був начальником штабу генерала Блюкера.

Але жодного повстання, про яке мріють хлопчаки, тут ніколи і не було, ніколи! А були завжди тільки пригорілі картопляні оладки злидарів, був тьмяно-рожевий напій еволюції — лимонад із синтетичних соків, він пінився, коли відкривали пляшку; в'дрижка починалася зразу ж, як його вип'єш.

Еріх загинув. Пізніше у маленькому місті його ім'ям назвали вулицю, а люди, тупоумні і бездушні, забутливі споконвіку, називали провулок по-старому — Короткий Ряд. Кетенгойве часто питав себе, чи Еріх справді вмер за свої переконання, бо вже тоді він, безперечно, втратив віру юності. А може, Еріх, вмираючи, знову повернувся до тієї надії, і це тільки тому, що того часу люди по маленьких містах були огидні. Беззаконня приголомшило Еріха на базарі, але вбила його гидота.

Кетенгойве підняв кришку вмивальника, вода потекла в миску, можна було вмитися, можна було вмити руки, як Понтій Пілат, ще раз і ще раз, адже він, Кетенгойве, був невинний, зовсім невинний у ході світової історії, але саме тому, що він був невинний, перед ним поставало одвічне питання: що таке невинність, що таке істина, о ти, старий наміснику Август! Кетенгойве глянув на себе в дзеркало.

Очі (без окулярів) дивилися добродушно — колега з редакції газети «Фолькс-блат» назвав його того останнього вечора, коли бачив його востаннє, добродушним йолопом. То було двадцять років тому, саме в той день, коли до редакції прибув урядовий комісар. Редактори-євреї зразу ж повилітали; люди розумні, автори влучних передовиць, вправні стилісти, вони все передбачали не так, вони все робили не так, вони нічого не підозрювали — телята за ґратами бойні. Іншим давали можливість виправдати себе на роботі. Кетенгойве від цього відмовився. Забрав платню і подався до Парижа. Він поїхав туди добровільно, і ніхто не ставив йому перешкод. У Парижі його здивовано питали: а чого вам, власне, треба? Лише тоді, коли солдати вже марширували по Єлісейських полях, Кетенгойве зміг би це пояснити. Але тоді він уже їхав до Канади; разом з німецькими євреями, разом з німецькими антифашистами, німецькими націонал-соціалістами, молодими німецькими льотчиками, німецькими моряками і представниками німецьких фірм він плив у глибокому череві судна з Англії у Канаду. Капітан пароплава був людина справедлива — він однаково ненавидів їх усіх. А тепер уже сам Кетенгойве питав себе: чого мені тут треба, що я тут маю робити? Тільки не втручатись, тільки умити руки? Але ж хіба цього досить?

Голова Кетенгойве була на своєму місці — жодна сокира не відокремила її від тулуба.

Це був аргумент проти Кетенгойве чи, як дехто думав, проти всесвітньої профспілки катів? Кетенгойве мав чимало ворогів, не було такої зради, в якій би його не винували. Таким змалював би мене Георг Гросс, подумав він собі. На обличчі його вже добре позначилися риси представника панівної верстви суспільства. Адже він був канцлерів вірний депутат і покірний опозиціонер, так, покірний.

Фігура менажера — таким відбивався він по пояс у дзеркалі. Дзеркальце, дзеркальце на стіні... він став тепер м'ясистий, мускули зробились в'ялі, на білій шкірі з'явився синюватий відтінок, ніби на збираному молоці, під час війни воно називалося «обезжирене свіже молоко» — о, яке чудесне слово оцей державний евфемізм! Кетенгойве належав до поміркованих, примирявся, влаштовувався, підтримував обережні реформи в рамках традиції, скаржився на порушення в системі кровообігу, був хтивий (Kiss me) you will go¹. Він був показний чоловіча. Займав місця більше, ніж будь-коли сподівався займати. А чим пахло від нього? Лавандовою водою — спогад про британську імперію, про довгі коридори «Говорить Англія» (Kiss me) you will go. Кетенгойве був неабияке явище серед парламентської еліти. Хіба ж міг він бути таким, маючи оці очі, вони ж були надто добродушні. Хто б хотів, щоб його лаяли за добродушність, кому потрібна репутація йолопа? А потім ось цей рот — надто вузенький, надто стиснутий (учитель, учитель!), він був не балакучий, цей рот, він непокаданий до кінця: he was a handsome man and what I want to know is how do you like your blue-eyed boy, Mister Death².

Кетенгойве був знавцем і любителем сучасної лірики і часом забавлявся тим, що, слухаючи на засіданні якогось промовця, думав, хто ще в цьому залі крім нього, Кетенгойве, читав Каммінгса. Цим Кетенгойве відрізнявся від інших членів його фракції, це зберігало йому молодість, робило його нерішучим там, де потрібна була безпошадність. Тоненькі журнальчики, що припиняли своє існування тільки-но їх засновували, літературні газети з віршами лежали в портфелі Кетенгойве поруч із справами; дивна річ, справді дивна — вірші поета-експериментатора Е. Е. Каммінгса терлися в портфелі депутата бундестагу об кольорові папки швидкозшивачів з написами: КОНФІДЕНЦІАЛЬНО, ТЕРМІНОВО, СЕКРЕТНО (Kiss me) you will go.

Кетенгойве вийшов у коридор. Чимало

¹ (Цілуй мене) ти повинна прийти (англ.).

² Він був гарний чоловік, та мені хочеться знати, як вам до вподоби ваш синьоокий хлопчик, містер Смерть (англ.). — слова з вірша Каммінгса.

шляхів вело до столиці. Багатьма шляхами добиралися люди до влади, до вигідних посад.

З'їжджалися всі: депутати, політики, чиновники, журналісти, партійні діячі і засновники партій, десятки представників фірм, синдикати¹, вербувальники, маклери, підкупувачі і підкуплені, лиси, вовки і вівці секретної служби, інформатори і вигадувачі інформацій, всі оті закулісні заводії, підозрілі суб'єкти, федералісти, оскаженілі партизани, всі, хто хотів мати гроші, геніальні продуценти фільмів [в Гейдельберзі, на Рейні, на пустирищі, у ванні, за Німеччину, біля Драхенштейна], жебраки, шахраї, скиглії, кар'єристи; Міхаель Кольгаас² теж сидів у поїзді, був тут і алхімік Каліостро, відчув світанок і вбивця Зігфріда Гаген, їхала добувати пенсію Крیمгільда³, гади з парламентських кулуарів визирали з купе і підслухували, генерали, поки що в грубошерстних костюмах, марширували, чекаючи нового призначення, чимало шурів, чимало зацькованих собак, обскубаних птахів, вони одвідували своїх жінок, любили своїх жінок, бивали їх, водили дітей їсти морозиво, ходили дивитися на футбол, у церковному одязі прислужували священникові, служили за диякона, їх лаяли замовники, підганяли таємні керівники, вони склали план, намітили маршрут, хотіли зробити добрий гешефт, склали інший план, виробили закон, промовляли у своїх виборчих округах, хотіли вдержатись зверху, лишитись при владі, при грошах, линули до столиці, до містечкової столиці, з якої вони кепкували, не розуміючи слів поета, що справжня столиця кожної держави міститься не за земляним валом і її не можна взяти штурмом.

Дорогу представникові народу — це ж анекдот, який іще за кайзерівських часів ходив з бородою і був три шеляги вагтий, — лейтенант і десятеро солдатів⁴, Німеччино, вставай⁵! — напси в нужниках — за тією бородою не видно й анекдоту! А що каже на це народ, і хто це, власне, такий, народ? Хто вони, оті в поїзді, на вулиці, на вокзалах? Чи, може, народ — ота жінка, що он зараз у Ремагені провітрює у вікні постіль, — постіль породіллі, постіль злягання, смертну постіль, — осколки снаряда влучили в дім; чи, може, народ — ота дівка з дійницею, що пошкутильгала до корівника (так рано встала і так рано вже сто-

милась!), чи то, може, він, Кетенгойве, народ? Він був проти такого спрощування... Але що ж воно таке, отой народ? Може, отара, щоб її стригли, залякували, щоб нею керувати? А може, він складається з певних груп, які слід використовувати залежно від потреби і від настрою керівників — кидати в бій, гнати на смерть; німецький юнак у борні, німецька дівчина у борні! Чи може, народ — це мільйони поодиноких істот, що існують самі для себе, думають самі за себе, думають кожне поодиноці, думають врозбід, линуть думками до бога, у ніщо або у безглуздя, істот, якими не можна ані керувати, ані розпоряджатися, які не можна використати, не можна стригти? Так Кетенгойве було б більш до вподоби. Він належав до партії, що орієнтувалася на більшість. То що ж каже народ? Народ працює, народ утримує уряд, народ хоче жити за рахунок держави, народ лається, народ якось-то дає собі ради.

Народ мало говорить про своїх депутатів. Народ не такий слухняний, як народ у шкільних читанках. Розділ про громадянство він розуміє інакше, ніж упорядники підручників. Народ заздрить. Заздрить депутатам за їхній титул, за депутатське крісло, за недоторканність, за дієтичні об'їди, за безплатний проїзд. Гідність парламенту? Регіт у шинках, регіт по завулках. Гучномовці принизили гідність парламенту, цвенькаючи по публічних місцях — надто довго, надто послужливо народне представництво було товариством співаків, хором простаків, музичним фоном для соло диктатора. Вигляд демократія мала непоказний — вона не давала натхнення. А вигляд диктатури? Народ мовчав. Може, мовчав з великого страху? А може, з великої любові? Присяжні виправдовували диктаторів незалежно від обвинувачень.

А Кетенгойве? Він служив реставрації і подорожував у експресі «Нібелунги».

Не всі депутати їздили у спальних вагонах федеральної залізниці. Інші приїздили до столиці автомашинами, їм оплачували кілометраж, і вони на цьому не докладали — це були зубасті щуки. По Рейнському шосе біля самої води мчали вниз за течією чорні «мерседеси». Вниз за течією пливло баговиння, плив сплавний ліс, пливли бактерії, екскременти, відходи промисловості. Пани-депутати сиділи поруч із своїми водіями, сиділи позаду водія, куняли... Дошкулила сім'я... Попід пальтом, піджаком, сорочкою згори вниз стікав піт. Піт виснаження, піт спогадів, піт дрімоти; піт умирання, піт новонародження, піт їзди навмання, хтозна-куди, піт нічим не прикритого страху. Водій знав дороги і ненавидів цю місцевість. Він міг зватись Лорговський, походити з району Мазурських озер. Він приїхав

¹ Представники (юрисконсульти) установ, громад, корпорацій.

² Герой однойменної повісті німецького письменника Г. Клейста (1771—1811); тип «благородного розбійника».

³ Персонаж епосу «Нібелунги».

⁴ Правий депутат рейхстагу за часів Вільгельма II Ольденбург-Янущау казав, що за допомогою одного лейтенанта і десятих солдатів він розжене рейхстаг; цей вислів став символом насильства над парламентом.

⁵ Перші слова націоналістичної пісні.

з ялинових лісів. Там лежали мерці. Він згадував озера в лісах — там лежали мерці. Депутат співчував вигнанцям. Кажуть, що тут гарно, думав Лорковський, а мені начхати на цей Рейн. Він чхав на Рейн, цей Лорковський, депутатський водій з Мазурських озер, Лорковський — перевізник трупів з табору полонених, Лорковський — водій санітарної машини під Сталінградом, Лорковський — водій НСКШ¹ з часів КДФ² — начхати на все, чи то трупи, чи депутати, чи каліки — вантаж той самий, начхати на все, не лише на Рейн.

«Лялька!»

Представник якоїсь фірми вийшов з туалету, струсив холошу — ніщо людське не було йому чуже. Як чоловік до чоловіків, підійшов до своїх колег, що стояли у тамбурі.

— Вона трохи бліденька...

— Це нічого...

— Перетрусили, перебовтали, прокотили...

— Надто довго лежала внизу...

«Вагалавайя».

Дівчина йшла, одіж її розвівалась, — ангел залізничної колії, нічний ангел — розвівалась нічна одіж, мереживо чіпляло пилу, пювки, грязюку лакованого вагонного коридору, випнуті пуп'янки грудей терли мереживо одежі, дріботіли ніжки у елегантних черевичках, зашнурованих стрічечками — ніжки Саломеї, наче маленькі білі голубки, — нігті на них виблискували червоним; дитинка ж заспана, капризна, похмура, багато дівчат мають отой похмурий вираз на своїх гарненьких лялькових личках, така була мода у дівчат, — виглядати похмурими... У горлі дряпало — то був звичний кашель курців, чоловіки дивилися на неї, а вона, — лакована, високонога, гарненька і похмура — продріботіла до туалету. Парфуми лоскотали носи, змішувалися за дверима туалету з міцним запахом сечі представника фірми, що увечері пив безрезневе пиво — за ним і пиво не пропаде.

— Гарна у вас валіза. Справжня скринька дипломата. Немовби щойно з міністерства закордонних справ. Чорно-червоно-золоті смуги...

— Чорно-червоно-гірчичні, як ми казали раніш...

«Вагалавайя».

Між низьких берегів зазміїлася звивиста срібна стрічка — Рейн. Десь далі у ранковому тумані височили гори. Кетенгойве вдихав теплувате повітря і відчував, що воно настроює його на сумний лад. Туристські компанії, підприємства, що приваблюють мандрівників, називали цей край Рейнською

Рів'єрою. В улоговині між горами клімат був ніби в оранжереї, повітря застоювалося над річкою та її берегами. Над водою стояли вілли, тут вирощували троянди, у парках з садовими ножицями в руках походжала сама заможність, під легким старечим взуттям поскрипувала жорства... Кетенгойве ніколи не належатиме до таких, ніколи не матиме тут вілли, ніколи не підстригатиме троянд, благородних троянд, — *nobiles rosa indica* (Кетенгойве подумав про бешиху — *erysipelas traumaticum* — знахарі не дрімали) — Німеччина була великою громадською оранжереєю, Кетенгойве ввижалася дивовижна флора, пожадливі м'ясожерні рослини, велетенські дітородні члени, наче димарі, з яких стелився дим — синьо-зелений, червоно-жовтий, отруйний, але у всій тій пишності не було життєвої сили й юності, все було трухляве, старе, члени були величезні, але то була *elefantasias arabum*¹. На дверях стояло: «зайнято», а за дверима дівчина, гарненька і похмура, поливала шпали.

Джонатан Свіфт, настоятель Собору св. Патріка в Дубліні, сів поміж Стеллою і Ванессою і обурився, що в них є тіло. Кетенгойве колись знав у старому Берліні лікаря Форелле. Цей лікар вів прийом від страхакси в одній робітничій казармі Веддінгу. Відчував огиду до всіх тих людських тіл, протягом десятиріч працював над психоаналітичним дослідженням про Свіфта, ввечері закладав у дзвінок на дверях вату, щоб його часом не покликали на пологи. А тепер він разом з усіма отими бридкими тілами лежав під руїнами казарми. Представники фірм із спорожненими міхурами, звільненими і життєрадісними кишечниками, базікали, хвалилися своїм апетитом.

— А ви підіть до Ганке. Скажіть йому, що це я вас рекомендував.

— Не можу ж я почастувати його сардельками на вулиці...

— Обід у «Роялі». Триста. Але справді — першокласно. Варто цих грошей.

— А коли Ганке щось не так, то скажіть йому, що ми тоді не зможемо більше випускати вироби, які його цікавлять...

— Нехай про гарантії дбає міністр. Навіщо ж він тоді й міністр?

— Плішер був у мене експертом.

— Тоді я звирятимусь на Плішера.

— Ніжні коліна.

«Вагалавайя».

Дівчина, гарненька і похмура, продріботіла назад у своє купе. Дівчина, гарненька і похмура, їхала до Дюссельдорфа, вона могла ще раз залізти в ліжку, і хтивість чоловіків залазила під ковдру разом з нею,

¹ Гітлерівська корпорація шоферів.

² «Сила через радість»; за часів Гітлера — організація, що віддала масовими розвагами.

¹ Слонова хвороба (лат.).

гарненькою і похмурою. Хтивість зігривала. Дівчина працювала в ательє мод, одного разу її обрали королевою манекенщиць. Дівчина була бідна, але жила непогано коштом багатих. Фон Тімборн одчинив двері свого купе, добре виголений, коректний фон Тімборн, наче вже тепер акредитований на Даунінг-стріт¹.

— Доброго ранку, пане Кетенгойве!

Звідки він його знав? Бачились на прийомі іноземних журналістів. Пили разом і стежили одне за одним. Але Кетенгойве не пригадував. Він не знав, хто це йому зустрівся. Хитнувши головою, привітався. Але в пана Тімборна пам'ять на людей була знаменита, він спеціально тренував її з кар'єристських міркувань. Він поставив чемодан на ґратки опалення в коридорі. Спостерігав Кетенгойве. Тімборн трохи випнув губу, наче кріль, що обнюхує конюшину. Депутатові хіба сам господь підказав таке порівняння уві сні. Цей кріль не мав надто гострого слуху, але службове шепотіння чув добре. Кетенгойве кепсько прокладав собі шлях у житті, він був незграбний, чіплявся за всі ріжки, був у своїй фракції *enfant terrible*², таке взагалі не йшло на користь, могло б пошкодити, для Тімборна це був би край усім надіям, але ці аутсайтери — ніколи не знаєш, чи не підуть їм на щастя їхні помилки. Були добрі посади, посади у Федеральній Республіці, і резервні посади, десь далеко від Мадрида, а Тімборна знову водили за ніс, він і далі біг клусом по вузькій стежці, щоправда не добродійності, але просування по службі (крок за кроком, щабель за щаблем) то вниз, то вгору — цього в наші часи як слід і не знаєш, а втім — зараз знову сидиш у центрі, де сходяться всі нитки... Вісім років тому сиділи в Нюрнберзі, а ще вісім років раніше теж сиділи в Нюрнберзі, тільки на трибуні, — проголосували нюрнберзькі закони, перші закони... Так чи сяк, але взаємострахування на випадок катастрофи діяло, знову була служба, все було з нею зв'язане і тому багато чого могло ще статися. А якщо пан Кетенгойве тепер робить ставку на вибори або, може, чекає портфеля? Тоді він оборонятиметься. Яка дурниця — Ганді не доїть вже більше свою козу. Кетенгойве і Ганді могли б прогулюватися вздовж Гангу під руку. Ганді був би для Кетенгойве магнітом. Тімборн втягнув свою губу і мрійно задивився на Рейн. Він бачив Кетенгойве під пальмами — непоказна постать! Йому, Тімборну, тропічний костюм пасував би краще. Браму до Індії відкрито. Александр убив свого друга списом.

¹ Вулиця в Лондоні, на якій міститься міністерство закордонних справ Великої Британії.

² Дослівно: жахлива дитина (франц.) — людина, що своєю поведінкою викликає незадоволення свого оточення.

Поїзд зупинився в Годесберзі. Пан фон Тімборн попрощався, злегка піднявши капелюха, тонного і коректного, а ля містер Іден, фетрового капелюха. У Годесберзі проживали хороші люди, хлопці з протокольного відділу. Пан фон Тімборн еластичним кроком пройшов по перону. Машиніст лаявся — ото клята дільниця! То давай пару, то гальмує. Це ж кінець кінцем експрес! Колись Годесберг і Бонн минали на повному ході, без зупинки. А тепер — зупиняйся!.. Представники фірм заступили двері. Вони вміли добре працювати ліктями, у столиці з ними ніхто в цьому не зрівнявся б. Школярі бігли по сходах тунелю. Відчувалася провінція, затхлість вузьких завулків, покривлених будівель, старих шпалерів. Перон був критий, сірий...

...ось він уже проходить перонний контроль, ось він уже в залі, ось він у столиці — женись за ним, хапай його; о боже Аполлоне — вони схопили його, скрутили його, голова в нього йшла обертом, він задихався, спазми стискали серце, груди стиснуло залізним обручем, його збили, звалили, склепали, кожен крок його закликав ніг ніби кував і клевав, бив наче молотом, забивав заклепки у поламаний корабель на диявольській верфі... І так він ішов, крок за кроком (де ж лавка, щоб сісти! стіна, щоб за неї вчепитись!), ішов, хоч і вважав, що більш нездатний ходити, хотів намацати якусь опору і знов-таки не наважувався простягти руку до тієї опори... Порожнеча, пуста розляглася в його черепі, душила, наростала, як наростає внутрішній тиск в аеростаті, що залишає землю і прощається з нею, але аеростат цей сповнений із середини чимось нематеріальним, нереальним, незрозумілим, воно хоче рости, вирватись з кісток і шкіри; і от він уже відчував, відчував заздалегідь, відчував, як відчують крижаний вітер, відчував, що шовкова тканина рветься, і то був кульмінаційний пункт, — невидимий дороговказ, який не можна визначити навіть таємничим математичним кодом, там все припинялось, далі не було вже нічого, а от і тлумачення: дивись, дивись! — побачиш, питай, питай! — почувеш; і він опустил тут очі; боягузе, боягузе! — а він не розкрив рота, бідолахо, бідолахо! — і він учепився, учепився сам за себе, і от аеростат — тільки брудна непотрібна оболонка, він був страшний у своїй голизні — і тут він почав падати вниз. Він показав своє посвідчення на проїзд і відчув, ніби перонний контролер бачить його голим, бачить так, як тюремник і фельдфебель бачать підлеглу їм людину перед тим, як її почнуть одягати на смерть.

На лобі в нього виступив піт. Він підійшов до газетного кіоска. Сонце завітало в гості, пробилось крізь вікно і кинуло свій спектр

на останні новини, на картину світу, змальовану засобами Гутенберга, проміння мерехтіло, виграючи усіма барвами, ніби іронізуючи. Кетенгойве купив ранкові газети: **НІЯКИХ ЗУСТРІЧЕЙ З РОСІЯНАМИ**. Звичайно, ні. Хто кого хотів зустріти або не зустріти? А хто прибіг, тільки-но його свиснули? Хто цей собака? Конституційна скарга — не було єдності у власних лавах? Хто не вмів читати? Основний закон проголошено. Шкода було зусиль? А що діялося в Мелемі? Верховний комісар видерся на найвищу вершину Німеччини — перед ним відкрилася далека перспектива. Канцлер був трохи хворий, але вершив свої справи. О сьомій ранку вже сидів коло свого письмового столу. В Бонні працював не лише Фрост-Форестъє. Кетенгойве все ще не міг подолати свого пригноченого настрою.

Центральний зал вокзального ресторану був закритий, Кетенгойве зайшов до сусіднього приміщення, школярі сиділи біля круглого столу — непривабливо одягнені дівчата, хлопці, що потайки палили і вже мали обличчя чиновників, і вони були старанні, як канцлер, розкривали книжки, вчилися, чогось прагнули (як і канцлер?), то була молодь із злими обличчями, серця їх були зорієнтовані на те, що вважалося розумним, на те, що допомагало вилазити наперед, вони думали про розклад занять, а не про зорі. Кельнерка сказала, що тут треба мати крила; Кетенгойве бачив, як вона кружляла по залу, наче камбала з крилами; ресторан не справлявся з напливом клієнтів, яких викидали з свого черева поїзди, представники фірм ляялися — не було яєць, Кетенгойве замовив собі світлого пива. Він не любив пива, але цього разу гіркуватий шипучий напій заспокоїв його серце.

Кетенгойве розгорнув газету, знайшов сторінку місцевих новин. Що нового в Бонні? Він був ніби курортником, який надто довго перебував десь на безрадісному курорті, а тепер прислухається до розмов на селі... Софія Мергентгейм заради блага біженців дала себе побризкати водою. Диви, їй таке завжди вдавалося. На якомусь прийомі, хто й зна для кого, вона покірливо схилилась під лійкою. Софія, Софія, честолюбна гуска, вона не врятувала Капітолій... Хто платив, той мав право оббризкувати. Гарний тюльпан. Газета вмістила фотографію Софії Мергентгейм, мокрої, в змоклій сукні, мокрої аж до панталон, мокрої аж до напарфумованої, обсипаної пудрою шкіри. Колега Мергентгейм стояв біля мікрофона і мужньо дивився крізь товсті чорні рогові окуляри у лампу-блискавку фоторепортера. Покажи мені твого пугача! **В Інстербурзі без змін. Прогавкав якийсь собака.** Мергентгейм був спеціаліст на єврейській анекдоті, колись у «Фольскблат» він реда-

гував відділ гумору. **Що! Хто це гавкав у Інстербурзі! Вчора! Сьогодні! Хто гавкав! Єврей! Мовчанка. Собачий анекдот.** У кіно — Віллі Біргель¹ виступає на кінських перегонах від Німеччини. **Огидна пивна піна на губах. Елька — ймення із міфології північних народів. Три північні богині: Урд, Вердані і Скульд під деревом світів Іггдразіль. Начищені до блиску чоботи. Смерть в ампулах. Пиво на могилу.**

II.

Кородін виліз із трамвая біля вокзалу. Якийсь шуцман удавав із себе берлінського шуцмана з Потсдамської площі. Він відкрив рух по Боннській вулиці. Навкруги кишило, роїлося, вищало, дзвонило. Автомобілі, велосипедисти, пішоходи, астматичні трамваї поспішали з вузьких провулків на вокзальну площу. Тут колись котилися екіпажі, королівські фурмани поганяли четверики, принц Вільгельм їздив до університету і тим самим наближався на кілька метрів до голландського сховища², на ньому була візитка, стрічка корпорації саксонських пруссаків і білий студентський капелюх. Рух вирував, закручувався у клубок — огорожі новобудов, рови для кабелів, каналізаційні труби, бетономішалки, смоловарки насідали на нього, заважали йому. То був клубок, лабіринт, вузол, перев'язь, плетиво, символ збочення на манівці, символ взагалі хибної дороги, символ затягування вузлом, символ нерозв'язаного, переплетеного; ще древні пізнали це прокляття, відчували цю підступність, помітили це хитрування, падали в пастку, познайомилися з тим, що воно таке, роздумували над ним, описували. Нехай, мовляв, наступне покоління буде розумніше, нехай йому живеться краще. І так ось уже п'ять тисяч років! Не кожному даний меч. Та й меч, навіщо він? Можна ним помахати, можна ним убивати, але можна від нього й загинути. А що здобуто? Нічого. Треба своєчасно приходити до Гордія. Героєм стають при добрій нагоді. Коли Александр прийшов з Македонії, гордієвому вузлу надокучило чинити опір. До того ж подія ця не мала значення — Індію однаково не завоювали, тільки на кілька років окупували прикордонні області, а поміж окупантами і населенням розвинулася мінова торгівля.

А що там, на справжній Потсдамській площі? Загорожа з колючого дроту, новий і дуже-таки міцний кордон, кінець світу, залізна завіса; сам господь опустив її, тільки сам господь знав, навіщо. Кородін спішив на зупинку тролейбуса, столично гордовитого, сучасного транспортного засобу,—

¹ Німецький кіноактор, грав головну роль у нацистському фільмі «... Виступає на перегонах від Німеччини».

² Натяк на втечу Вільгельма II до Голландії після революції 1918 р.

ним можна було перевозити маси в урядові квартали, розташовані далеко один від одного. Кородін не мав, власне, потреби ставати на зупинці в чергу і чекати. У гаражі його будинку стояли дві автомашини. Те, що Кородін, їдучи займатися політикою, користувався громадськими транспортними засобами, тим часом як його шофер, спокійний і добре виспаний, віз у машині дітей до школи, було актом скромності і самобичування. З Кородіним віталися. Він дякував за увагу. Він був людиною з народу. Але вітання незнайомих викликали в нього не тільки вдячність, а й ніяковість.

Підійшов перший тролейбус. Вони протискувалися вперед, а Кородін відступив, скромно відступив, проте тут була не тільки скромність — він ще й гидував (грішна думка) цими людьми, що кудись спішили і боролись за шматок хліба. І от хура поїхала до бундестагу, до міністерства, до незліченних установ; наче сардини у коробці, сиділи там згряя секретарок, армія службовців, роти середніх чиновників, риба того ж самого вилову, емігранти з Берліна, емігранти з Франкфурта, емігранти з печер вовчого лігва; вони мандрували разом із установами, запаковані разом із справами тих установ, їх десятками напхали у квартири нових кварталів швидкісного будівництва, звукопроникливі стіни ледве розділяли їхні ліжка одне від одного, за ними завжди стежили, ніколи вони не були самі, завжди вони до чогось прислухалися, а їх завжди підслуховували, — а хто це прийшов у гості в наріжну кімнату, про що там розмовляють, чи не про мене, часом? Вони виюхували — хто їв цибулю, хто так пізно миється у ванні, це — фрейлейн Ірмгард, вона миється хлорофіловим милом, мабуть їй так треба, хто поначісував волосся до раковини, хто витирався моїм рушником; вони були роздратовані, засмучені, прокислі, обтяжені боргами, відірвані од своїх родин; вони розважалися, але хіба тільки зрідка, до того ж увечері були надто стомлені, висотані; вони писали на машинці закони, працювали надурочно, жертвували собою задля начальника, якого ненавиділи, за яким підглядали, проти якого інтригували якому писали анонімні листи, підігрівали каву, ставили квіти на вікно, а пишучи додому, хвалилися, посилали бліді фотознімки — вони у садку міністерства — або маленькі любительські фото, які начальник наклацав «лейкою» у бюро — дивіться, ми працюємо при уряді, керуємо Німеччиною. Кородін пригадав раптом, що іще не молився, він вирішив вийти з черги і трохи пройтись пішки.

У Кетенгойве була квартира в депутатському гетто Бонна, він не зайшов туди цього ранку — для нього це був лише без-

радісний притулок, лялькова тісенька кімнатка — **завтра, діти, щось-то буде, завтра будемо радіти** — навіщо вона йому здалася, все, що йому було потрібне, він носив при собі у портфелі, та навіть це було зайвим баластом у мандрах. Кетенгойве теж не сів у тролейбус.

На Соборній площі Кетенгойве зустрівся з Кородіном, із скромним Кородіном. Кородін помолився святому Кассію і святому Флоренцію, покровителям цього міста, покаявся в гріху зарозумілості — **дякую тобі, боже, що я не такий, як оці люди** — тим самим відпустив сам собі гріх — поки що, на цей день. Тому, що Кетенгойве бачив, як він вийшов з дверей собору, Кородін знову зніяковів. Невже святих не умилостила молитва, і вони тепер покарали Кородіна, поставивши йому на дорозі Кетенгойве? А може, ця зустріч — прекрасна воля провидіння, ознака того, що бог милує Кородіна?...

Не було такого звичаю, щоб депутати двох ворожих партій — якщо вони навіть працювали разом у якихось комісіях, а принагідно й виступали одностайно — прогулювали собі вдвох. Кожному з них не хотілося, щоб їх угледіли вкупі; на партійних ватажків це справило б таке враження, немовби вони побачили, як хтось із їхньої пастви безсоромно демонструє свої проти-природні нахили. Кожна випадкова розмова — може, про погану погоду, може, про ще гнітючішу хворобу серця — могла викликати поговорі про змову, зраду партійних інтересів, ересь або й повалення канцлера. Окрім того, по місту вешталось чимало журналістів і зображення оцих спокійних співрозмовників могло з'явитися в понеділок у «Шпігелі» і спричинитися до великої тривоги. Все це добре зважив Кородін, але Кетенгойве (він мало не сказав: чорти б його вхопили!) не був йому такий уже несимпатичний, тому Кородін інколи відчував ненависть до нього просто так, особисто, а не тільки відкидав його як політичного противника — холодно й звично; адже Кородін (чорти б його таки вхопили!) мав якесь дуже виразне почуття — цього не можна було не помітити, не можна було затамувати — почуття того, що тут можна врятувати душу, що Кетенгойве можна ще вивести на правильну путь і що його, кінець кінцем, можна б навіть повернути до справжньої віри. Кородін, чиї обидва великі дорогі автомобілі стояли здебільшого в гаражі, від щирого серця упадав коло нової генерації священників, духівників робітництва з недалекого промислового району. То були похмурі чолов'яги у грубених черевиках, Кородін уявляв собі, ніби вони читали Бернано і Блуа, а насправді його тіль-

ки непокоїли оті мужі духу (і це промовляло на його користь), отож похмурі чоловіки часом приймали чеки від Кородіна, хоч самі вважали, що він як людина небагато чого вартий. А Кородін у цих дарованих чеках убачав щось первісно християнське, якусь чисту опозицію проти існуючого ладу, проти власного класу і проти дорогих автомобілів: він бо й справді мав уже неприємності через свою «прихильність до червоних», йому делікатно докоряли, а біскуп, його приятель, котрий, як і Кородін, читав Бернано, але зовсім не відчував себе через це занепокоєним, а хіба тільки неприємно здивованим, отой біскуп з більшою охотою побачив би ці чеки у церковній карнавці.

Кородін, що завжди все знав, завжди мав у голові список дат народження, зберігав їх у пам'яті хоча б для того, щоб не образити ненароком когось серед своєї розгалуженої і заможної рідні, цей самий Кородін хотів висловити Кетенгойве співчуття, можливо, сподіваючись при цьому, що зворушеного депутата легше можна буде настановити на путь істини, що, може, втрата минушого земного щастя привернула думи й почуття Кетенгойве до радощів безсмертя... Але опинившись лицем до лица з Кетенгойве, Кородін подумав, що висловлення співчуття тут недоречно, ба навіть нетактовне й неприпустимо інтимне, бо для такої людини, як Кетенгойве, було сумнівним усе те, що в колах Кородіна вважалося за само собою зрозуміле, як наприклад оте саме висловлення співчуття... Та й чи сумував взагалі Кетенгойве? Цього ж не було знати, не видно — ані жалобної пов'язки на руці, ані чорної смужки на вилозі, ані слюзини в очах цього вдівця, а втім він ставав через те ніби принаднішим, може, він не сумував тільки прилюдно, отож Кородін, опустивши очі і втупивши їх у брук Соборної площі, сказав:

— Тут, де ми стоїмо, було колись за франко-римських часів, кладовище.

Це речення, що вже зірвалося з язика, що вже було не звичайною фразою, яка ні до чого не зобов'язувала, а настирливою асоціацією, це речення було дурніше за будь-яке висловлення співчуття, і Кетенгойве міг сприйняти його як натяк на свою жалобу, а водночас і як банальну, цинічну спробу обійти цю тему. Отож Кородін, зніжковівши, перескочив од кладовища до питання, навколо якого він би за інших обставин довго крутився і яке, можливо, кінець кінцем так і не згадав би, бо це ж був просто-таки виклик на зраду, нехай, щоправда, і зраду негодящої партії. Він спитав:

— Чи не могли б ви змінити вашу поведінку?

Кетенгойве зрозумів Кородіна. Він зро-

зумів і те, що Кородін хотів висловити йому співчуття, і був вдячний за те, що той цього не зробив. Він, звичайно, міг змінити свою поведінку. Він безперечно міг її змінити. Кожна людина може змінити будь-яку поведінку, але в особі Ельки Кетенгойве втрапив єдиного інтимного знавця своєї старої поведінки, свідка свого неспокою, і от через те він вже ніколи не міг би змінити цієї поведінки. Сам від себе він не міг її змінити, бо ця поведінка — це був він сам, це було старе почуття огиди, що жило в ньому, і його він тим більш не міг змінити, думаючи про короткий життєвий шлях Ельки, порушений злочином і війною. А Кородін ось уже й відповідь йому підсунув своєю згадкою про кладовище з франко-римських часів.

Кетенгойве відповів:

— Я не хочу нового кладовища.

Він міг би сказати, що не хоче ані європейських, ані малоєвропейських кладовищ, але це прозвучало б надто патетично. Звичайно, кладовище було аргументом, можна було знайти аргументи й проти нього. Це їм обом було відомо. Адже й Кородін не хотів кладовищ. Він не був мілітаристом. Він був офіцер запасу. Однак він вважав, що краще оте можливе кладовище, про яке думав Кетенгойве, щоб запобігти, якщо почнеться, виникненню іншого, набагато більшого кладовища, якого він чекав з певністю (і куди він сам поринув би із своїми автомашинами, жінкою та дітьми).

Але ж як запобігти? Історія — пришепкувате дитинча або ж старий поводир, що одні тільки й знають, куди веде дорога, а тому безпощадно тягнуть уперед. Вони пройшлися по саду, постояли коло дитячого майданчика. Дві маленькі дівчинки гойдалися на гойдалці. Одне дівчатко було гладеньке, друге — худорлявеньке, з довгими гарними ніжками. Гладкому дівчаті доводилось відштовхуватись від землі, щоб злетіти вгору.

Кородін побачив у цьому притчу. Сказав:

— Подумайте про дітей!

Сам відчув, що це прозвучало єлейно. Розсердився. Так не навернеш Кетенгойве до справжньої віри.

Кетенгойве думав про дітей. Він би залюбки підійшов до гойдалки, щоб погратись з гарним дівчатком. Кетенгойве був ще й естет, а естет — людина несправедлива. Він був несправедливий до гладкої дівчинки. Природа — несправедлива. Все несправедливе й незбагненне. Тепер він тужив за буржуазною домівкою, за жінкою, що була б і матір'ю. За вродливою жінкою, звичайно, за гарненьким дитинчам. **Ось він садить маленьку дівчинку на гойдалку, стоїть у садку, красива жінка — красива матір — кличе обідати, Кетенгойве — бать-**

ко сім'ї, Кетенгойве — друг дітей, Кетенгойве — садівник. В ньому жили невичерпні, змарнілі вже ніжні почуття.

— Я думаю про дітей!

І він побачив картину, що знову і знову поставала перед його очима, картину, яку він знову і знову пригадував, наче то було якесь страхітливе пророче видовище. Коли Кетенгойве добровільно покинув батьківщину, — ніхто його не спонукав до того, окрім почуття глибокої відрази до сучасного і майбутнього, — тоді, по дорозі до Парижа, він заночував у Франкфурті, а вранці, сидючи на терасі кафе перед франкфуртським драматичним театром, хрумаючи рогаики і запиваючи їх гімалайським квітковим чаєм, він спостерігав, як марширував «гітлерюгенд». І от тоді площа, широка, барвиста площа ніби розкрилася перед його очима, і всі вони, всі із своїми прапорами, вимпелами, флейтами, барабанами і кинджалами помарширували до широкої, глибокої могили. То були чотирнадцятирічні, вони йшли за своїм фюрером, а в тридцять дев'ятому їм було вже по двадцять років, вони були вже ударними частинами, льотчиками, матросами — поколінням, що загинуло на війні.

Кородін глянув угору. Хмари густішали. Він передчував грозу. На тому місці, де вони стояли, колись блискавка вбила дитину, а Кородін тепер знову злякався гніву господнього. Він гукнув таксі, що випадково проїжджало тією дорогою. Він ненавидів Кетенгойве. Адже той був пропаша людини, людина безвідповідальна, бездітний волюцюга. Наймиліше було б для Кородіна, щоб Кетенгойве лишився тут, на алеї, нехай би його грім убив! Адже запрошуючи його поїхати разом, Кородін, можливо, піддавав небезпеці і себе, і таксі. Але тут добре виховання Кородіна все ж таки перемогло страх і антипатію, і він з холодною посмішкою запросив Кетенгойве до машини.

Вони мовчки сиділи поруч. Накрапав ріденький дощ, блискало, дощова завіса, наче туман, огортала верхів'я дерев, але грім гуркотів безсило і кволо, ніби гроза вже стомилася, або тільки розпочиналася. Гостро пахло вогкістю, землею, цвітом дерев, поволі теплішало, обидва спітніли, сорочка липла до тіла, і Кетенгойве знову здалося, ніби він перебуває у великій оранжереї. Вони їхали за президентським палацом, вздовж канцлерової вілли — кована брама стояла навстіж. Вартові охороняли в'їзд, видно було клумби, широкі зелені газони, квітники — квіти сяяли; по доріжках, посіпаних жорствою, прогулювались, немовби заглибившись у розмову, такса з вовкодавом — нерівна за розмірами пара... Ботанічний ландшафт, ботанічний сад, тут жили принцеси і цукрові фабриканти, до них при-

ходили в гості авантюристи, але не могли забрати собі ці багатства. Упало тут і кілька бомб. Он серед густої зелені височать чорні руїни — залишки стін. Майорить федеральний прапор. Потихеньку почимчикував на роботу якийсь пан з маленькою складаною дамською парасолькою — незважаючи на дощ, вона була згорнена і теліпалася на руці, почеплена за петлю. Посланник? Колишній, майбутній чи, може, знову залучений до справ? Статисти політичної арени блукали по алеях, разом з ними блукали численними завулками їхні біографії, їхня надрукована правда-повія. Статистів було видно. А де ж пасся режисер? Де пасся артист — виконавець головної ролі? Не було ані режисерів, ані виконавців головної ролі. Зустрічалися лише статисти, що запобігли гіршому. Саме сів дощ, інакше вони б грілися на сонці своєї слави.

Такі зупинилося перед бундестагом. Кородін заплатив за машину. Він не хотів, щоб Кетенгойве ділив з ним видатки на цю коротеньку поїздку, але зажадав від водія квитанцію — Кородін беріг своє багатство і нічого не хотів дарувати державі. Він поспіхом попрощався з Кетенгойве, знякволиво, з холодною посмішкою і боязко — бо знову ж блискало. Він спішив далі, наче закон його, саме його кликав, будучи водночас його покликанням.

Кетенгойве хотів заглянути до приміщень, де містилися журналісти, але Мергентгейм, мабуть, ще не встав, бо в нього вдома була його вимоглива Софія, і він вставав пізно. Кетенгойве не поспішав іти до свого службового приміщення. Він побачив, що позаміські відвідувачі, яких привезли автобуси оглянути столицю Федеральної республіки, федеральний парламент та пообідати в ресторани бундестагу, зібралися на екскурсію. І тут Кетенгойве, наче старий берлінець, якому спало на думку взяти участь у круговій подорожі по місту, приєднався до зграї, що саме вирушала в путь.

Дивна річ — чиновник бундестагу у темному форменному одязі, що супроводив цікавих відвідувачів, мав точнісінько той самий вигляд, що й канцлер. Обличчя в нього було трошки насмішкувате, сухе, хитре, із зморшками, був він схожий на розумного лиса, а розмовляв з домішкою діалекту — як і визначний державний діяч. (За часів монархії вірні її слуги носили бороду і вуса так, як їхні королі та імператори). Вони піднялися сходами до залу пленарних засідань, і чиновник, що його схожість із канцлером впала в око хіба тільки Кетенгойве, бо ніхто до нього пильно не придивлявся, чиновник пояснив, що в будинку, до якого вони зайшли, містилася раніше педагогічна академія; на жаль, він не скористався з нагоди

показати себе вихованим у дусі Гете, творця німецького світогляду, і не вказав, що педагогічна провінція мусить поширити свій вплив. Чи знав канцлер-канцелярист, що його парламентові бракує філософів, щоб обробляти духовну і педагогічну ниву?

Кетенгойве перший пройшов на галерею залу пленарних засідань і побачив тверді сидіння, призначені для народу і журналістів. Унизу стільці приємно зеленіли, навіть комуністи могли користуватися вигодами зеленої м'якої оббивки. У залі було порожньо. Велика порожня класна кімната з прибраними партами школярів. Кафедра пана вчителя стояла, як і личить їй, на підвищенні. Канцлер-канцелярист сказав, що в залі тисяча метрів неонових трубок — це було варте уваги. Глухуваті депутати, сказав канцлер-фюрер-чичероне, можуть користуватися спеціальними навушниками. Якийсь дотепник поцікавився, чи не можна ці навушники переключати на музику. Канцлер-чичероне, зберігаючи величний спокій, знехтував реплікою. Він показав на двері для голосування в парламенті¹ і згадав про звичай, що зветься «стрибок барана». Кетенгойве міг би тут додати анекдот, щоб розважити гостей, коротенький анекдот із життя одного парламентарія. Кетенгойве, баран, одного разу стрибнув не так, як треба. Тобто він не знав, як стрибнути, у нього раптом з'явилися сумніви, і він стрибнув у двері з написом «так», в той час як його фракція вирішила голосувати «ні». Коаліція йому аплодувала. Вона помилилася. Кородін побачив у цьому перший свій успіх в справі навернення людей до справжньої віри. Він помилився. У кімнаті фракції гостро засуджували поведінку Кетенгойве. Але й вони помилилися. Питання, що стояло на голосуванні, Кетенгойве вважав за незначне, діяв він інтуїтивно, сказав «так», а не «ні», підтримуючи якусь не дуже важливу урядову пропозицію. Чому б урядові в деяких питаннях і не мати рацію? Кетенгойве вважав, що в таких випадках нерозважливо заперечувати і вперто вдаватися до опозиції або до вірності тільки своїм політичним принципам, що, зрештою, було одне й те саме. Кетенгойве бачив, як унизу, в залі, сиділи школярі, сільські хлопчакі, квадратні черепа, сварливі і віддані богові, сварливі і пручливі, сварливі і важкодумні, а серед них кілька кар'єристів. «Говорильня!» — сказав один екскурсант. Кетенгойве глянув на нього. Чолов'яга належав до того, досить поширеного типу націоналістів, що розп'якують по пивничках і з любов'ю страстям плазують перед диктатором, аби

тільки дістати і собі пару чобіт топтати підлеглих. Кетенгойве глянув на нього. Дати по пиці, майнуло в думці. «А хіба ж ні?» — мовив чолов'яга і задирливо глянув на Кетенгойве. Нічого кращого не можу вигадати, навіть цей парламент — менше зло, — міг би відказати Кетенгойве. Але сказав: «Припніть вашого проклятого язика!» Екскурсант почервонів, він почував себе тут, мабуть, не зовсім впевнено, а тому боязко замовк і відсунувся од Кетенгойве. Якби він упізнав депутата Кетенгойве, то подумав би: беру вас на замітку, ви у списку — в день ікс, серед степу і на болоті. Але ніхто не знав тут Кетенгойве, і канцлер-канцелярист вивів свою зграю екскурсантів знову на свіже повітря.

Журналісти працювали в двох бараках. Бараки, двоповерхові, довгі, стояли навпроти бундестагу; зовні вони були схожі на якісь військові будівлі — ніби споруджене на час війни (а війни тривають довго) приміщення для штабу чи для управління нового полігону. Але всередині на кожному поверсі був прохід, що нагадував коридор на судні, не те щоб палубу-люкс, а палубу для туристів, де ліворуч і праворуч вишикувалися каюти, а стукіт друкарських машинок, цокання телетайпів, невпинний тріск телефонів справляли враження, ніби поза стінами редакційних кімнат шуміло море, пронизливо кричали чайки і гули сирени пароплавів, і бараки журналістів були ніби два човни, що пливли, гоїдалися і здригалися на хвилях часу. Стіл з ялинових дощок при вході заливав приплив «повідомлень для преси» — блідих, линиялого кольору інформаційних повідомлень на дешевому папері, їх недбало кидали сюди байдужі кур'єри численних урядових установ, вони вихваляли діяльність інструкцій, інформували громадськість, вели офіційну пропаганду, приховували, затуманювали, замовчували події, заспокоювали, спростовували істину і брехню, а часом навіть голосно обурювались. Відомство закордонних справ повідомляє, федеральне міністерство в справах плану Маршалла повідомляє, федеральне міністерство фінансів, федеральне статистичне управління, поштове і залізничне федеральні відомства, установи окупаційної влади, міністр поліції, відомство юстиції — всі вони повідомляли більше або менше, були балакучі або мовчазні, шкірили зуби або показували серйозне, стурбоване обличчя, деякі ще й всміхалися до громадськості, то була захоплювальна посмішка доступної красуні. Федеральне відомство преси повідомляло, що в твердженні опозиції, ніби урядова партія звернулася до французької розвідки по допомогу у виборчій кампанії, немає і слова правди. І тут ображені розлютились насправді,

¹ В деяких буржуазних парламентах депутати висловлюють свою згоду чи незгоду тим, що в кінці засідання виходять із залу через ті чи інші двері, що символізують «так», «ні», «утримався».

погрожували, що звернуться до прокурора, бо ж виборчий фонд, партійні гроші—то було «табу», делікатна справа; гроші були потрібні, як і кожному, а де ж їх узяти, коли не у багатих друзів. Кородін мав багатих друзів, але вони, як звичайно заможні люди, були скнарами (Кородін це розумів) і завжди хотіли за свої гроші щось та мати.

Цього ранку корабель преси спокійно плив собі, погойдуючись під легким бризом. Кетенгойве відчував, що нічого особливого не сталося. Мостини не здригалися, двері не розчахувалися і не зачинялися з гуркотом; проте бувають бурі, що знімаються раптово й несподівано, про них не повідомляє бюро прогнозів погоди. Кетенгойве постукав до Мергентгейма. Мергентгейм репрезентував у столиці газету, що з повним правом вважалася за одну із значних газет держави (а як же інші? чи їх не помічали, чи вони й справді були непомітні, оті бідні дівчата, що їх не запрошують до танцю, до спільного народного танцю?), у дні, коли траплялося щось значне, він послужливо виступав по радіо з односторонніми коментарями, які аж ніяк не були некрітичними і навіть викликали різкі скарги з боку партій, чутливих, як мімоси, і ревних, як цигани. Кетенгойве і Мергентгейм — були вони між собою друзі чи вороги? Вони б і самі не змогли на це відповісти; навряд чи були вони друзями, жоден з них не сказав би про другого з гордістю школяра: мій друг Мергентгейм, мій любий друг Кетенгойве. Але часом щось справді притягувало їх одне до одного, бо ще в ті часи, коли, здавалось, все могло б повернути інакше, вони обоє були початківцями і колегами, і коли б історія склалася інакше (цього, звичайно, не можна було собі уявити), коли б не було отого австрійського безумця, коли б не було отого страшного піднесення, злодіянь, зухвальства, війни, смерті і руйнації, то, може б, Кетенгойве і Мергентгейм просиділи ще цілі роки разом у тій самій темній кімнаті з вікнами на двір у редакції старого «Фольксблату» (Кетенгойве цього й бажав би, але Мергентгейм навряд). І справді, адже вони були молоді, їх погляди були схожі, вони відчували одні й ті самі прагнення, приязнь одне до одного. А в тридцять третьому вони розлучилися, немовби їх полили азотною кислотою¹. Кетенгойве, якого ляляли добродушним йолопом, чекало вигнання, а Мергентгейм пішов шляхом лояльної старанності, добився успіху, став відповідальним редактором (тоді казали: головним літературним керівником) газети, що змінила свій напрям. Щоправда, потім «Фольксблат» мусив, не-

зважаючи на слухняну уніфікацію, яка призвела до втрати читачів, припинити своє існування, або може його поглинув «Робітничий фронт» — точно було невідомо, якийсь час назва газети ще жила в підзаголовку, на чолі редакції стояв наці, а Мергентгейм опинився у ролі кореспондента в Римі. І саме вчасно! Почалася війна, а в Римі було приємно. Потім у північноіталійській республіці Муссоліні становище і для Мергентгейма стало начебто небезпечним — загрожували кулі есесівців або й партизанські кулі, можна було потрапити і у полон, але Мергентгейм знову зумів своєчасно спекатися своєї посади і став згодом бажаним і потрібним учасником відбудови, так чи сяк, але послужний список його був чистий... Щоразу, бачачи Мергентгейма у його бюро, Кетенгойве радів, бо поки Мергентгейм сидів коло свого столу, поки не опинився знову десь, скажімо, кореспондентом у Вашингтоні, Кетенгойве здавалося, що держава в безпеці, а ворог далеко.

Мергентгеймові зовсім був випав із пам'яті Кетенгойве, і, побачивши його серед депутатів у Бонні (як бракон'єра у своєму лісництві), він щиро здивувався.

— Я гадав, що тебе й на світі нема,— пробелькотів він, коли Кетенгойве вперше завітав до нього; він відчув себе немовби спійманим на гарячому і думав, що його притягнуть до відповідальності. Зрештою, до відповідальності за що? Хіба він був винний у тому, що все так сталося? Він мав свої погляди, які дуже легко можна було пояснити, вони навіть були критичні, в тих випадках, коли за критику не треба було накладати голову або ризикувати посадою, та й, кінець кінцем, він же обрав собі професію журналіста, а не мученика. Але незабаром Мергентгейм опанував себе. Він побачив, що Кетенгойве прийшов до нього як привітний приятель, його привела сюди сентиментальність, зв'язана із спогадами, він прийшов зовсім не для того, щоб робити якісь закиди. Отож Мергентгейм здивувався хіба тільки тому, що й Кетенгойве хвиля часу винесла нагору, більш того,— що Кетенгойве зумів залишитися нагорі і скористатися із щасливої (так це розумів Мергентгейм) нагоди. Але помітивши вже під час першої розмови, що Кетенгойве повернувся додому не з британським або панамським паспортом, і що до нього, старого колеги, він примандрував пішки, Мергентгейм перестав будь-чого боятись і перетворився на доброзичливця — посадовив Кетенгойве в свою блискучу службову машину і повіз його до себе додому, до Софії.

Софія, принадна, пахуча, в домашній сук-

¹ Азотна кислота має здатність відокремлювати у сплавах золото від срібла та міді.

ні від дюссельдорфського діора¹ і, очевидно, попереджена телефоном про візит (і коли це Мергентгейм тільки встиг?), привітала Кетенгойве дещо інтимним «та ми ж знайомі», а до того ще й зиркнула на нього так, що можна було подумати, ніби він з нею колись спав. Та це було неправдоподібно. Але потім виявилось, що Софія колись працювала ученицею у відділі збуту редакції «Фольксблату», хоч Кетенгойве і не міг цього пригадати. Ставши дружиною пана головного літературного керівника, вона відчула, як це збудило її честолюбність в галузі громадської діяльності; вона стала музою, радницею, підштовхувачем і підпорою Мергентгейма на його шляху успіхів, кар'єри і своєчасного пристосування. Ні, Кетенгойве з нею не спав, хоч, може, він і міг би це зробити, Софія ж бо віддавалася значним і впливовим людям без любов'я, а насолоду відчувала тільки тоді, коли говорили на такі теми, вона нехтувала юнаками і чоловіками, що крім природної краси, нічого не мали, а от Кетенгойве, хоч і не був концертмейстером у своїй партії, а все ж грав там першу скрипку і тому був би гідний її ліжка. Але до обіймів, поцілунків і ліжка ніколи не доходило, Кетенгойве був байдужим до таких речей, а що він уперто не брав участі в світському житті парламентських кіл, то він і не був принадою для Софії, а невдовзі став для неї просто йолопом. На цей раз епітета «добродушний» не було, він не прикрашав, та й Мергентгейм не додав його до характеристики старого приятеля, і оскільки Кетенгойве став депутатом, то міг стати і йолопом, але аж ніяк не добродушним, це було б неймовірно, і про це не варто було більш і згадувати.

Коли Мергентгейм у довіднику бундестагу побачив, що Кетенгойве одружений, стосунки між ними так зіпсувалися, що їх неміцна дружба мало не перетворилася на ворожнечу. Софію мучила цікавість: що то була за жінка, яку Кетенгойве не показував? Чого він її ховав від усіх? Вона така гарна? Чи, може, така бридка? Може, вона багата спадкоємиця, і він боявся, щоб її не викрали в нього? Мабуть, саме це, отож Софія вже зводила в думці Ельку з молодими посольськими секретарями, причому не для того, щоб нашкодити Кетенгойве, а щоб відновити справедливість, бо ж Кетенгойве не заслуговував на молоду і гарну спадкоємицю. Нарешті жінки зустрілись і справили одна на одну гидке враження. Елька поводитися невиховано, дулася, не хотіла йти на маскарад (що дуже подобалося Кетенгойве, він теж не хотів йти та й не міг піти, бо не мав фракка), але кінець

кінцем Софія і Елька таки поїхали з Мергентгеймом на бал, перед тим Елька ще встигла пошепки сказати Кетенгойве, що Софія носить корсет (а Кетенгойве від цього зніяковіла). А потім на банкеті створилася просто жахлива ситуація. Обидві жінки з незрозумілої взаємної антипатії були однакової думки одна про одну: недоумкувата нацистка (отак можуть жінки помилятися!), а Елька уподобала не посольських секретарів, а посольський джін, його довозили без мита, був він чудовий, і коли алкоголь затуманив їй голову, вона заявила перед враженою компанією, яку схарактеризувала як збіговисько привидів, що Кетенгойве повалить уряд. Вона назвала Кетенгойве революціонером, який зневажає реставрацію, що поширюється і міцнішає; от якої думки була Елька про свого чоловіка, от як він її поступово розчарував. Але коли здивування з приводу її сенсаційного виступу минулося, і якийсь аташе таки повіз Ельку машиною додому, а вона його замість обіймати лаяла, увесь цей дурний інцидент сприяв, як це не дивно, зміцненню репутації депутата, бо ж Елька не розкрила (вона б і не зуміла це сказати), яке саме повалення уряду готує Кетенгойве, з якого боку, з чією допомогою, якою зброєю, з якою метою хоче він усунути уряд... Отож після цього вечора багато хто почав дивитись на Кетенгойве з недовірою, бажаючи при цьому завербувати його на свій бік, як політика, що з ним, може, доведеться рахуватися.

Мергентгейм сидів коло свого письмового столу, наче птах, що меланхолійно настовбурчив пір'я; обличчя його ширшало, очі ставали чимдалі завуальованіші, скельця окулярів — грубіші, рогова оправа чорніша й важча, тим самим підсилювалося враження, що бачиш перед собою сову, пугача, птаха, що живе по кущах і руїнах, носить дорогі костюми, зшиті у модному кравця, і птах той, можливо, був у доброму гуморі, веселий, задоволений і тільки часом каркав від своєї настовбурченої діловитості, був тільки трохи знесилений від нічних польотів своєї настирливої супутниці, і припущення, ніби в основі буття пташиного царства лежить меланхолія, було, можливо, помилковим уявленням одвідувача, що виходило з хибного розуміння ситуації. Мергентгейм послав свою секретарку з якимось дорученням. Почастував Кетенгойве сигарами. Він знав, що Кетенгойве не палить, але удав, ніби забув про це. Хай Кетенгойве не надає своїй персоні надто великої ваги. Мергентгейм вийняв чорну сигару з шурхітливого станіолу і закурив. Крізь синій дим поглядав на Кетенгойве, Мергентгейм знав, що Елька померла, як говорили, за таємничих обставин (чутки мандрували швидко), але,

¹ Крістіан Діор — славнозвісний паризький законодавець мод.

як і Кородін, Мергентгейм не знайшов для Кетенгойве жодного співчутливого слова, він і собі відчув, що згадка про сімейне нещастя прозвучить недоречно, нетактовно,— чому саме, Мергентгейм не міг би сказати, просто тому, що Кетенгойве такої вдачі... Мергентгейма цього разу чуття не зрадило! Кетенгойве не був сім'янином, він міг кохати і був чутливий, але настільки нездатний до сумісного життя, що й у чоловіки не годився. Кетенгойве не любив галасливих компаній, та часом самотність гнітила, і це привело його до партії, а потім до труднощів і розладу. Одруження, а не кохання вважав Кетенгойве протиприродною формою життя; можливо, він був заблудлим монахом, волоцюгою, що потрапив за ґрати, ба навіть мучеником, якого тільки випадково не розіп'яли на хресті. Бідолаха, подумав Мергентгейм. Смерть Ельки, безперечно, вразила Кетенгойве, і Мергентгейм це пояснив так (і якоюсь мірою мав рацію): Кетенгойве повернувся з вигнання, позбавлений ґрунту під ногами, а Елька була для нього однадушно спробою знову здобути під ногами цей ґрунт, завоювати любов, любити самому. Спроба не вдалася. Що він тепер робитиме? Несподіване щастя (так уперто розумів це Мергентгейм) винесло Кетенгойве нагору, у сферу великих політичних звершень, і через різні обставини, яких Кетенгойве не створював навмисне і яких не домагався, він зайняв ключову позицію, на якій він хоч і не здійснив того, чого, може, хотів (а чого він хотів?), проте міг бути каменем на дорозі. А це було небезпечно! Можливо, Кетенгойве і справді не знав, яка небезпечна його позиція. Може, він таки дурень, добродушний йолоп. У такому разі він був, принаймні серед парламентаріїв, унікальним явищем, і Мергентгейм поглянув на старого друга по-новому, доброзичливо.

— Будь обережний,— сказав Мергентгейм.

— Чому? — Кетенгойве це, власне, не цікавило. Чого це йому треба бути обережним? Чого хотів Мергентгейм? Чого хотів тут він, Кетенгойве, чого він тут хотів? Кімната в старому «Фольксблаті» була якась рідніша. Вона перетворилась на руїни. **Забудь її!** Чого треба було Кетенгойве у цьому бараці, де по всіх кутках пульсувала діяльність? Кетенгойве було вже байдуже, чи лив дощ, чи була гарна погода. У нього було з собою пальто.

— Але ж тебе й розперло! — сказав Мергентгейм. То була правда! Його розперло. Він і сам це відчував. Він став ненажерою. Може, він хотів надолужити той час, коли змушений був харчуватися отими супами для бідних? Та як надолужити! Тепер він

став гладкий. Сало ліниво розлягалось під шкірою. Правда, Мергентгейм значно гладший. Але йому це було до лиця, а Кетенгойве — ні. Ну то й добре, він ще побобреться.

— Що ти знаєш? — запитав Кетенгойве.

— Нічого, — відповів Мергентгейм. — Так тільки дещо собі міркую...

Обличчя пугача стало хитре. Він випустив хмару диму. Товсті скельця окулярів, які закривали вираз очей, запотіли. Такий вигляд мають сови, зображені на старих малянках поруч з відьмами. Вигляд, власне кажучи, дурнуватий.

— Не корч із себе піфію. Що трапилось?

А він зовсім не був цікавий. Він просто тинявся сьогодні без діла. **Це погано...**

Мергентгейм засміявся:

— Хто хоче повісити собаку...

Собака прогавкав в Інстербурзі.

— Але я не даю їм зачіпки, — промовив Кетенгойве, — у них немає приводу!

— Пане майор...

— Не будь дурний. Це ж надто нерозумна брехня.

— Буває, що вся суть лише в тому, як подати правду, — сказав Мергентгейм.

Так ось воно що! Таким способом, значить, вони хотіли заткнути йому рота. Хотіли накрити його отим старим, смердючим рядном. Невдовзі після повернення Кетенгойве про нього пішов поговор, ніби він під час війни носив у Англії мундир британського майора, і, звичайно, знайшлися люди (коли їх немає, отаких людей?), що твердили, ніби самі бачили його у чужій формі. То була цілковита нісенітниця, її було так легко спростувати, що Кетенгойве не мав охоти захищатися; кожному, хто знав Кетенгойве, здавалася смішною думка, ніби він міг ходити у формі майора, хоч би навіть і англійського, із стеком під пахвою; це був абсурд, бо щирим переконанням Кетенгойве було те (тут він був упертий і чесно цим пишався), що найкраще ніколи не носити жодної форми, хоча, абстрактно розмірковуючи, він і вважав (приходячи до висновку, який для нього взагалі практично був немислимий), що за часів Гітлера англійській формі варто було віддавати перевагу над німецькою — з етичних міркувань, які Кетенгойве ставив значно вище за національні, вважаючи ці останні атавізмом. Мерці не потрібні вітчизні, а люди вмирають у найліпшому разі за ідеї, яких вони не розуміють і наслідків яких не можуть збагнути. Полеглі на полі бою війни, замучені народи були жертвами сварливих, надто егоїстичних, непоступливих і зовсім нікчемних мислителів, котрі не могли добитися ясності думки, а до того ж не могли порозумітися між собою і не терпіли один одного. А може, армії були, крім того, супереч-

ливими ідеями — витворами господа бога,— що ринули одна на одну. Добре тому, хто не брав у цьому участі! А ще краще тому, хто спинив таке!

Кетенгойве стомлено відмахнувся.

— Це ж дурниці. Навіщо ти мені це розказуєш?

— Не знаю,— відказав Мергентгейм,— називай це дурницями... Звичайно, ти не був Royal officer¹. Невже ти думаєш, що я цьому вірю... Але ж таке твердження добре запам'ятовується і дає масам наочне уявлення про тебе. Кетенгойве — депутат і водночас — британський майор. Тут щось та не так, чи не правда? Тут тхне чимось. Ми знаємо, що це брехня, безпідставна вигадка. Але ось вона уже в газеті. Якщо тобі щастить, вигадка забувається. Але потім поголоску знову друкують у газеті. Гітлер добре розумівся на політичному наклепі, а чого навчає він у своєму підручнику? Наклеп треба повторювати безнастанно, весь час. Когось звуть Бернард. А його називають Іцкиком. Раз у раз, раз у раз. Це — рецепт.

— Але ж ми ще до такого не дійшли.

— Маєш рацію. До такого ми ще не дійшли. Але можливо, хто-небудь, скажімо, твій друг Фрост-Форестъє, знайшов якусь твою фотографію. Ти такої і не пригадуєш. І можливо, що на тій фотографії ти стоїш біля мікрофона Bi-Bi-Ci, ці літери видно, а коли й не видно, то можна щось там підправити, і тоді кожен побачить їх і впізнає. Здогадуєшся? І, може, хтось, ну, скажімо, знову той самий Фрост-Форестъє, роздобуде десь стару магнітофонну стрічку, може ще із сейфів розвідки або з архівів гестапо; і от можна буде знову почути, як ти промовляв до своїх виборців, коли вони сиділи ще по бомбосховищах...

Говорить Англія. Говорить Англія. Довгі коридори радіоцентру. Затемнені вікна. Лампи, замазані синьою фарбою. Тхне карболкою і запліснявілим чаєм. Під час тривоги він не ходив до сховища. Затемнені шибки дрижали. Замазані синім електричні лампи дрижали й сіпались. Серце! Серце! Він приїхав з лісів...

Він приїхав з лісів Канади, куди був інтернований. Там він допомагав лісорубам. Фізично він тоді почував себе добре: проста здорова їжа, холодне, багате на озон повітря, фізична робота, сон у наметах...

Але Кетенгойве не спав! Навіщо я тут! Чого мені тут треба! Аби тільки не допомагати тим! Аби тільки не бути з тими! Аби тільки лишитись осторонь! Підгодовувати невинність, виплекану, ілюзорну невинність! Чи ж цього досить! Сніг падав взимку на намети, падав беззвучно кризь високий ліс,

насипав безславну, тиху могилу із м'якого чужоземного снігу, бо хіба ж це не він допустив таке, хіба це не його провина, хіба він не був завжди осторонь, чутливий, як мімоза, розніжений, у башті із слонової кістки, шляхетний, голодний, безпритульний злидар; його пересилали із країни в країну, і завжди він стояв осторонь, завжди все терпів, але не боровся... Отже, і він був винен в усіх тих страхіттях, що тепер, наче криваві, гнійні нариви, прорвалися і розтеклися по світу...

За кілька місяців, проведених у канадських лісових таборах, їх розділили—чорних овець відокремили від білих. За Кетенгойве поручився якийсь квакер, на його виклик Кетенгойве повернувся назад до Лондона.

В Англії він виступав по радіо. Боровся біля мікрофона, боровся кінець кінцем за Німеччину (так він гадав), за повалення тиранії, за мир; то була прекрасна боротьба, і не йому треба було соромитися. Покласти край безумству — таке було гасло, покласти якомога скоріше — це було потрібно всьому світові, а найбільше — Німеччині. Кетенгойве відчував свою спільність із усіма бійцями руху опору, спільність навіть із військовими, що траплялися серед них, із людьми двадцятого липня¹. Він сказав про це Мергентгейму.

Але той відказав:

— Я не місіонер. Я — журналіст. Ось глянь на щорічний довідник Високої палати! Твої колеги повикреслювали із своїх біографій участь у русі опору. В мене останнє видання. А ти, здається, орієнтуєшся на старе. А старе видання пішло вже на макулатуру! Зрозумій це! Не заводься! Чимало людей тої думки, що з твоїм шефом можна домовитись, а от із тобою хоч і не говори. Кнурреван був унтер-офіцером. Ти збиваєш його з пантелику. Тебе вже називають його злим генієм. Через тебе він вагається.

Кетенгойве відповів:

— Це вже щось. Значить, я чогось та добився. Коли Кнурреван вагається, значить, він починає міркувати. А роздуми змусять його ще більше взяти під сумнів політику, яку він проводить.

— Ти збожеволів! — нетерпляче перебив його Мергентгейм.— Тобі не зарадиш. Але ось що я хочу іще сказати: ти програєш. Програєш більше, ніж тобі здається. Бо на цей раз ти вже не зможеш емігрувати. Та й куди? Твої старі друзі думають тепер так, як і ми, а всі частини світу, Кажу тобі, всі частини світу закриті завісами недовір'я. Ти, може, не більший за муху. Але слони й тигри бояться тебе. А тому — стережися їх!

Корабельний коридор поміж кімнатами

¹ Королівський офіцер (англ.).

¹ Натяк на змову групи німецьких вищих офіцерів і невдалий замах на Гітлера 20 липня 1944 р.

журналістів, коли він ішов назад, хитався так само, як і звичайно. Він не відчував небезпеки особисто для себе. Те, що сказав Мергентгейм, не занепокоїло Кетенгойве. Воно тільки настроїло його на сумніший лад, а він і перед тим уже був сумний; не може вразити підтвердження того, що вже давно знаєш і чого боїшся; в даному разі йшлося про національну відбудову, про відбудовчий націоналізм — до нього все й зводилось. Кордони не розкрилися. Вони знову замкнулися. І знову виходило, що сидиш у клітці, з якою зріднився, у клітці своєї вітчизни, що висить поміж іншими клітками-вітчизнами на жердині, яку несе в історію один із великих збирачів кліток та людей. Кетенгойве любив, звичайно, свою країну, він любив її так само, як і кожний з тих, що голосно проголошував це — а може, навіть і більше, адже він довго жив у вигнанні, тужив за батьківщиною і здалека у своїй тузі ідеалізував її. **Кетенгойве — романтик.** Але він не хотів сидіти в клітці під охороною поліцаїв, які випускають з клітки тільки з паспортом, а цей паспорт треба було просити у старшого в клітці, а тоді вже можна було податися десь далі, не хотів стояти поміж клітками, там, де не було ніякого житла, тертися коло чужих ґратів, бо, щоб потрапити до іншої клітки, знову потрібна була віза, дозвіл на перебування, виданий владарем цієї клітки. А такі дозволи видавали неохоче. По всіх клітках були дуже стурбовані зменшенням населення, але раділи тільки від того приросту, що з'являвся на світ з лона мешканок саме цієї клітки — то була жахлива картина неволі на всій великій земній кулі. До того ж, цим разом доводилось гойдатись на жердині великого носія кліток. Хто зна, куди він іде? Та хіба було з чого вибратися? Можна було потрапити разом з своєю кліткою тільки на жердину іншого великого носія кліток, який точнісінько як і перший (невідомо який біс, яка ідея-фікс рухали ними), не роздумуючи, ішов хибним шляхом — історією цього походу будуть колись мучити нащадків у школах. На виході з будинку преси, з цього корабля інформації, біля ялинового столу повідомлень Кетенгойве зустрів Філіпа Дана; він, цей добрий бог правдивих чуток, що стояв вище за припливи й відпливи офіційних оповіщень, грубо копирсався в убогій їжі для преси. Дана взяв Кетенгойве за руку і провів до своєї кімнати.

Нестор кореспондентів був красивий старий чоловік. Був найкрасивіший серед красивих ділових дідуганів від політики. Його блискуче, біле, як сніг, волосся, свіжа, рум'яна шкіра надавали йому вигляду, ніби він щойно підставляв своє обличчя вітрові на світових просторах. Не знати було, чи то

Дана сам являв собою значну особу, чи то він лише справляв таке враження, бо розмовляв із людьми славнозвісними і горезвісними, які, може, тільки тому й грали роль великих людей перед собою і перед світом, що Філіп Дана вважав їх гідними телефонної розмови. По суті Дана зневажав отих державних діячів, які давали йому інтерв'ю; надто багато бачив він таких, бачив, як вони підносились, процвітали, зривалися і часом навіть висіли на шибениці, а Дана, правду кажучи, радніше спостерігав останнє, аніж те, як вони, бадьорі і непоступливі, сидять у президентських кріслах або з посмішкою вдоволення тихої старечої смерті на гладкому обличчі лежать у домовинах, чекаючи похорону за кошт держави, а народ у цей час шле їм прокльони. На протязі сорока років Дана побував на всіх війнах і на всіх конференціях, що передували новим нападам, він до несхочу наковтався дурості дипломатів, він бачив сліпих у ролі поводитирів-фюрерів, він марно перестерігав глухих перед наближенням катастроф, він бачив скажених собак, що називали себе патріотами; Чан Кай-ші, імператор Вільгельм, Муссоліні та Гітлер з'являлись перед ним у білому ангельському одязі, з голубкою на плечі і з пальмовим віялом у руці — благословен хай буде мир на землі. Дана випивав з Рузвельтом і бенкетував із негусом, був знайомий з людоджерами і справжніми святими, був свідком усіх повстань, революцій, громадянських воєн нашої епохи, і завжди все кінчалось поразкою людини. Переможені були гідні своїх переможців, вони були хіба тільки на якийсь час симпатичніші, бо були переможені. Світ, на пульсі якого Дана тримав свою руку, чекав на його мемуари, але він їх не писав, то був його дарунок світові — адже він міг би розповісти лише про страхіття. Отож він і сидів тут, у Бонні, лагідний, з обличчям мудреця, сидів у кріслі-гойдалці (він поставив його в кабінеті і для комфорту і як символ) і стежив, погойдуючись, за коливанням маятника світової політики, за її неширокою, невралгічною амплітудою. Цей Бонн був його старечим притулком, може, також його могилою. Тут не було такого напруження, як у Кореї, проте й тут помітно було, як сходять посів безрозсудності, як проростає насіння безглуздя, буяє незмінність.

Кетенгойве знав Дана ще з часів старого «Фольксблату». Репортаж Кетенгойве про великий страйк транспортних робітників у Берліні, страйк, який призвів до дивовижного гостро вибухового єдиного фронту протилежних політичних партій, Дана взяв з «Фольксблату» для свого міжнародного агентства, отож у Кетенгойве з'явилися читачі по всій землі. Пізніше Кетен-

гойве зустрівся з Дана в Лондоні. Дана написав книжку про Гітлера, він мав намір зробити з неї бестселер, так і сталося—його огида до фюрера дала чималі прибутки. А Кетенгойве його антипатія до всього коричневого тільки збіднила і вигнала геть з країни, і він з деякою заздрістю і дещо критично захоплювався здібностями Дана, вважаючи, що книжка Дана про фюрера-звідника це тільки бестселер, не більше, що вона неглибока, але непогано зроблена. Добрий господь бог був милостивий. Він подав Кетенгойве листок бюлетеня одного агентства, що з ним він обмінювався інформацією. Кетенгойве одразу ж побачив матеріал, який так багато важив для Дана—повідомлення Conseil Supérieur des Forces Armées¹, інтерв'ю з англійськими і французькими генералами-переможцями, керівниками запланованої всеєвропейської армії; дальший розвиток (тепер його мали підкріпити договорами) політичної ситуації, на їх думку, мав увічнити поділ Німеччини, і в цьому поділі вони вбачали, на жаль, єдиний позитивний наслідок останньої великої війни. Таке висловлення було для боннської держави справжнім динамітом. Якщо воно вибухне в парламенті у потрібний момент, воно матиме значну руйнівну силу. Це напевне. Правда, Кетенгойве не той, що може кинути бомбу. Однак таким повідомленням він міг би зміцнити позицію Кнурревана, надати йому стійкості, адже Кнурреван мріяв стати діячем возз'єднання (а про це багато хто мріяв). Але ж хіба газети не підхопили вже цієї новини, не подали її так яскраво, що спростовання уряду випередили всяку можливість діяти? Дана це заперечив. Преса боннської держави, сказав він, подасть інтерв'ю дуже коротко і побіжно, якщо взагалі буде його подавати. Радість генералів-переможців була надто гаряча—об неї можна було попекти руки, то був справжній таран для урядової програми, отже, це надрукують хіба що на якомусь непомітному місці. Кетенгойве мав свій динаміт. Але він не любив вибухівки. Політика—брудна справа, подібна до боротьби гангстерів між собою, її засоби теж брудні і руйнівні; навіть хто хоче добра, легко перетворюється на другого Мефістофеля, що завжди робить саме тільки лихо; бо хто ж, зрештою, знає—де добро, а де лихо на цьому бойовищі, яке перекинулося далеко в майбутнє, у якесь далеке темне царство? Крізь розчинене вікно Кетенгойве сумно дивився на дощ, що знову почав мрячити, клубочачись, наче пара. Крізь вікно знову проникали теплі й вологі випари землі та запах рослин ботанічного саду, і бліді блискавки пронизували оранжерею. Здавалося,

що й гроза була якась штучна, художньо-розважальна—гроза для реставраційних підприємств фірми «Вітчизна», і Дана, цей благообразний і вельми досвідчений старий, незважаючи на гуркіт грому, трохи задрімав. Він розлігся в своєму кріслі-гойдалці, він погойдувався, цей спостерігач, сплюх, мрійник. Йому привиділася богиня миру, але, на жаль, богиня з'явилась йому уві сні в образі Ірени, аннамітської дівчини з борделю, яку Дана відвідував у Сайгоні добрих двадцять п'ять років тому, ніжні були в неї руки, жваві, як два рвучких струмки, весняним цвітом пахла її шкіра; Дана мирно засинав у обіймах Ірени Мирної, а згодом мусив ковтати гіркі сірчані таблетки. Отак воно було з тією богинею миру. Ми граємось. **Граємось у сищиків і розбійників знову і знову, знову і знову граємось у сищиків і розбійників.**

III.

Кетенгойве попрямував до свого робочого кабінету в новому будинку бундестагу, у флігелі, прибудованому до педагогічної академії. Коридори і кімнати депутатів були вкриті лінолеумом, натертим до блиску, ніде ані порошинки. Ця виблискуюча чистота наводила на думку про стерильність клініки, може, й політика, яку застосовували тут до хворого народу, була стерильна? У своєму робочому приміщенні Кетенгойве почував себе ближче до неба, але воно не було ясне; насувалися нові хмари, нові грози, і обрій огортався синюватою і отруйною жовтою завісами. Щоб зосередитись, Кетенгойве включив неонове світло і сидів у мінливих сутінках, дивлячись, як штучне сьйво змішувалося із слабким денним світлом. На столі повно пошти, повно прохань, повно криків про допомогу, повно лайки і нерозв'язаних проблем. На нього дивилась Елька, освітлена неоновим сьйвом, то була лише її маленька картка, випадкова фотографія, де вона знята з розкуйовдженим волоссям серед руїн якоїсь вулиці (йому це подобалось, бо такою ж він її знайшов), але тепер йому здавалось, ніби її велике зображення тінню мигтіло у неоновому світлі на кіноекрані і (волосся було цього разу гладенько зачесане) по-дружньому насмішувато дивилося на нього, ніби гукаючи: «Ось тобі твоя політика і твої чвари, а мене ти втратив!» Кетенгойве було боляче чути від неї таке, тим більш що це був голос із могили, незаперечний, неповоротний. Він узяв картку і сховав її, поклав до справ. А що то мало значити, оце «до справ»? Справи ті не були важливі, а те, що важливе, існувало тепер само по собі, незалежно

¹ Вища рада збройних сил (франц.).

від того, чи було воно десь задокументовано, чи ні, з ним засинали, його бачили уві сні, з ним помирали. Кетенгойве ще не брався до своєї пошти, до всіх прохань і лайки, до листів професіональних прохачів, скиглів, ділових людей і божевільних, до всього того розпачливого зойку — він би з охотою позмітав зі столу всю оцю депутатську пошту. Він узяв аркуш паперу з надрукованими угорі словами — член бундестагу, і написав на ньому: «Le beau navire» — «Прекрасний корабель», бо про цей чудовий вірш — хвалу жінці — оце тільки-но нагадала йому Елька, такою нехай би вона й жила в його спогадах, і от він спробував перекладати по пам'яті вічні строфи Бодлера: *je voux te raconter, o môle enchanteresse*¹ — скажу тобі, розповім тобі, сповідаюся тобі — це йому сподобалось: так, він хотів висповідатися Ельці, що він її кохає, що йому її бракує, він шукав відповідного слова, адекватного вислову, роздумував, черкав, закреслював, виправляв, поринав у естетично сумні відчуття. Чи не брехав він? Ні, він справді це почував — велику любов і глибокий сум, проте у цих почуттях проступав якийсь присмак дешевого гонору, співчуття самому собі і підозра, що й у поезії він, як і в коханні, не більш як дилетант. Він оплакував Ельку, але його страшила також самотність, яку він кликав усе своє життя і яка тепер цілком його охопила. Він перекладав з «Квітів зла»: *o môle enchanteresse* — моя щира принада, **о моє ніжне, улесливе, захоплене слово**; йому ні до кого було писати. Сотня листів лежала в нього на столі — лемент, безпорадне мимрення і прокльони, — але всі сподівалися від нього відповіді тільки на їх настійні прохання. Кетенгойве писав Ельці листи з Бонна, і хоч вони, може, адресовані були до нащадків, проте Елька була в них чимсь значно більшим, ніж адреса, вона була медіум, який включав його в розмову і примушував говорити. Блідий, наче приречений, сидів Кетенгойве в будинку бундестагу, бліді блискавки шугали за вікнами і понад Рейном, хмари, насичені електрикою, отяжені димом і газами з димарів індустріального краю, важкі зависли з пари й газів, отруйні, сірчано-жовті, зловісна, неприборкана природа йшла, готова вибухнути бурєю, над дахами і стінами оранжереї, зневажливо й глузливо по-свистувала в обличчя мімозоподібній рослині, отому сумному чоловікові, перекладачеві Бодлера, депутатові в неоновій купелі за віконним склом. Отак збігав йому час, аж поки його не покликав до себе Кнурреван.

Вони жили у симбіозі, то було взаємоко-

¹ Я хочу розповісти тобі, о ніжна чарівнице (франц.).

рисне співіснування неоднакових живих істот, проте вони не були певні, чи їм це, часом, не шкодить. Кнурреван міг би сказати, що через Кетенгойве бере гріх на душу. Та Кнурреван, що перед першою світовою війною займався самоосвітою і начитався уже й тоді не надто модерної літератури, яка обстоювала прогресивність пізнання природи, заперечував існування душі (таємниці існування світу були нібито розкриті, і людині, відкинувши нерозумне боже-ственне начало, треба було лише по-діловому привести все до ладу). Отож неприємне почуття, що викликав у ньому Кетенгойве, можна було порівняти з досадою, що викликає у сумлінного унтер-офіцера солдат-однорічник, який не розуміє службового статуту, ба навіть не сприймає його (а це вже гірше) всерйоз. Та, на жаль, армії потрібні були однорічники, а партії — Кетенгойве, котрий (це відчував Кнурреван), може, й не був ані офіцером, ані юнкером, а просто собі авантюристом, волоцюгою, що з якоїсь-то причини, може через свою зарозумілість, вважався за офіцера. Тут Кнурреван помилився; Кетенгойве не був зарозумілий, був хіба що не такий, як усі, а це й видавалося Кнурревану завершеною формою зарозумілості, отже кінець кінцем, він сам почав вважати Кетенгойве за офіцера, тоді як той міг би, не вагаючись, признатися, що він є, ну, скажімо, просто бродяга. Кетенгойве поважав Кнурревана, називав його майстром старого гарту, говорючи це не без іронії, але й не ворожачи; проте коли цей вислів доходив до вух Кнурревана, то звучав він якось прикро, зарозуміло. А Кнурреван і справді був людиною старого гарту, ремісником із родини ремісників, він рано почав добиватися знань, а потім — справедливості, а пізніше, коли і знання і справедливість виявилися певними поняттями, які важко було визначити і які завжди зіставлялися з невідомою величиною, — добивався панування й влади. Кнурреван не те, щоб хотів нав'язати свою волю світові, але вважав себе за людину, що має змогу повернути людей на добре. Для цього йому потрібні були соратники, він натрапив на Кетенгойве, але той не додав йому сили, а тільки збивав з пантелику. Кетенгойве не сидів четвертим грати у скат, не пив пива, і це вилучало його з інтимного кола чоловіків, які ввечері гуртувалися навколо Кнурревана, підіймали кварта з пивом і хльоскали картами по столі, чоловіків, які вирішували долю партії, але з якими не можна було побудувати держави, не можна було повернути у свою віру жодного собаки.

Кнурреван пережив чимало, та мудрим не став. Серце в нього колись було добре, а тепер зачерствіло. З першої світової вій-

ни він повернувся з кулею в тілі і, на подив лікарів, жив собі далі; це було в ті часи, коли медики ще не хотіли вірити, що можна жити з кулею біля серця, отож Кнурреван, як живий труп, мандрував із клініки до клініки, аж поки не став розумніший за своїх лікарів — зайняв певний пост у своїй партії і завдяки своїй упертій старанності, а трохи і за допомогою отого дивовижного поранення, про яке розповідали виборчі плакати, дослужився аж до депутата рейхстагу. У тисяча дев'яносто тридцять третьому році солдати-фронтвики, посилаючись на фронтіву дружбу, кинули Кнурревана, який носив біля серця пам'ятку з фронту — свинцеву кульку — до табору. Син Кнурревана, що мав піти до вищого учбового закладу і тим закріпити дальший зліт сім'ї, потрапив тепер, за старою родинною традицією, у науку до столяра; озлоблений зниженням соціального стану сім'ї, наперекір батькові, що, на жаль, не зорієнтувався в політиці, захоплений бажанням вислужитись (бо ж скрізь у країні виступалися, хто як міг), він вступив до легіону «Кондор» в Іспанії¹ і, ставши бортмеханіком, там і загинув. Кетенгойве теж думав про те, щоб поїхати до Іспанії, він хотів там показати себе, щоправда, з іншого боку фронту (він не зробив цього і ще й тепер часом закидав собі, що й тут не виявив досить наполегливості), і дуже просто могло статися, що Кетенгойве з позицій зенітної артилерії десь в околицях Мадрида збив би Кнурреванового сина з південного неба. Фронти пролягали вздовж і впоперек країн, перетинали їх навпіл, і більшість тих, що літали й стріляли, вже й самі не розуміли, як це вони опинилися саме на цьому боці фронту. Цього Кнурреван ніколи не міг збагнути. Він був націоналіст і чинив опозицію національній політиці уряду з мотивів, так би мовити, німецького націоналізму. Кнурреван хотів стати визволителем і об'єднувачем роздертої на шматки вітчизни, йому ввижалися уже пам'ятники, поставлені, як колись Бісмарку, в парках імені Кнурревана, і за цим усім він забув про стару мрію, про Інтернаціонал. За молодих його років цей Інтернаціонал з червоними прапорами ще репрезентував права людства. У 1914 році він помер. Нова ера прийшла не з ним, вона марширувала під зовсім іншими прапорами, а те, що лишилось і називало себе Інтернаціоналом, становило собою політичні об'єднання з порядковими числівниками поруч із славним найменням, розкольницькі групи, секти, що не подавали прикладу мирної політики, а, безупинно ворогуючи між собою, символізували в очах усього світу лише чвари. Отож Кнурреван,

й мав рацію, боячись повторити стару помилку. На його думку, соціал-демократична партія за часів першої німецької республіки виступала з недосить виразних національних позицій, вона не знайшла підтримки в уже розколотому на той час Інтернаціоналі, а вплив на народні маси своєї нації — втратила, і маси ці пішли за прямолінійним лозунгом примітивного національного егоїзму. Тепер Кнурревану не хотілося втратити національний фактор. Він був за армію — полоханий заєць не завжди боїться пенька, — але він був за військопатріотів (Велика французька революція сліпила йому очі, може, й Наполеон народився знову), він був за генералів, але генералів — прибічників демократії і соціального прогресу. Йолоп, думав Кетенгойве, ці генерали не дурненькі, коли йдеться про кар'єру, ці биті голови гратимуть перед Кнурреваном справжню комедію, вони обіцятимуть, що тільки хочеш, вони й на спинку лягатимуть і лапки розчепірюватимуть — їм аби тільки зібрати свої штаби, скласти списки по чинах, позбавити свої ящики з піском. А що буде потім — ніхто не знає. Кравці хочуть шити. А з отим національним піднесенням то була взагалі дивна справа. Цей вітер, здавалося, ущух тепер, національний уряд став хитріший, підступніший, міг плисти під інтернаціональним вітрилом, і навколо Кнурревана завжди панував штиль, якщо він хотів козирнути національними лозунгами, замість брати участь у перегонах під інтернаціональними лозунгами, у перегонах до нових берегів під вітрилом нових ідеалів. Та, на жаль, він їх не бачив. Не бачив ані нових ідеалів, ані нового берега. Він нікого вже не захоплював, бо і його вже ніщо не захоплювало. Він уподібнювався до чесних простаків з народу, про яких розводиться дешева патріотично-соціальна література, він хотів бути очищеним від істерії і аморальності Бісмарком, Арндтом, Штейном, Гарденбергом¹, трохи навіть Бебелем. Юний Лассаль був зразком депутата. Та юнак той помер, він погодився з думкою лікарів і не пережив рани у сфері серця². Тепер Кнурреванові був до лиця м'який капелюх, але він його не носив. Він уперто стукав і грюкав не лише за грою в скат, він уперто стукотів і гуркотів, як бранденбурзький вояка-король, як старий Гінденбург³, тому і в політичному житті все йшло шкереберть, вітри віяли вздовж і впоперек поміж партіями і лише карти погоди, яких ніхто не розумів, із їх загадковими лініями, що зв'язують

¹ Бісмарк (1815—1898), Арндт (1769—1860), Штейн (1757—1831), Гарденберг (1750—1822) — німецькі державні діячі, прихильники політики об'єднання Німеччини.

² Лассаль (1825—1864) вбито на дуелі.

³ Гінденбург (1877—1934) — німецький фельдмаршал, з 1925 до 1933 р. — президент Німеччини.

¹ Авіа'єднання, яке Гітлер у 1936 р. послав на допомогу фашистським заколотникам Франко.

пункти однакової температури (вони часом лежали на великій відстані один від одного), вказували фронти і попереджали про падіння барометра і бурі. У такій ситуації Кнурреван більш не орієнтувався, отож учепився за Кетенгойве (Мефістофеля доброї волі), щоб той під беззоряним захмареним небом прокладав їх політичному човнику курс крізь ніч і туман.

Кнурреван обладнав свій кабінет у прогресивному стилі, як і годилося солідному мистецькому часопису. Меблі були практичні, крісла — зручні; і крісла, і лампи, і фіранки нагадували про «Сучасний кабінет шефа» у вітрині архітектурного ательє, де конструюють інтер'єри помірковано-модерного напрямку; куплений і доглянутий секретаркою букет червоних квітів стояв там, де й слід було — під намальованим бляклими фарбами пейзажем на Везелі. Кетенгойве подумав собі, чи не читає, часом, Кнурреван за своїм столом романи про індійців, та керівник фракції не мав часу на читання сторонніх книжок. Він слухав, як доповідає Кетенгойве, і разом із генералами Conseil Supérieur des Forces Armées до його кабінету зайшли блиск і брехливість, пиха й підступність зіпсованого світу; він бачив військових-чужоземців, що походжали в кавалерійських чоботях із срібними шпорами по килимах з німецької пряжі, бачив французів у червоних, крикливих, як прикраси кокетки, галіфе і англійців із стеками, що ними от-от забарабанять по столу. Кнурреван обурився. Його це розлютило, тоді як Кетенгойве думку генералів про те, що увічнення поділу Німеччини є єдиним позитивним наслідком останньої війни, пояснював просто обмеженістю спеціалістів; міркування будь-якого фахівця завжди обмежені, а тут це були до того генерали, тобто люди, розумово і без того обмежені. Кнурреван не поділяв такого погляду, генерали справляли на нього певне враження, в той час як для Кетенгойве вони були щонайбільш те саме, що пожежники. Куля в серці допікала Кнурреванові, припікав свинець, що зрісся з плоттю, і це був юнацький біль, він бадьорив його, омолоджував, Кнурреван ненавидів. До того ж, це була ненависть, яку лідер соціальної партії миру міг собі дозволити: він ненавидів подвійно, і через те почуття його були подвійно законні і подвійно застраховані — він ненавидів ворога країни і класового ворога, на цей раз його лють була спрямована проти тих самих людей. По суті, до цього призвело оте зарозуміле звучання в його вухах назви їхньої інституції — «Conseil Supérieur des Forces Armées», вона дратувала Кнурревана, а Кетенгойве навмисне елегантно вимагував перед ним отією назвою, як тореадор червоною хустиною перед биком.

Кетенгойве любив спостерігати роздратованого Кнурревана. То був прекрасний чоловік! Череп — широкий, а десь у письмовому столі, у якійсь бляшанці, певне, соромливо лежав залізний хрест і значок про поранення ще з часів позиційної війни, загорнутий, можливо, у посвідчення про звільнення з концтабору або у прощальний лист сина, написаний перед вступом до легіону «Кондор» і перед смертю. Але тепер Кетенгойве треба було добре пильнувати, щоб Кнурреван не ухилився від відповіді. Інтерв'ю генералів, думку начальників європейської армії керівник партії хотів надрукувати на плакатах. Слова «ПОДІЛ НА-ВІКИ» він хотів розліпити по стінах і в такий спосіб звернутися до народу із словами: «Дивіться, нас зрадили й продали, ось куди веде курс урядової політики!» Але діяти так означало б знешкодити бомбу, приготовану для парламенту: перш ніж дійшло б до обговорення справи на пленарному засіданні, у канцлера вже опинилися б спростування або заяви про підтримку з боку європейських урядів, отож кінець кінцем підлим і підступним назвали б тільки того, хто видав плакати. З можливого обурення народу не можна було б скористатися належною мірою, уряд не звернув би уваги на думку народу. Кнурреван гадав, що заяву генералів, які на Conseil Supérieur так радо говорили про поділ Німеччини, не так легко спростувати, але Кетенгойве знав, що державні діячі Англії та Франції поправили б своїх полководців. Вони б закликали їх до порядку, бо ж (і щодо цього Кетенгойве мав знову-таки свої упередження) генералів-чужоземців можна було поставити на місце, вони були слуги держави, хоч, може, й несимпатичні слуги, а от німецькі генерали, ті одразу почали б знову репрезентувати фактичну владу в державі і встановили природний, на їх думку, порядок — примат військового над політичним. Німецький генерал був для Кетенгойве раком на тілі німецького народу, і цій думці аж ніяк не суперечила його повага до замордованих Гітлером генералів¹. Кетенгойве відчував огиду до цих старих вояк, що сміли з міною батьків-простаків звертатися до дорослих громадян держави з отим «мої хлопці» або «сини мої», щоб потім гнати отих хлопців і синів під вогонь кулеметів. Кетенгойве бачив, як страждав і вмирав народ від генеральської хвороби, і хто ж, як не генерали, виростили отой коричневий мікроб з Браунау²! Насильство завжди призводило хіба тільки до нещастя, до поразок, отож Кетенгойве вірив, що відмова від насильства мала забезпечити коли не ща-

¹ Маються на увазі учасники змови 20 липня 1944 р.

² Місто в Австрії, де народився Гітлер.

стя, то принаймні моральну перемогу. Кнурреван чесно мріяв про німецьке народне військо, про німецького генерала з народу — то мав бути скромний чолов'яга-спортсмен у сірому одязі альпініста, він би їв разом із солдатами суп і ділився б цим супом, як добрий дбайливий батько, навіть з полоненими. У цьому пункті Кетенгойве з Кнурреваном були у згоді тільки тимчасово. Кетенгойве хотів, щоб нікого більше не брали в полон, отже йому потрібний був Кнурреван, щоб фрондувати проти канцлерової ідеї європейської армії, але настане, мабуть, день, коли він змушений буде виступити й проти інших, набагато небезпечніших планів свого друга Кнурревана щодо народного війська. Кетенгойве був за стопроцентний пацифізм, за остаточне «геть зброю!»

Він знав, яку відповідальність брав на себе, вона гнітила його, не давала йому спати, але хоч він і бачив, що нема в нього спільників, немає друзів ні на Заході, ні на Сході, бачив, що його невірні розуміють і тут і там, але історія, як йому здавалось, учила, що відмова від озброєння і насильства ніколи не може призвести до такого лиха, як їх уживання. І коли не буде вже армій, тоді зникнуть кордони; тоді країни відмовляться від суверенітету, що став зовсім смішним у епоху авіації (випереджували звук, проте шанували повітряні коридори, вигадані божевільними), і людина стане вільною, буде вільно пересуватись по світі, стане справді вільною як птах — так філософська концепція захоплювала Кетенгойве. Кнурреван поступився. Йому, що правда, здавалось, ніби він поступається надто часто і надто багато, але ось він знову поступився, затамував свій гнів, і вони домовилися, що Кетенгойве під час дебатів про договори безпеки несподівано процитує коротку заяву генералів-переможців.

Кетенгойве повернувся до своєї кімнати. Сів посеред неоновому саява. Не вимикав трубок, дарма, що небо було тепер чисте і ясне, а сонце на якусь мить залило кімнату яскравим світлом. Рейн іскрився. Мелючи колесами білу шипучу піну, мимо плив пароплав з екскурсантами, пасажири пальцями вказували на будинок бундестагу. Кетенгойве осліпило. Переклад «*Beau navire*» прекрасного корабля, лежав незавершений поміж нерозпечатаних листів, і нові листи вже надійшли, нові послання, нові зостки нужди, нові скарги, новий плач, нові прокльони на адресу пана депутата, все це йшло потоком, як та вода в річці, його лили листонощі та кур'єри, він безупинно ринув на стіл. Кетенгойве був адресатом для цілої нації листописців, це виснажувало його, тільки відчуття моменту рятувало його від цього потоку, в якому він би інакше за-

хлинувся (так він гадав). Він накидав проект своєї промови на пленарному засіданні. Ось він покаже! Він — дилетант у коханні, дилетант у поезії, дилетант у політиці — він покаже! А від кого ж має прийти рятунок, як не від дилетанта? Фахівці ж бо маршрутали по старих дорогах і вели у стару пувасту. Ніколи ще не заводили вони кудись-інде, і тільки дилетант шукав щонайменш обітованої землі, царства, де б текли молочні ріки у кисільних берегах. Кетенгойве налив собі коньяку. Думка, що десь можуть текти молочні ріки, була йому неприємна. Адже й опис обітованої землі не можна було розуміти буквально, через те діти й не знаходили її, стомлювалися, виростали, а тоді осідали десь юристами-фахівцями податкового права, а це дає вже певне уявлення про світ. З раю вигнали, це добре відомо. Чи ж є шлях назад? Не видно було й вузької доріжки, але, можливо, та доріжка невидима, можливо, існували мільйони і мільярди невидимих стежок, що завжди пролягали перед кожним і тільки чекали на те, щоб по них пішли. Кетенгойве повинен був діяти, як підказувало сумління, але й те сумління було так само невидиме й незбагненне, як і істинна путь, і тільки часом здавалось, що воно б'ється десь у грудях, але це можна було пояснити хіба що порушенням кровообігу. Серце билось неритмічно, і літери на гладенькому папері із грифом депутата бундестагу химерно закручувалися. Подзвонив Фрост-Форест'є і спитав, чи Кетенгойве не пообідає з ним. Він тоді прислав би машину... Проголошення війни? Кетенгойве подумав, що так воно і є. Він прийняв запрошення. Значить, час настав, вони хочуть його усунути, хочуть приставити пістолет до грудей, шантажувати його. Мергентгейм знав це ще раніше. Ну, що ж, нехай, він боротиметься. Він покинув листи, справи, покинув переклад з Бодлера, конспект свого виступу у дебатах, сторінку інформаційного бюлетеня, яку Дана передав йому, все це лежало неприбране в неоновому світлі, яке він забув погасити, це треба було зробити, бо сонце ще сяяло і відбивалося у тисячах призм на дзеркальній поверхні річки і у краплинах води на зеленому листі верхівок дерев. Все сяяло, сліпило, блищало, іскрилося, блискало.

Урядові автомашини скидаються на казенні чорні труни, є в них щось обмежено надійне, вони присадкуваті, коштують багато, а втім мають репутацію солідних, ощадних і до того ще й показних машин, а міністри, радники і значні чиновники відчують, що їх однаково тягне і до солідності, і до ощадності, і до показності. Установа Фрост-Форест'є була поза містом, і Кетенгойве везли солідно, ощадно і показно невеличкими прирейнськими селами, що

зістарилися, але не набули історичної цінності, мали вулички вузькі, та без романтики. Села виглядали занедбано, за облупленими стінами Кетенгойве, здавалось, бачив невдоволених людей; можливо, вони мало заробляли, можливо, їх гнітили податки, а може, вони лише тому були невдоволені і занедбали свої домівки, що повз них проїжджало так багато отих чорних автомашин із значними особами. А поміж отими старими, занедбанними селами розташувалися, розсипавшись, загубившись по капустиннях, по парах, по убогих пасовиськах, поодинокі міністерства, установи, будинки адміністрації; вони позалізали у старі гітлерівські будівлі, списували стоси паперів за фасадами із пісковика, вибудованими ще Шпеером¹, і варили собі кашку по старих казармах. Тих, що колись тут спали,—вбито, ті, яких тут муштрували, потрапили в полон, вони вже про це забули, вони це пережили, а ті, що залишилися живі, сиділи по тюрмах, домагалися пенсій, ганялися за посадами—а що їм іще було робити? Кетенгойве їхав урядовою машиною крізь урядовий квартал уряду вигнанців, охорона вартувала за безглуздо натиканими в полі парканами, то був уряд, що тримався на гостинності і доброзичливості, і Кетенгойве думав собі: це ж анекдот, що я не в уряді, то ж був би мій уряд—уряд, одірваний від нації, одірваний від усього людського (а сам все ж таки мріяв про братерство людей). По вулиці до Фрост-Форестье прямувало чимало людей у формі. Десять тут був їхній притулок, але вони ішли собі поодинокі спокійним кроком державних службовців, а не марширували вже в лавах, як справжні солдати. Це були вартові поліцаї, чи може, прикордонники? Цього Кетенгойве не знав, він залюбки звертався б до будь-якого військового чина не інакше, як «пане старший лісничий».

Фрост-Форестье сидів у старій казармі, командуєчи військом, але військо те були секретарки, їх він ганяв, як солдатів. У нього працювали по-стахановському, і Кетенгойве аж млосно зробилось, коли він побачив, що одна секретарка обслуговує заразом два телефонні апарати. Які дитячі витівки можна тут утнути, яких співрозмовників можна зв'язати одне з одним! До Кетенгойве писали, а до Фрост-Форестье телефонував увесь світ. Хто там біля апарата—Париж, Рим, Каїр чи Вашингтон? Може, вже дзвонять із Таурогена? Чого шукав на проводі той базельський мракобіс? Чи, може, він заплутався? Чи то, може, спільники, які чекали в Бонні, у готелі «Зірка», переспівували свою пісню з раковини телефонного апарата до вушних раковин дам? Щось де-

¹ Шпеер — гітлерівський міністр.

ренчало, дзенькало, дзижчало у мажорі і мінорі, невпинно калатали дзвони над засудженими грішниками, безнастанно чути було шепіт сповідальні, знову й знову шепотіли дівочі голоси: ні, панові Фрост-Форестье дуже шкода, але..., пан Фрост-Форестье не може, я передам панові Фрост-Форестье,— у пана Фрост-Форестье не було ніякого офіційного титулу.

Хазяїн, якого всі так жадали, не дозволив гостеві чекати на себе, він вийшов одразу, привітав Даніїла у рові з левами і запросив гостя до їдальні. Кетенгойве аж застогнав— ворог застосовував важку зброю. Їдальня була в приміщенні, схожому на сарай, тут дошкульно пахло згірклим жиром, стояв гарячий чад пригорілого борошна. Сюди боялися заходити. У меню був біфштекс «естергазі» по-німецькому з пюре, фрикадельки з квасолею і з пюре, реберця з кислотою капустою і з пюре, а дець зовсім унизу на меню стояло: «Супи Шнуллера для гурманів надають кожному обідові святкового присмаку». Тактика Фрост-Форестье (дешева, між іншим, тактика) полягала в тому, щоб запрошувати депутата, що його гурманські нахили були відомі, до загальної їдальні. Він хотів нагадати Кетенгойве про ту нужденну їжу, до якої можна було опуститися. Ліворуч і праворуч, коло столів, на критих клейонкою, сиділи секретарки та службовці і їли біфштекс «естергазі» по-німецькому. Що заподіяв Естергазі отим кухарям, що вони всі страви з припаленою цибулею називають його ім'ям? Кетенгойве хотів би про це дізнатися. Фрост-Форестье віддав за їхню їжу два бляшані жетони. Вони замовили філе свіжозасолених оселедців із стручковим горошком, підливу із шпигом і картоплю. Свіжозасолений оселедець віддавна був мешканцем діжки із солоною рибою. Підлива була аж чорна, в ній траплялися якісь глевкі борошняні грудочки. Картопля теж була чорна. Фрост-Форестье їв з апетитом. З'їв оселедця, вмочив чорну картоплю у чорний соус, чисто виїв увесь горошок, тоненький і жовтий, як солома. Кетенгойве дивувався. Може, все це була якась омана, і Фрост-Форестье зовсім не їв з апетитом, не був людиною, може, він був машиною високої потужності, якимсь досконало сконструйованим всеїдним мотором, який у певний час мусив заправлятися паливом і в цій потребі не вбачав жодної приємності. Напихаючись їжею, він розповідав історії про класову боротьбу і про ієрархію в їхніх установах, називаючи для прикладу осіб, що сиділи навколо. Референт по сталі не розмовляв у позаслужбовий час з референтом по чавуну, а дівчина, що стенографувала англійською мовою, не стала б їсти реберця з кислотою капустою та пюре за одним столом із тією невдахою,

що знала лише німецьку стенографію. Проте на красу і тут був попит, і тут їй віддавали перевагу; Фрост-Форестьє розказував про троянські війни, що спалахували поміж відділами й установами, коли начальник відділу кадрів рекомендував гарненьку дівчину, і Єлена могла тоді, оточена заздрістю і ненавистю, спокійно поїдати фрикадельки з пюре у товаристві державного інформатора про збитки від потрави посівів. Тут можна побачити ще й гермафродита, миленького такого...

Що сталося? Випливла згадка про співця, про шептуна. Гермафродит, миленький. Де це було? На морі, на пляжі! Забулося. Sageesse¹, вірш Верлена. Мудрість, прекрасна і меланхолійна. Цілую вашу руку, мадам. Співець. Женоподібний. Пляжне добро, прибите морем до берега після аварії судна. Цілую вашу руку. Шептун. Як його звали? Пауль. Цілую вашу руку, пане Пауль. Месьє Фрост-Форестьє, мотор для оселедців, машина високої потужності для підливи із шпиком. Мислячий електрон. Двохмагнітофонна людина. Сталевий гімнаст. Мужній. Спокійний член. Чого він хоче? Оселедця забирають зі столу. Бідна рибина. Удівець. Засолений. Фрост-Форестьє — парубок. Безпристрасний. Непідкупний. Непідкупний Фрост-Форестьє. Робесп'єр. Невелика революція. Аж ніяк не велика. Відчуває це у сечі. Що! Лоскотання. Небезпечно жити. Сидить у клозеті із солдатами. Клозетні газла. Інформує мракобісів. Заощаджуйте вугілля! Ворог підслухує!² Темні джунглі ефіру. Клозети. Випорожнюється хвилями у ефір. Клозети. На стіні — свастика. Представники фірм. Знають свого референта. Березневе пиво. Сеча. Він сказав: «Чи немає тут чого напиться?» Ні. Не було. Не для нього. Кава та лимонад. Кава прискорювала пульс. Не те. І без того серце билося прискорено. Билося, мало не вискакувало. Блідий лимонад еволюції, що пиниться і відригується. То що ж тоді? Фрост-Форестьє замовив каву. То що ж тоді? Чого він хотів?

Фрост-Форестьє запитав про щось. Глянув на нього. «Чи знаєте ви Центральну Америку?» — спитав Фрост-Форестьє. Додав: «Цікавий край!» Ні, моя змія не із заростів перцю, ти ж повинен знати, якби я там побував, ти мав би це у досьє. Нічого тобі не допоможе. Я тобі не допоможу. Тепер допоможе хіба знову отой британський майор. Сер Фелікс Кетенгойве, командор, член клубу королівських офіцерів, кидав бомби на Берлін.

«Ні. Я не бував у Центральній Америці. Був якось у мене гондураський паспорт,

може, ви на це натякаєте? Я його купив. Таке можна було влаштувати. З отим паспортом можна було жити, де завгодно, тільки не в самому Гондурасі». Навіщо я йому про це розповідаю! Це ж вода на його млин. Байдуже. Кетенгойве — підроблювач паспортів. Я з'явився у Шевенінгені. Знаєш, море, пляж, сонце заходить! Я сидів біля кафе «Спорт», співець підсів до мене. Він підсів до мене, бо був сам-один, і я не мав нічого проти, бо й я був сам-один. Молоді дівчата йшли повз нас. Прустові jeunes filles en fleurs¹ з пляжу під Бальбеком. Альбертіна, Альберт. Йшли юнаки. Дівчата й хлопці прогулювались на приморському бульварі, плавали у вечірньому світлі, їхні тіла жевріли, сонячна куля занурювалася в море, іскрилася крізь їхні тоненькі вбрання. Дівчата випинали груди. Хто вони були такі? Продавщиці, учениці з магазинів, модистки. Учень перукаря з Гаагер Плейн. А вона була тільки продавщиця в магазині взуття, — і про це співець у свої кращі часи нашепотів на пластинки, ніжно й дбайливо, як старенька тітка. Та його вбито. Ми дивилися вслід дівчатам і хлопцям...

Що сталося? Кетенгойве треба було взяти себе в руки, адже він не слухав. Фрост-Форестьє говорив уже не про Центральну Америку, а про партію Кетенгойве, яку досі обходили при розподілі дипломатичних посад, ну, звичайно, уряд дбає насамперед про своїх друзів, це ж цілком зрозуміло; щоправда, воно не дуже справедливо діяти отак, а з другого боку, групі Кетенгойве бракує підхожих людей, а якби один якийсь знайшовся, то, ну, коротко кажучи, Фрост-Форестьє мацав ґрунт, давав зрозуміти, що він замислив; все це, звісно, справа ще неофіційна, канцлер нічого не знає, але, певна річ, він погодиться — Фрост-Форестьє запропонував Кетенгойве посаду посланника у Гватемалі. «Цікава країна, — повторив він. — Саме для вас! Цікаві люди. Лівий уряд. Але не комуністична диктатура. Республіка людських прав. Експеримент. Ви підхожа людина, щоб спостерігати там розвиток подій і налагоджувати добрі стосунки».

Кетенгойве — посланник, Кетенгойве — превосходительство! Його приголомшило. Але далина вабила, і це, можливо, було б розв'язанням усіх проблем. Усіх його проблем! Це була втеча. Знову втеча. Остання втеча. Це вони не з дурного розуму вигадали. А може, то була б і воля; і він зрозумів, що це значить вийти на пенсію. Кетенгойве — державний пенсіонер. Йому ввижалось, як він у Гватемала-сіті спостерігає

¹ Мудрість. (Франц.).

² «Заощаджуйте вугілля», «Ворог підслухує!» — плакати та лозунги часів гітлеризму.

¹ «Серед молодих дівчат в цвіту» (франц.) — так зветься розділ з роману Марселя Пруста «В пошуках втраченого часу».

з прикрашеної колонами веранди якогось будинку в іспанському стилі вкриту пилом, розпечену сонцем вулицю, припалі пилом пальми, закурені, засохлі кактуси. Там, де вулиця розширювалась, утворюючи площу, пилюка приглушувала непристойні барви квітів кофейного дерева, що росло у сквері, а пам'ятник великому гватемальцеві¹, здавалось, розтоплювався від спеки. Солідні беззвучні автомобілі, гуркітливі вогненно-червоні мотоцикли вискакували із сонячної імли, проїжджали мимо і танули, наче привиди, у тому ж сонячному сяйві. Смерділо бензином і тліном, час від часу ляскали постріли. Може, то був порятунок, може,— шанс дожити до старості. Він би цілі роки просидів на отій прикрашеній колонами терасі, цілі роки спостерігав би гарячу, вкриту порохом вулицю. Він би періодично посилав на батьківщину звіти, яких ніхто б не читав. Він би безнастанно пив гірку газовану содову воду, а ввечері домішував би до тухлої води рому. Він би завершив переклад з Бодлера, розмовляв би у грозіві ночі з Елькою, можливо, відповів би на листи до депутата, що вже нікому не було б потрібно, а одного дня він би помер, і от на урядових будинках Гватемали, а також на верандах в іспанському стилі інших дипломатичних представництв приспустили б прапори. **Його превосходительство Кетенгойве, німецький посланник, віддав душу богу...**

Фрост-Форест'є квапив. Його кликали секретарки, телефони, магнітофони. Кетенгойве мовчав. Може, шматок буде недосить ласий? Може, мишка ще боялася пастки? Фрост-Форест'є сказав, що Кетенгойве візьмуть на дипломатичну службу, посланником. Які перспективи! Якщо партія Кетенгойве перемаже на виборах, Кетенгойве буде міністром закордонних справ. «А якщо знову зміниться уряд, то ви будете нашим послом у Москві!» Фрост-Форест'є не вірив у перемогу опозиції на виборах.

Кетенгойве сказав: «Я був би *persona non grata*». Фрост-Форест'є тонко всміхнувся: «А може, час працює на Вас» Може, він знову-таки відчував це у сечі? Чи зустрінуться вони ще раз?

Він пішов назад у свою казарму, до своїх секретарок-щебетух, до гудіння дротів, до таємничих бездротових сигналів, що надходили з атмосфери.

Кетенгойве попросив завезти його до Годесберга, до міста, як розказували, п'ятдесятьох обербургомістрів-пенсіонерів,— всі вони прагнули тепер до високого ідеалу і добре усвідомили, що вони живуть на світі для керування державою, отож вони це

¹ Йдеться, очевидно, про Барріоса, прогресивного президента Гватемали у роки 1873—1885.

й робили за родинним столом. На печиво-бабу невидимо насувався вже капелюх почесного доктора. Якщо Кетенгойве поїде до Гватемали, то йому в дорогу дадуть, мабуть, чорну урядову автомашину, може, навіть нової марки, в якій ідея показності повністю перемогла ідею ощадності. Кетенгойве хотілося до Годесберга, бо після солоного оселедця і призначення (нехай навіть неофіційного) на посаду посланника йому забажалося попоїсти по-дипломатичному, а де ж можна було це зробити краще, як не на славнозвісній Рейнській терасі — місці великого дипломатичного конфузу?¹

У залі він був сам, сам-один на килимі, килим був новий — можливо, фюрер згріз старий перський килим на сніданок, бо Чемберлен і пани з Foreign Office² зазіглися, а фюрерова неврастенія не стерпіла того чекання. Тепер тут любили відпочивати менажери. Фюрер був хибним капіталовкладенням, а може й не хибним? Дилетанту не дано про це судити. А може, рятівник виявився рентабельнішим? Скільки мільйонів убитих? Фабричні димарі куряться, видобувають вугілля. Палають домни. Світиться розпечена до білого сталь. Кетенгойве теж має вигляд менажера. При ньому був портфель—важливий портфель депутата. Вірші Каммінгса, Верлена, Бодлера, Рембо, Аполлінера він носив у голові. **Кетенгойве — менажер, Кетенгойве — превосходительство, Кетенгойве — сер, Кетенгойве — зрадник, Кетенгойве — людина, що хоче добра.** Він вийшов на терасу. Сів обличчям до Рейну. Четверо кельнерів спостерігали його. Мла. Грозова імла. Оранжейне повітря. Сонячний блиск. Вікна оранжереї вимито недобре, вентиляція не функціонувала. Він сидів у вакуумі, оточений імлою, під склепінням неба. Для серця — камера зниженого тиску. Четверо кельнерів стиха наближались — вісники смерті, урочисті у своїх фраках, перші візитери, а може, перша пропозиція? «Коньяку, будь ласка...» Коньяк збуджує. «Коньяку Монне!» Що там пливе по Рейну? Сталь, вугілля? На чорних баржах прапори націй. Глибоко поховані в річці, пливли у руслі нових легенд легендарні баланси, народні казки фальшивих рахунків, суть непохитна, курс— один до одного, завжди знаходився вихід, руда, вугілля, з заводу до заводу, з Рурської області до Руру, ваша Європа, панове, **ЗВЕРНІТЬ УВАГУ НА СКАРБИ МИСТЕЦТВА ВІЛЛИ «ПАГОРБОК» і панталони жінки**

¹ Йдеться про місце зустрічі Гітлера, Муссоліні, Чемберлена і Даладьє у 1938 р. для попереднього обговорення угоди, що пізніше стала відома, як «Мюнхенська змова».

² Британського міністерства закордонних справ (англ.).

рейнського човняра, вулвортові¹ панталони з Роттердама, вулвортові панталони з Дюссельдорфа, вулвортові панталони з Базеля, вулвортові панталони із Страсбурга, панталони висять на вірьовці над палубою, тріпаються на західному вітрі, наймогутніший стяг на землі — рожевий, рожево-червоний над підступним вугіллям. Маленький шпіц, біленький, моторний, маленький шпіц, дуже високої думки про себе, метляється з палуби й на палубу. По той бік річки на протилежному березі позіхають, спочиваючи по обіді, пенсіонери, що викохують троянди.

Він замовив сьомгу, сьомгу з Рейну, і зараз же пожалів — він у думці побачив, як підскачили кельнери, ці урочисті, одягнені у фраки метрдотелі, як вони, по-дурному старанно, мов нерозумні дітлахи, по-дурному пихаті, мов здитинілі дідугани, дрібочучи нетвердими ногами, побігли до берега, спотикалися об гілки й каміння, занурювали сачок у річку, показували на Кетенгойве, що був на терасі, кивали йому, вважаючи, що він дав згоду, зловили рибу, витягли її, прекрасну, у злотистій лусці, у блискучому вбранні сьомгу — сяючи золотом і сріблом, борсалася вона в сітці, вирвана лемурами з її могутньої стихії, з її прекрасного світу, з швидкоплинної говіркої води, втоплена у світлі і повітрі, як жорстоко виблискує ніж на сонці! Сьомгу принесено в жертву Кетенгойве. **Кетенгойве — бог, якому приносять у жертву покірливих риб.** Та він і тепер цього не хотів. Спокуса! Спокуса! Що робив анахорет? Нищив сарану. Рибина була мертва. Вино було так собі. Його превосходительство Кетенгойве їв дипломатичні страви з поміркованим апетитом.

Він вів дипломатичні розмови. Хто був у нього в гостях? Пан Гітлер, фюрер, пан Стендаль, консул. Хто прислуговував? Пан Чемберлен, шановний.

ГІТЛЕР: Повітря тут тепле, ландшафт на Рейні історичний, ця тераса якось збуджує... Ще дев'ятнадцять років тому...

СТЕНДАЛЬ: Моє вам шанування і захоплення! О, якби стати знову молодим, таким, як ви, коли з цієї тераси вирушили до Вісзее², щоб убити своїх друзів! Як зворушує мене доля юнаків! Як збуджують мене романи під вашою егідою! Як радник інтендантства, я подався б у похід за вашим військом — знову побачив би Мілан, Варшаву і Березіну. Господь побив їх із їхніми волами та возами. Ви процитували вірш після вашої перемоги над Польщею. Ви промовляли у рейхстагу. Ви обдарували ваших полководців маршальськими жезлами

¹ Вулворт — велетенський американський концерн універсальних магазинів.

² Курорт, колишня резиденція гітлерівських верховодів.

і маєтками у Західній Пруссії. Кількох ви звеліли повісити. Інші слухняно застрелилися. Одному ви послали отруту¹. А всі ваші блискучі юнаки, ваші герої повітря, ваші герої моря, ваші герої у танках і ваші хлопчики в Берліні, пане Гітлер! Що пороблять ваші літератори, пане Кетенгойве? Перекладають Бодлера. Як прекрасно, як сміливо! Але Нарвік, Кіренаїка, Атлантика, Волга, всі ці «лобні місця» і концтабори. Хто напише про це? Адже цікавить правда, одна тільки правда...

КЕТЕНГОЙВЕ: Тут взагалі немає ніякої правди. Лише клубки брехливої вигадки.

СТЕНДАЛЬ: Ви імпотентний гностик, пане депутат.

Клубки брехливих вигадок шикуються в повітрі над Рейном балетною групою і демонструють свою брудну звабливу білизну.

ГІТЛЕР: Цілі роки я боровся у своїх застольних розмовах за «Інститут історичної германістики», за об'єднання ілюстрованих журналів для очищення німецької культури, по-перше, від єврейських, по-друге, від християнських, по-третє, від морально-сентиментальних і, по-четверте, від космополітично - інтернаціонально - пацифістсько - кровожерних впливів, і тепер можу вас запевнити, що моя перемога глобальна.

По Рейну котиться шість земних куль. На них вимпели, зброя. Гучномовці ревуть: «Вище прапори!...»²

У Чемберлена тремтять руки. Він розливає розтоплене масло на скатертину і каже: Peace in our time³...

З води виринає труп Чехословаччини. Смердить. Провидіння ув'язнене в череві трупа, воно безпорадно борсається. Три гучномовці борються між собою. Один кричить: планомірно! Другий репетує: планове завдання! Третій передає хоровий спів з «Тригрошової опери»⁴. Так, треба виконувати план. Перший і другий гучномовці розлютовано насакають на третій і забивають його.

Сенатор Маккарті присилає два детектори брехні, щоб розслідувати справу.

Перший детектор брехні звертається до Гітлера: «Пане Гітлер, чи ви коли-небудь належали до комуністичної партії?»

ГІТЛЕР: Ще бувши невідомим єфрейтором, я вирішив стати політиком і більшовицького недолюдка, що вже ніколи, можете мені повірити, не підведе голови...

Детектор брехні привітно крутить стрілкою, мов хвостом.

Але Гітлер зиркає на нього і обурено вигукує: «А покажіть мені свідоцтво про ваше арійське походження!»

¹ Натяк на гітлерівського фельдмаршала Роммеля.

² Гітлерівський марш.

³ В наш час мир... (англ.).

⁴ Мається на увазі опера на лібретто В. Брехта.

Перший детектор брехні дуже збентежився. У нього перегорає запобіжник, і він розгублено замовкає.

Другий детектор брехні звертається до Кетенгойве: «Чи не були ви членом комуністичної партії?»

КЕТЕНГОЙВЕ: Ні. Ніколи.

ДРУГИЙ ДЕТЕКТОР БРЕХНІ: А чи не взяли ви дев'ятого серпня 1928 року «Капітал» Карла Маркса у Берлінській державній бібліотеці і чи не сказали ви увечері вашій тодішній приятельці Соні Грудистій, щоб вона не скидала сорочки, бо важливіше, мовляв, студіювати «Капітал»?

Кетенгойве злякався, засоромився.

Стрілка детектора брехні різко стрибнула вліво. І от з Рейну підводяться його дочки. На них блакитна, як небо на обрії, еротично збуджуюча форма стюардес авіаційних ліній, вони співають «вагалавайя, ти поїдеш до Америки, вагалавайя, ти лишишся тут».

Кетенгойве пригнічений.

Стендаль намагається втішити Кетенгойве: Гватемала не нудніша за Чівіта-Веккію, де я був консулом. Не їдьте у відпустку. Там вас вразить удар.

Кетенгойве з доктором дивиться на Чемберлена і каже: «Але ж Бек і Гальдер хотіли бунтувати!¹ Ви подумайте, Бек і Гальдер хотіли схопити його за горло!».

Гітлер весело ляскає себе по колінах і сміється з упевненістю сновиди.

Чемберлен із страшним сумом дивиться на рештки риби, прибирає їх. Шепоче: генерал, що хоче бунтувати, це не спільник для Об'єднаного Королівства, генерал, що бунтував, із успіхом може прислужувати у сент-джемсівському палаці.

Треба було йти. Час. Четверо кельнерів обступили його. Незабаром вони обслуговуватимуть генералів. Цього, мабуть, не уникнути. Пенсіонери-трояндарі на тому березі прокинулись з післяобіднього сну. Застелили стіл, щоб пити каву. І до цього столу запросять генералів. Трояндарі хотіли, щоб у них знову були свої генерали. Вони відчували себе, як трояндові пелюстки в чорній калюжі. І що тільки не випливало з глибини! Жаби, водорості, повбивані недоноски. Отак плигне якась жаба на трояндову пелюстку, підскочить до столу та й скаже: «Я керуватиму господарством». От тоді добре було б, щоб у генерала та була шабляка. Кельнери вклонилися. Кетенгойве завжди давав забагато на чай, і це було добре, що він давав на чай забагато, бо метрдотелі смерті відпустили його на цей раз ще досить милостиво.

¹ Гітлерівські генерали, учасники змови 20 квітня 1944 р.

Чорна урядова автомашина Фрост-Форестьє чекала на Кетенгойве. Фрост-Форестьє хотів і далі призвичаювати Кетенгойве до тих вигод, що їх гарантує високим чиновним особам і посланникам Федеративна республіка. Сідаючи в машину, Кетенгойве побачив будинок Французької верхньої комісії, на даху будинку майорів триколірний прапор. *Le jour de gloire est arrivée!*¹ А чи ж настав він, отой день слави? Оце він так раз у раз і наставляв? На протязі ста п'ятдесяти років один за одним дні слави? Хоч і недавно ж це було, а все ж здавалось, що так давно... Як недавно ж це було, коли триколірний прапор майорів у Америці, Свободі спорудили там статую, *qu'un sang impur abreuve nos sillons*². Півтора століття вимагали народи нечистої крові, напоювали нею борозни. І ніяк не могли вони вдосталь наточити тієї нечистої крові, щоб задовольнити величезні потреби: німецька, російська, англійська, французька, італійська, іспанська, американська кров, кров з Балкан і кров з Азії, негритянська кров, єврейська кров, кров фашистів, кров комуністів — страхітливе озеро крові, її приплив не припинявся, стільки ж бо альтруїстів будували оті канали для крові, стільки їх було — тих, що хотіли добра... Кетенгойве бачив дерева — червоні, з червоним листям, бачив землю і небо — червоні, а бог філософів роздивлявся на діло рук своїх і бачив, що воно недобре. Тоді він покликав до діла фізиків, вони мислили хвилями і корпускулами, їм пощастило розщепити атом, і вони вбивали у Хіросімі.

Його машина проїжджала повз дітей. Французькі діти, німецькі діти, американські діти. Діти йшли або гралися окремо, по національностях. Окремі групи не обзивалися й словом одна до одної. Кетенгойве їхав через американське село. То було американське село на Рейні. Невеличка американська церква була побудована так, як американські піонери будували церкви десь на краю прерії, повбивавши або вигнавши звідти індіанців. У церкві молилися богами, що любив удачливих. Американський бог не полюбив би Кетенгойве. Адже той не був щасливчиком і ніколи не завойовував прерій.

Вони досягли Мелема, підїхали до будинку американського верховного комісара, і Кетенгойве виліз із машини. Американський комісаріат скидався на будівлю на палях у лісі — прозаїчна конструкція з бетону, сталі й скла; а втім, це було схоже й на романтичний замок з німецької казки і на

¹ «День слави настав...» (франц.). Рядок із «Марсельези».

² «Нехай нечиста кров напоїть наші борозни» (з «Марсельези»).

хмарочос, перенесений з Бродвею і посаджений на бетонні колоди, здавалось, ніби будівля боїться, що Рейн вийде із свого річища поглинути її; отож численні автомобілі, що стояли під будинком поміж бетонних паль, виглядали мов рятувальні човни, приготовані для спішного від'їзду. Хоч був білий день, у всьому великому будинку горіли тисячі неонових трубок, вони ще більше підкреслювали те нереальне, фантастичне враження, що його справляла оця лісна будівля на палях. Комісаріат був наче палац могутнього чаклуна, але в той самий час він був ніби величезний вулик: освітлені неонам вікна нагадували вишикувані рядами бджолині соти. Кетенгойве чув, що будинок гуде — бджоли були старанні. Кетенгойве мужньо вступив у зачароване царство, сміливо поринув у магічне сяйво. Вартовому він показав документи, і той пропустив його. Ліфти снували, і цей невпинний рух нагадував кровообіг живої істоти. Заклопотані чоловіки й жінки з папками у руках струмували вгору й вниз — бактерії, що існували в цьому організмі, підтримували в ньому життя, зміцнювали й знесилювали його. Можливо, мікроскоп показав би, чи то були частинки конструктивні чи руйнівні. От і Кетенгойве сів у один з ліфтів і поїхав у напрямку неба. На одному з поверхів він вийшов із ліфта і попрямував довгим коридором, освітленим неоновими лампами. Коридор був якийсь примарний, нереальний і приємний, кондиціоноване повітря освіжало Кетенгойве. Він постукав у двері і зайшов до кімнати, де теж панувала суміш денного світла з неоновим. Кімната скидалась на штучно освітлений акваріум, на який падає сонячне світло, і Кетенгойве пригадав, що й сам він охоче працював у такому ж акваріумі, залетялому подвійним світлом. Які ж істоти населяли ці акваріуми та оранжереї? Тут він побачив двох секретарок-німкеней. Запитав про американця, і одна секретарка сказала, що той американець десь тут, у будинку, але де саме, того вона не знає. Та й не варто шукати американця, обізвався друга секретарка, його б однаково не знайшли, та й справу, про яку клопотався Кетенгойве, ще не вирішено, її саме розглядають інші американці, вищі рангом за шефа цього маленького акваріума. Кетенгойве подякував за інформацію. Знову вийшов у чисте неонове світло коридору і зрозумів усю безцільність свого наміру. На цій прекрасній і прозорій безцільності десь там неясною плямою маячили якісь люди, що чекали на розв'язання наболілих питань. Кетенгойве зайшов у ліфт. Поїхав далі у напрямку неба. Зайшов до їдальні, що містилася аж на даху,— звідси відкривався далекий зарейнський краєвид; водночас він зайшов

до кафе у підвальчику, десь у Парижі, у найрозпачливіший момент історії. Кавалерам і дамам, таким заклопотаним у коридорах та ліфтах, час збігав тут за кавою, сигаретами та суперечками — вони тут повніше відчували своє існування. А чи ж існували вони? Вони, здавалось, думали, ніби й справді існують, бо пили каву, палили, терлися одне об одне чи то в думці, чи то насправді. Вони роздумували про своє існування і про своє існування в зв'язку з усіма іншими існуваннями, вони міркували про існування будинку, існування Верховного комісаріату, існування Рейну, існування цієї Німеччини, існування інших рейнських держав і про існування Європи, і всі ці існування точив хробак сумніву, нереальності й огиди. **А бог Тор¹ загрожував велетенським молотом!** «Америка — це, може, останній експеримент і водночас найзначніший шанс для людства, щоб виконати свою місію», — цю фразу Кетенгойве почув колись у гуртку Кейзерлінга² і замислився тепер над нею. Він би охоче поїхав до Америки. Він би охоче подивився новий Рим. Яка ж вона була, та Америка? Велика? Вільна? Безперечно, вона була не така, якою можна було її уявити тут, на Рейні. Цей будинок — це не Америка. Це тільки форпост, висунута вперед позиція, можливо, особливий експеримент в особливому вакуумі. «Америку ще немає, вона — в стадії становлення», — так сказав промовець. Кетенгойве був цілком за новий підйом, досі він спостерігав лише занепади. На дівчатах у цьому кафе на даху були тоненькі нейлонові панчохи, ці панчохи пропахли їхньою плоттю і, наче друга, якась похитлива шкіра, облягали ногу вище й вище, звабливо зникаючи під спідницею. На чоловіках були коротенькі шкарпетки, і коли чоловіки закидали ногу на ногу, видно було їхні порослі волоссям литки. Ці заклопотані чоловіки й жінки працювали разом, а може, вони й спали разом? Бог Тор гримів, а в цей час Кетенгойве спостерігав у кафе похмуру вакханалію людських стосунків... Свою каву він випив навстоячки, спостерігаючи гарненьких дівчат у чудових панчохах, спостерігаючи молодиків у коротких шкарпетках, що мали вигляд невдоволених ангелів, і тут він зрозумів, що їхні вродливі обличчя позначено порожнечою, позначено голим беззмістовним животінням. **Цього було недосить.**

(Закінчення в наступному номері)

*З німецької переклав
Аркадій ПЛЮТО*

¹ В міфах північних германців — бог грому (з молотом у руках); тут ще й гра слів: «тор» по-німецькому — «дурень». «Йолоп».

² Німецький філософ.

Диявол з Амазонки

ВИНАХІД ЧАРЛЬЗА ГУД'ІРА

В спеку каучук не повинен ставати клейким, в холодні дні не повинен ламатися!..

Ці думки не давали спокою Чарльзу Гуд'їру. Вони поглинули всі його заощадження, примусили залізти в борги, голодувати...

Дружині Гуд'їра довелось найнятися пралею, щоб хоч щось заробити на життя. Коли ж вона ввечері поверталася додому, то бачила свого чоловіка за столом, заставленим різними приборами й пробірками...

Так тривало вже майже десять років. Чарльз Гуд'їр пробував змішувати каучук з найрізноманітнішими речовинами. Але ж ні глина, ні вапно, ні магній, ні різні інші хімікалії не приводили до бажаної цілі. Сотні спроб — сотні розчарувань!

Але Гуд'їр не здавався. Він не вірив у те, що англієць Томас Генкок, який винайшов спосіб формувати з каучуку різні речі, сказав останнє слово щодо мегодів обробки цього природного продукту!

В 1736 році в Європу прибули перші партії каучуку. А за 24 роки Джозеф Прістлі випадково відкрив, що гума, вироблена з каучуку, може зтирати сліди олівця. Так було винайдено гумку, якою ми тепер користуємося.

Розчинюючи каучук у терпентині або ефірі, винахідники виробляли з нього різні прості речі. Але якість їх була поганою. Потім Чарльз Макінтош почав поєднувати каучук з бензолом. В 1823 році він заснував першу фабрику по переробці каучуку. І нарешті інший дослідник — Томас Генкок почав успішно виготовляти з каучуку калози та інші речі.

То невже ж усі клопоти Чарльза Гуд'їра були марними? Невже нічого не можна зробити, щоб плащ Макінтоша не ламався на холоді, а калози Генкока не прилипали до гарячого тротуару? Ні, цього не може бути! Чарльз Гуд'їр не може з цим погодитися. Він уперто продовжує свої експерименти.

Одного дня, працюючи в своїй лабораторії, він випадково перекинув діжку з рідкою сіркою, заливши нею кілька шматків каучуку. І раптом трапилося несподіване — каучук змінив свої якості!

Цей випадок вирішив питання, над яким дослідник бився роками. Каучук і сірка! Про таку суміш він навіть ніколи й не думав!

Тепер Чарльз Гуд'їр вже не заспокоювався, поки не знайшов найсприятливішу пропорцію нової суміші та найкращу температуру, за якої вона утворюється. В його руках був зовсім новий каучук, каучук, що не боїться ні тепла, ні холоду!

Змучений Чарльз Гуд'їр досяг мети своїх багаторічних шукань, але ім'я цієї людини поринуло в небуття. Ніхто не згадує винахідника процесу гарячої вулканізації — процесу, що поклав початок цілій галузі сучасної індустрії. А між тим, каучук проникав у дедалі ширші галузі життя й виробництва.

Ветеринарний лікар з Белфаста Джон Денлоп застосував наповнені повітрям гумові камери як шини для свого велосипеда. А за десять років по тому вулицями багатьох міст вже котили перші автомобілі на гумових шинах.

І так було в різних галузях життя...

Увесь світ вимагав каучуку, більше каучуку! Та хіба можна було задовольнити цю зростаючу потребу тими 1500 тоннами гуми, що їх виробляли в 1850 році?

Треба було шукати джерела каучуку. Тоді було вже відомо, що в джунглях Бразилії є безліч дерев гевеї, здатних давати необмежену кількість молочного соку, з якого утворюється каучук. Але було також добре відомо, яким небезпечним для здоров'я і навіть для самого життя білої людини є перебування в тропічних лісах Амазонки. Небезпека чатує її тут на кожному кроці. Міриади комах своїми гострими жалами вносять в людську кров бацили смертельної тропічної пропасниці. Повітря важко стискає людські груди. Кожний рух дається через силу. Дуже недовго може працювати в тропічних джунглях Бразилії біла людина!

Хто ж стане збирати безцінний сік дерева гевея? Хто носитиме каучук на своїх плечах до збірного пункту?

Джуліо Амарко — звичайний бродячий шахрай, яких тоді багато було в Бразилії — також замислився над цими запитаннями. Ніхто не знав, з чого цей Амарко живе, але ніхто й не цікавився цим.

Ця людина з темним минулим добре знала весь район Амазонки — її береги, густі джунглі, людей, які там жили.

В усякому разі, Джуліо Амарко швидко збагнув, що можна зробити з місцевим каучуком. Гроші, величезні гроші — ось що ввижалось йому в густих лісах Амазонки!

Звичайно, Джуліо Амарко зовсім не збирався сам, з ножом і відерком в руках, продиратися крізь джунглі за каучуком. Це робитимуть корінні жителі тих місць, лісові індіанці. Треба лише примусити їх працювати на новоутворену фірму «Амарко і К°».

І представники фірми — такі ж волоцюги, як її засновник Джуліо, — рушили в джунглі з рушницями, пістолетами й батогами...

Через деякий час цілі індійські племена були наведені в рабство...

Що ж до голови фірми, то він оселився в одному містечку на березі Амазонки. Звідси він керував всіма справами, звідси відправляв у різні країни дорогі цінний товар — зібраний в джунглях каучук.

А в джунглях справами керували начальники ділянок. Порядок тут був установлений жорстокий. Щодесять днів кожний індієць мусив здавати на збірний пункт не менше п'яти арроба — 75 кілограмів — висушеного каучуку. І лихо тому, хто

приносив на збірний пункт менше! Тоді пу- скалися в хід батоги, а часто й пістолети...

Джуліо Амарко був дуже задоволений своїми помічниками-наглядачами. На банківському рахунку його фірми цифри зростали з блискавичною швидкістю. А витрати фірми були зовсім незначними. На чотирьох індійських збирачів каучуку щодня витрачалася лише вартість одної банки консервів та жменьки муки...

В індійських селах, які працювали на фірму, важко було знайти навіть старого чи хворого. В тих місцях, де росли найкращі сорти дерева гевеї, фірми ворогували між собою. Часто доходило й до збройних сутичок. Але фірма «Амарко і К°» завжди виходила з них переможницею.

Билися в джунглях не лише за кращі дерева. Найзапекліші бої точилися за робочу силу. Найманці Джуліо Амарко силоміць виводили з ділянок фірм-конкурентів цілі села, цілі племена індіанців. Якщо ж викрадення не вдавалося, робітників просто вбивали, щоб позбавити конкурента робочої сили.

Інші фірми користувалися такими ж «методами», і тому знищувалися сотні й тисячі індіанців.

Винищувалися не тільки індійські племена. По-варварськи вирубувалися й зарості дерев гевеї.

НОВИЙ КОНКУРЕНТ

А попит на каучук невинно зростав. І треба було поспішати, бо в Екваторіальній Африці, в лісах Конго, в Камеруні, Ліберії та Уганді також почали збирати каучук.

Амарко особливо уважно прислухався до повідомлень з Конго. Тут справді з'явився небезпечний конкурент, новий каучуковий король. Різниця між ним і каучуковим королем з Амазонки полягала лише в тому, що бразілець вийшов з гільдії бродяг і професіональних шахраїв, а другий був справжнім королем, бельгійським королем Леопольдом II...

Що ж до методів наживи, якими вони користувалися, то між бразільським шахраєм і бельгійським королем не було ніякої різниці...

В 1885 році король Леопольд II виступив на Берлінській конференції з питань Конго. Він урочисто взяв на себе зобов'язання «підклубатися про збереження місцевого населення й поліпшення умов його

життя». Так було записано в актах конференції.

А через десяток років в європейській пресі з'явилися страшні повідомлення про злочини бельгійських загарбників у Конго. Розповідалося про знищення цілих сіл і племен, про вбивство жінок і дітей... І все це, так само як і в Бразилії, чинилося в ім'я наживи, заради каучуку.

Джуліо Амарко лише сміявся, читаючи про всі ці справи. Ні, з ним такого скандалу не трапиться. Звичайно, дехто намагався цікавитися й тим, що відбувається в джунглях Амазонки, але Амарко добре знав, що треба робити з занадто допитливими особами.

Якось у Бразилію завітав пан Робюшон з Паризького Географічного товариства. Амарко дуже гостинно зустрів ученого, надав йому провідників для мандрівки по плантаціях каучуку. Ці люди знали, що можна й чого не можна показувати гостю з Парижа.

Робюшон написав книгу, якою Джуліо Амарко був дуже задоволений. Він навіть узяв на себе всі витрати по її виданню. Кращої реклами для фірми «Амарко і К^о» не можна було й вигадати!

Але через деякий час Робюшон дізнався, що його спритно обдурили. Він вирішив знову поїхати в Бразилію — і з цієї другої подорожі вже не повернувся. Дослідник загадково зник у джунглях. Разом з ним зникли й усі його нотатки, фотографії, малюнки...

ОРХІДЕЇ ДЛЯ ЛОНДОНА

Коли Джуліо Амарко ще вважав себе поза конкуренцією, в Індії та на Цейлоні вже вибивалися з землі дивні маленькі паростки. Це були майбутні дерева гевеї.

Щоб зберегти за собою монополію на каучук, Амарко та інші бразильські плантатори домоглися від уряду Бразилії закону, який суворо, під загрозою тяжкої кари, забороняв вивіз із країни насіння гевеї.

У бразильському порту Пара митні чиновники ретельно обшукували кожний корабель, що залишав Бразилію. Обминути цей суворий контроль було неможливо. І заважала ще одна перешкода. Річ у

тому, що насіння гевеї дуже чутливе до температурних змін. При різких коливаннях температури воно вже за два тижні втрачає здатність давати паростки.

Митні чиновники Пара знали вже майже всіх відвідувачів порту. Англійського вченого-ботаніка Вікхема, який збирав у Бразилії рідкісні сорти орхідей, вони вважали просто диваком і так звикли до нього, що коли він відправляв у Лондон для Ботанічного саду чергову партію квітів, майже не перевіряли охайно загорнуті пакунки.

Англієць був компанійською людиною і завжди мав з собою кілька пляшок чудового вина. Митні чиновники охоче навідувалися до нього...

Коли б хтось сказав їм, що цей дивак має намір вивезти з Бразилії насіння гевеї, вони б тільки розсміялися у відповідь.

Одного дня, коли містер Вікхем знову прибув у порт, митницю перевіряли якісь високі особи з столиці. Щоб продемонструвати свою ретельність, чиновники попросили містера Вікхема вивантажити на берег для перевірки кілька пакунків. При цьому вони дали англієцеві зрозуміти, що це робиться лише про начальницьке око, не більше.

Та коли вивантажені пакунки віднесли до будинку митниці, пароплав містера Вікхема раптом швидко відчалив у відкрите море, вивозячи повнісінький трюм насіння гевеї!

В дорозі, звичайно, частина вантажу зіпсувалася, але те, що збереглося, в Лондоні доглядали так дбайливо, що незабаром у ботанічному саду з'явилися перші паростки гевеї. А за кілька років на Цейлоні, поблизу Коломбо, вдалося виростити справжні деревця гевеї. Так в південно-східній Азії з'явилися перші каучукові плантації. З року в рік росли збори каучуку в Азії. В той же час у Бразилії врожайність гевеї різко знизилася. Природа мстилася Амарко і його спільникам за варварське винищення плантацій!

Монополія на каучук поступово переходила до Англії. І в наступні роки історія каучуку — цього «диявола з Амазонки» — так само лишалася історією нещадного визиску колоніальних народів, історією жахливих злочинів проти цих народів, історією вовчої гризні між хижакими-монополістами.

(З журналу «Цайт ім більд»)

УБИВЦІ НЕ ВРЯТУЮТЬСЯ

АЛЖІР

«Вперед, діти Алжіру!» — так називається великий документальний фільм про життя і боротьбу алжирського народу. Його спільно готують алжирські кіномитці та група кінематографістів з НДР на чолі з режисером Карлом Гасс.

Новий фільм складатиметься з кількох окремих частин. Випущено вже першу частину «Айха» — розповідь про молодого алжирського жінку, яка стала медичною сестрою Алжирської визвольної армії. Французькі карателі вбили чоловіка Айхи, зруйнували її дім, розграбували майно. Молода жінка пішла у гори разом з чоловіками, щоб помститися колонізаторам, щоб брати участь у боротьбі за визволення своєї країни. Бійці визвольної армії, алжирські жінки, діти й старі добре знають ласкаву і сміливу Айху. Вона доглядає за хворими і пораненими, а коли треба, бере в руки зброю.

Завершуються також роботи і над другою частиною фільму: «Зора і Алі». Це розповідь про алжирських дітей. Зора і Алі — маленькі брат і сестра, втікачі з Алжіру, які живуть тепер у Тунісі. Вони разом з дорослими стійко переносять труднощі, що випали на їхню долю. Вони також — в міру своїх дитячих сил — борються за визволення своєї країни.

АРГЕНТИНА

На щорічній конференції видавців було прийнято резолюцію протесту проти розповсюдження в країні низькопробної літератури, кіно та телевізійних програм із Сполучених Штатів.

Кінематографісти Англії та Німецької Демократичної Республіки вперше спільно працювали над створенням фільму. Це екранізація книги англійського письменника Сіріла Джоллі «Клятва солдата Пулі».

В основу його покладений справжній історичний факт — один із незлічненних гітлерівських злочинів і розплата за нього.

У невеличкому французькому селищі Ле-Параді, в дні німецького наступу у Франції, було оточено загін англійських солдатів, які протягом 17 днів чинили мужній опір переважаючим силам противника з дивізії СС «Мертва голова». Нарешті, на сімнадцятий день 99 солдатів, — всі, що вціліли, — змушені були здатися в полон. Гітлерівці відібрали у них документи та особисті речі і всіх розстріляли. Лише двом із них, солдатам Альберту Пулі та Вільяму О'Каллагану, пощастило врятуватися під покровом ночі. Вони дали урочисту клятву домогтися покарання убивць. Протягом восьми років Пулі шукав злочинця, есесівського фюрера Кнехлейна, який вчинив розправу. Нарешті вони відшукали його слід, домоглися його арешту, суду над ним і страти як військового злочинця.

Режисери фільму — німець Курт Юнг-Альсен та англієць Гарфілд Морган.

Фашистський убивця Кнехлейн в житті і в кінофільмі.

Створено два паралельні — англійський та німецький — мовні варіанти кінокартини.

Німецька демократична преса, інформуючи про вихід цього твору, відзначає, що свідками обвинувачення виступають у ньому два англійських солдати, одна французька і один німецький робітник. В замітці зауважується, що сьогоднішні палії нової війни теж неминуче стануть перед судом народів, як став перед судом і був повішений есесівський злочинець Кнехлейн.

Есесівці загрожують французькій селянці, свідкові їх злочинів.

СУМНА ДОЛЯ АРХІВУ ГАУПТМАНА

Західнонімецька преса велику увагу приділяє зараз складній особистій і творчій долі видатного німецького письменника Гергарта Гауптмана, всіляко намагаючись загострити певні моменти в житті та творчості письменника, особливо в роки гітлерівського панування у Німеччині.

Фашисти підступно скористалися з тяжкої хвороби Гауптмана, а також з складних обставин в його родині. Їм вдалося добитися, щоб старий письменник залишився членом Академії мистецтв, з якої в той час було виключено Генріха Манна і Альфреда Дебліна, Томаса Манна і Бернгарда Келлермана.

Але видатний письменник добре розумів, що фашизм — лютий ворог німецького народу і німецької культури. Цією думкою пройнята його п'єса «Перед заходом сонця», написана напередодні захоплення влади фашистами. Вороже ставлення до фашизму виразно відчувається у написаних Гауптманом 1942 року поетичних терцинах.

Після розгрому фашизму прогресивна громадськість Німеччини виявила глибоку увагу до Гергарта Гауптмана. Восени 1945 року його було обрано почесним президентом об'єднання прогресивної інтелігенції «Культурбунд». Почали друкуватися кращі твори письменника.

Гауптман жив у той час на віллі «Візенштейн» в Сілезії, тобто на території, яка відійшла до Польщі. Восени 1945 року важко хворого 83-річного Гауптмана відвідала делегація німецьких письменників на чолі з Йоганнесом Бехером. І коли, навесні 1946 року, Гауптман помер, німецька демократична громадськість, при підтримці Радянської військової адміністрації в Німеччині, виконала останню волю видатного письменника — поховати його на узбережжі Балтійського моря, там, де він написав свої найкращі твори.

Планувалося утворення в Берліні літературно-меморіального музею Гауптмана, де буде зібрано усю його творчу спадщину.

І тут почалася сумна історія з архівами Гергарта Гауптмана, історія, яка ще й досі, через 15 років, викликає глибоке обурення в цілому світі.

Виявилось, що на віллі «Візенштейн» залишилася лише невелика частина архіву. Перед кінцем війни спеціальний уповноважений Геббельса, якийсь Вільфрід Баде, проти волі й навіть без відома старого письменника, спромігся вивезти звідси більшу частину архіву до Баварії, в замок Кайбітц.

Тепер стало відомо, яку роль в цій справі відіграв син письменника від його другого шлюбу Бенвенуто. Його досить виразно називають «занадто відомим сином відомого письменника». Бенвенуто Гауптман був тісно зв'язаний з фашистськими колами, і є підстави твердити, що саме за його допомогою у фашистській пресі з'явилися деякі

дуже сумнівні висловлювання письменника, що викликало тоді гостру критику з боку світової громадськості.

Що ж сталося з архівами, вивезеними до Баварії?

Коли у замку Кайбітц опинилися американські війська, ящики і чемодани з рукописами, листуванням та іншими матеріалами Гергарта Гауптмана було розгромлено.

Письменник перед смертю висловив бажання, щоб усі його рукописи, усю його літературну спадщину було зібрано в одному місці — у Берліні.

Виконуючи останню волю письменника, засвідчену відповідним нотаріальним актом, представник Німецької Академії мистецтв зібрав у замку Кайбітц розгромлений архів Гауптмана. З великими труднощами пощастило розшукати багато рукописів, хоч і дуже пошкоджених.

Але тут у справу втрутилися Бенвенуто Гауптман з дружиною, які після смерті батька переїхали у Західну Німеччину. Вони пред'явили дуже дивний письмовий наказ американських окупаційних властей. Цим наказом заборонялося вивозити будь-що з архіву Гауптмана. Одночасно цей архів передавався у повне розпорядження Бенвенуто Гауптмана і його дружини, яких американські власті оголошили єдиними спадкоємцями письменника.

«Занадто відомий син відомого письменника» почав ганебну торгівлю батьковим архівом. Він продав якомусь багатому американському колекціонеру велику кількість листів, далі дійшла черга й до рукописів Гауптмана...

Тим часом у берлінському передмісті Еркнер, на території Німецької Демократичної Республіки, у спеціально об'єднаному будинку було зібрано все, що залишалося на віллі «Візенштейн». Тут вже почалася дослідницька робота над наявними рукописами Гауптмана. Але й сюди протягнулися брудні руки нащадків письменника.

Дружина Бенвенуто — Барбара, за допомогою американських властей у Західному Берліні, вивезла кілька ящиків з архівами письменника з будинку в Еркнері.

Тепер Бенвенуто з дружиною перевезли архіви Гергарта Гауптмана у Швейцарію. Вони й далі злочинно розбазарюють рукописи письменника.

Вдалося встановити, що серед архівів, вивезених Бенвенуто Гауптманом, є плани, окремі частини і начерки кількох прозових і драматичних творів, над якими працював останні роки Гергарт Гауптман. Як вважають дослідники творчості письменника, в загарбаному «відомим сином» криється не менше як половина майбутнього повного зібрання творів Гергарта Гауптмана. Є підстави вважати, що якби ці рукописи стали надбанням дослідників, вони б висвітлили ставлення письменника до фашиз-

Видавці зазначають, що брудний потік, який котиться з США, загрожує аргентинській національній культурі, розбещує молодь, і вимагають від уряду країни рішучих заходів проти «експорту американської розбещеності».

БЕЛЬГІЯ

На весь світ відомі малюнки й гравюри видатного бельгійського художника Франса Мазерееля.

Його земляк, кінорежисер Юп Гюйсен, який зараз живе й працює у Німецькій Демократичній Республіці, створив документальний фільм про творчість цього видатного митця сучасності. Гравюри й малюнки Мазерееля створюють у фільмі єдину сюжетну лінію. Вони сприймаються не як статичні зображення, а як динамічна картина творчого розвитку бельгійського художника, соціального загострення тематики його творів, поглиблення їх антивійськової спрямованості.

Боротьба, яку Франс Мазереель засобами свого мистецтва мужньо веде проти сил війни і милітаризму, за краще майбутнє людства, знайшла у фільмі своє виразне відтворення.

БОЛГАРІЯ

У Болгарії готується екранізація відомого роману Д. Димова «Тютюн». Інтерес до майбутнього фільму тут дуже великий. Адже «Тютюн» належить до найпопулярніших творів сучасної болгарської літератури. Виразна картина життя Болгарії, починаючи з 30-х років до кінця другої світової війни, чітко окреслені постаті героїв роману Д. Димова давно чекують свого втілення на плівці.

Отже, перед Міколою Корабовим, режисером майбутнього фільму, стоїть нелегка творче завдання. У розмові з представниками преси він сказав, що давно мріяв про цю роботу.

Кадр з фільму «Тютюн».

Головні ролі тут виконують популярні болгарські актори, а також запрошений з Німеччини відомий актор Вольфганг Лангхофф.

«Тютюн» має вийти на екрани восени 1962 року.

КУБА

Уряд Куби ухвалив створити музей поблизу Гавани, що провів останні роки свого життя Ернест Хемінгуей.

Міністерство освіти звернулося до вдови письменника з проханням взяти участь в обговоренні проекту майбутнього музею, його обладнанні і експозиції. Жителі країни, у відповідь на заклик, опублікований у пресі, збирають експонати для музею — листи, фотографії відомого письменника тощо. Музей Ернеста Хемінгуея буде відкрито ще цього року.

МАЛІ

У малійській столиці — місті Бамако відкрито першу в країні народну книгарню. Це має бути не просто звичайна книжкова крамниця. Книгарня, як повідомив її директор, має стати своєрідним літературним клубом, важливим культурним центром Бамако.

Жителі міста зможуть не лише купувати книжки, журнали й газети, але й одержувати їх по неділях безкоштовно. Державний комітет у справах ліквідації неписьменності при уряді Малі, а також різні громадські організації виділили для цього відповідні кошти.

Навколо нової книгарні вже об'єднуються малійські літературні сили. З читанням своїх творів тут виступатимуть поети, експонуватимуть нові твори малійські художники.

На урочистому відкритті книгарні були присутні члени уряду Малі й численні представники громадськості країни.

ІРЛАНДІЯ

Нещодавно в Дубліні відбувся четвертий театральний фестиваль, на якому були представлені твори класичного репертуару, а також ряд сучасних п'єс. Глядачі побачили «Професію місіс Уоррен» Бернарда Шоу, ібсенівського «Пер Гюнта» в інтерпретації Х'ю Леонарда та інсценізацію твору Джемса Джойса «Пробудження Фіннегана». Найцікавішим взірцем сучасної драматургії з тих п'єс, які були показані на

му, його політичні переконання і симпатії.

Навіть у західнонімецькій пресі з'явилися дуже цікаві висловлювання відносно цілей Бенвенуто Гауптмана і тих, хто

за ним стоїть. Дехто прагне ні в якому разі не допустити опублікування рукописів Гауптмана, його щоденників, листів, в яких він пише про майбутню демократичну Німеччину!

„АГОНІЯ ТА ЕКСТАЗ“

Американський письменник Ірвінг Стоун, відомий радянському читачеві біографічними романами про Ван-Гога («Жадоба життя») та Джека Лондона («Моряк в сідлі»), нещодавно поповнив свій творчий доробок ще одним романом в тому ж жанрі.

Новий твір Ірвінга Стоуна «Агонія та екстаз» розповідає про життєвий шлях славного італійського скульптора, художника, архітектора і поета Мікеланджело Буонаротті.

Працюючи над романом, Ірвінг Стоун протягом кількох років збирав фактичний матеріал. Понад чотири роки він разом з помічниками — італійцями, фахівцями з історії Флоренції та Рима, працював над численними архівними матеріалами — сімейними хроніками аристократичних італійських родин, листуванням Мікеланджело. Письменник докладно вивчав процес видобутку та різьблення мармуру і навіть навчився існуючої і зараз місцевої говірки, якою в Каррарі розмовляли ще за часів Мікеланджело. Потім Стоун жив у Римі, відвідав Болонью, Венецію та інші міста, де жив і творив великий італієць. Таким чином, починаючи працювати над романом, письменник мав у своєму розпорядженні величезний фактичний матеріал, значної частини якого до Стоуна ще не торкалася рука дослідника.

Розповідь починається з того, як тринадцятирічним юнаком Мікеланджело

Ірвінг Стоун.

стає учнем відомого італійського художника Доменіко Гірландайо. Сторінка за сторінкою змальовує письменник могутню постать велетня епохи Відродження, розгортає трагічну і славу історію його життєвого і творчого шляху. Роман написано у властивій Ірвінгу Стоуну жвавій і захоплюючій манері.

ХОЧУ ВИКРИВАТИ КОРУПЦІЮ!

Відомий американський кіноактор, негр Сідней Пуатьє, виконавець головних ролей у таких фільмах, як «Джунглі класних дощок», «Нескорені», «Зріст людини — десять футів» та інших (частину яких Інформаційне Агентство США заборонило демонструвати за кордоном), поділився з англійським журналістом своїми планами й поглядами на кіномистецтво.

— Кожен актор мріє зняти свій власний фільм, — сказав Пуатьє, — і я, звичайно, не виняток. В своєму фільмі я хочу спростувати деякі міфи сучасного життя. У нас взагалі, на мій погляд, переводять багато кіноплівки, забуваючи, що кіномистецтво мусить нести людям добро і, розважаючи, навчати їх. Головною темою мого фільму буде корупція. І не тільки в урядовому чи по-

ліцейському апараті. Я хочу простежити історію підкупності й продажності громадських та політичних діячів, державних чиновників, урядових і службових осіб, а також їх розкладницький вплив у тих країнах, де вони стали невід'ємною часткою суспільного життя. Я маю на увазі Англію і Сполучені Штати, Францію та Італію, Західну Німеччину.

В мене на батьківщині, наприклад, поліцей, що чергує на розі вулиці, бере з повії два долари і дозволяє їй промишляти в своєму районі. Він бере п'ять доларів з продавця білетів нелегальної лотереї. А цей продавець не лише дає раз на тиждень п'ятірку поліцаєві на розі вулиці; він мусить та кож давати 25 доларів на тиждень його безпосередньому начальникові, а начальник цього начальника дістає вже

100 доларів на тиждень, наступний чин — 300 доларів і так далі.

Ну, і, звичайно, є ще й інші види корупції. Куди страшніші види! В кожній сфері урядової діяльності, в кожній галузі комерції, ба навіть і в релігійних колах. І брешуть ті, хто заперечує її існування. Фільм на цю тему може мати дуже широкий резонанс.

Зйомки свого фільму я сподіваюся розпочати в 1962 році. З грошима буде, звичайно, важко. Очевидно, мені доведеться звертатись по допомогу до друзів. Дзвонитиму до всіх по черзі й проситиму позичити. Може, дехто з них навіть погодиться заставити свій будинок.

ВІДПОВІДІ ФРАНСУА МОРІАКА

Франсуа Моріак, один з найстаріших французьких письменників, дав нещодавно інтерв'ю кореспондентові журналу «Парі ревью» Жану ле Маршан. Кореспондент звернувся до письменника з цілим рядом запитань. Відповіді на них досить докладно розкривають творчу лабораторію Моріака.

«Починаючи роботу над романом,— розповідає письменник,— я ніколи не турбуюсь про стиль чи письменницьку техніку. Я просто пишу. Зараз у нас багато базикають про так звану «кризу французького роману». Гадаю, що ця «криза» давно б зникла з поля зору, якби наші молоді літератори кинули тішитися наївною думкою про те, що Джойс, Кафка чи Фолкнер мали або мають в своєму розпорядженні якісь особливі «пілюлі», які нібито допомагають письменнику вдосконалювати свою літературну майстерність».

«Чи маєте ви готовий план сюжету, починаючи писати свій новий твір?» — запитав Моріака Жан ле Маршан.

«І так, і ні. Це залежить од того, який роман я збираюся писати. Як правило, цілком готового плану в мене майже ніколи не буває. Дуже часто трапляється так, що герої, які мали стати основними, в ході роботи над твором відступають на задній план, а їх місце займають образи, задумані мною як другорядні...»

Я пишу лише тоді, коли відчуваю в цьому потребу. Але коли вже починаю працювати над тим чи іншим романом, то роблю це щодня, бо вважаю шкідливим припиняти роботу і робити перерву, працюючи над одним твором. Втім, якщо що мене кидає відчуття, ніби я пишу під чийось диктовку, я негайно ж припиняю працювати».

Відповідаючи на питання про свої літературні смаки та своїх літературних попередників, Моріак назвав ряд імен французьких поетів, таких як Бодлер і Рембо, згадав ім'я Расіна.

«Загалом же,— сказав Моріак, — я вважаю, що всі книжки, які я прочитав протягом мого життя, вплинули на мене якоюсь мірою. Людина — це про-

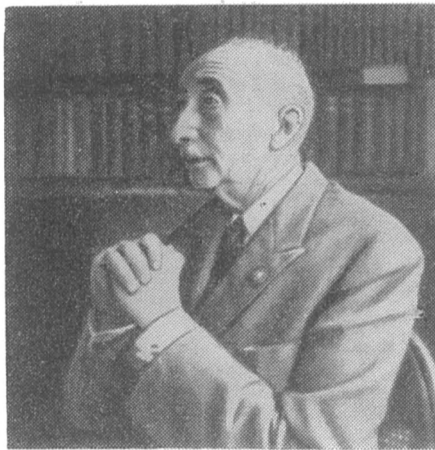
Перед тим як приступати до зйомок, я побуваю в Італії — зніматимусь там у фільмі під назвою «Залізні люди». Він був задуманий як історія сучасного Отелло на фоні другої світової війни, але тепер у сценарій внесено зміни. Це буде історія кількох військових льотчиків. Наприкінці війни в Італії базувалася ескадрилья американських пілотів-негрів, «99 ескадрилья переслідувачів», завданням її було супроводжувати американські бомбардувальники під час нальотів на німецькі позиції в окупованій частині Німеччини. До початку зйомок мого нового фільму я сподіваюся вже закончити роботу в «Залізних людях».

дукт світової культури. Іноді на нас впливають зовсім незначні письменники, про книжки яких ми вже навіть і не пам'ятаємо. Можливо, що на мене мали вплив письменники, яких я читав у дитинстві».

«Якою мірою ваші герої відповідають образам реально існуючих людей і чи багато в них автобіографічного?» — питає Моріака кореспондент «Парі ревью».

«На початку роботи прототип кожного мого героя дійсно існує в реальному житті,— відповідає письменник,— але в ході роботи над романом герої так змінюються, що наприкінці вже анітрохи не нагадують оригінал. Просто з життя я беру лише фігури другорядних персонажів. Звичайно, в кожному з моїх героїв є багато моїх суто особистих рис, а в кількох з моїх романів я просто змалював самого себе».

Франсуа Моріаку зараз сімдесят сім років. Він автор понад двадцяти романів і свою творчу працю продовжує й досі. Нещодавно письменник закінчив новий роман, але поки що публікувати його не збирається, бо хоче ще над ним попрацювати.

Франсуа Моріак,

фестивалі, преса одно-
стайно визнає драму
Х. Росса Уільямсона «Те-
реза з Авілі».

ІТАЛІЯ

Відомий Італійський режисер Маріо Солдаті знімає фільм «Фабріціо» про сучасних Ромео та Джульєтту. Це історія кохання двох молодих людей з робітничого середовища, родини яких належать до протилежних політичних партій.

НДР

В Німецькій Демократичній Республіці останнім часом з'явився ряд нових музичних творів, присвячених темі миру, мирного будівництва. Лауреат Національної премії композитор Дессау закінчив кантату «Заклик робітничого класу», в основу якої покладено деякі частини програми КПРС, тексти з творів Й. Бехера. І. Еренбурга, Г. Маурера. Лауреат національної премії К. Швен написав музичну поему «Новий Колумб» на честь радянських космонавтів. Твір був з успіхом виконаний в день 12-х роковин НДР.

* * *

Німецька письменниця, лауреат Національної премії НДР Гедда Ціннер поставила перед собою благородну мету — створити драматичний твір про мужніх жінок табору смерті Равенсбрюк, про їх солідарність і незламну волю. Так з'явився її нова п'єса «Равенсбрюнська балада».

Герої твору німецькі, польські, чеські жінки — жінки з різних окупованих гітлерівцями країн Європи. Їх схопили, привезли сюди, в Равенсбрюк, примусили жити в цьому таборі поруч з карними злочинцями. Гітлерівці робили все, щоб спочатку вбити людську гідність своїх жертв, а потім знищити їх фізично. Але, хоч вони могли вбити або замордувати людину, жодна з в'язнів-жінок не втратила своєї людської гідності.

Форма героїчної драми дала письменниці можливість надзвичайно опукло змалювати характери своїх героїнь. Дія п'єси відбувається в березневі дні 1945 року, коли до Равенсбрюка вже долинав грім артилерійської канонади, коли наближалася неминуча розв'язка. В центрі подій — історія мужньої радянської дівчини Віри, яка власним прикладом запалювала решту в'язнів на опір та боротьбу.

Нову п'єсу готує берлінський театр «Фольксбюне». Її ставить головний режисер театру Фрід Вістен. У виставі беруть участь і радянські актори.

ФРН

Відомий західнонімецький письменник Генріх Белль виступив у новому для нього літературному жанрі. Він написав п'єсу «Новок землі». Як у своїх прозових творах, Г. Белль малює у п'єсі життя у сучасній Західній Німеччині, злидні та поневіряння «маленьких людей» за блискучим фасадом боннського «економічного чуда». Прем'єра п'єси відбудеться незабаром у Дюссельдорфському театрі.

РУМУНІЯ

Державний театр «Александр Давіла» (місто Пітешті) показав своїм глядачам п'єсу «І один у полі воїн...» за однойменним романом Ю. Дольд-Михайлика. Як відзначає «Газета літератур», винавачеві головної ролі — актору М. Р. Редулеску почастило розкрити духовну красу радянської людини, борця проти фашизму, за перемогу своєї соціалістичної батьківщини й справи миру в усьому світі. Вистава, продовжує газета, має антивоєнний і антифашистський характер.

* * *

Наприкінці минулого року румунська громадськість відзначила шістьдесятиріччя з дня народження видатного поета, прозаїка, публіциста і драматурга Александру Шахіг'яна. Понад чверть сторіччя тому письменник почав брати участь у робітничому русі, працювати у комуністичній пресі. Остання його книга віршів «Жар-птиця» — поетичний літопис героїчної боротьби і перемог румунського пролетаріату на шляху соціалізму.

США

У Сполучених Штатах Америки вийшла збірка п'єс видатного німецького письменника Бертольта Брехта. Перекладач частини п'єс і упорядник збірки професор Колумбійського університету Ерік Бентлі. Американські читачі вперше зможуть познайомитися з такими творами Брехта, як «Життя Галілея», «Матінка Кураж» та інші.

НАРОДНІ ТАНЦІ

Після 1945 року в Чехословаччині почалося відродження забутого виду танцювального мистецтва — народного танцю. Майже стихійно виникали ансамблі пісні й танцю, створювалися молодіжні групи, які виступали на урочистих зборах та народних святах. Народна художня самодіяльність прагнула в цей період в широкіх художніх образах передати почуття радості й щастя, викликане перемогою. Народний танець став найпоширенішою і найпопулярнішою галуззю мистецтва.

У 1948 році було створено Чехословацький державний ансамбль пісні й танцю, Словацький народний художній колектив СЛУК, а пізніше, поруч з Армійським художнім ансамблем імені Віта Неедлого, і кілька інших художніх армійських колективів. В них об'єднувалися талановиті танцюристи і музиканти. Новаторські в художньому розумінні танцювальні номери цих ансамблів виховували і підвищували художній смак та вимогливість глядачів, любителів цього виду мистецтва.

В середині 50-х рр. виникла гаряча дискусія з приводу ставлення до традиційного народного мистецтва: дехто радив відмовитися взагалі від фольклору, він буцімто вже нічого не говорить глядачеві, інші ж вважали, що саме фольклор найбільш дохідливий і переконливий вид мистецтва. Врешті митці прийшли до висновку, що не можна триматися односторонньої обробки народних багатств, а слід велику увагу звертати на сучасні завдання культурної революції, сучасну тематику. Один із шляхів для досягнення цієї мети — це танцювальне оформлення сучасного сюжету. В зв'язку з цим ансамблям довелось шукати і нових форм виразу і но-

вих шляхів у розробці традиційного матеріалу.

Риси нової сучасної танцювальної творчості найяскравіше виявляються, звичайно, в професійних ансамблях, таких як Чехословацький державний ансамбль пісні й танцю, що виступає із сценкою «Партизанка», поставленою

Танець горян з Високих Татр. «Словацькі дожинки» — один з останніх популярних номерів Чехословацького державного ансамблю пісні й танцю.

Іржиною Мліковською на цікаву музику Олдржиха Флосмана. Один із кращих самодіяльних ансамблів — братіславська «Лучніца» — створив чудову сценку на сучасний сюжет під назвою «Дитячі зимові ігри». Жваву реакцію глядачів викликав новий номер програми Празького ансамблю імені Юліуса Фучіка «В антракті — в космос», який дуже дотепно й своєрідно відгукується на польоти Гагаріна й Титова в космос.

Два танцювальні ансамблі зробили

спробу створення великої композиції на честь 40-ї річниці Комуністичної партії Чехословаччини. У всіх молодіжних колективах обов'язково є веселі танцювальні сценки, в яких висміюються ті чи інші недоліки в житті молоді. Повному працюють і традиційні ансамблі «Тренчан», «Медіка», «Ясенка» та інші, які неодноразово і з великим успіхом представляли цей вид чехословацького танцювального мистецтва за кордоном у численних гастрольних поїздках.

ЯК ЖИТИ?

Постійні матеріальні труднощі, низький попит на вітчизняну кінопродукцію та цілий ряд інших обставин серйозно перешкоджають нормальному розвитку національної шведської кінематографії.

Дві порівняно великі фірми — «Свенск фільміндустрі» і «Сандрусс» — та кілька дрібніших з кожним роком випускають дедалі менше національних фільмів. Якщо 1957 року на екрани країни вийшов 31 фільм, то 1960 — лише 19. Але справа, звичайно, не лише в кількості фільмів, а в їх ідейно-естетичній цінності.

Наприкінці другої світової війни, коли в літературі й мистецтві Швеції виник своєрідний напрям, що значною мірою нагадає творчість «сердитих молодих людей» в Англії, в кіно дебютували усталені тепер шведські режисери Альф Шеберг, Інгмар Бергман, Арне Матсон та інші. В країні залунали гнівні, сповнені відчаю голоси молоді. Війна розвіяла вщент їх повітряні замки дрібнобуржуазного пасивного гуманізму.

«Як жити? Що робити людині з життям і собою самим, зі своєю совістю, любов'ю, мріями, з богом і з дияволом?» — питає один з героїв фільму Бергмана «Портове місто» (1948 р.).

Минають роки. Але та ж сама тривога примушує чесних шведських митців замислюватись над долею молоді, над її духовним убозтвом, цинізмом та внутрішньою спустошеністю. Сумні й гіркі роздуми А. Шеберга у фільмах «Дикі птахи» (1954 р.) та «Останні виходять з гри»: його шістнадцятирічні герої, ледь вступивши в життя, вже втомилися жити і не чекають нічого від майбутнього. Двадцятирічні герої Інгмара Бергмана з фільму «Ягідна галявина» під зовнішнім зухвальством приховують невпевненість і незадоволення життям, відсутність інтересів та принципів.

Режисер Хампе Фастман, який створив протягом сорокових років ряд серйозних фільмів, присвячених боротьбі селян та матросів за свої соціальні й економічні права, останнім часом відійшов від цієї тематики.

Арне Матсон, чий яскравий, життєствердний талант розкрився в поетич-

ній, пройнятій громадянським пафосом розповіді про сільську молодь — «Вона танцювала одне літо» (1951), в епічній екранізації роману Халлдора Лакснеса «Салка Валка» (1954), в суворій реалістичній розповіді про шахтарів — «Люди в темряві» (1955), тепер ставить селонні комедії.

Лише Альф Шеберг та Інгмар Бергман своїми фільмами все ще протистоять каламутним хвилям комерційної кінематографії, що затоплює шведські екрани.

За останні п'ять років Бергман завоював гучну світову славу. Але раз цей, один із найпопулярніших західноєвропейських режисерів, може і не усвідомлюючи цього, стоїть на роздоріжжі. Чи брати активну участь у суспільній боротьбі, вторгатися в реальну дійсність, чи створювати вишукані фільми для естетів і оперувати абстрактним філософським матеріалом?

Недаремно так запопадливо, з такою езуїтською красномовністю реакційний французький кінокритик Жан Беранже намагається переконати читача, що Бергман «тому є найсучаснішим з усіх кінорежисерів, що він далекий від усякої партійної приналежності».

Сам Бергман, на жаль, дає привід для похвал з боку реакційної преси. Його антибуржуазний пафос, ненависть до всього, що принижує, спотворює людську душу, все частіше переходить у безпросвітний песимізм, холодне споглядальництво і досить реакційні шукання «нового божественного начала».

Нездорові хитання режисера критикує група молодих прогресивних кінокритиків, які нещодавно випустили спеціальний «антибергманівський» номер журналу з питань кінематографії «Чаплін». В цьому ж номері вміщено позитивну рецензію на фільм Шеберга «Суддя», спрямований проти буржуазної «демократії» та її судового апарату. Це його перша робота після п'ятирічного мовчання.

Звернення таких митців, як А. Шеберг, до болючих проблем сучасності свідчить про те, що шведська національна кінематографія має мистецькі сили, які сприятимуть її розвитку в майбутньому.

УГОРЩИНА

Відомий угорський письменник і драматург Лайош Мештерхазі написав нову п'єсу «Одинадцята заповідь». Тема твору — життєвий і творчий шлях письменника в умовах сучасної Угорщини, взаємодіє сини письменника і суспільства, його творчі шукання.

Прем'єра відбулася в одному з столичних театрів.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

В одному з старовинних замків у Чехословаччині знайдено картину — портрет дружини видатного художника Рембрандта — Саскії.

Рентгенівські, хімічні та інші дослідження довели, що портрет своєї дружини намалював сам Рембрандт. Отже, ще одна рембрандтівська Саскія!

Як повідомляє чехословацька преса, новознайдену роботу великого художника буде передано одному з музеїв країни.

* * *

З великим успіхом йде у Празькому театрі армії п'єса Яна Дрди «Вони живуть, вони співають».

Дія відбувається у дні травневого повстання 1945 року у Празі, але, як відзначає критика, цей, здавалось би, суто історичний твір глибоко пов'язаний з пекучими питаннями сучасності. Загроза з боку німецьких реваншистів, почальні уроки минулого — ось про що розповідає нова п'єса.

Критика схвально відзначає цікаву режисерську роботу Лубоша Пісторіуса. Сміливо ввівши у виставу елементи кіно, він досяг великої сценічної виразності.

ШВЕЦІЯ

У шведському місті Фалун, в невеличкому будинку, відбувся дивний аукціон. Тут продавали меблі й речі, які належали видатній шведській письменниці, лауреату Нобелівської премії Сельмі Лагерлеф.

Дивна річ, але у Швеції не знайшлося державних коштів для того, щоб вшанувати пам'ять видатної письменниці, яка уклала на весь світ літературу своєї батьківщини. Бюджет не дозволяє витратити на цю справу жодної крони!

У видавництві «Радянський письменник» вийшли та готуються до друку такі нові переклади творів зарубіжних авторів:

РУДОЛЬФ ЯШИК. Площа святої Альжбети. Роман. Переклад з словацької Ю. Авдєєва.
Видавництво «Радянський письменник».

Це книга про жорстоке переслідування євреїв у тимчасово окупованій гітлерівцями Чехословаччині. Гнані люди невимовно страждають, але ні муки, ні смерть не можуть подолати кохання в серцях словацького юнака Ігоря і єврейської дівчини Єви. Читач, затамувавши подих, стежить за хвилюючою розповіддю про трагічне, але невмируще кохання Ігоря і Єви. Наперекір війні та расовій ворожнечі їхнє кохання перемагає навіть смерть, бо вони вірять у перемогу правди, в торжество світла і розуму. У цьому сила гуманістичного твору молодого словацького письменника, лауреата Першої Державної премії Рудольфа Яшика.

МАЦЕЙ ПАТКОВСЬКИЙ. Скорпіони. Повесть. Переклад з польської М. Пригари та А. Добровольського. Видавництво «Радянський письменник».

Повесть Мацея Патковського «Скорпіони», друкowana у грудні 1960 року у «Всесвіті», спрямована проти американських імперіалістів, які намагаються кинути людство у прірву атомної катастрофи.

ФРАНЧІСК МУНТЯНУ. Статуї ніколи не сміються. Роман. Переклад з румунської Андрія Мятківського. Видавництво «Радянський письменник».

Комуніст Андрій Хорват визволяється з гестапівської тюрми. Він прагне додому, до дружини і доньки. Але дружина зрадила його. Це ще дужче загострює його ненависть до фашизму і війни. Хорват з головою поринає в боротьбу. Він організовує бойову групу і нищить мости, по яких відступають фашисти. Після визволення рідного міста Радянською Армією, він повертається додому і стає на чолі робітників, які борються проти хазяїна — агента англійських капіталістів. Підсланий вбивця знищує Хорвата, але справа його перемагає. Робітники встановлюють пам'ятник своєму ватажкові.

Роман Франціска Мунтяну «Статуї ніколи не сміються» друкувався у «Всесвіті» на початку минулого року.

«Весь мир» на українском языке.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: 3-50-85, відділи 3-20-82.

ВФ 03733. Підписано до друку 13/II-1962 р. Формат паперу 60—92¹/₈. Фізичних друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20, зам. 904. Тираж 19200. Ціна 60 к.

ВЕРБІТ

№ 3

Ціна 60 коп.

1962